

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

3/2020 • 14 €

Sivistyneitä tapoja

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

118. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

PÄÄTOIMITTAJA: Anu Lahtinen
TOIMITUSSIHTEERI: Katariina Parhi
TOIMITTAJAT: Johanna Ilmakunnas,
Ville Kivimäki, Tuomas Laine-Frigren,
Simo Mikkonen, Johanna Rainio-Niemi

HALLITUS: Sari Katajala-Peltomaa (pj),
Petri Karonen, Marja Jalava, Kari Salmi,
Kaarina Palojärvi, Aura Korppi-Tommola
ULKOASU: Markus Itkonen (suunnittelu)
ja Miia Huttu (taitto)

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.historiallinenaikakauskirja.fi

ISSN 0018-2362 (painettu)

ISSN 2489-6969 (verkkojulkaisu)

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09 228 69351 tai osoitteeseen: Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja:

Historiallinen Aikakauskirja c/o Kansan Arkisto / Raimo Parikka, Vetehisenkuja 1, 00530 Helsinki, puh. 050 538 9476, sähköposti: raimoparikka@gmail.com

Toimitussihteeri: Katariina Parhi, katariina.parhi@oulu.fi. Kirjoittajalla on oikeus julkaista Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaisemansa kirjoitus viimeisenä, julkaisuluvan saaneena versiona omatoimisesti ja ilman erillistä sopimusta vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa. Tämä koskee myös niitä tieteellisiä julkaisutietokantoja, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen

asiaa koskevan sopimuksen. Elektra-sopimuksesta johtuen kirjoittajalla ei ole lupaa julkaista kirjoituksen taitettua versiota.

Käsikirjoitukset:

Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään Open Journals System -alustan kautta os. <http://journal.fi/haik/login> tai päätoimittajalle osoitteeseen anu.lahtinen@utu.fi tai anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Tilaaminen:

Lehden voi tilata verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa: www.historiallinenaikakauskirja.fi. Tilajat saavat maksutta käyttöönsä Historiallisen Aikakauskirjan digilehden, joka on luettavissa osoitteessa: <http://www.historiallinenaikakauskirja.fi/digilehti>.

Hinnat 2019: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikeratilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, IBAN FI70 8000 1700 0750 48. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, www.tiedekirja.fi, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09 635 177.

Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta:

vuoteen 2000 4 €/kpl kpl,
vuodet 2001–2010 8 €/kpl
ja vuodet 2011–2018 14 €/kpl.

Painatus: Forssa Print, Esko Aaltosen katu 2, 30100 Forssa.

Kansi: Thomas Bowles, *A view of Northumberland House, Charing Cross*, Lontoo. Vesiväri paperille (1753).

Kuva: Rijksmuseum.

Toimitus on tehnyt kaiken mahdollisen kuva oikeuksien selvittämiseksi, epäselvissä tilanteissa pyydämme ottamaan yhteyttä päätoimittajaan tai toimitussihteeriin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Anu Lahtinen
Työ jatkuu 275

Teemajohdanto

Markku Kekäläinen, Ere Nokkala & Soile Ylivuori
Kohteliaisuus ja 1700-luvun eurooppalainen kulttuuri 277

Artikkelit

- ✎ *Markku Kekäläinen*
James Boswellin kohteliaisuusteorian tarkastelua 279
- ✎ *Ere Nokkala*
Kansojen sosiaalisuudesta ja täydellistymisestä – Christian Wolffin kansainvälinen poliittinen ajattelu 294
- ✎ *Soile Ylivuori*
Transatlanttista kohteliaisuutta ja rapistuvaa englantilaisuutta – Maria Nugent Jamaikalla 1800-luvun alussa 308
- ✎ *Satu Sorvali*
”Pyydän nöyryimmäksi sijaa seuraavalle” – Yleisönoston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä 324
- ✎ *Joni Krekola*
Kootut selitykset – Entiset kansanedustajat ja eduskunnasta putoamisen tulkinnat 340

Vuoropuhelu: Kirjoittamisen, ajattelun, kerronnan oppimista

Matti Roitto & Tuomas Laine-Frigen
Arvion mekin ansaitsemme – Kirja-arviot ja tieteellisen kirjoittamisen taito 356

Mikko Kainulainen
Syvemmälle sokkeloon – Historianopetus, historiallinen ajattelu ja tieteentutkimus 361

Mikko Hiljanen
Tarina tarinoiden takana – Historiatietoisuus ja ajassa olemisen taito 371

Syväluotaus

Maiju Wuokko
Makrotason vastauksia kysymykseen, miten Suomesta tuli Suomi 373

Keskustelua

Ahto Apajalahti & Henri Hannula
Historia tieteenä -vuoropuhelu jatkuu 378

Anna Sivula
Historiografisen reflektion ja kontekstin puolustus 381

Jaakko Tahkokallio
Narrativismin ansioista 383

Lauri Leinonen, Tapio Salminen & Kirsi Salonen
Lisänäkökohtia Diplomatarium Fennicum -tutkimustietokantahankkeen toteutukseen 387

Arvioita

Erik Engberg & Kristina Ahmas (toim.),
Pohjanmaan porvariston vuosisata 1800 – Sivistyksen verkostot (*Elina Sopo*) 391

Anu Heiskanen, Salateitse Saksaan – Hitlerin valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset (*Elina Virtanen*) 393

Tapio Hämynen & Hannu Itkonen (toim.),
Sortavala (*Veikka Kilpeläinen*) 394

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.),
Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani – Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä (*Hannu Heikkilä*) 396

Tiina Mahlamäki & Nina Kokkinen (toim.),
Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa
(*Pekka Pietilä*) 398

Jenni Merovuori (toim.), Moniääninen sisällissota
Pohjois-Karjalassa (*Ari Muhonen*) 399

Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.),
Säädyllystä ja säädytöntä – Pukeutumisen
historiaa renessanssista 2000-luvulle
(*Lotta Vuorio*) 401

Paavo Oinonen, Vain parasta kansalaisille –
Yleisradiotoiminta julkisena palveluna
(*Mari Pajala*) 403

Petri Paju & Katariina Mauranen, Tekniikkaa
hyvässä seurassa – Tampereen Teknillinen
Seura 125 vuotta (*Juhana Aunesluoma*) 405

Silja Pitkänen & Ville-Juhani Sutinen, Propagan-
dan historia – Kuinka meihin on vaikutettu
antiikista infosotaan (*Pia Koivunen*) 406

Joonas Pörsti, Propagandan lumo – Sata vuotta
mielen hallintaa (*Pia Koivunen*) 406

Panu Rajala, Kansallisrunoilija J. L. Runebergin
elämä (*Ville Niittynen*) 407

Tiedemaailma

Metsähistorian Seura palkitsi Jorma Ahvenaisen
ja Helkamari Knaapin 410

Abstraktit • Abstracts 411

Historian ystävä

Kari Salmi

Hyvät historian ystävät! 415

Työ jatkuu

Vuosi 2020 on ollut melkoisten poikkeus-tilojen ja hämminkien vuosi, jonka aiheuttamat yllätykset näkyvät jokseenkin kaikkien arjessa, työssä ja vapaa-ajassa. Tavallisena syksynä historian tutkijat ja ystävät kohtaisivat toisiaan yliopistosyöksyn alkaessa, kirjamessujen huiskeessa, monenlaisissa seminaareissa ja pienemmissä tilaisuuksissa.

Nyt yliopistoilla on tavallista hiljaisempaa, sillä useimmissa paikoissa opetus on ennen kaikkea etänä; muutamia lyhyitä kasvokkaisia tapaamisia lukuun ottamatta viestintä kulkee, sikäli kuin kulkee, sähköisiä reittejä pitkin. Yleisötilaisuudetkin ovat huppenneet ja siirtyneet verkkoon.

Hiljaisuus on kuitenkin vain näennäistä, sillä etätyöpisteet ovat kovassa käytössä. Opetuksen alkaessa opiskelijat välähtävät kasvo- ja nimiriveinä ruudulle. Yhteydet toimivat – juoheammin tai verkkaisemmin. Sama pätee yhdistystoimintaan, tieteelliseen työhön ja julkaisutoimintaan.

Kaikenlaista työtä ja kohtaamisia hidastavaa kitkaa on paljon, kun jännätään vaikkapa sitä, pysyvätkö kaikki väitöstilaisuuksien avainhenkilöt terveinä h-hetkeen asti vai joudutanko viime hetkessä kääntämään kaikki uusiksi, siirtymään etäyhteyksiin, siirtämään tapaamista, improvisoimaan vielä kerran.

Vaikka maaliskuun shokin jälkeen moni on jo tottunut uusiin toimintatapoihin, poikkeusaikojen kuormitus tuntuu ja tulee tuntumaan pitkään. Elämää tai työtä ei kuitenkaan voi laittaa hyllylle odottamaan, että poikkeusajat joskus päättyisivät, eikä kaikkea huomiota voi kohdistaa poikkeusoloihin. Keskustelut historiasta jatkuvat.

Tämäkin *Historiallisen Aikakauskirjan* numero tarjoaa lukijoilleen monenlaisia esimerkkejä siitä, miten historiallinen tutkimus, keskustelu ja opetus katsovat eteenpäin (ja taaksepäin, historioitsijoita kun ollaan).

Markku Kekäläisen toimittama teema-artikkelien kolmikko johdattelee lukijan pohtimaan 1700-luvun ilmiöitä erityisesti kohteliaisuuden ja kohteliaisuuskulttuurien näkökulmasta. Tätä teemaa avaa erillinen teemajohdantonsa. Yleisesti ottaen voi sanoa, että teema-artikkelit tarjoavat myös peilauspintaa tulevaan neljänteen numeroon, jonka teemana on kolonialismi.

Teema-artikkelien lisäksi Satu Sorvali käsittelee yleisönosastojen varhaisvaiheita autonomian ajan lehdistössä. Joni Krekola puolestaan tarkastelee sitä, miten entiset kansanedustajat ovat selittäneet eduskunnasta putoamisensa syytä.

Vuoropuhelu-osiossa aiheena on historia, historian opettaminen ja historian narratiivit, olipa kyse sitten kouluopetuksesta tai kirja-arvioiden taidon harjoittamisesta. Matti Roitto ja Tuomas Laine-Frigren kertovat kirja-arvioiden merkityksestä tieteellisen kirjoittamisen lajina, ja tässä numerossa julkaistaan heidän työpajassaan hiottuja arvioita. Mikko Kainulainen pohtii historiallisen ajattelun ja historian opetuksen haasteita, ja Mikko Hiljanen pohtii menneisyyden tarinalistamista.

Olen aiemminkin harmitellut, miten toisinaan tuntuu siltä, että tieteenekijät itse omaksuvat turhan herkästi kaikenlaiset ulkopuolelta tulevat vaatimukset. Yleispuheessa tuntuu korostuvan ajatus, että keskeistä on julkaista kansainvälisiä

artikkeleita, ja että tällaiselta tieltä kannattaa rai-
vata pois kaikki pienimuotoinen – suomenkieliset
artikkelit, yleistajuiset kirjoitukset, kirja-arviot.
Toki inhimillisiä voimavaroja ei kannatakaan
hajottaa ihan joka suuntaan.

Historian asiantuntijataidot ovat kuitenkin
monenlaisia, ja yleensä on lopulta hyväksi, jopa
välttämätöntä, että pystyy käsittelemään, omak-
sumaan ja kirjoittamaan erilaisia ja monenlaisia
tekstejä. Poikkeusajat nyt meitä vähän heittelevät,
mutta tavoitteena on, että *Historiallinen Aika-
kauskirja* osallistuu jatkossakin kirja-arvioiden
kirjoitustyöpajoihin ja vastaavien keskustelevien
puheenvuorojen kehittämiseen.

Tässä numerossa jatkuu keskustelu myös his-
toriasta tieteenä, ja kirja-arvioissa, Maiju Wuon-
kon Syväluotaus mukaan lukien, tarkastellaan
monenlaisia julkaisuja ja teoksia. Muistutan vas-
taväittäjiä siitä, että *Historiallinen Aikakauskirja*
julkaisee edelleen mielellään väitöskirjojen ar-
vioita.

Poikkeusaikojen vuoksi, ja miksei myös uusien
digitaalisten kokeilujen hengessä, *Historialli-*

sen Aikakauskirjan sivuilta löytyvät tämänvuot-
tiset Vuoropuhelut avoimesti luettavina myös
verkossa, mikäli niistä osuisi löytymään jotain
pohdittavaa esimerkiksi etäopetuksen tueksi.
Teemme töitä sen eteen, että sähköinen läsnä-
olomme tulevaisuudessa olisi monipuolisempi
– miten ja milloin se onnistuu, siihen vaikuttavat
maalliset seikat, kuten rahoittajat.

Historiallinen Aikakauskirja saatetaan luet-
tavaan kuntoon monien osaavien käsien kautta.
Neljää viimeisintä numeroa on erinomaisella
osaamisella toimittanut FT Katariina Parhi, joka
on ollut toimitussihteerinä FT Heidi Kurvisen tut-
kimusvapaan ajan. Kiitän tässä yhteydessä Kata-
riina Parhia hyvästä yhteistyöstä ja toivon, että
tiemme muuten kohtaavat myös HAikin parissa.

Muutenkin parhaat kiitokseni ja terveiseni taas
kaikille teille, jotka monien muiden velvoitteiden
ja kiinnostuksen aiheiden estämättä jaksatte
pysyä mukana myös *Historiallisen Aikakauskirjan*
kirjoittajina, arvioitsijoina, tukijoina ja lukijoina.

Voikaa hyvin,

Anu Lahtinen
anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Markku Kekäläinen, Ere Nokkala & Soile Ylivuori

Kohteliaisuus ja 1700-luvun eurooppalainen kulttuuri

Kohteliaisuus on 1700-luvun aate- ja kulttuurihistorian suuria teemoja. Nykykielessä termi viittaa käytöstapoihin, mutta valistuksen vuosisadalla kohteliaisuus sai vahvoja ihmisen perusolemukseen liittyneitä merkityksiä: oliko ihminen luonnostaan hobbeslainen egoisti, jolloin kohteliaisuus oli tämän itsekkään minän naamio – vai kuvastivatko käytöstavat ihmisen sosiaalista ja hyvääntahtoista perusluonnetta?

Termin merkitys laajeni 1700-luvulla kattamaan joukon hienostuneisuuden standardit täyttäneitä kulttuurisia aktiviteetteja, jolloin kohteliaisuus samaistui sivilisoituneen elämäntavan kanssa. Kohteliaisuudesta tuli myös kiihkeiden kulttuuripoliittisten keskustelujen fokus: mikä oli aitoa kohteliaisuutta, vaaransiko kohteliaisuuskulttuuri moraalin ja sukupuoliroolit, menettikö ihminen aidon minuutensa teatraalisen kohteliaisuuden lumetodellisuudessa?

Markku Kekäläisen artikkeli James Boswellin (1740–1795) kohteliaisuusteoriasta tarkastelee kohteliaisuuskulttuuria metropolin näkökulmasta. Uuden kohteliaisuuden tulkinnan synty paikallistui 1600- ja 1700-lukujen vaihteen Lontooseen. Vähemmän muodollinen ”kahvihuonekohteliaisuus” haastoi varhaismodernin hovikoodin sekä käytöstapojen että kulttuuripoliittisten painotusten tasolla. Huomattava osa tutkijoista on nähnyt tämän katkoksen totaalisenä ja he ovat korostaneet uuden kohteliaisuusparadigman dominoivaa asemaa 1700-luvun brittiläisessä kulttuurissa. Vuosisadan viimeisellä kolmanneksella vaikuttanut Boswell eli jo osittain tunteellisuuden aikakauden henkisessä todellisuudessa,

mutta hänen kohteliaisuuspohdinnoissaan on tunnistettavissa vahvoja varhaismoderniin hovi-kohteliaisuuteen viittaavia painotuksia. Tämä tukee Anna Brysonin ja Markku Peltosen kaltaisten tutkijoiden kantaa, joka korostaa kohteliaisuusproblematisointien jatkuvuutta aina 1500-luvun renessanssihumanisteista pitkälle 1700-luvulle, ja näkee 1700-luvun kohteliaisuustulkintojen kentän huomattavan heterogeenisenä.

Nykytutkimus on tematisoinut kohteliaisuuskulttuurin myös osana eurooppalaisen kolonialismin historiaa. Soile Ylivuori tarkastelee metropolin ja kolonian välistä suhdetta Jamaikan kenraalikuvernöörin puolison Maria Nugentin (1771–1834) päiväkirjamerkintöjen valossa. Tropiikki näyttäytyy näissä sekä kulttuurisena, ilmastollisena että rodullisena toiseutena. Ilmastoteorioiden vuosisadalla trooppisen ilmanalan nähtiin vaikuttavan moraalisiin ja käytökseen monella tasolla: se kiihdytti aisteja epäterveellä tavalla ja korruptoi leudossa ilmanalassa vartuneiden eurooppalaisten moraalin. Aistillisena ja irrationaalinen pidetyn mustan väestön läsnäolo oli pysyvä uhka järkeen, kohtuuteen ja pidättyvyyteen perustuvalla moraalikoodille ja rodullistetulle kansallisidentiteetille. Erityisesti mustat rakastajattaret ja jalkavaimot olivat brittikohteliaisuutta vaalivan Nugentin silmätikkuna hänen päiväkirjassaan. Näistä tekijöistä kumpusi koloniaan asettuneiden brittien aikalaisten tulkitsema kreolisatio eli moraalin löytyminen, käytöstapojen vulgarisoituminen ja arvojen pinnallistuminen. Ylivuori liittää tutkimuksensa niin

kutsutun uuden siirtomaahistorian (*new imperial history*) traditioon. Tutkimussuunta hylkää ajatuksen Euroopasta itseensä rajoittuvana entiteettinä ja katsoo, että Eurooppa nykyisen kaltaisena kulttuurisena, taloudellisena ja käsitteellisenä kokonaisuutena syntyi kolonisaation prosessien tuloksena.

Protestanttisen Euroopan akatemioiden 1600-luvulla syntynyt luonnonoikeustraditio nosti teorian ihmisen sosiaalisesta perusluonteesta valtioidenvälisen suhteiden tasolle. Ere Nokkala tutkii kansainvälisen poliittisen ajattelun historiaan keskittyvässä artikkelissaan saksalaisen luonnonoikeusteoreetikon Christian Wolffin (1679–1754) käsitystä valtioidenvälisistä sivilisoituneista suhteista. Wolff lähti ajatuksesta, että ihminen on perusluonteeltaan sosiaalinen ja rationaalinen. Valtioidenvälisen suhteiden tasolla tämä universaali rationaalisuus merkitsi, että valtiot olivat rationaalisesti ja sosiaalisesti toimivia oikeudellisia persoonia. Näin ollen kansakunnat olivat sosiaalisia suhteessa toisiinsa, ja valtioilla oli saman tyyppisiä velvollisuuksia kuin yksilöpersoonilla: sosiaalisuuden perustana

oli vastavuoroinen auttaminen niin yksilöpersoonien kuin valtioidenkin tasolla. Ihmisellä on luontainen taipumus perustaa yhteisöjä ja ylimmän tason yhteisöt ovat juuri valtio ja valtioiden muodostama yhteisö *civitas maxima*: ”kaikkien valtioiden valtio”. Richard Tuck on esittänyt, että Wolff olisi nähnyt kansakunnat tasa-arvoisina suhteessa toisiinsa ja puolustanut kolonisaation kohteeksi joutuneita alkuperäiskansoja sekä kyseenalaistanut kolonialistisia käytäntöjä. Nokkala puolestaan katsoo, että *civitas maximassa* vallitsi paternalistinen herruussuhde: sivilisoituneilla kansakunnilla oli oikeus tehdä päätökset, koska ne kultivoivat järkeä, hyveitä ja kohteliaisuutta.

Kohteliaisuus 1700-luvun kontekstissa oli aikalaisille problematisointien jatkumo, jonka skaala ulottui käytöstavoista sivilisoituneen elämäntavan luonteeseen, Euroopan ja muun maailman välisiin rodullistettuihin suhteisiin sekä maailmanvaltioajatuksen alkumuotoihin. Peruskysymys on kuitenkin ikuinen: kuinka kommunikaatio toisilleen vieraiden ihmisten välillä käy mahdolliseksi.

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Markku Kekäläinen

James Boswellin kohteliaisuusteorian tarkastelua

Kun jätämme syrjään luonnolliset ennakkoluulot ja arvioimme puolueettomasti, meidän on myönnettävä, että ranskalaisten kohteliaisuus tekee heistä onnellisempia; koska he näkevät jatkuvasti vaivaa antaakseen miellyttävän – sekä tyytyväisen ja itseensä luottavan – vaikutelman, he myös todella nauttivat näistä siunauksista; eikä valheellisuus, josta heitä on syytetty, ole pahantahtoisuuden turmelemaa; kyseessä on vain häilyvyys ja muuttuvaisuus.¹

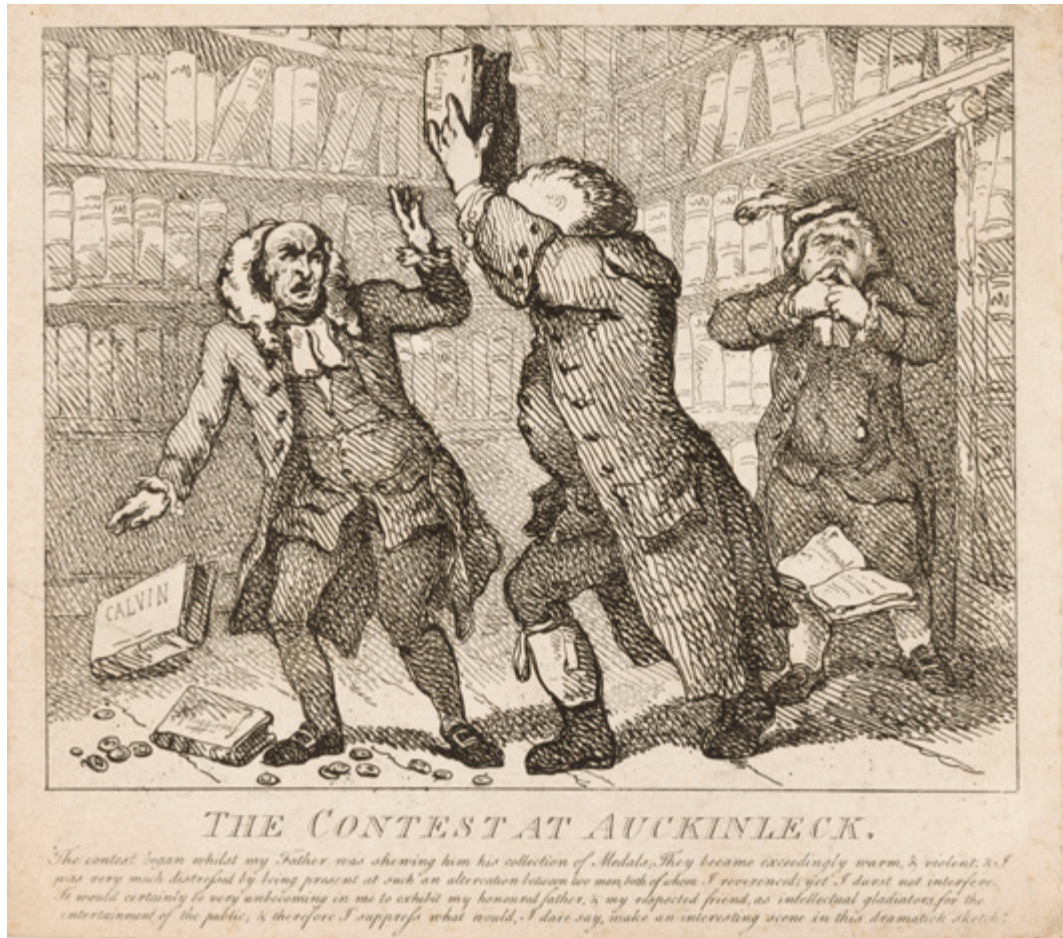
Kirjailija ja *man of letters* James Boswell (1740–1795) ei jakanut monien aikalaistensa vastenmielisyyttä mannermaisen kohteliaisuuskulttuurin keinotekoisuutta ja teatraalisuutta kohtaan. Omasta mielestään ”vanhaskottilaisena paronina” hän – olematta varsinainen aristokraatti – samaistui hoviin ja hoviaristokratiaan ja rakensi herrasmiesideaalin, jossa yhdistyi kaksi toisilleen vastakkaista elementtiä: hoville ja korkeimmalle aristokratialle tyypillinen kohteliaisuuskulttuuri ja varhaisromanttinen herkkyyys ja persoonallisuuden kultti.

Tarkastelen Boswellin kohteliaisuusteoriaa 1700-luvun brittiläisten kohteliaisuuskeskuste-

lujen kontekstissa. Keskeinen argumenttini on, että vaikka Boswellin sensibiliateetillä oli yhteisiä piirteitä ”tunteellisuuden aikakauden” eetoksen kanssa, hänen kohteliaisuusteoriaansa palautuu joiltakin ratkaisevilta osiltaan varhaismoderin hovikohteliaisuuden kontekstiin. Boswell hyödynsi teatraalisen hovikohteliaisuuden koodistoa rakentaessaan kaupunkilaiherrasmiehen habitustaan. Ensiksikin Boswell katsoi, että *retenue*, sisäisten tuntemusten verhoaminen, oli sivilisoituneen käyttäytymisen keskeinen komponentti. Toiseksi hänen asenteensa imarteluun, joka oli hyvin distinktiivinen teema aikakauden kohteliaisuusdebatissa, oli vahvasti myönteinen. Kolmanneksi Boswell katsoi, että kohtelias käytös edellytti teatraalista suhdetta sosiaaliseen kanssakäymiseen; toimiva seurallisuus perustui hänen mukaansa dissimulaatioon, todellisten tunteiden peittämiseen ja sosiaalisen tilanteen vaatimien tunteiden teeskentelyyn, ei autenttisten tunteiden ilmaisemiseen. Boswellin kohteliaisuusteoria on toisinaan liitetty 1700-luvun alkupuolella kehittyneen epämuodollisemman ”kahvihuonekohteliaisuuden” kontekstiin, mikä on nähdäkseni väärintulkinta.²

1. ”But laying aside natural prejudice, and judging candidly, we must confess that the politeness of the French makes them much happier; because from the continual habit of working themselves into an agreeable frame – into complacency and self-satisfaction, they actually enjoy those blessings; and the falseness for which they are censured, is not tainted with malignity; for it is only volatility and changeableness.” James Boswell, *On the Profession of a Player. Essay II. London Magazine* syyskuu 1770, 470.

2. Philip Carter, *Men and the Emergence of Polite Society. Britain 1660–1800*. Pearson Education 2001, 58, 65–66, 183–201.

Kirjailija ja aikakausi

Artikkeli liittyy viime vuosikymmeninä käytyihin moniaalle haarautuneisiin keskusteluihin 1700-luvun brittiläisen kohteliaisuuskuulttuurin luonteesta. Vuosisadan kohteliaisuusparadigmaa on tarkasteltu yhteydessä kaupallisten luokkien nousuun, uusien keskikerrosten kulttuurisen identiteetin muodostumiseen sekä osana Whigpuolueen kulttuuripoliittista ohjelmaa. Sivuutan tässä varsin pitkälle sosiaali-, talous- ja poliittisen historian näkökulmat ja keskityn tarkastelemaan Boswellin kohteliaisuusteorian suhdetta sekä 1600- ja 1700-luvun vaihteessa kehittyneeseen uuteen epämuodollisemman kaupunkikohteliaisuuden paradigmaan että tätä edeltävään muodolliseen hovin ja korkeamman aristokratian kohteliaisuuskoodiin.

Tästä kahden koodiston – kylläkin paljon väliasteita sisältävästä – dikotomiasta lähtien

■ Kuva 1. James Boswellin isä Alexander Boswell ja ystävä ja matkakumppani Samuel Johnson ovat ajautuneet ilmiriitaan Boswellien kotitilan Auchinleckin kirjastossa. Karikatyyri liittyy Boswellin ja Johnsonin vuonna 1773 tekemään Skotlannin-matkaan. Lähde: Rijksmuseum.

tarkastelen viime vuosikymmeninä 1700-luvun brittiläisestä kohteliaisuuskuulttuurista käytyä keskustelua. Karkeasti tässä keskustelutraditiossa voidaan erottaa kaksi linjaa. Toinen paljolti John Pocockiin palautuva linja näkee selkeän katkoksen kohteliaisuuden varhaismodernien muotojen ja 1700-luvun alkuvuosikymmeninä muotoutuneen kaupunkikohteliaisuuden välillä. Jälkimmäinen on nähty kaupallisten luokkien luomuksena ja monet (erityisesti Lawrence E. Klein) ovat korostaneet sen yhteyttä Whig-

puolueen kulttuuripoliittiseen ohjelmaan.³ Toisen, heterogeenisempi keskustelujen jatkumo on jäljittänyt 1700-luvun kohteliaisuusparadigman lähtökohtia 1500- ja 1600-luvun aristokraattisen seurallisuuden kontekstista (Anna Bryson) sekä korostanut kahdeksannentoista vuosisadan kohteliaisuuskuulttuurin heterogeenista luonnetta yhtenäisen kulttuurisen muodostuman sijaan (Markku Peltonen, Mikko Tolonen).⁴ Oma tulkintani lähestyy jälkimmäistä kantaa. Aiemman tutkimuksen tarkastelun jälkeen käsittelen Boswellin suhdetta kohteliaisuusteorian kannalta keskeisiin kysymyksiin, kuten suhdetta hoviin ja hovitradiitioon, emootioiden kätkemiseen, imarteluun sekä teatraalisuuteen ja dissimulaatioon.

James Boswell oli aikakautensa kirjallisessa kentässä päävirtauksiin vaikeasti sijoittuva hahmo, vaikka ei täydellinen *outsider* ollutkaan – olihan hän muun muassa kuuluisan *The Literary Clubin* kantavia voimia.⁵ Osittain tämä lievä marginaalisuus palautuu lajityyppeihin: eläessään Boswell julkaisi esseitä sekalaisista aiheista suosituksessa *The London Magazine* -aika-lehdessä, huomiota herättäneet matkakuvaukset Korsikalta ja Skotlannin ylämaalta sekä biografian lajityypin mullistaneen elämäkerran *The Life of Samuel Johnson* (1791). Lontoon päiväkirja oli tuttu Boswellin sisäpiirille, ja hän päästi julkisuuteen pienen kirjevalikoiman, mutta hänen laaja kirjeenvaihtonsa ja läpi aikuisiän jatkuneet päiväkirjamerkinnot tulivat tutkijoiden käyttöön ja julkisuuteen vasta 1900-luvulla. Löytyneet jäämistö monipuolisti ratkaisevasti kuvaa Boswellista sekä henkilönä, kirjailijana että aatehistoriallisena hahmona.

Monimutkainen ambivalenssi hallitsee Boswellin suhdetta aikansa aatteellispoliittisiin ilmiöihin. Syntyjään skotlantilaisena hän tunsi henkilökohtaisesti aikansa skottivalistuksen keskeiset nimet ja seurasi muiden muassa Adam

Smithin luentoja Glasgow'n yliopistossa.⁶ Monien skotti-intellektuellin Whig-henkinen edistysusko jäi kuitenkin Boswellille täysin vieraaksi. Hän oli lujasti monarkiaan uskova korkeakirkollinen Tory, joka tunsi huonosti peiteltyä sympatiaa Rooman kirkkoa kohtaan. Boswell oli epäajanmukainen henkilö monissa ajan keskeisissä kulttuuripoliittisissa kysymyksissä: hän oli frankofiili ja kosmopoliitti vahvistuvan muukalaisvastaisuuden ja esinationalismin aikakaudella, vannoutunut suurkaupunkilainen maaseuturomantiikan ja antiurbanismin aikana sekä pidäkkeettä seksualiteettiaan toteuttava herrasmies voimistuvan *domestic ideologyn* ja moraalireformia ajavien liikkeiden kaudella.⁷

Monitulkintainen kohteliaisuus

Kulttuurihistorioitsija Gerald Newman on esittänyt, että symbolinen käännekohta brittiläisen kohteliaisuuskuulttuurin kehityksessä olisi ollut vuosi 1751, jolloin lyyrikko ja esseisti William Shenstone (1714–1763) kirjoitti, että hän asettaisi aina vilpittömyyden lait kohteliaisuuden sääntöjen yläpuolelle.⁸ Boswell eli miljöössä, joka oli tulossa yhä vihamielisemmäksi aristokraattisia ja hoviin palautuvia kohteliaisuusmuotoja kohtaan. Niin kutsuttu *Chesterfield controversy* oli tästä symptomaattinen esimerkki. Lordi Chesterfieldin (1694–1773) postuumisti julkaistu *Letters to His Son* (1774) kirjoitti sapekkaita kommentteja, joista tunnetuin lienee Samuel Johnsonin tokaisu, jonka mukaan lordin kohteliaisuustulkinta opettaa tanssimestarin tapoja ja ilotytön moraalialia.⁹ Johnson viittaa tässä toisaalta hoviin liitettyyn formaaliin kohteliaisuuteen, joka sivuutti sisäiset moraaliset ominaisuudet ja toisaalta muodikkaassa hovimiljöössä rehottaneeseen seksuaalitapojen löyhyyteen. Michèle Cohen on esittänyt, että 1760-luvulla tapoja koskevassa keskustelussa alettiin yhä enemmän korostaa suorasukaisuutta

3. Markku Kekäläinen, *James Boswell's Urban Experience in Eighteenth-Century London*. University of Helsinki 2012, 19–21.

4. Kekäläinen 2012, 21–22.

5. Frank Brady, *James Boswell. The Later Years, 1769–1795*. McGraw – Hill 1984, 51–52; *The Literary Club* (tai *The Club*) oli taidemaalari Sir Joshua Reynoldsin aloitteesta vuonna 1764 perustettu klubi, johon tuli kuulumaan Britannian kirjallisen, poliittisen ja älyllisen elämän merkkihenkilöitä. Boswell hyväksyttiin jäseneksi vuonna 1775.

6. Frederick A. Pottle, *James Boswell. Earlier Years, 1740–1769*. Heinemann 1966, xv–xviii, 41–42.

7. Kekäläinen 2012, 88–89, 119–121, 158–160, 161–163.

8. Gerald Newman, *The Rise of English Nationalism. A Cultural History 1740–1830*. Weidenfeld and Nicolson 1987, 132.

9. Michèle Cohen, *Manliness, Effeminacy and the French. Gender and the Construction of National Character in Eighteenth-Century England*. Teoksessa Tim Hitchcock & Michèle Cohen (toim.) *English Masculinities 1660–1800*. Longman 1999, 44–61.

ja hiomatonta integriteettiä ulkoisesti kohteliaan käyttäytymisen sijaan.¹⁰ Philip Carter tunnistaa kaksi perättäistä, joskin osin päällekkäin menevää vaihetta brittiläisen kohteliaisuuskuulttuurin kehityksessä. Kun John Locke (1632–1704), Joseph Addison (1672–1719) ja Richard Steele (1672–1729) esittelivät herrasmiesideaalin, jonka mukaan kohtelias käytös oli sisäisten moraalisten kvaliteettien heijastumaa, niin vuosisadan jälkipuoliskolla tunteellisuuden kultti lisäsi kohteliaaseen seurallisuuteen emotionaalisen vilpittömyyden vaatimuksen. Tällöin painopiste siirtyi kohteliaasta käytöksestä aitojen tunteiden välittämiseen.

Molemmat kohteliaisuustulkinnat olivat hovikohteliaisuudelle vihamielisiä.¹¹ Varhaismoderni hovikohteliaisuuden koodi näki sivilisoituneen käyttäytymisen teatraalisena ja puhtaasti ulkoisten tapojen vaalimisena. Tämä kohteliaisuuden tulkinta, jolle vastavaikutuksena nousivat sekä Ranskan salonkien informaalimpi kanssakäymisen kulttuuri että brittiläinen ”kahvihuoneiden kohteliaisuus,” ei juurikaan pannut painoa sisäisille moraalisille kvaliteeteille. Se hyväksyi imartelun, tekopyhyyden ja dissimulaation, jotka jouduivat ankarana arvostelun kohteiksi 1700-luvulla.

Epäluulolla teatraalisia kohteliaisuusmuotoja kohtaan on pitkä historia. Britanniassa puritaanitavalaiset tuomitsivat jyrkästi hovikohteliaisuuteen kuuluneen dissimulaation. Tämän katsottiin liittyneen elimellisesti absolutistiseen poliittiseen kulttuuriin. Restauration aikana seurasi vastavaikutus, ja kavaljeerien paluun¹² myötä mannermaiset kulttuurivaikutteet vyöryivät Englantiin. Vuosien 1688–1689 mainio vallankumous (*The Glorious Revolution*) merkitsi uutta käännettä, ja 1600- ja 1700-luvun vaihteessa syntyi eräänlainen kulttuurisynteesi, joka pyrki yhdistämään tasavaltalaisen poliittismoraalisen eetokset hienostuneeseen käytöskoodiin ja monipuolisiin kulttuurisiin aktiviteetteihin. Uuden kulttuuripoliitiikan avainhenkilöitä olivat filosofi John Locke, tämän oppilas Shaftesburyn kolmas jaarli (1671–1713) sekä kirjailijat ja skribentit Joseph Addison ja Richard Steele.

John Locke kirjoitti teoksessaan *Some Thoughts concerning Education* (1693), kuinka ”humaani, ystävällinen ja kohtelias” mielenlaatu kumpuaa luontaisesti ja pakottomasti ihmisestä jolla on oikea moraalinen asenne. Locke kuvasi termillä *inward civility* tätä sisäisiin moraalisiin kvaliteetteihin perustunutta kohteliaisuutta.¹³ Nämä ominaisuudet omaava herrasmies ei koskaan valehdellut, ja 1700-luvun aikana tulkittiin laajalti, että turvautuminen dissimulaatioon sosiaalisissa tilanteissa oli eräänlaista valehtelua. Uudessa herrasmieskohteliaisuuden koodissa, joka palautui Lockeen, Shaftesburyyn, Addisoniin ja Steeleen, vastavuoroinen miellyttäminen – joka oli ollut keskeinen komponentti myös hovikohteliaisuudessa – yhdistyi hyvääntahoisuuteen (*benevolence*), rehellisyyteen (*honesty*) ja vilpittömyyteen (*sincerity*). Näistä tuli eräänlaisia iskusanonoja aikakauden kohteliaisuuskeskusteluissa. Uusi kohteliaisuuden tulkinta sisälsi myös kulttuuripoliittisen ohjelman: termi *politeness* tuli käytöstapojen lisäksi viittaamaan joukkoon kulttuurisia aktiviteetteja, jotka realisoituvat sivistyneen kaupunkilaisen seuraelämän kontekstissa.

John Pocock katsoo, että uuden kohteliaisuustulkinnan synty 1700-luvulla oli paralleeli kaupallisen yhteiskunnan muotoutumisen kanssa ja että se oli kaupallisten luokkien luomus.¹⁴ Pocockin tapaan monet tutkijat ovat painottaneet mainion vallankumouksen jälkeisiin vuosikymmeneihin sijoittuvaa katkosta, ja 1700-luvulle tyypillinen kohteliaisuuskuulttuuri on nähty ”keskiluokkaisena”, urbaanina ja suhteellisen riippumattomana hovikohteliaisuuden koodistosta. Roy Porter yhdistää kaupunkikohteliaisuuden kehityksen Lontoon sosiaalisen geografian uudelleenmuotoutumiseen. Keskiaikaisperäisten korporatioiden hajotessa ja kaupunkitilan eriytyessä kahvihuoneista, uudistuneista ”huvipuistoista” (*pleasure garden*), teattereista ja oopperasta muodostui sosiaalisen elämän näyttämöitä, joilla sosiaaliset kohtaamiset tapahtuivat toisilleen ennalta tuntemattomien ihmisten välillä. Tämä anonyymi suurkaupunkijulkisuus edellytti uudenlaista koo-

10. Cohen 1999, 53–54.

11. Philip Carter, *Polite 'Persons': Character, Biography, and the Gentleman*. Teoksessa *Transactions of the Royal Historical Society* 12 (2002), 333–354.

12. Stuartien hallitsijasuku palasi Englannin valtaistuimelle vuoden 1660 restauraation myötä. Tällöin suuri joukko maanpaossa olleita monarkian kannattajia (*cavaliers*) palasi mannermaalta Englantiin.

13. John Locke, *Some Thoughts Concerning Education*. John W. & Jean S. Yolton (toim.). Clarendon Press 1989, 123.

14. J. G. A. Pocock, *Virtue, Commerce and History*. Cambridge University Press 1985, 37–50.

distoa. Kohteliaisuus ja maun kultivointi myös loivat yhtenäisyyttä maailmaan, jota uskonnolliset, poliittiset ja taloudelliset konfliktit jakoivat.¹⁵ Paul Langford puolestaan näkee, että sivilisoituneiden tapojen ”valuminen” *fashionable society*stä välittömästi alempana oleviin sosiaalisiin kerroksiin oli ratkaiseva prosessi 1700-luvulle tyypillisen kohteliaisuuskulttuurin kehityksessä; korkeimpien seurapiirien tapojen yksinkertaistava jäljittely loi sosiaalista koheesiota yhteiskunnan keskikerroksiin.¹⁶

Lawrence E. Klein pitää Shaftesburyn kolmatta jaarlia avainhahmona uuden tasavaltaisen poliittisen eetoksen ja hienostuneen ja kulturellin seurallisuuden yhdistävän kohteliaisuustulkinnan synnyssä. Shaftesburyn koh-

■ Kuva 2. Joseph Addisonin ja Richard Steelen toimittamat ”moraaliset viikkolehdet” (*moral weeklies*) *Tatler* (1709–1711) ja *The Spectator* (1711–1712) olivat ratkaisevassa asemassa uuden urbaanin kohteliaisuusparadigman muotoutumisessa. Tämä kohteliaisuuden tulkinta piti käytöstopojen lisäksi sisällään koko joukon soveliaaksi nähtyjä kulttuurisia aktiviteetteja. James Boswell oli Joseph Addisonin suuri ihailija ja innokas *The Spectatorin* lukija, mutta hänen kohteliaisuusteoriaansa eroaa joissakin ratkaisevissa kysymyksissä moraalisten viikkolehden näkemyksistä. *The Spectatorin* vuoden 1788 painoksen nimiölehti. Lähde: Wikimedia Commons.

teliaisuusteoriaa leimaa jyrkkä hovinvastainen eetos. Hovin ”säihke” väärästi havaintokyvyn ja moraalisen arvostelukyvyn, ja sen suureellisuus

15. John Brewer, 'The Most Polite Age and the Most Vicious.' Attitudes towards the Culture as a Commodity. Teoksessa Ann Bermingham & John Brewer (toim.) *The Consumption of Culture, 1600–1800. Image, Object, Text*. Routledge 1995, 345–349; Roy Porter, *English Society in the Eighteenth Century*. Allen Lane 1983, 322; Susan E. Whyman, *Sociability and Power in Late-Stuart England. The Cultural Worlds of the Werneys 1660–1720*. Oxford University Press 1999, 87–109.

ja hoville tyypillinen seremoniallinen kohteliaisuus käänsivät hovin piiriin joutuneen huomion sisäisen todellisuuden sijasta ulkoiseen loistoon. Kleinin mukaan Shaftesburyn esittelemästä kohteliaisuustulkinnasta, jossa tasavaltalainen moraalinen eetos yhdistyi kulttuurisen aistin kultivoimiseen, muodostui hallitseva kulttuurinen paradigma pitkän 1700-luvun Britanniassa.¹⁷ John Brewerin mukaan kohteliaisuuden tavoite oli hallita modernin elämän kompleksisuutta ja korvata poliittinen ääriajattelu ja uskonnollinen suvaitsemattomuus sallivalla ja keskinäiseen ymmärtämiseen pyrkivällä asenteella. Hän korostaa uuden kohteliaisuuskulttuurin kokonaisvaltaista luonnetta: kohteliaisuuden kieli tunkeutui kulttuurielämän kaikkiin sfääreihin ja termi *polite* saatettiin liittää mihin tahansa kulttuuriseen muodostumaan, joka täytti tietyt hienostuneisuuden ja hyvän maun standardit.¹⁸ Termi *politeness* tulikin viittaamaan laajaan joukkoon kulttuurisia käytäntöjä, ei ainoastaan käytöstapoihin.

On kuitenkin joukko tutkijoita, jotka haastavat käsityksen nopeasta ja kokonaisvaltaisesta kulttuurisen paradigman muutoksesta ja korostavat jatkuvuuksia ja kohteliaisuustulkintojen moninaisuutta. Helen Berry on kyseenalaistanut käsityksen kohteliaisuuden vuosisadasta (*polite century*). Hän esittää, että kahvilajulkisuutta hallitsi usein pyrkimys kohteliaisuusnormeja rikkovaan käytökseen, ja kohteliaan keskustelun sijaan viljeltiin *flash talkia*,¹⁹ joka tietoisesti rikkoi kohteliaan keskustelun sääntöjä.²⁰ Anna Bryson puolestaan sijoittaa 1700-luvulle tyypillisen urbaanin seurallisuuden synnyt varhaisten Stuartien Lontooseen. Tällöin syntyneet kaupunkiaristokratian muodikkaat tapaamispaikat ennakoivat restauraation jälkeistä puolijulkisen kaupunkisosaali-

suuden ekspansiota.²¹ Tärkeä osa tätä urbaanin kohteliaisuuskulttuurin muutosta oli mannermaisesta hovikohteisuuden koodiston omaksuminen ja soveltaminen urbaanissa kontekstissa.²²

Jatkuvuutta korostaa myös Markku Peltonen, joka uuden ajan englantilaista kaksintaistelua koskevassa tutkimuksessaan painottaa Italian renessanssihoveissa syntyneen herrasmieskulttuurin merkitystä koko uuden ajan kohteliaisuuskulttuurin kannalta. Hovimiljöössä dissimulaatio ja imartelu olivat vahvasti positiivisia elementtejä, koska ne ylläpitivät herrasmiesten keskinäisen kunnian vaalimisen herkkää tasapainoa. Tällöiset kohteliaisuustulkinnat korostivat käytäntymisen ulkoisia piirteitä ja näkivät sosiaalisen kanssakäymisen vahvasti näyttämöllisenä.²³ Peltonen korostaa, että tällä varhaismodernilla koodilla oli jatkuvuutta vielä 1700-luvulla. Hän näkee Bernard Mandevillen (1670–1733) avainhahmona. Tämä katsoi, että kunnian tavoittelu, joka oli vahvasti sidoksissa teatraaliseen kohteliaisuustulkintaan, oli yksi niistä ”paheista”, jotka pitivät yllä sivilisoitunutta sosiaalista järjestystä. Kuten varhaismodernit kohteliaisuusteoreetikot, myös Mandeville näki hovin kohteliaisuuden syntymiljöönä ja kaikkein hienostuneimman tapa-kulttuurin tyyssijana.²⁴

Locken, Addisonin ja Steelen *inward civility* ja keskinäistä hyväntahtoisuutta painottaneen kohteliaisuustulkinnan rinnalla kulkikin 1700-luvulla ”kyyninen” traditio, jonka alkuperä oli augustinolaisessa jansenismissä sekä jansenistisen teologin ja filosofin Pierre Nicolen (1625–1695) ajattelussa. Tämän näkemyksen tärkein edustaja Englannissa oli juuri Bernard Mandeville. Tämä tulkinta näki hyveen yhtenä langenneen ihmisen naamioista, joita tämä käyttä peittääkseen egois-

16. Paul Langford, *A Polite and Commercial People. England 1727–1783*. Oxford University Press 1989, 65–67.

17. Lawrence E. Klein, *Shaftesbury and the Culture of Politeness. Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*. Cambridge University Press 1994, 94, 175.

18. John Brewer, *The Pleasures of the Imagination. English Culture in the Eighteenth Century*. University of Chicago Press 1997, 100–102; Lawrence E. Klein, Politeness for plebs. Consumption and social identity in early eighteenth-century England. Teoksessa Birmingham & Brewer 1995, 362.

19. Alatyyliä hyödyntävää sanailua.

20. Helen Berry, Rethinking Politeness in Eighteenth-Century England. Moll King’s Coffee House and the Significance of ‘flash talk’. Teoksessa *Transactions of the Royal Historical Society* 11 (2001), 65–81.

21. Anna Bryson, *From Courtesy to Civility. Changing modes of Conduct in Early Modern England*. Oxford University Press 1998, 131, 61.

22. Bryson 1998, 56.

23. Markku Peltonen, *The Duel in Early Modern England. Civility, Politeness and Honour*. Cambridge University Press 2003, 29–37.

24. Peltonen 2003, 270–302.

tisen perusolemuksensa. Näin sosiaalinen elämä näyttäytyi eräänlaisena naamioleikkinä.²⁵ Mikko Tolonen kytkee David Humen (1711–1776) kohteliaisuustulkinnan mandevillelaiseen traditioon. Humella itserakkaus ja kohteliaisuus olivat vahvasti linkittyneitä ja hyvä käytös oli keinotekoinen hyve, jonka avulla saatamme kätkeä ylpeyden ja itserakkauden. Kohteliaisuus ei siis ole mikään sisäinen sielun ominaisuus vaan sen viljely edellyttää teatraalisen ilmaisun omaksumista. Kiinnostavasti Hume suositteli maanmiehilleen ranskalaisten tapojen jäljittelyä.²⁶ Hyvin merkityksellinen kanta, sillä ranskalaisten dissimulaatio, teatraalisuus ja teeskentely olivat brittiläisten satiirikkojen ja moralistien pysyvä kohde. Tästä ”toisesta” traditiosta on kaikuja lordi Chesterfieldillä ja, aivan erityislaatuaisin painoituksin, James Boswellilla.

Hovin lumous

Philip Carter erottelee Boswellin kohteliaisuusteoriassa kaksi kerrostumaa. Toinen viittaa vuosisadan alkupuolen klassisen kauden (*Augustan humanists*) kirjoittajien (Shaftesbury, Addison, Steele) ”kahvihuonekohteliaisuuteen”. Toisaalta Carter tunnistaa sentimentaalisen, tunteellisuuden aikakauden sensibiliateettiin viittaavaan komponentin Boswellilla; hänhän useaan otteeseen toteaa olevansa *a man of feeling* tai *a man of fancy and whim* tai *a man of imagination and feeling*.²⁷ Boswellin minän vahvasti romanttiseen puoleen ovat useat tutkijat kiinnittäneet huomiota. Elämäkerturi Peter Martin tulkitsee, että romanttinen aspekti Boswellin mentaliteetissa oli reaktiota ankaran presbyteristä kotimiljöötä vastaa.²⁸ Samoin Chauncey Tinker ja Frederick A. Pottle kiinnittivät jo vuosikymmeniä sitten huomiota Boswellin ”byronilaiseen” ulottuvuuteen.²⁹

Jälkimmäinen piirre onkin mitä ilmeisin. Mitä ensiksi mainittuun tulee, Boswell ihaili Addisonia ja Steeleä, ja hänen urbaani elämänpiirinsä kahviloineen, klubeineen ja Lontoon julkisine tiloineen muistutti hyvin paljon *Tatlerin* ja *The Spectatorin* maailmaa. Kuitenkin Boswellin kohteliaisuusteoria sisältää silmiinpistävän paljon painotuksia, jotka viittaavat varhaismoderniin hovikohteliaisuuteen: formalismi, ulkoisen käytäytymisen painotus, teatraalisuus ja hyväksyvä suhteutuminen dissimulaatioon ja imarteluun. Boswellin teoria kohteliaisuudesta olikin poikkeuksellisella tavalla januksenkasvoinen. Toiset kasvat katsovat menneeseen, varhaismodernin hoviaristokratian formaalin ja teatraaliseen maailmaan, toiset eteenpäin, varhaisromantiikan emotionaaliseen sensibiliateettiin.

Boswellilla oli vahva kokemus omasta erityislaatuisuudesta, kuulumisesta harvinaislaatuiseen ihmistyyppiin: ”Katson, että mieleni on liian herkkä ja tunteeni liian hienostuneet arkielämän karkeaan hyörinään”. Hän jopa katsoi, että hänen fyysinen olemuksensa oli liian hauras Britannian ilmastoon.³⁰ Varhaisromantiikalle ominaiseen tapaan Boswell koki jotkut ystävyysuhteensa kahden poikkeusyksilön välisenä autenttisena liittona. Hän muisteli, kuinka ensimmäisen keran hänen ja William Templen saman henkiset sielut yhtyivät, kuinka he erottautuivat vulgaa-rista ”laumasta” ja muodostivat eksklusiivisen ja hienostuneen sielujen yhteyden.³¹ Ystävyksillä oli henkisiä ominaisuuksia, jotka kohottivat heidät keskivertoelämän yläpuolelle: ”Ei, meillä on mielikuituksen loistetta, sivistystä, maun ja tapojen eleganssia ja sielun ylevyyttä. Ehkäpä me olemme liian hyviä tähän elämään.”³² Tässä on helposti tunnistettavissa varhaisromanttinen poikkeusihmisyyden ja nerouden kultti.

25. E. J. Hundert, *The European Enlightenment and the History of Self*. Teoksessa Roy Porter (toim.) *Rewriting the Self. Histories from the Renaissance to the Present*. Routledge 1997, 74–77.

26. Mikko Tolonen, *Self-love and self-liking in the moral and political philosophy of Bernard Mandeville and David Hume*. Helsingin yliopisto 2009, 263–266.

27. Carter 2001, 58, 65–66, 183–201.

28. Peter Martin, *A Life of James Boswell*. Weidenfeld and Nicolson 1999, 27.

29. Chauncey Brewster Tinker, *Young Boswell*. Boston 1922, 180–184; Frederick A. Pottle, *James Boswell. The Earlier Years*. Heinemann 1966, 34.

30. ”I am thinking my mind is too delicate, and my feelings too fine for the rough bustle of life.” *The General Correspondence of James Boswell, 1757–1763*. David Hankins & James J. Caudle (toim.). Yale University Press 2006, 248.

31. James Boswell, *The Correspondence of James Boswell and William Johnson Temple, 1756–1795*. I: 1756–1777. Thomas Crawford (toim.). Yale University Press 1997, 107.

32. ”No, we have brilliance of imagination, polite learning, elegance of taste and manners, and elevation of soul. Perhaps we are beings superior to this life.” Boswell, *Correspondence Temple, 1756–1795*, Vol. I, 108.

Varhaisromanttisiin virtauksiin liittyi lähes poikkeuksetta urbaanin ja aristokraattisen elämänmuodon vieroksunta ja yksinkertaisen kansanelämän glorifiointi. Boswellin asenne oli päinvastainen. Nuoruuden kirjeessä hän muistutti, että Boswellit tulivat jo Vilhelm Valloittajan mukana Normandiasta ja toivat ranskalaisen hengenlaadun mukanaan.³³ Nuori Boswell oli kotitilalla Auchinleckissa vajonnut miellyttävän kesäiseen mielentilaan. Kirjoittajan mielikuvitus sai kuitenkin aivan uuden suunnan, kun hän hahmotteli tulevaisuuden näkymiään: ”Kuinka tuloon tutustumaan hovin kohteliaisuuteen ja suureellisuuteen ja kaikkeen pukuloistoon ja huvituksiin; pääsen ministerien suosioon ja korkea-arvoisten, kauniiden ja onnekkaiden naisten ihailun kohteeksi. Kuinka moniin nautinnollisiin juhliin osallistunkaan kaupungissa.”³⁴ Hovi ja kaupunki eivät näissä fantasioissa olleet vastakkaisia elämäntiloihin vaan molempia leimasi mielikuvitusta fasioiva loisto ja hienostus.

Boswellin oppivuodet sisälsivät kaksi tärkeää vaihetta, jolloin hänen viehtymyksensä hovin ja korkeimman aristokratian elämänmuotoon lujittui eräänlaiseksi vakaumukseksi. Ensimmäinen oli hänen karkumatkansa Lontooseen vuonna 1761. Tähän visiittiin sisältyi episodi, joka olisi voinut osoittautua tuhoisaksi myöhemmän uran kannalta: katolisen uskonnonharjoitukseen estetiikkaan ja formalismiin mieltynyt Boswell teki tällöin lyhyen vierailun äitikirkon helmaan. Julkiseksi tultuaan kääntymys olisi tuhonnut hänen ura- ja perintömahdollisuutensa.³⁵ Boswell osallistui myöhemminkin säännöllisesti messuun Baijerin ja Portugalin suurlähettiläiden kappeleissa Lontoossa.³⁶ Viehtymys roomalaiskatolisuuteen kumpusi aivan ilmeisesti samasta lähteestä kuin hovin ja korkeimpien seurapiirien ihailu: loistokkuus ja seremonialli-

suus vetosivat vastustamattomasti kalvinistisen kasvatuksen saaneen skotin mieleen. Lontoon päiväkirjan mukaan kirjoittaja oli portugalilaisessa kappelissa ”täynnä mitä romanttisimpia ajatuksia.”³⁷

Kääntymys vei Boswellin kohtalonomaisesti niihin seurapiireihin, joihin pääsystä hän oli Auchinleckin niityillä haaveillut. Boswellin epäluuloinen isä oli näet arvannut Lontooseen paenneen poikansa aikeet ja lähettänyt hänen peräänsä perheystävän lordi Eglintonin tehtävänä pelastaa jälkikasvu viimeisimmän hullutuksen seurauksilta. Eglintonin jaarli oli korkeimmissa seurapiireissä liikkunut libertiini maailmanmies, ja hän havaitsi pian saaneensa yli-innokkaan oppilaan. Lordi tutustutti nuoren skotin Lontoon muodikkaisiin huvituksiin: teatteri ja näyttelijättäret, tyylikäs pukeutuminen ja hienot illalliset, nokkela keskustelu ja Jockey Clubin silmäätekevät, huvipuistot ja lihalliset hovit ja ennen muuta kohteliaan miellyttämisen taito tulivat tutuiksi lyhyen oppijakson aikana.³⁸

Toinen ratkaiseva vaihe oli nuoruuden *Grand Tour* (1764–1766), ennen muuta sen Saksan pienruhtinaishoveihin suuntautunut jakso. ”*This was a grand court day.*”³⁹ Tämä huudahdus voisi toimia mottona Boswellin Saksan-oleskelulle. Pienruhtinashovit olivat Boswellille sisäänpääsy *haute mondeen*. Hän pohdiskeli, kuinka ylihienostuneet Italia ja Ranska saattaisivat sulattaa skottilaisen raudan, mutta Saksassa olisi mahdollista oppia ranskalaista hienostusta ja ranskalaisia tapoja tutunomaisessa ympäristössä.⁴⁰ Poliitikkojen ja hovimiesten seurassa oli mahdollista saavuttaa oikea maailmantuntemus ja käytöksen eleganssi.⁴¹ Ennen muuta täällä vanhaskottilainen paroni – hahmo, johon Boswell mielellään samaistui – saattaisi kasvaa feodaalisten velvoitteidensa mittaiseksi.⁴²

33. Boswell, *Correspondence 1757–1763*, 88.

34. ”How I shall be acquainted with the Grandeur and Politeness of a court, be entertained with all the elegance of dress and Diversions, become a favourite of Ministers of State, and the adoration of Ladies of Quality, Beauty, and Fortune! How many parties of Pleasure shall I have in town!” Boswell, *Correspondence 1757–1763*, 241.

35. Robert Zaretsky, *Boswell's Enlightenment*. The Belknap Press 2015, 39–41.

36. *Boswell in Search of a Wife, 1766–1769*. Frank Brady & Frederick A. Pottle (toim.). McGraw-Hill 1957, 313; James Boswell, *London Journal 1762–1763*. Gordon Turnbull (toim.). Penguin Books 2010, 214.

37. Boswell, *The English Experiment, 1785–1789*. Irma S. Lustig & Frederick A. Pottle (toim.). McGraw-Hill 1986, 60; ”I [...] was filled with most romantic ideas.” Boswell, *London Journal 1762–1763*, 214.

38. Pottle 1966, 46–51; Martin 1999, 68–70.

39. James Boswell, *Boswell on the Grand Tour. Germany and Switzerland*. Frederick A. Pottle (toim.). Heinemann 1953, 173.

40. Boswell, *Germany and Switzerland*, 109.

41. James Boswell, *Boswell in Holland, 1763–1764*. Frederick A. Pottle (toim.). Heinemann 1952, 275.

42. Boswell, *Germany and Switzerland*, 109–110.

Innostus leimasi jo havaintoja ensimmäisestä kohteesta, Braunschweigin herttuallisesta hovista: ”Täällä löydän itseni todellisesta suuruuden ilmapiiristä. Elän ruhtinaiden seurassa, ja hovi on kotini. Hyvästelin herttuan ja sanoin sydämelliset hyvästit kaikille hovilaisille. Koen, että olen heidän kaikkien rakastama.”⁴³ Boswellin suhdetta hoviin leimasi entusiasmi ja emotionaalinen samaistuminen, siis romanttinen asenne. Ero todellisten hovimiesten kuten Saint-Simonin herttuan tai lordi Chesterfieldin kyynisiin havaintoihin on silmiinpistävä. Boswell kuvasi hovi-illallisia, joilla loistelia seurue nauttii musiikista ja hoviseurueen upeasta kavalkadista: ”Tunnustan, että olin äärimmäisen ylevöitynyt.”⁴⁴ Käytyään herttuan kanssa pitkän keskustelun nuori vieras oli varma, että korkea-arvoinen isäntä oli ihastuksissaan.⁴⁵ Herttuanhovin apolloniset hahmot tuntuivat omaavan maagisia kvaliteetteja, ja he tekivät lähtemättömän vaikutuksen nuoreen skottiin: ”Olin mykistynyt löytäessäni itseni Braunschweigin palatsin illallispöydästä tämän loistokkaan perheen seurasta. Istuin vastapäätä ruhtinas Ferdinandia, joka herätti elävää kunnioitusta. Hän sähköisti minut täysin. Joka kerta kun katsoin häntä, koin ylhäisen shokin.”⁴⁶ Kriittinen etäisyys puuttui täysin näistä havainnoista. Hovimiljö ei ollut Boswellille entuudestaan tuttu, ja kriittisen tarkastelun sijaan hän omaksui esteettis-emotionaalisen samaistumisen asenteekseen. Havainnoissa yhdistyi välittömän emotionaalinen sensibiliiteetti barokkisen hovimiljöön reseptioon; varhaismoderni hovimaailma nähtynä varhaisromanttisen sensibiliiteetin läpi.

Samantyyppinen asenne hallitsi myöhemmin Boswellin havaintoja vuonna 1773 tehdyiltä matkalta Ylämaalle ja Hebrideille. Hänen ja Samuel Johnsonin isäntänä oli muuan lordi Errol, vanhan Kilmarnockin Boydsien klaanin edustaja. Isäntä

oli vieraan silmissä ”vanhaskottilainen paroni”, jota luonnehtivat sivilisoituneet hyveet: miellyttävä käytös ja lempeä puhetapa. Lordin veli herra Boyd teki Boswelliin erityisen vaikutuksen, olihan hän oleskellut pitkiä aikoja Ranskassa ja omaksunut täällä käytökseensä suureellisuutta (*pompousness*) ja muotojen täydellisyyttä (*formal plenitude*).⁴⁷ Loppukommentti on erityisen kiinnostava Boswellin kohteliaisuusteorian kaksinaisuuden kannalta:

Olin äärimmäisen viehättynyt lordi Erroliin. Hänen kunnianarvoisa persoonansa ja miellyttävä olemuksensa, johon yhdistyi teeskentelemätön rakastettavuus, tuottivat minulle suurta tyydytystä. Mahdollisesti heikkoudesta, tai kuten mieluummin toivon, voimakkaammasta mielikuvituksesta ja tunteen lämmöstä kuin on järkevää, mieleni on aina virittynyt syntyperältään korkea-arvoisten henkilöiden ihailuun.⁴⁸

Sitaatti tiivistää Boswellin kohteliaisuusreseption kaksi komponenttia: toisaalta voimakas identifioituminen korkeimpaan aristokratiaan ja sen kohteliaisuuskulttuuriin ja toisaalta välitön, emotionaalinen ja mielikuvituksen tukeutuva tapa reagoida ihmisiin ja sosiaaliisiin tilanteisiin.

Kiinnostava kuriositeetti Boswellin hovireseption kannalta on pamfletti *Reflections on the Late Alarming Bankruptcies in Scotland* (1772). Kirjoittaja tulkitsi, että vararikkojen lisääntyminen johtui tapojen rappiosta, jonka oli aiheuttanut hovin poistuminen Skotlannista. Englannissa ja Irlannissa hovin vaikutus on säilyttänyt luontaisen kunnioituksen perinteistä säätyjakoa kohtaan.⁴⁹ Vanhoina aikoina, kun Skotlannissa vielä oli hovi, herrasmiehet olivat verrattomasti kohteliaampia kuin nykyisinä aikoina; vastaanottoja ja teehetkiä

43. ”Here now I find myself in the very sphere of magnificence. I live with princes, and a court is my home. I took leave of the Duke, and a cordial adieu of all the courtiers. I found myself already liked by them with affection.” Boswell, *Germany and Switzerland*, 15.

44. ”I confess that I was supremely elevated.” Boswell, *Germany and Switzerland*, 57–58.

45. Boswell, *Germany and Switzerland*, 58.

46. ”I was quite struck to find myself at table in the Palace of Brunswick, with that illustrious family. I sat opposite to Prince Ferdinand, whose presence inspires animated respect. He absolutely electrified me. Every time that I looked at him, I felt a noble shock.” Boswell, *Germany and Switzerland*, 12.

47. James Boswell, *The Journal of a Tour to the Hebrides with Samuel Johnson*. J. M. Dent & Sons LTD., 1948, 72.

48. ”[I was] exceedingly pleased with Lord Errol. His dignified person and agreeable countenance, with the most unaffected affability, gave me high satisfaction. From perhaps a weakness, or, as I rather hope, more fancy and warmth of feeling than is quite reasonable, my mind is ever impressed with admiration for persons of high birth.” Boswell, *Hebrides*, 75.

49. James Boswell, *Reflections on the Late Alarming Bankruptcies in Scotland*. 1772, 8–9.

hallitsi aristokraattisen hienostunut käytös, ja salongeissa naisille lausuttiin imartelevia kohteliaisuuksia.⁵⁰ Säädynmukaisten tapojen rappio oli tuonut mukanaan myös taloudellisen holtittomuuden, kun alempisäätyiset yrittivät kuluttaa aristokratialle kuuluneeseen tapaan.

Hovi oli tärkeä teema sekä vuosisadan alkupuolen klassikoilla (*Augustan Humanists*) että vuosisadan jälkipuoliskon varhaisromantiikan kontekstissa. Edelliset näkivät hovin edustavan tyranniaa ja feminisoivaa hedonismia. Jälkimmäisille hovimaailma oli epäaidon sivilisaation kristalloituma, jossa ihminen kadotti autenttisen minuutensa. Suhteessa hoviin Boswell asettui selkeästi aikakauden kahden vallitsevan kulttuurivirtauksen ulkopuolelle.

Varautunut kaupunkilaiherrasmies

"On Lontooksi kutsuttu kaupunki, jota kohtaan tunnen yhtä kiihkeää intohimoa kuin mitä kaikkein romanttisim rakastaja tuntee rakastajatar-

■ Kuva 3. Huvipuisto oli suhteellisen sekoittunut uuden kaupallisen julkisuuskulttuurin muoto. Lontolaisessa huvipuistossa kohtelias seurallisuus ja korkeammat kulttuurin muodot, kuten konsertit ja taidenäyttelyt, yhdistyivät seksikaupan ja uhkapelin kaltaisiin aktiviteetteihin. Vasemman alakulman illallistiossa James Boswell (vas.) ja Samuel Johnson (toinen vas.). Lähde: Rijksmuseum.

taan kohtaan."⁵¹ Boswellin kohteliaisuusteoria oli eksplisiittisesti urbaani. Lontoo oli hänen henkisen elämänsä fokus ja Lontoon metropoli oli se sosiaalinen todellisuus, jota vasten hän muokkasi kohteliaisuusminäänsä. Boswellin kohteliaisuuskulttuurin miljöö oli hyvin "spectatormainen": Lontoon puolijulkinen sfääri kahvioloineen, teattereineen ja vastaanottoineen. Vuosina 1711–1712 ilmestynyt "moraalinen viikkolehti" *The Spectator* muokkasi syvällisesti aikakauden hienoston ja älymystön käsitystä urbaanin herrasmiehen elämäntavasta. Boswell jopa käytti

50. Boswell, *Reflections*, 12–13.

51. "There is a city called London, for which I have as violent an affection, as the most romantic lover ever had for his mistress." Boswell, *Correspondence 1757–1763*, 237.

viikkolehteä eräänlaisena matkaoppaana Lontoossa, ja Joseph Addison oli hänelle hienostuneen kaupunkilaiherrasmiehen esikuva.⁵² Sitä kiinnostavampaa onkin, että Boswellin tulkinta kohteliaisuudesta poikkesi joissakin ratkaisuissa kohdissa vuosisadan valtavirtaa edustavasta ”kahvihuonekohteliaisuudesta”⁵³

Tavassa, jolla Boswell reflektoi kaupunkikokemustaan, voidaan tunnistaa jännite hänen ”aristokraattisen” ja ”romanttisen” minänsä välillä. Lontoon vaikutteiden moneus kiihotti sensitiivisen kirjailijan mieltä joskus niin, että hän koki kaupungin uhkaavan henkistä tasapainoaan. Päiväkirjassa on tämän tästä merkintöjä, kuinka Lontoon näkymien eloisa monimuotoisuus tuotti huimausta, ja kuinka metropolin äylyllisten virikkeiden runsaus valtasi mielen ja aiheutti sellaisen kiihtymistilan, että keskittyminen lukemiseen tai kirjoittamiseen kävi mahdottomaksi.⁵⁴ ”Suuri tavoitteeni on saavuttaa asianmukainen mielen hallinta”, nuori Boswell kirjoitti ystävälleen. ”Minussa on eloisuutta, joka johtaa minut hajoamiseen ja hulluuteen”, hän jatkoi.⁵⁵ Vanhempanakin Boswell saattoi kirjoittaa, kuinka ”tällä kertaa olin päättänyt säilyttää Lontoossa tyynen minuuden hallinnan enkä käyttäytyä yli-innostuneeksi kuten tavallisesti”.⁵⁶ Lontoon moneuden aiheuttama kiihtymys edellyttikin stoalaista mielen hillintää, viileän, läpitunkemattoman ja teatraalisesti käyttäytyvän kohteliaisuusminän kultivointia. Tavoitteena oli käytös, joka olisi peittänyt mielen vaihtelut viileän rauhallisen ulkokuoren alle.⁵⁷

Lontooseen saapuessaan Boswell oli syvästi tietoinen käytöksensä hiomattomuudesta ja impulsiivisuudesta. Hän loikin yksityiskohtaisen minuuden kultivoinnin ohjelman, jonka tavoitteena oli hioa pois provinsiaali karkeus ja emotionaalinen hillittömyys ja luoda tilalle viileä, etäinen, minuutensa salaava ja vaivattomasti käyttäytyvä kaupunkilaiherrasmies. Lontoo oli

sivilisoituneen elämäntavan tyyssija, ja kaupunki vaati aivan erityislaatuista suhdetta minuuteen.

Siitä alkaen, kun saavuin tänne, olen alkanut saavuttaa hienostuneen levollisen luonteen, joka on hyvin erilainen, kuin se mekastava ja karkea olemus, johon vielä joku aika sitten olin mieltynyt. Olen havainnut, että johonkin rajaan saakka voimme olla sen luontoisia kuin haluamme. Sitä paitsi harjoitus muokkaa ihmisen millaiseksi tahansa. Olin nyt onnellinen havaitessani itseni viileäksi, vaivattomasti käyttäytyväksi ja seesteiseksi.⁵⁸

Sitaatissa on kaksi elementtiä. Yksi on käytöksen läpinäkymättömyys. Kyse ei ole todellisen minän itseilmaisusta vaan paino on ulkoisessa käyttäytymisessä, hiotussa ulkokuoressa. Toiseksi, tämä julkinen minuus on muokattavissa. Puhe-maneerit, ruumiin kieli ja koko ulkoinen olemus olivat materiaalia, josta vaivattomasti käyttäytyvä kohteliaisuusminä tuli muokata. Lontoon polyfoninen ja mieltä kiihottava todellisuus edellytti aktiivista suhdetta minuuteen, minuuden kultivointia, joka mahdollistaisi turvallisen orientoitumisen Lontoon moniaineisessa sosiaalisessa todellisuudessa.

Kirjoittaessaan sosiaalisen kanssakäymisen perusehdoista Boswell ei väsynyt korostamasta pidättyvyyden ja minuuden kätkemisen tärkeyttä. Hänen mukaansa suoruus, avoimuus ja persoonakohtaisuus tuhosivat sivilisoituneen kanssakäymisen. Nuoruuden päiväkirjassaan Boswell kirjoitti ystävästään West Diggesistä, jossa kirjoittajan mielestä ruumiillistui todellinen *a man of fashion*: ”Todellakin, emme koskaan heittäytyneet tuttavallisiksi, minkä on oikeutetusti sanottu aiheuttavan halveksuntaa. Vaivattomasti ja onnellisesti yhteiskunnassa elämisen suuri taito edellyttää soveliaan käytöksen opiskelua sekä sitä, että kaikkein läheisimpienkin ystäviemme

52. Boswell, *London Journal 1762–1763*, 23.

53. Kekäläinen 2012, 144–150.

54. James Boswell, *Boswell in Extremes, 1776–1778*. C. M. Weiss & Frederick A. Pottle (toim.). McGraw-Hill, 1970, 216; James Boswell, *Boswell. The Great Biographer, 1789–1795*. Marlies K. Danziger & Frank Brady (toim.). Heinemann 1989, 310.

55. ”My great object is to attain a proper conduct in life. [...] I have much vivacity, which leads me to dissipation and folly.” James Boswell, *Letters of James Boswell* I. G. B. Tinker (toim.). Clarendon Press 1924, 12.

56. ”I resolved to maintain a calm mastery of myself this time in London, and not to grow giddy in it as usual.” Boswell, *Extremes*, 22.

57. Boswell, *Letters* I, 14–15.

58. Boswell, *London Journal 1762–1763*, 9.

seurassa pidämme kohteliaisuuden vaatimukset mielessä; muussa tapauksessa me huomaatamme kohtelemme toisiamme karkeasti ja päädyimme itsekin halveksunnan kohteeksi.”⁵⁹ Intiimeinkin ystävyys edellytti etikettä ja sosiaalista naamiota.

Boswell palasi samaan tematiikkaan kypsällä iällä vuosina 1777–1783 *The London Magazine*en kirjoittamissaan esseissä. Sosiaaliset naamiot ylläpitivät etäisyyttä, joka oli sivilisoituneen seurallisuuden välttämätön edellytys. ”Niin suuri on ihmislunnon heikkous ja epätäydellisyys”, hän kirjoitti varautuneisuutta käsittelevässä esseessä, ”että kenenkään luonnetta ei ole syytä tarkastella liian läheltä; ja sen vuoksi hän, joka näyttäytyy muille liian avoimesti, heikentää väijäämättä toisten arviota itsestään.”⁶⁰ Hienotunteisuuden vaatimus oli molemminpuolinen: Boswell viittasi Jonathan Swiftin tapaan kuvata inhoa, jonka ihmisruumiin mikroskooppinen tarkastelu aiheutti. Sama päti kanssaihminen mentaaliin ominaisuuksiin: niitä ei tullut tarkastella liian läheltä vaan muiden oli annettava pitää salaisuutensa.⁶¹

Imartelun ambivalenssi

Varmasti kiistanalaisin kaikista kohteliaisuuskulttuurin ilmiöistä oli imartelu, puolitotuuteen tai valheeseen perustuva miellyttäminen. Varhaismodernissa hovimiljöössä asia oli ongelmaton. Imartelu oli sosiaalisen kanssakäymisen voiteluaine, johon ei liittynyt sen suurempaa moraalista problematisointia. Samoilla linjoilla oli vielä 1700-luvulla (laajalti paheksuttu) hovimies lordi Chesterfield, joka kylläkin varoitti ”rikollisesta” imartelusta, mutta hänen mukaansa menestys seuraelämässä edellytti oikein annosteltua imartelua. Erityisen tärkeää oli tunnistaa kanssa-

ihmisten vahvuuksien lisäksi heidän turhamaisuuden alueensa, joihin imartelu tuli erityisesti kohdistaa.⁶²

Sitäkin jyrkemmin imartelun tuomitsi Locken, Addisonin ja Steelen uusi herrasmieskoodi: todellinen herrasmies ei koskaan valehdellut ja todellisuutta vastaamaton miellyttäminen oli eräänlaista valehtelua. Richard Steele varoitti, kuinka dissimulaatio ja imartelu olivat tuhoamassa vanhaenglantilaisen koruttomuuden ja vilpittömyyden.⁶³ ”Kaikkien mielen sairauksien joukossa ei ole yhtäkään kulkutaudinomaisempaa tai turmiollisempaa kuin viehtymys imarteluun”, hän kirjoitti *The Spectator*issa. Imartelu pehmitti mielen ja sumensi järjen ja arvostelukyvyn, joten tapa ei voinut alkuunkaan kuulua vapaiden ja rationaalisten miesten yhteiskuntaan. Imartelulla oli erityisen tuhoisa vaikutus miessukupuoleen, koska lietsoessaan turhamaisuutta se teki miehistä naismaisia. Tämä kohteliaisuuskulttuurin naisistava (*effeminacy*) vaikutus oli keskeinen teema 1700-luvun keskusteluissa, se kytki sukupuoliproblematiikan imartelun poliittisiin vaikutuksiin. Pehmeä, turhamainen ja arvostelukykynsä menettänyt mies oli näet altis despotian houkutuksille.⁶⁴ Steelen tuomitsevan näkemyksen jakoivat useimmat aikakauden kirjoittajat Samuel Johnsonista (1709–1784) alkaen,⁶⁵ poikkeuksina juuri lordi Chesterfield, Bernard Mandeville – ja James Boswell.

Boswell kirjoitti aiheesta lievästi ironisessa äänilajissa *The London Magazines*sa 1782. Athenaiokselta lainattu motto kuului: ”Muinaisuudessa parasiitin arvonimi oli kunnioitettu ja pyhitetty.”⁶⁶ Kirjoittaja siteerasi Shakespearen Julius Caesaria: ”Kun kerron hänelle, että hän vihaa imartelijoita ’sanoo hän niin tekevänsä, ollen eniten imarreltu.’” Aihetta käsitellessään Boswell vältti moraalisia kannanottoja ja tarkasteli sen sijaan

59. ”Indeed he & I never came to familiarity, which is justly said to beget contempt. The great art of living easy & happy in Society is to study proper behaviour, & even with our most intimate friends to observe politeness; otherwise we will insensibly treat each other with a degree of rudeness & each will find himself despised in some measure by the other.” Boswell, *London Journal* 1762–1763, 23.

60. James Boswell, *The Hypochondriack*, vol. I. Margery Bailey (toim.). Stanford University Press 1928, XXIII, 285.

61. Boswell, *The Hypochondriack*, I XXIV, 297.

62. Lord Chesterfield, *The Letters of Philip Dormer Stanhope, 4th Earl of Chesterfield*. Bonamy Dobrée (toim.) III. AMS Press 1968, 1037.

63. *The Spectator* II. Donald F. Bond (toim.). Clarendon Press 1965, 425.

64. ”Among all the Diseases of Mind there is not one more epidemical or more pernicious than the Love of Flattery.” *The Spectator* II, 424.

65. Samuel Johnson, *The Rambler* II. J. Warrington (toim.). Dent 1953, 194.

66. James Boswell, *The Hypochondriack* II. Margery Bailey (toim.). Stanford University Press 1928. No. LIX, 199.

ilmiötä inhimilliseen kanssakäymiseen luontaisesti kuuluvana ilmiönä, joka saattoi näyttäytyä moninaisissa hahmoissa.⁶⁷ Imartelu näyttäytyi erilaisena sivilisaation ja vastaanottajan kehitystasosta riippuen: ”villi-ihmistä” ja lasta tuli imarrella kaikkein yksinkertaisimmin termein, koska he eivät olleet kykeneviä ymmärtämään hienostuneita kohteliaisuuksia.⁶⁸

Sivilisoituneissa yhteisöissä tilanne oli toinen. Ihmisille, joilla oli hienostunut maku, imartelu tuli tarjoilla hienovaraisella otteella, lähes huomaamatta. Tällöin he saattoivat ”siemailla sitä aivan kuin se olisi aineetonta ja nauttia sen aromista kokematta sitä millään tavalla karkeana”.⁶⁹ Tehokkain ja hienovaraisin imartelun muoto oli epäsuora imartelu. Hienostuneimmat ihmiset saattoivat suhtautua torjuvasti suoraan lausuttuun imarteluun, mutta epäsuoraan imarteluun he eivät olleet varautuneet, ja niinpä se tunkeutui kuin nuoli sydämeen. Boswell vertasi epäsuoran imartelun vaikutusta turkkilaisesta vesipiipusta leviävään savuun, joka huomaamatta ympäröi kanssaihmiset miellyttävällä tuoksulla.⁷⁰

Kontekstista riippumatta imartelun pääfunktio on saada vastaanottaja kokemaan itsensä miellyttäväksi ja myönteisen vaikutelman antavaksi.⁷¹ Imartelulla oli positiivinen rooli seuralisuudessa, joskin lordi Chesterfieldin tapaan Boswellin varoitti puhtaasti valheeseen perustuvasta imartelusta. Kuitenkin oikein ymmärretty imartelu, joka perustui haluun miellyttää, sai kanssaihmiset tuntemaan itsensä miellyttäväksi.⁷² Boswellin kanta poikkesi siis jyrkästi Locken, Addisonin ja Steelen edustamasta rehdin ja vilpittömän käytöksen koodista. Hyväksyessään imartelun osaksi sivilisoitunutta seurallisuutta Boswell oli samoilla linjoilla lordi Chesterfieldin kanssa. Kuitenkin kun Chesterfield näki imartelun instrumentaalisessa roolissa seuraelämän machiavellistisessä pelissä, niin Boswellille imar-

telu oli itsetarkoituksellinen osa teatraalista olemisen estetiikkaa.⁷³

Kohteliaisuus naamioleikkinä

Dissimulaatio, teatraalinen suhde seurallisuuden oli kolmas vahvasti distinktiivinen piirre Boswellin kohteliaisuusteoriassa. Elämäkerturi Peter Martin toteaa, kuinka intohimo kameleonttimaiseen roolileikkiin hallitsi nuoren Boswellin olemusta.⁷⁴ Kirjailija koki, että orientoituminen Lontoon polyfonisessa maailmassa edellytti teatraalista asennetta, aitojen tunteiden kätkemistä ja hiotun sosiaalisen naamion rakentamista. ”Teen sosiaalista peliä tästä ohimenevästä elämästä, kaikista sen muunnelmista, vakavista ja koomisista. Pelleilen yhtä lailla miesten kuin naistenkin kanssa”, vanheneva Boswell kirjoitti päiväkirjaansa 1784.⁷⁵

Perusteellisimmin Boswell käsitteli aihetta vuonna 1770 *The London Magazineen* kirjoittamissaan esseissä, jotka oli otsikoitu *On the Profession of a Player*. Esseet käsitelivät näyttelijän ammattia ja sen asettamia vaatimuksia, mutta ne laajenivat tarkastelemaan sosiaalisen kanssakäymisen perusehtoja teatraalisen asenteen näkökulmasta. Kohtelias kanssakäyminen ei ollut Boswellille ainoastaan varautunutta ja sisimmät emootiot kätkevää seurallisuutta vaan hän liitti siihen myös luovan ja spontaanin näyttämöllisyyden elementin.⁷⁶

Boswell liitti teatraalisen asenteen kehittymisen sivilisaation edistymiseen. Antiikissa näyttelijät rinnastettiin orjiin, eikä kristillinen aika tuonut mainittavaa parannusta, sillä näyttelemisen nähtiin pakanallisen epäjumalanpalveluksen jäänteenä. Vasta kehittynyt sivilisaatio ymmärsi näyttelemisen positiivisen merkityksen ja osasi rinnastaa näyttelemisen oppineisuutta vaativiin ammatteihin, edellyttihän näyttelemisen koko inhimillisen elämän järjestelmän ymmärtämis-

67. Boswell, *The Hypochondriack*, vol. II, No. LIX, 204.

68. Boswell, *The Hypochondriack*, vol. II, No. LIX, 202.

69. ”They may sip it as it were imperceptibly, and enjoy the essence without feeling the coarseness of any vehicle”. Boswell, *The Hypochondriack* II LIX, 202.

70. Boswell, *The Hypochondriack* II LIX, 202–203.

71. Boswell, *The Hypochondriack* II LIX, 199.

72. Boswell, *The Hypochondriack* II LIX, 204–205.

73. Kekäläinen 2012, 150–153.

74. Martin 1999, 57.

75. ”I make game of society in this transitory life, and of all its varieties, serious and comic. I frisk with women and with men, too.” James Boswell, *Boswell. The Applause of the Jury, 1782–1785*. Irma Lustig (toim.). McGraw-Hill 1981, 207.

76. Kekäläinen 2012, 153–160.

tä.⁷⁷ Aluksi Boswell kysyi, mitä erityistä ominaisuutta vaaditaan hyvältä näyttelijältä. Vastatesaan hän luonnehti näyttelijän identifioitumista rooliinsa termillä *double feeling*. Tämä tarkoitti, että esitettävä henkilöahmo, tämän tunteet ja intohimot täyttävät näyttelijän tajunnan aivan kuin ne olisivat hänen mielensä sisääntuloauala näyttelijän oman luonteen pysyessä asumuksen viimeisimmässä sopessa.⁷⁸ Hän rinnasti näyttelijän asianajajaan, joka omistautui täysin syylliseksi tietämänsä asiakkaan puolustukseen.⁷⁹

Lopulta teatteri laajeni kehittyneen sivilisaation metaforaksi. Aivan kuten teatterinäyttämöllä, myös sosiaalisen elämän näyttämöllä ihmisten tulisi pitää mielessä kommunikatiivisten tilanteiden kaksoisluonne: toimiva sosiaalinen elämä oli teatraalisten roolien työstämistä samalla, kun ”todellinen” sisäinen minä pidettiin taka-alalla. ”Jos ihmiset esiintyisivät ainoastaan todellisella luonteellaan”, Boswell esitti, ”yhteiskunta ei olisi puoliksikaan niin turvallinen ja miellyttävä kuin jollaisena me sen tunnemme.” Hän jatkoi, että jos ihmiset oivaltaisivat, mitä kanssaihmiset heistä todella ajattelevat ja mitä he todella tuntevat, päädyttäisiin loputtomiin konflikteihin ja seurallisuuden tuottama mielihyvä olisi lopullisesti mennyttä. Boswellille dissimulaatio, jota monet aikalaiset pitivät moraalisen turmeluksen aiheuttajana, oli toimivan sosiaalisuuden perusedellytys. Ihmisten tuli omaksua kulloiseenkin sosiaaliseen tilanteeseen sovelias tunnerekisteri ja näyttelijöiden tapaan esittää tilanteeseen soveltuvaa hahmoa.⁸⁰ Keinotekoiset naamiot ja roolit, eivät suinkaan avoimuus ja vilpittömyys, tekivät spontaanin ja luovan seurallisuuden mahdolliseksi.

Boswellilla oli tapana tehdä vertailuja brittiläisten ja ranskalaisten tapojen välillä jälkimmäisten eduksi. Tämä oli distinktiivinen kanta, sillä hovin ja salonkien maailmasta peräisin oleva ranskalainen käytöskoodi miellettiin 1700-luvun brittiläisessä sosiaalisessa satiirissa yleisesti degeneroituneen hovimiljöön tuotteeksi. Asenne jyrkkeni vuosisadan viimeisellä kolmanneksella

nationalistisen kulttuuripolitiikan voimistuessa. Jo nuoruuden Lontoon päiväkirjoissa Boswell pohdiskeli, kuinka britit ymmärsivät väärin ja paheksuvat turhaan ranskalaisten valheelliseksi mieltämänsä kohteliaisuutta: ranskalainen ilmaisi mitä vilpittömimmin arvonantooan miellyttääkseen juuri kyseisellä hetkellä – kyseessä oli ohimenevään tilanteeseen liittyvä teatraalinen huomionosoitus, ei muuta. Juuri tämä kepeän teatraalinen asenne teki ranskalaisista niin eloisia, miellyttäviä ja iloisia – jopa niin iloisia, että hulluus ja itsemurha ovat tyystin tuntemattomia heidän keskuudessaan!⁸¹

Näyttelijäesseessään Boswell päätyi samantyyppisiin johtopäätöksiin: ranskalaiset, jotka olivat ”ikuisia näyttelijöitä”, kykenivät omaksumaakin keinotekoisia tunteita ja muokkaamaan itsensä muita miellyttävään kuosiin. Englantilaiset pitivät tätä valheellisena, mutta juuri tämä dissimulaatio teki ranskalaisista, joita kirjoittajan mukaan pidettiin Euroopan kohteliaimpana kansakuntana, paljon onnellisempia. Tämä valheellisuus, josta ranskalaisia oli syytetty, ei ollut pahantahitoisuuden turmelemaa; kyseessä oli vain häilyvyys ja muuttuvaisuus.⁸²

Ajatus kohteliaisuudesta teatraalisena minuuden muokkauksena, dissimulaationa, kytki Boswellin kohteliaisuusteorian hoviin palautuvaan kohteliaisuuden tulkintaan. Asenne oli tyystin vieras Locken, Addisonin ja Steelen käsitykselle, että *inward civility*, sisäisten moraalisten ominaisuuksien heijastuminen vilpittömän kohteliaana käytöksenä, olisi herrasmiehen distinktiivinen piirre. Boswellilla teatraalinen asenne piti sisällään myös luovan mielikuvituksen ja emotionaalisen samaistumisen, jotka kytkivät hänen kohteliaisuusteoriaansa kirjailijan romanttiseen minään, hänen *a man of imagination and feeling* -hahmoonsa.

Johtopäätöksiä

Boswell mielsi itsensä sensitiiviseksi, emotionaaliseksi ja mielikuvitusta korostavaksi ”poikkeusihmiseksi”, ja tällaisena hän oli mitä tyyppillisin

77. Boswell, *On the Profession of a Player*. Essay I, 397.

78. Boswell, *On the Profession of a Player*. Essay II, 469–470.

79. Boswell, *On the Profession of a Player*. Essay II, 470.

80. ”Were nothing but the real character to appear, society would not be half so safe and agreeable as we find it.” Boswell, *On the Profession of a Player*. Essay II, 470.

81. Boswell, *London Journal 1762–1763*, 48.

82. ”Perpetual comedians”. Boswell, *On the Profession of a Player*. Essay II, 470.

”tunteellisuuden aikakauden” edustaja. Epätavallinen ulottuvuus Boswellin habituksessa on hänen kohteliaisuusteoriaansa, jonka keskeiset piirteet palautuivat varhaismoderniin hovin ja korkeimman aristokratian kohteliaisuuskulttuuriin. Vuosisadan jälkipuoliskon sentimentaalisia virtauksia luonnehti kasvava kriittisyys kohteliaisuuskulttuuria kohtaan ylipäättään ja hovikohteliaisuutta erityisesti. ”Tunteellisuuden aikakausi” korosti sosiaalisessa kanssakäymisessä rehellisyyttä, vilpittömyyttä ja aitoa tunnetta, ja kohteliaisuuskulttuurin teatraaliset elementit nähtiin ihmisen perusolemuksesta turmelevina. Aikakauden eetokseen liittyi myös vahva antiurbanismi ja yksinkertaisen maalaiselämän glorifiointi. Nämä piirteet eroavat jyrkästi Boswellin kohteliaisuus-pohdinnoista.

Boswellin kohteliaisuustulkinta on toisinaan liitetty joidenkin 1600- ja 1700-lukujen vaihteen filosofien ja skribenttien – erityisesti Locken, Shaftesburyn, Addisonin ja Steelen – luoman kaupunkikohteliaisuuden kontekstiin. Tätä näkemystä vahvistaisi kirjailijan entusiastinen ihailu Addisonia, Steeleä ja *The Spectator* -lehteä kohtaan. Lähempi tarkastelu paljastaa tämän näkemyksen ongelmallisuuden. Kirjoittajien edustama ”kahvihuonekohteliaisuus” edellytti kaupunkilaisherrasmieheltä rehtiyyttä, vilpittömyyttä ja hyvántahtoisuutta (*honesty, sincerity, benevolence*). Boswellin kohteliaisuusteoria erosi tästä tulkinnasta kolmessa ratkaisevassa kohdassa. Hän korosti voimakkaasti, että sivilisoitunut kanssakäyminen edellytti sisäisen minän kätkemistä ja viileän pidättyväisen ulkokuoren

rakentamista. Vielä jyrkemmin Boswellin näkemys erosi Addisonin ja Steelen herrasmiesidealistisessa suhteessa imarteluun. Imartelu oli kiihkeitä kannanottoja herättänyt teema vuosisadan kohteliaisuuskeskusteluissa, ja pääsääntöisesti suhde siihen oli jyrkän kielteinen. Boswell puolestaan katsoi, että imartelu oli luonteva osa sivilisoituneen kanssakäymisen ekonomiaa. Kolmas merkityksellinen piirre oli suhde dissimulaatioon. Hän näki sosiaalisen kanssakäymisen yksiselitteisesti teatraalisena tilanteen vaatimien emootioiden esittämisenä, ei autenttisen minän itseilmaisuna. Näin Boswell kytki näyttämöllisen luovuuden aspektin kohteliaisuusteoriaansa. Hänet tulisi-kin nähdä tunteellisuuden aikakauden *a man of feeling* -hahmona, joka hovikohteliaisuuden aineksista rakensi itselleen pseudoaristokraattisen kohteliaisuusminän.

On ilmeistä, että Boswell kuului Humen, Mandevillen ja Chesterfieldin ohella niihin 1700-luvun britti-intellektuelleihin, jotka eivät kaikilta osin jakaneet vuosisadan alkuvuosikymmeninä syntyneitä kohteliaisuusparadigmaa. Boswellin kohteliaisuusteorian hovikohteliaisuuteen viittaavat piirteet tukevat näkemystä, jonka mukaan 1700-luvun brittiläisessä kohteliaisuuskulttuurissa oli enemmän varhaismoderneja piirteitä kuin monissa tulkinnoissa on nähty.

FT Markku Kekäläinen on tuntiopettaja ja tutkija Helsingin yliopistossa.

Sähköposti: markku.kekalainen@helsinki.fi

Ere Nokkala

Kansojen sosiaalisuudesta ja täydellistymisestä

Christian Wolffin kansainvälinen poliittinen ajattelu

Christian Wolff (1679–1754) oli merkittävimpiä 1700-luvulla vaikuttaneista saksalaisista filosofiista. Hänen tuotantonsa on Suomessa heikosti tunnettua, vaikka wolffilaisuus oli niin Upsalan yliopiston kuin Turun akatemiankin vallitseva filosofinen suuntaus 1700-luvun puolivälin tienoilla. Wolffin edustama rationalistinen filosofia oli sovellettavissa yhtä hyvin herätysliikkeiden vastustamiseen, uskonnon rationaaliseen puolustamiseen kuin hyödyn aikakauden utilistisiin tavoitteisiinkin.¹

Wolffin saavutuksista ja merkityksestä on kiistely tutkijoiden keskuudessa vuosikymmeniä. Pitkään Wolffia pidettiin pelkästään Gottfried Wilhelm Leibnizin (1646–1716) seuraajana ja popularisoijana. Wolff oli kirjeenvaihdossa Leibnizin kanssa yli kymmenen vuoden ajan (1704–1716). Wolff itse vähätteli Leibnizin merkitystä omalle filosofialleen.² Pitkään Wolffin oma näkemys hänen suhteestaan Leibniziin kaikui kuuroille korville, mutta viimeisten kolmenkymmenen vuoden aikana Wolffia on alettu arvostaa itsenäisenä poliittisena ajattelijana erityisesti hänen kansojen oikeutta käsittelevien teostensa ansiosta.³ Näiden uusimpien tutkimusten innoittamana tämä artikkeli tutkii Wolffin kansainvälisen poliittisen ajattelun peruspilareita. Osoitan,

että kansainvälisen poliittisen ajattelun historiassa Wolff on merkittävä hahmo ennen kaikkea korostaessaan kansojen oikeutta itsenäisenä oppialana. Wolffin toinen merkittävä innovaatio oli laajentaa valtiosopimusteoria koskemaan valtioiden välisiä suhteita.

Poliittisena ajattelijana Wolff oli luonnonoikeusteoreetikko. Uuden ajan alun luonnonoikeusajattelijoiden kiivaimmin käsittelemät kysymykset liittyivät ihmisluonteeseen: Oliko ihminen sosiaalinen? Oliko ihminen sosiaalinen luonnostaan, vai katsoiko hän hyötyvänsä sosiaalisuudesta? Luonnonoikeusajattelijajoista merkittävin, Samuel Pufendorf (1632–1694), esitti, että sosiaalisuus (lat. socialitas) oli peruseriaate, josta ihmisen moraaliset luonnolliset velvollisuudet voitiin johtaa. Pufendorfin mukaan ihminen oli sosiaalinen ja ihmisten luomat instituutiot, kuten valtio, heijastelivat tätä ihmisten sosiaalista luonnetta.⁴ Sosiaalisuuden ideasta tuli yksi luonnonoikeuden ja kansojen oikeuden kulmakivistä 1700-luvulla.

Richard Tuck on teoksessaan *The Rights of War and Peace* (1999) esittänyt, että yhdessä Christian Wolffin kanssa Pufendorf muodosti merkittävän poikkeuksen kansainvälisiin suhteita käsittelevien ajattelijoiden joukossa erityisesti suhteessa ei-eurooppalaisiin kansoihin. Tuckin mukaan

1. Tore Frängsmyr, *Wolffianismens genombrott i Uppsala. Frihetstida universitetsfilosofi till 1700-talets mitt*. Acta. Universitatis Upsaliensis 1972; Tore Frängsmyr, Christian Wolff's Mathematical Method and its Impact on the Eighteenth Century, *Journal of the History of Ideas* 36 (1975), 653–668; Vesa Oittinen, Suomalainen filosofia 1200–1850. Teoksessa Inkeri Pitkäranta (toim.) *Ajatuksen kulku. Suomalaiset filosofit maailmalla – maailman filosofit Suomessa*. Kansalliskirjaston Gallerian julkaisuja, Helsingin yliopiston kirjasto 2004, 24–34; 62–69; 104–111. <https://filosofia.fi/se/arkiv/text/6298> (15.8.2020).
2. Jean Ecole, Des rapports de Wolff avec Leibniz dans le domaine de la métaphysique. Teoksessa Albert Heinekamp (toim.) *Beiträge zur Wirkungs- und Rezeptionsgeschichte von Gottfried Wilhelm Leibniz*. Franz Steiner Verlag 1986), 88–96; Matthew Stewart, *The Courtier and the Heretic. Leibniz, Spinoza and the Fate of God in the Modern World*. New Haven 2005, 308; Lloyd Strickland and Julia Weckend, *Making Waves. Leibniz's Legacy and Impact*. Teoksessa Julia Weckend & Lloyd Strickland (toim.) *Leibniz's Legacy and Impact*. Routledge 2019, 1–19.
3. Nicholas Greenwoof Onuf, Civitas Maxima. Wolff, Vattel and the Fate of Republicanism, *American Journal of International Law* 88 (1994), 280–303; Francis Cheneval, Auseinandersetzungen um die civitas maxima in der Nachfolge Christian Wolffs, *Studia Leibnitiana* 33 (2001), 125–144.
4. Kari Saastamoinen, *The Morality of the Fallen Man. Samuel Pufendorf on Natural Law*. Studia Historica 52. Suomen Historiallinen Seura 1995; Heikki Haara, *Pufendorf's Theory of Sociability. Passions, Habits and Social Order*. Springer 2018.

Pufendorf ja Wolff vastustivat kansainvälistä rankaisemisen oikeutta humanitäärisiin syihin vedoten. Myös tapa, jolla Wolff puolusti vaeltavien alkuperäiskansojen oikeutta pitää maansa omistuksessaan, osoitti Tuckin mukaan, että Wolff kyseenalaisti kolonialistisia käytäntöjä.⁵ Tuck esittää, että vedoten sosiaalisuuden periaatteen Pufendorf ja Wolff – molemmat saksalaista

■ Kuva 1. Pietistit painostivat fatalistina ja ateistina pitämänsä Christian Wolffin jättämään professuurinsa Hallen yliopistossa vuonna 1723. Kyseessä on yksi 1700-luvun suurista akateemisista skandaaleista. Noustuaan valtaan Fredrik II kutsui Wolffin Marburgista takaisin Halleen. Vuonna 1743 Wolffista tuli Hallen yliopiston kansleri ja kahta vuotta myöhemmin hänet aateloitiin. Lähde: Rijksmuseum.

5. Richard Tuck, *The Rights of War and Peace. Political Thought and the International Order from Grotius to Kant*. Oxford University Press 1999, 188–189.

ajattelijoita – pyrkivät rajoittamaan eurooppalaisten moraalisia interventioita kansainvälisissä suhteissa.⁶

Tässä artikkelissa tavoitteeni on osoittaa, että toisin kuin Tuck esittää, Wolffin kansojen oikeuteen oli sisäänrakennettuna ajatus sivilisoituneiden kansojen yliveraisuudesta ja paternalistisia elementtejä, jotka kumpusivat Wolffin valtiosopimusteoriasta. Wolff väitti, että niin sanotun tahdonvaraisen kansojen oikeuden tuli perustua sivilisoituneiden kansojen tahtoon, jota barbaaristen kansojen tuli noudattaa. Sitä miten Wolff määritteli tietyt kansat barbaarisiksi, voitiin ainakin teoriassa käyttää oikeuttamaan barbaaristen kansojen ”sivilisoimista,” mukaan lukien sosiaaliseen pakottamiseen. Toisaalta osoitan, että Wolffin mukaan sivilisoituneisuus ei ollut yksinomaan tai välttämättä eurooppalaisten kansojen ominaisuus.

Tämän artikkelin tärkeimpiä lähteitä ovat Wolffin kansojen oikeutta käsittelevät teokset. Hän omisti aiheelle kirjan *Jus gentium methodo scientifica pertractatum* (1749).⁷ Vuosina 1740–1748 Wolff julkaisi kahdeksan nidettä käsittävän teoksen *Ius naturae methodo scientifica pertractatum*, jossa hän käsitteli luonnonoikeutta. Vaikka painopiste olikin selvästi luonnonoikeuden puolella, ei Wolffin kohdalla voi sanoa, että hän olisi käsitellyt kansojen oikeutta pelkästään alaviitteissä ja reunahuomautuksissa toisin kuin monet edeltäjänsä. Wolffin luonnon- ja kansojen oikeutta käsittelevistä teoksista tehtiin yhteenveto *Institutiones iuris naturae et gentium* lähinnä opetuskäyttöön, ja se käännettiin saksaksi vuonna 1754 nimellä *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts*.⁸ Käännöksen teki Gottlob Samuel Nicolai (1725–1765), mutta Wolff luki ja hyväksyi käännöksen. Tulkitseen Wolffin kansojen oikeutta käsitteleviä teoksia Wolffin saksankielisen varhaistuotannon viitekehityksessä. Wolffin

kansojen oikeutta käsittelevät teokset olivat tarkoitettu suoraksi jatkumoksi Wolffin politiikkaa, psykologiaa, velvollisuusoppia ja metafysiikkaa käsitteleville kirjoille. Teoksessaan *Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen und insonderheit dem gemeinen Wesen* (1721), joka tunnetaan yleisesti nimellä *Deutsche Politik*, Wolff esitti yhteiskunta- ja valtioteorian. Wolff käsitteli metafysiikkaa ja psykologiaa teoksessaan *Vernünftigen Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen*, joka tunnetaan myös nimellä *Deutsche Metaphysik* (1720).¹⁰ *Vernünftige Gedanken von der Menschen Thun und Lassen, zu Beförderung ihrer Glückseligkeit*, joka tunnetaan myös nimellä *Deutsche Ethik* (1720), toimi perustana Wolffin velvollisuusopille.¹¹

Kansojen oikeus osana Wolffin tieteiden järjestelmää

Wolff oli alkujaan koulutukseltaan matemaatikko. Vuodesta 1706 lähtien hän toimi matemaatiikan ja luonnontieteiden professorina Hallessa. Jo vuonna 1709 Wolffin kiinnostus alkoi siirtyä filosofian suuntaan. Syy Wolffin maineeseen pedanttisen kuivana kirjoittajana selitty hänen systemaattisella ja matemaattisella esitystavaltaan. Esimerkiksi Fredrik II kirjoitti Wolffille ja toivoi, että tämä esittäisi totuudet lyhyemmin ja vähemmin todisteluin, mikä olisi lukijain älyn kannalta miellyttävää.¹² Wolffin filosofian systeemiä kuvaa parhaiten juuri hänen metodinsa, jota on nimitetty matemaattiseksi, geometriseksi, demonstratiiviseksi, filosofiseksi ja tieteelliseksi. Wolff ja hänen oppilaansa kutsuivat metodiaan mieluiten matemaattiseksi.¹³ Heidän pyrkimyksensä oli esittää kaikki inhimillinen tieto matemaattisessa muodossa.

Wolffilaisen metodin ensimmäinen lähtökohta oli, ettei mitään periaatetta saa käyttää, ellei sitä

6. Tuck 1999, 13, 188–189.

7. Christian Wolff, *Jus gentium methodo scientifica pertractatum*. Renger 1749.

8. Christian Wolff, *Grundsätze des Natur- und Völkerrechts, worinn alle Verbindlichkeiten und alle Rechte aus der Natur des Menschen in einem beständigen Zusammenhange hergeleitet werden*. Renger 1754.

9. Christian Wolff, *Vernünftige Gedanken von dem gesellschaftlichen Leben der Menschen und Insonderheit dem Gemeinen Wesen*. Renger 1736 [1720].

10. Christian Wolff, *Der vernünftigen Gedancken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt*. 1740 [1720].

11. Christian Wolff, *Vernünftige Gedanken von der Menschen Thun und Lassen, zu Beförderung ihrer Glückseligkeit*. 1733 [1720].

12. Hanns-Martin Bachmann, *Die naturrechtliche Staatslehre Christian Wolffs*. Duncker & Humblot 1977, 57.

13. Frängsmyr 1975, 655.

ole täysin todistettu. Uusia periaatteita ei hyväksytty, ellei niitä ollut johdettu sellaisista periaatteista, jotka olivat täysin todistettuja. Sanoja ei saanut käyttää tavalla, joka poikkesi niiden yleisestä käytöstä. Kun uusia sanoja käytettiin, ne tuli perustella tarkasti. Asiat ja ilmiöt, jotka olivat eriluontoisia, tuli pitää toisistaan erillään. Filosofisia termejä, jotka oli kerran hyväksytty, ei voinut vaihtaa.¹⁴ Keskeisiä wolffilaisuudessa olivat aksioomat, selkeät määritelmät ja erotteletut. Sääntöjä seuraamalla filosofian piti onnistua kiinnittämään totuuksia toisiinsa deduktiivisella metodilla ja saavuttaa ajattomia järjen totuuksia.¹⁵ Tällä tavoin olisi mahdollista saavuttaa filosofiassa yhtä luotettavia totuuksia kuin matemaatiikassa.

Wolff pyrki rakentamaan yhtenäisen tieteen järjestelmän, jossa viimeinen johtopäätös oli kytköksissä lähtöaksiomaan. Siten Wolffin politiikka, jossa käsiteltiin onnellisuutta (*Glückseligkeit*), perustui hänen velvollisuusopin. Wolffin velvollisuusopin keskeisin käsite, täydellisyys, oli puolestaan johdettu metafysiikasta. Moraalinen tieto oli puolestaan riippuvaista metafysisestä ja psykologisesta tiedosta. Psykologinen ja metafyyminen tieto taas olivat johdettava oikeista lähtökohdista käyttäen logiikan metodeja. Wolffin mukaan ihmisten oli saatava varmaa tietoa moraalista, jotta he voisivat tulla onnellisiksi.¹⁶ Tähän samaan aksiomaattiseen käsitejärjestelmään kytkeytyivät Wolffin käsitykset sosiaalisuudesta luonnonoikeudessa ja kansojen oikeudessa.

Luonnonoikeus, ihmisen luonto ja kansojen oikeus

Moderni luonnonoikeusteoria tarkoittaa poliittisen filosofian ja moraalifilosofian kieltä, joka

1600-luvulla ja 1700-luvulla valtasi etenkin protestanttisen Euroopan yliopistot. Merkittävimpää luonnonoikeusoppineita 1600-luvulla olivat Hugo Grotius (1583–1645), Thomas Hobbes (1588–1679), John Locke (1632–1704), Leibniz ja Pufendorf. Wolff oli saanut vaikutteita etenkin Pufendorfilta ja Grotiukselta. Sana ”luonnonoikeus” vie helposti ajatukset luonnollisiin oikeuksiin. Oikeuksia enemmän huomiota saivat kuitenkin velvollisuudet ja luonnonlait. Kaikille luonnonoikeuden muodoille oli yhteistä ajatus siitä, että fyysisten luonnonlakien ohella uskottiin moraalialia koskevien säännönmukaisuuksien olemassaoloon. Moraalisen luonnonlain etsiminen oli siis luonnonoikeusajattelijan tehtävä.¹⁷

Wolff uskoi, että järjen avulla kyettäisiin löytämään moraalinormeja. Wolff ihaili konfutselaisuutta, koska hän katsoi, että konfutselaiset olivat löytäneet uskonsa ihmissuontoa tutkimalla, eivät uskomalla.¹⁸ Tämä usko ihmisjärjen mahdollisuuksiin aiheutti pelkoa uskonnollisissa piireissä, ja Wolffia syytettiin ateismista ja hän joutui pakenemaan Hallesta paikallisten pietistien painostamana.¹⁹ Wolff ei ollut ateisti, vaan hän määritteli luonnonoikeuden tieteen ihmisen luonnollisista oikeuksista ja velvollisuuksista suhteessa omaan persoonaansa, toisiin ihmisiin ja Jumalaan.²⁰

Wolff suhtautui skeptisesti häntä edeltäneisiin luonnonoikeusteoreettikoihin, koska ei pitänyt heitä kyllin systemaattisina ja tieteellisinä. Wolff uskoi kyllä edeltäjiensä tavoin luonnonlain olemassaoloon, mutta suhtautui epäilevästi sen soveltamiseen käytännössä.²¹ Luonnonoikeuden perustan uskottiin löytyvän ihmisen perusuontoa tutkimalla. Ihmisen perusuontoa koskevissa kirjoituksissa keskeinen teoreettinen apuväline oli luonnontilan käsite. Wolff ajatteli, että ihmi-

14. Barbara Stollberg-Rilinger, *Der Staat als Maschine. Zur politischen Metaphorik des absoluten Fürstenstaats*. Duncker & Humblot 1986, 89.

15. Wolffin keskeiset deduktion periaatteet olivat järjestyksen (*rationalitas*) periaate, ristiriidattomuuden laki (*principium contradictionis*), riittävän syyn periaate (*principium rationis sufficientis*) ja samanlaisten olioiden identtisyyden periaate (*principium identitatis indiscernibilium*). Näitä ajattelun työkaluja käyttäen Wolff pyrki systematisoimaan rationalismin kaikille elämänoiloille. Ks. Frängsmyr 1975.

16. Max Wundt, *Die deutsche Schulphilosophie im Zeitalter der Aufklärung*. Olms 1964 [1945], 174–175; Jerome B. Schneewind, *The Invention of Autonomy. A History of Modern Moral Philosophy*. Cambridge University Press 1998, 433.

17. Bachmann 1977, 16.

18. Wolff 1736, §22–24.

19. Frängsmyr 1975, 654–655; Wundt 1964, 177.

20. Bachmann 1977, 78.

21. Martti Koskenniemi, *From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument*. Lakimiesliiton kustannus 1989, 84–85.

■ Kuva 2. Thomas Hobbes oli äärimmäisen kiinnostunut esittämään filosofiset ideansa visuaalisesti. Hobbesin *Leviathan*-teoksen (1651) kansilehti kiteyttää hänen ajatuksensa valtiosta kuviteltuna persoonana. Lähde: Wikimedia Commons.

nen oli luonnostaan sosiaalinen ja rationaalinen. Niinpä luonnonoikeus kumpusi ihmisen rationaalisesta ja sosiaalisesta luonnosta. Wolff kiteytti luonnonlain kahteen perusprinsiippiin, jotka olivat velvollisuus itsensä säilyttämiseen ja täydellistämiseen.²²

Luonnonoikeudella oli uuden ajan alussa kiinteä yhteys kansojen oikeuteen. Moderni käsitys

kansojen oikeudesta (*Völkerrecht*, *law of nations*, *droit des gens*, *ius gentium*), jossa valtiot nähtiin tärkeimpinä oikeudellisina toimijoina, juontaa juurensa Hobbesin ja Pufendorfin poliittiseen ajatteluun. Grotius ja Francisco Suarez (1548–1617) olivat ensimmäiset ajattelijat, jotka määrittelivät kansojen oikeuden (*ius gentium*, Grotiuksen tapauksessa *ius naturae et gentium*) kansainvälisenä oikeutena sen todellisessa merkityksessä. Grotiuksen ja Suarezin *ius gentium* satoi kuitenkin yksilöitä eikä valtioita.²³ Joukko tutkijoita on myös esittänyt, että Alberico Gentiliä (1552–1608) voidaan pitää kansainvälisen oikeuden perustajana. Gentili kuitenkin ymmärsi kansojen oikeuden yksityisoikeutena, joka muodostui eri kansojen yhteisistä säännöistä, joita sovellettiin valtioiden välisiin suhteisiin.²⁴

Moderni Hobbesin ja Pufendorfin edustama näkemys kansojen oikeudesta nojasi kahteen innovatiiviseen määritelmään. Pufendorf ja Hobbes olivat ensimmäiset ajattelijat, jotka tekivät selvän erottelun universaalien rationaalisen luonnonoikeuden ja positiivisen oikeuden välille. Jälkimmäinen pohjasi lainsäätäjän tahtoon. Tämä dualismi ei jättänyt tilaa vanhemmille näkemyksille kansojen oikeudesta, jossa kansojen oikeus ymmärrettiin kansojen jakamana tapaoikeutena. Toinen ja ensimmäistä vielä merkittävämpi uusi käsitys oli Hobbesin ja Pufendorfin näkemys valtiosta persoonana. Hobbesin mukaan valtio oli kuviteltu persoona (*fictional person*), jota edusti joko suvereeni hallitsija luonnollisena persoonana (*natural person*) tai useammista henkilöistä muodostuva keinotekoinen persoona (*artificial person*). Pufendorfilla valtio oli moraalinen entiteetti, moraalinen persoona, jonka ihmiset olivat asettaneet itselleen. Vaikka molemmat ajattelijat erottelivat valtion ja suvereenin edustaman auktoriteetin, tämä ei ollut mitenkään korostettu piirre heidän kirjoituksissaan, ja usein ne identifiitiin toistensa kanssa.²⁵

22. Koskenniemi 1989, 86.

23. Peter Haggemacher, Hugo Grotius (1583–1645). Teoksessa Bardo Fassbender & Anne Peters (toim.) *The Oxford Handbook of International Law*. Oxford University Press 2012, 1098–1011.

24. Merio Scattola, Alberico Gentili (1552–1608). Teoksessa Bardo Fassbender & Anne Peters (toim.) *The Oxford Handbook of International Law*. Oxford University Press 2012, 1092–1097; Benedict Kingsbury & Benjamin Straumann (toim.) *The Roman Foundations of the Law of Nations. Alberico Gentili and the Justice of Empire*. Oxford University Press 2010.

25. Jan Schröder, Die Entstehung des modernen Völkerrechtsbegriffs im Naturrecht der frühen Neuzeit. *Jahrbuch für Recht und Ethik* 8 (2000), 49–56, 67; Quentin Skinner, Hobbes and the Purely Artificial Person of the State. The Inaugural Martin Hollis Memorial Lecture. *Journal of Political Philosophy* 7 (1999), 1–29, 1.

Hobbesin ja Pufendorfin näkemykset toimivat perustana, kun valtiot alettiin ymmärtää oikeudellisina persoonina. 1700-luvun kansojen oikeudessa tämä oli laajalti jaettu näkökanta.²⁶ Merkittävää oli se, että valtio entiteettinä – valtioruumis – jolle valta lähtökohtaisesti kuului, alettiin erottaa yhdestä tai useammasta luonnollisesta persoonasta, joka valtaa harjoitti. Tällä tavoin ”valtioruumiista” tuli kansojen oikeuden todellinen subjekti. Kun valtio alettiin ymmärtää persoonana, se saatettiin ymmärtää samoin kuin yksittäinen henkilö omassa ympäristössään.²⁷

Teoksessaan *Jus gentium methodo scientifica pertractatum* (1749) Wolff kirjoitti, että kansojen oikeudella tarkoitettiin oikeutta käsittelevää ’tiedettä’, jota kansat käyttivät suhteissaan, ja siitä seuraavia velvollisuuksia. Koska Wolff piti kansoja yksittäisinä persoonina, jotka elivät vapaana luonnontilassa, hän katsoi, että kansat olivat suhteessa toisiinsa samalla tavalla sosiaalisia kuten vapaat ihmiset olivat olleet luonnontilassa. Hän päätteli, että koska kansat eivät olleet muuta kuin luonnontilassa eläviä yksittäisiä persoonia, ja koska luonnontilassa ei ollut muuta oikeutta kuin luonnonoikeus, täytyi luonnonoikeuden olla myös kansojen oikeuden perusta.²⁸ Tästä Wolff teki sen johtopäätöksen, että valtioilla moraalisisina persoonina oli tiettyjä velvollisuuksia, jotka voitiin johtaa yleisistä periaatteista. Nämä periaatteet johdettiin luonnonoikeudesta, ja valtioiden luonnosta. Hän uskoi, että valtiot olivat samalla tavalla velvollisia toisiaan kohtaan kuin yksilöt luonnontilassa. Tärkein näistä velvollisuuksista oli velvollisuus täydellistymiseen. Tätä luonnonoikeuteen perustuvaa kansojen oikeutta Wolff nimitti välttämättömäksi kansojen oikeudeksi. Välttämätön kansojen oikeus oli uni-

versaalia ja muuttumatonta.²⁹ Lähtökohtana oli, että kaikki valtiot olivat vapaita, eikä yksi valtio tai kansa voinut estää toistaa nauttimasta vapautestaan ja pyrkimyksestään täydellistyä. Wolffin mukaan valtiot olivat velvollisia edistämään omaa ja toisten valtioiden täydellistymistä. Vaikka itsensä säilyttäminen oli ensisijaista ja edelsi toisten valtioiden auttamista, jälkimmäinen oli tästä huolimatta Wolffin mukaan velvollisuus, jota tuli kunnioittaa.³⁰

Wolff ei uskonut, että luonnonoikeus olisi sellaisenaan pätevää kansojen oikeutta. Hän katsoi, että kansojen oikeuteen sisältyy tahdonvaraisia lakeja, jotka olivat laintekijöiden muotoilemia ja niiden perustana olivat kansojen välisessä kanssakäymisessä syntyneet tavat. Wolff seurasi Grotiusta jakaessaan kansojen oikeuden suoraan luonnonoikeudesta seuraavaan ja tahdonvaraiseen. Wolffia voi yhdessä Emer de Vattelien (1714–1767) kanssa pitää tässä mielessä grotiuslaisen suuntauksen merkittävimpinä edustajina 1700-luvulla.³¹ Grotiuksen käsityksen mukaan tahdonvarainen kansojen oikeus oli luonnonoikeuden sääntöihin pohjaavien sopimusten järjestelmä, jonka valtiot olivat tehneet keskenään.³²

Täydellistyminen yhteisössä

On oikeutettua väittää, että täydellistyminen oli Wolffin filosofian keskeisin käsite. Wolffin mukaan teologia käsitteli Jumalaa, psykologia sielua ja fysiikka ruumista. Psykologiassa käsiteltiin sitä, minkä sielu teki mahdolliseksi. Wolff katsoi, että kokemus osoitti sielulla olevan kaksi pääasiallista fakulteettia eli kykyä. Sielulla oli kyky tietämiseen (*Vermögen zu erkennen; Facultas cognoscitiva*) ja kyky tahtoa (*Vermögen zu wollen, Facultas appetitiva*).³³ Wolff määritteli sielun ei-

26. Emer de Vattelien teosta *Droit des gens; ou, Principes de la loi naturelle appliqués à la conduite et aux affaires des nations et des souverains* (1758) on usein pidetty kansainvälisen oikeuden klassikkona, jossa kansojen oikeus on ensimmäistä kertaa itsenäisten vapaiden valtioiden oikeutta. Vattel rakensi näkemyksensä paljolti Wolffin varaan.

27. Hidemi Suganami, *The Domestic Analogy and World Order Proposals*. Cambridge University Press 1989, 13; R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*. Cambridge University Press 1986, 115; R. J. Vincent, *Human Rights and International Relations*. Cambridge University Press 1986.

28. Wolff 1736, § 220. Ein jeder Staat ist, in Ansehung anderer Staaten mit Regenten und Unterthanen zusammen genommen, als eine Person anzusehen und also verhalten sich zwey derselben gegen einander, wie eintzele Personen.

29. Christian Wolff 1749, § 1–§ 4.

30. Christian Wolff 1754, § 1088–1089.

31. Remec 1960, 69; Manz 1971, 34. Peter Pavel Remec, *The Position of the Individual in International Law according to Grotius and Vattel*. Martinus Nijhoff 1960, 69; Johannes J. Manz, *Emer de Vattel. Versuch einer Würdigung unter besonderer Berücksichtigung seiner Auffassung von der Individuellen Freiheit und der souveränen Gleichheit*. Schulthess 1971, 34.

32. Eerik Lagerspetz, *Maailmanpolitiikan etiikka Augustinuksesta Hegeliin*. Teoksessa Eerik Lagerspetz, Heikki Patomäki & Juha Räikkä (toim.) *Maailmanpolitiikan morali*. Edita 1996, 7–48, 29.

33. Wolff 1740, § 404, § 873.

ruumiilliseksi substanssiksi, jonka kautta ihmisille välittyi mielikuva (*Vorstellung*) maailmasta. Nämä mielikuvat poikkesivat toisistaan. Osa niistä oli selkeämpiä ja tarkempia kuin toiset. Toiset mielikuvat olivat täydellisempiä kuin toiset.³⁴ Filosofian tehtävänä oli osoittaa, mihin sielun kyvyt pystyivät eli mikä oli mahdollista. Vasta tämän jälkeen saattoi alkaa käytännöllinen filosofia. Käytännöllinen filosofia oli Wolffin mukaan tiede, jonka oli tarkoitus ohjata tahtomisen kykyä siten, että se valitsi hyvän ja luopui pahasta. Wolffin teoriassa psykologinen toiminta määräiti siten moraalia.³⁵

Wolffin psykologia liittyi etiikkaan ja sitä kautta politiikkaan. Täydellisyyden käsite selittää yhteyden. Wolff, kuten Leibniz ennen häntä, näki kaiken täydellistymisen valossa.³⁶ Täydellisyydessä oli kyse moninaisuuden yhteensopivuudesta (*Zusammenstimmung des Mannigfaltigen*). Täydellisyys oli sitä, että monimutkaiset entiteetit työskentelivät harmoniassa yhteisen päämäärän saavuttamiseksi. Maailma, jossa ihmiset elivät, oli täydellisin kaikista maailmoista, koska kaikki sen osat työskentelivät yhdessä ilmaistakseen kunnia Jumalalle, joka oli ikuisesti täydellinen. Mitä tarkemmin ihmiset havaitsivat, sitä täydellisimpiä heidän havaintonsa olivat. Samalla ihmiset tulivat itse täydellisemmiksi. Wolff kirjoitti, että ihmisten taival koostuu useista toiminnoista (*Handlungen*). Kun nämä toiminnot olivat perusteltu siten, että niiden päämääränä oli yhteinen, oli ihmisen taival täydellinen.³⁷ Täydellisyyden toteutuminen oli päämääränä niin valtiossa kuin yksittäistenkin ihmisten elämässä. Täydellistymisen tunnistaminen (*Anschauung der Vollkommenheit*) puolestaan herätti ihmisissä nautintoa, mikä edelleen yhdisti tahdon täydellisyyden eli hyvän valitsemiseen.³⁸ Nautinnon tunteminen oli siis vain intuitio täydellisyydestä. Ihmisten tuntema nautinto oli suhteessa siihen määrän täydellisyyttä, jonka he tunsivat. Se, mikä teki tilastamme täydellisemmän, oli hyvää.³⁹ Kun ihmisten ymmärrys kasvoi

ja he kykenivät parempaan ja selkeämpään asioiden erotteluun, toimivat he siten, miten he varsinaisesti halusivat toimia. Perustavanlaatuisen inhimillinen taipumus tavoitella täydellisyyttä tai hyvää muodosti ihmisten tahdon. Ihmisen luonnon toteuttaminen oli täydellistymistä. Tässä oli kyse samasta kuin hyveen toteutumisesta, joka taas oli yhteydessä pysyvään onnellisuuden tilaan.⁴⁰

Psykologia siis opetti, että kun ihmiset täydellistyivät, he tulivat onnellisiksi. Wolff katsoi osoittaneensa, että ihmisten onnellisuus perustui hyveellisyyteen. Täydellisyydessä yhdistyivät siten velvollisuus, motivaatio ja onnellisuus. Wolff yhdisti metafysisen psykologiansa täydellistymisestä etiikkaansa velvollisuusopin kautta. Oli tehtävä sitä, mikä täydellistää omaa tai toisten tilaa ja vältettävä sitä, mikä ei täydellistä. Tämä periaate oli Wolffin mukaan johdettu asioiden ja ihmisten luonnosta ja se oli siten luonnonlaki. Jonkin velvoittaminen oli sama asia kuin yhdistää tahtomisen tai tahtomatta jättämisen motiivi kyseiseen asiaan.⁴¹ Wolff katsoi, että ihmiset voivat järjellä päätellä omat velvollisuutensa. Ihminen ei tarvinnut ulkoista painetta, palkintoja tai rankaisuja toimiakseen oikein⁴² On selvää, että Wolff kannatti eettistä intellektualismia: Jos ihminen näki asiat selkeästi ja tarkasti, hän toimi oikein. Wolff ajatteli, että ihmisen tuli toimia, kuten Jumala toimi. Jumala ei tehnyt hyvää, koska korkeampi voima niin halusi, vaan oman luontonsa täydellisyyden takia. Jumalan laki ei voinut siten poiketa tältä osin luonnonoikeudesta. Luonnonoikeus velvoittaisi ihmisiä, vaikka Jumalaa ei olisi olemassakaan. Wolff seurasi Grotiuksen kuuluisaa näkemystä Jumalasta ja velvollisuudesta, jotka säilyvät, vaikka Jumalaa ei olisi olemassa.

Wolffin etiikka käsitteli yksilöitä sinänsä. Etiikassa oli kyse ihmisten velvollisuuksista itseään kohtaan. Poliitikassa puolestaan tärkeitä olivat velvollisuudet toisia ihmisiä kohtaan. Velvollisuudet toisia kohtaan olivat samoja kuin velvol-

34. Wolff 1740, § 745–746.

35. Schneewind 1998, 435.

36. Schneewind 1998, 436.

37. Wolff 1740, § 152.

38. Wolff 1740, § 404–405; Jutta Brückner, *Staatswissenschaften, Kameralismus und Naturrecht. Ein Beitrag zur Geschichte der Politischen Wissenschaft in Deutschland des späten 17. und frühen 18. Jahrhunderts*. Beck 1977, 216.

39. Wolff 1740, § 422.

40. Brückner 1977, 216–217.

41. Schneewind 1998, 438–9.

42. Brückner 1977, 214.; Schneewind 1998, 439.

lisuudet itseä kohtaan. Keino, joilla ihmiset voivat parantaa käyttäytymistään toisia kohtaan, oli yrittää täydellistyä itse. Kun ihmiset näkivät asiat tarkemmin ja selvemmin, osasivat he toimia oikein. Wolff satoi yhden henkilön täydellistymisen kaikkien täydellistymiseen. Wolffin mukaan ihmisten tulisi aina toimia täydellisyden eli meidän itsemme ja toisten onnellisuuden lisäämiseksi. Tarvittaisiin yleisiä sääntöjä tai maksiimi, jonka mukaan tehtäisiin päätös yksittäisissä tilanteissa. Wolff ei tällaista maksiimia esittänyt. Wolff kuitenkin tiesi, miten ihmisten tulisi toimia. Hän esitti moraalien velvollisuuksina itseä, kanssaihmiä ja Jumalaa kohtaan. Velvollisuudet olivat tekoja, jotka ihmiset olivat velvoitettuja tekemään. Jumalaa kohtaan velvollisuus oli kunnioittaa häntä rakkaudesta täydellisyyttä kohtaan. Jumalan kunnioittaminen oli myös luonnonlakien kunnioittamista. Kunnioittamalla luonnonlakeja, jotka Jumala oli meille antanut, ihmiset kunnioittivat samalla myös itse Jumalaa.⁴³

Luonnonoikeudessaan Wolff seurasi Pufendorfia pitämällä luonnontilaa luonteeltaan sosiaalisena riippumatta siitä, vallitsiko luonnontila yksilöiden vai valtioiden välillä. Sosiaalisuuden perustana oli molemminpuolinen auttaminen. Auttamalla toisiaan valtiot ja yksilöt voivat auttaa toisiaan säilymään ja täydellistymään.⁴⁴ Wolff lähti liikkeelle yksittäisestä ihmisestä, mutta ei tarkastellut tätä erillisenä muista ihmisistä.⁴⁵ Ihminen oli järjen ohjaama olento ja voi siksi oppia toisilta ihmisiltä.⁴⁶ Ihmisen täydellistymisen oli lopulta mahdollista vain yhteisössä:

Jokainen ihminen on sidottu palvelemaan toisia monipuolisesti omaisuudellaan, työllään, avullaan ja esimerkillään. [...] kun hän

elää yksinäisyydessä, ei hän voi tehdä omasta tilastaan yhtä täydellistä kuin toisten kanssa eläessään. Koska hänen velvollisuutensa on tulla niin täydelliseksi kuin mahdollista, ei hän saa elää erillään toisista ihmisistä kuin eläin. Ihmiset ovat sidottuja elämään toistensa viressä ja kanssa, jotta jokainen voi tukea toisten onnellisuutta, niin paljon kuin se vain on mahdollista.⁴⁷

Ihminen voi saavuttaa täydellisyden ainoastaan olemalla sosiaalinen ja elämällä yhteisössä (*Gesellschaft*). Wolffin mukaan valtioilla kuten ihmisilläkin oli kaksi luonnonoikeuteen pohjautuvaa velvollisuutta itseään kohtaan. Valtioiden ja ihmisten täytyi pyrkiä säilymään hengissä ja täydellistymään.⁴⁸ Itsensä täydellistäminen ei kuitenkaan onnistunut ilman kanssakäymistä toisten kanssa. Rauhanomainen kanssakäyminen toisten valtioiden kanssa edisti myös valtion säilymistä. Siten velvollisuudet itseä ja toisia kohtaan kytkeytyivät kiinteästi toisiinsa. Luonnontilaisetkin ihmiset olivat sosiaalisia luonteeltaan ja muodostivat tämän vuoksi yhteisöjä.⁴⁹

Mikä sitten oli Wolffin mukaan yhteisö? Wolff määritteli yhteisön (*Gesellschaft*) seuraavasti:

Kun ihmiset yhdistyvät ja ajavat yhdistetyin voimin yhteistä hyvää, asettuvat he yhdessä yhteisöön. Sen vuoksi yhteisö ei ole muuta kuin yksittäisten persoonien sopimus ajaa yhdistetyin voimin yhteistä hyvää.⁵⁰

Lainaukseni on Wolffin *Politik*-teoksesta, mutta sama käsitys yhteisöstä toistui myös Wolffin myöhäistuotannossa.⁵¹ Yhteisöissä oli siis kyse sopimuksesta. Wolffille yhteisösopimus (*Gesell-*

43. Schneewind 1998, 439–441.

44. Nussbaum 1954, 152.

45. Bachmann 1977, 85.

46. Wolff 1736, § 1.

47. Wolff 1736, § 1. Ein Mensch ist verbunden dem andern mit seinem Vermögen, seiner Arbeit, seiner Hülffe und seinem Exempel vielfältig zu dienen. [...] wenn er vor sich allein in der Einsamkeit lebet, ja auch in der Einsamkeit seinen eigenen Zustand nicht so vollkommen machen kan, als wenn er unter andern Menschen lebet, den er doch so vollkommen zu machen verbunden, als nur immer möglich ist: so darf er nicht vor sich wie Thiere von andern Menschen abgesondert leben. Vielmehr sind die Menschen verbunden neben einander und mit einander zu leben, damit einer des andern Glückseligkeit befördern kan, so viel an ihm ist.

48. Wolff 1754, § 1093–1094.

49. Tuck 1999, 189.

50. Wolff 1736, § 2. Wenn Menschen mit einander eines werden mit vereinigten Kräfften ihr Bestes worinnen zu befördern; so begeben sie sich mit einander in die Gesellschaft. Und demnach ist die Gesellschaft nichts anders als ein Vertrag einiger Personen mit vereinigten Kräfften ihr Bestes worinnen zu befördern.

51. Wolff 1754, § 836.

schaftsvertrag) oli automaattisesti myös herruus-sopimus (*Herrschaftsvertrag*).⁵² Kaikki yhteisöt voitiin nähdä suhteessa luonnonoikeuteen yksilöinä.⁵³ Wolff käsitteli sopimukseen perustuvia yhteisöjä (*Gesellschaften*) tasoittain edeten. Wolffin mukaan yksinkertaisia yhteisöjä olivat avioliitto (*Ehestand*), perhe (*väterliche Gesellschaft*) ja herruusyhteisö (*herrschaftliche Gesellschaft*). Avioliitto ja perhe olivat sopimuksia. Avioliiton tavoitteena oli avioparin onnellisuus, ja perheessä tavoitteena oli perheen onnellisuus. Avioliitossa valta oli miehellä. Vaimon täytyi totella miestä, paitsi jos mies käski jotain epäedullista (*Unbilliges*).⁵⁴ Epäselväksi jäi, miten miehen vallan rajat käytännössä määriteltiin.

Perheessä oli Wolffin mukaan kyse vanhempien ja lasten välisestä suhteesta. Silti isän johtavasta roolista ei jäänyt epäselvyyttä, koska Wolff käytti perheestä nimenoman käsitettä ”isällinen yhteisö”. Isä johdatti perheen jäsenet kohti täydellistymistä ja onnellisuutta. Kolmas alimman tason yhteisö oli herruusyhteisö. Tällainen yhteisö muodostui sopimuksesta perheenpään ja palvelusväen välille. Äärimmäinen esimerkki herruuteen pohjaavasta ja Wolffin käsityksen mukaan täysin legitimitistä sopimuksesta oli orjuus. Wolffin mukaan orjuus sopi sellaisille ihmisille, jotka eivät kestä vapautta. Orjuudesakin oli kyse sopimuksesta, joka tehtiin yhteisen hyvän ajamiseksi yhteisössä (*herrschaftliche Gesellschaft*). Orjat eivät kyennet itse täydellistämään itseään ja johdattamaan itseään onnellisuuteen. Niinpä he ryhtyivät orjiksi vapaaehtoisesti. Orjat oli ohjattava omaan onneensa. Wolff kuitenkin huomautti, ettei Saksassa juurikaan ollut orjia ja hän korosti, että ihmisiä, jotka saavuttivat paremmin onnensa vapaudessa ei pidä alistaa orjiksi.⁵⁵ Kolmen alimman tason yhteisön yhdistymisestä muodostui talo (*Haus*).

Ylimmän tason yhteisöt olivat valtio (*das gemeine Wesen*) ja suurin yhteisö (*civitas maxi-*

ma).⁵⁶ Wolffin *civitas maxima* on ymmärrettävä osana asteittain eteneviä yhteisösopimuksia.⁵⁷ Valtio muodostui talojen yhdistymisestä. Suurin valtio, *civitas maxima*, puolestaan muodostui, kun kaikki valtiot muodostivat yhdessä kaikkien valtioiden valtion. Kaikkien valtioiden valtio oli sekin ”yksittäisten persoonien sopimus ajaa yhdistetyin voimin yhteistä hyvää”. *Deutsche Politik* -teoksessa Wolff kirjoitti, että valtiot ovat persoonien kaltaisia ja että niiden tulee toimia toisiaan kohtaan kuten ihmiset toimivat. Kyseisessä teoksessa Wolff esitti, että valtioiden välillä vallitsee luonnontila. Luonnontilassa valtiolla olisi siten pelkästään vapaus velvollisuuteen toisten täydellistämiseksi. Valtioiden väliset velvollisuudet perustuivat siten luonnolain ja sosiaalisuuden vapaaehtoiseen noudattamiseen. Yhteisössä – mukaan lukien *civitas maxima* – oli puolestaan pakko velvollisuuden toteuttamiseen, koska kyseessä oli herruussopimus. Tämä näkemys toistui useasti Wolffin myöhäistuotannossa koskien *civitas maximaa*, kuten jatkossa esitän. On tärkeää pitää mielessä myös Wolffin yhteisökäsitykseen sisäänrakennettu oletamus yhteisöjen herruusluonteesta. Carole Patemanin kritiikki Hobbesia ja Lockea kohtaan pätee Wolffiin, kuten lähes kaikkiin 1600- ja 1700-lukujen sopimusteoreetikoihin. Heidän poliittisten teorioidensa lähtökohtana oli ajatus kaikkien ihmisten tasarvosta. Kuitenkin he sulki naiset poliittisten oikeuksien ulkopuolelle ja puolustivat paternalistista perhe- ja yhteiskuntajärjestelmää.⁵⁸

Civitas maxima

Wolffin mukaan luonnonoikeuden piti periaatteessa päteä kansojen välillä siinä missä yksittäisten ihmistenkin, sillä luonnolain mukaan jokaista valtiota voitiin pitää vapaana persoonana, joka eli luonnontilassa.⁵⁹ Tämän käsityksen Wolff oli mitä ilmeisimmin omaksunut Pufendorfilta. Pufendorf kuitenkin ajatteli, että valtiot oli-

52. Wolff 1754, § 838.

53. Wolff 1736, § 14; Wolff 1754, § 850.

54. Wolff 1736, § 58.

55. Wolff 1736, § 187–188; Bachmann 1977, 202–204.

56. Bachmann 1977, 120.

57. Onuf 1994, 295.

58. Carole Pateman, *The Sexual Contract*. Polity 1988, ix; Pateman, 1988, ix; Juhani Pietarinen, Varhainen liberalismi ja naisen vapaus. Teoksessa Lilli Alanen, Leila Haaparanta & Terhi Lumme (toim.) *Nainen, järki ja ihmisarvo*. Werner Söderström 1986, 173–203, 176; Kari Saastamoinen, Yhteiskuntasopimusteoriat. Teoksessa Korkman & Yrjönsuuri (toim.) *Filosofian historian kehityslinjoja*. Gaudeamus 1998, 265–288.

59. Wolff 1754, § 977.

vat kyllin voimakkaita nauttimaan luonnollisesta vapaudesta, eikä niiden tarvinnut muodostaa poliittisia yhteisöjä taatakseen turvallisuuttaan.⁶⁰ Tässä kohden Wolff erosi edeltäjänsä näkemyksistä, sillä hän oletti, että valtiot muodostaisivat keskenään yhteisön. Valtiot tarvitsivat yhteisön täydellistyäkseen vastavuoroisesti. Wolffin painopiste oli yhteisessä onnellisuudessa, kun Pufendorf korosti turvallisuutta.

Koska valtiot ymmärrettiin luonnontilassa elävien persoonien kaltaisina, oli luonnollista kysyä, mikseivät yksittäiset valtiot toimineet luonnontilassa eläneiden ihmisten tavoin ja perustaneet yhteistä valtiota ja asettaneet hallitsijakseen suvereenia toisaalta paetakseen luonnontilan levottomuutta ja toisaalta tukeakseen vastavuoroisesti toistensa täydellistymis- ja onnellisuuden saavuttamispyrkimyksiään. Miksei valtioista tulisi kaikkien valtioiden valtion kansalaisia? Mikseivät ne muodostaneet universaalia yhteisöä, tasavalan tai monarkian muodossa? Wolff esitti, että kaikkien valtioiden valtio, suurin yhteisö (*civitas maxima*) oli jo olemassa. Kaikki maailman kansat olivat tulleet yhteen muodostaen yhteisön, jonka jäseniä olivat yksittäiset valtiot. Wolffin mukaan luonto oli perustanut tämän yhteisön kaikkien kansojen joukkoon ja velvoitti valtiot säilyttämään sen. Tämän yhteisön päämääränä oli yhteisin voimin edistää yhteistä hyvää.⁶¹

Luonnonoikeuteen pohjaavaa kansojen oikeutta Wolff nimitti välttämättömäksi kansojen oikeudeksi. Välttämättömästä kansojen oikeudesta johtuen kaikilla kansoilla oli samantyyppiset sitoumukset ja oikeudet. Kansat olivat tasa-arvoisia keskenään. Kaikki elivät vapaudessa eikä yksikään kansa saanut estää toista kansaa käyttämästä vapauttaan.⁶² Ongelmaksi muodostui se, että kansoilla saattoi olla eriävä käsitys luonnonoikeudesta. Yksikään niistä ei ollut kuitenkaan oikeutettu kertomaan toiselle, mikä oli oikeaa

luonnonoikeutta. Wolff ei sanonut kumpi tulee ensin, luonnonoikeus vai yhteisymmärrykseen perustuva oikeus. Molemmat lait olivat epätäydellisiä, koska valtiot olivat keskenään tasa-arvoisia, eikä kenelläkään ollut oikeutta sanoa kenen tulkinta luonnonlaista oli oikea.⁶³ Tämän ristiriidan ratkaisemiseksi Wolff kehitti ajatuksen tahdonvaraisesta kansojen oikeudesta. Tahdonvaraisen oikeuden sitovuuden ja universaaliuden voisi taata yhteisö, jonka jäseniä kaikki valtiot olisivat. Wolff vertasi tahdonvaraista kansojen oikeutta siviilioikeuteen valtion sisällä. Valtiot olivat suurimman valtion kansalaisia (*Bürger*). Ihmiset olivat epätäydellisiä, eivätkä he siksi toimi järkevästi luonnonoikeuden mukaisesti. Tämän vuoksi tarvittiin siviilioikeus. Siviilioikeuden täytyi pohjautua luonnonoikeuteen, mutta sitä tarvittiin erikseen ihmisten epätäydellisyyden takia.⁶⁴

Wolffin mukaan suurimman valtion päämäärä oli yhteisen hyvinvoinnin edistäminen:

Koska kansat ovat velvollisia täydellistämään itseään ja omaa tilaansa; on luonto itse perustanut kansojen keskuuteen yhteisön [*Gesellschaft*], johon niiden täytyy suostua, luonnollisen sitovuuden välttämättömyyden vastustamattomuuden tähden, niin että näyttää siltä kuin se olisi tehty omalla sopimuksella. Ja tätä yhteisöä, joka perustetaan yhteisen hyvinvoinnin takia, kutsutaan suurimmaksi valtioksi (*civitas maxima*), jonka jäseniä, niin sanottuja kansalaisia, yksittäiset valtiot ovat.⁶⁵

Siitä [suurimmasta valtiosta] saa alkunsa oikeus, joka tulee yksittäisten valtioiden yläpuolelle, jota voisi nimittää yleiseksi herruudeksi tai kansojen herruudeksi, jonka mukaan yksittäisten toiminta päätetään yhteiseksi hyväksi, ja joka voi pakottaa niitä suorittamaan velvollisuutensa. Koska kaikilla yhteisöillä on

60. David Boucher, *Political Theories of International Relations*. Oxford University Press 1998, 236, 239; Remec 1960, 170.

61. Wolff 1749, § 9; Tuck 1999, 188.

62. Wolff 1754, § 1088–1089.

63. Koskenniemi 1989, 88.

64. Wolff 1733, § 33.

65. Wolff 1754, § 1090. Weil die Völcker schuldig sind sich und ihren Zustand mit vereinigten Kräften vollkommener zu machen; so hat die Natur selbst unter den Völckern eine Gesellschaft gestiftet, in welche sie wegen der unwiderrufflichen Nothwendigkeit der natürlichen Verbindlichkeit willigen müssen, so daß es scheint als wenn sie durch einen eigenen Vertrag zu Wege gebracht wäre. Und diese Gesellschaft, so der gemeinsamen Wohlfahrt wegen errichtet ist, wird der größte Staat (*civitas maxima*) genennet, dessen Glieder, so zu reden als Bürger, die einzelnen Völcker sind.

lakinsa, täytyy suurimmalla valtiollakin olla omat lakinsa.⁶⁶

Wolffin käsitys on vaikeatulkintainen. Ensimmäkemmältä vaikuttaa siltä, että Wolff uskoi *civitas maximan* olevan jo olemassa, ja hän pyrki vain esittämänsä idean avulla oikeuttamaan jo olemassa olevan järjestyksen.⁶⁷ Tämä tulkinta on ongelmallinen, koska Wolffin *civitas maximassa* ei ollut kyse vallitsevasta järjestyksestä, vaan se perustui oletettuun normatiiviseen konsensuseseen. Wolffin *civitas maxima* oli John Rawlsin oikeudenmukaisuusteoriaa edeltävistä yhteiskuntasopimusteorioista pisimmälle viety yritys laajentaa sopimusteoria valtioiden tasolle. Siten Wolffin voi nähdä tavallaan John Rawlsin edeltäjänä.⁶⁸ Kyseessä oli ajatuskoe, jonka avulla voitiin johtaa päteviä sääntöjä kansojen oikeuteen, eikä tavoitteena ollut oikeuttaa olemassa oleva tilanne.⁶⁹ Oman käsitykseni mukaan Wolffin tahdonvarainen kansojen oikeus oli järjenoikeutta. Hän ei pyrkinyt olemassa olevan järjestyksen oikeuttamiseen, vaan muodostamaan järkeen vedoten koherentin tahdonvaraisen kansojen oikeuden ja osoittamaan, mikä olisi mahdollista kansojen oikeudessa.

Kaikkien valtioiden valtion merkitys oli Wolfille tärkeä hänen voluntaarisen kansojen oikeuden kannalta. Välttämätön kansojen oikeus oli Wolffin mukaan sovellettua luonnonoikeutta.

Voluntaarinen kansojen oikeus sen sijaan heijasteli *civitas maximan* muotoon yhdistyneiden kansojen oletettua konsensusta, mikä oli positiivista oikeutta.⁷⁰ Grotiuksen tavoin Wolff katsoi, että oli olemassa universaali, positiivinen kansojen oikeus.⁷¹ Grotius esitti, että kansojen voluntaarinen ja positiivinen oikeus oli tapoihin perustuvaa kirjoittamatonta tapaoikeutta, joka oli sovellettavissa koko ihmiskuntaan. Hänen mukaansa tämä oikeus perustui kansojen enemmistön hiljaisesti hyväksymiin konventioihin.⁷² Grotius-vaikutteista huolimatta *civitas maxima* oli ensisijaisesti Leibnizin metafysisen holismin innoittama metodologinen innovaatio.⁷³ Leibnizin tavoin Wolff ajatteli, että luonnollinen maailma oli pohjimmiltaan yksi kokonaisuus. Kaikki maailman kansat kuuluivat samaan yhteisöön. Filosofien tehtävänä oli deduktiivisen järjenkäytön avulla paljastaa kokonaisuuden alta löytyvä harmonia.⁷⁴ Wolffin käsitys *civitas maximasta* oli osaltaan skolastisen nostalgian innoittamaa.⁷⁵ Silti Wolffin vertaus tahdonvaraisen kansojen oikeuden ja siviilioikeuden välillä oli vakavissaan tehty. Käsityksessään suurimmasta valtiosta Wolff esitti maailman siviilioikeuden.⁷⁶ Toisin sanoen suurin valtio oli väline, jonka avulla hän saattoi dedusoida kiistattoman voluntaarisen kansojen oikeuden; lait, joita voitaisiin pitää universaalien valtion poliittisina lakeina. Suurimman valtion päämäärä oli sama kuin yksittäisillä valtioilla oli

66. Wolff 1754, § 1090. Daraus entspringt nun ein Recht, welches allen über einzelne Völcker zukommt, welches man die allgemeine Herrschaft, oder die Herrschaft der Völcker nennen könnte, nach welchem man nämlich um der gemeinen Wohlfahrt willen die Handlungen derer einzelnen bestimmen, und sie zwingen kann, daß sie ihrer Verbindlichkeit ein Gnüge leisten. Und da eine jede Gesellschaft ihre Gesetze haben muß, worin diejenigen Dinge gesetzet werden, welche des gemeinen Bestens halber immer auf einerley Art geschehen müssen; so muß auch der größte Staat seine Gesetze haben.

67. Nussbaum 1954, 153–154.

68. Charles R. Beitz, *Political Theory and International Relations*. Princeton University Press 1979, 143 alaviite 33. John Rawls muotoili oman vaikutusvaltaisen yhteiskuntasopimusteoriaansa teoksessaan *A Theory of Justice*. Harvard University Press 1971.

69. Onuf, 1994, 295.

70. Gabrielle Silvestrini. Justice, War and Inequality. The Unjust Aggressor and the Enemy of Human Race in Vattel's Theory of the Law of Nations. *Grotiana* 31 (2010), 44–68, 51.

71. Remeç 1960, 69; Manz 1971, 34.

72. Simone Zurbuchen, Vattel's Law of Nations and Just War Theory. *History of European Ideas* 35 (2009), 409.

73. Peter S. Onuf, *Federal Union, Modern World. The Law of Nations in an Age of Revolutions, 1776–1814*. Rowman & Littlefield 1993, 13.

74. Martti Koskenniemi, "International Community" from Dante to Vattel. Teoksessa Vincent Chetail and Peter Haggenschmacker (toim.) *Vattel's International Law in a XXIst Century Perspective. Le droit international de Vattel vu du XXIe siècle*. Brill 2011, 51–75, 67–70.

75. Martti Koskenniemi, The Advantage of Treaties. International Law in the Enlightenment. *Edinburgh Law Review* 13 (2009), 52.

76. Bela Kapossy and Richard Whatmore, Introduction. Teoksessa Béla Kapossy & Richard Whatmore (toim.) *Emer de Vattel, The Law of Nations, or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*. Liberty Fund 2008, xv.

kansalaisilleen: helpottaa heidän onnellisuuden ja täydellistymisen tavoitteluaan. Yhdistetyin voimin valtiot saattoivat täydellistää itseään ja toisiinsa. Wolffin taustaolettamuksena oli ajatus kaikkien valtioiden ja yksilöiden yhteisistä jaetuista intresseistä. *Civitas maxima* oli ennen kaikkea metodologinen innovaatio, jonka ymmärtämisellä väärin on pitkä historia. Kyse ei ollut hiljaisesta faktuaalisesta konsensuksesta vaan Wolffin *civitas maximan* perustana oli innovatiivinen ajatus oletetusta normatiivisesta konsensuksesta. Wolffin suurimman yhteisön idea on siten usein arvosteltu syyttä ja se on redusoitu luonnolliseen tai metafysiseseen todellisuuteen vastoin Wolffin omia tarkoituksia.⁷⁷

Wolff väitti eksplisiittisesti, että valtiot olivat suurimman valtion kansalaisia.⁷⁸ Wolffin analogia herättää kysymyksen suurimman valtion tahdon muodostuksesta. Kenen tahtoa suurimassa valtiossa oletettaisiin seurattavan? Nicholas Onuf on esittänyt, että Wolffin *civitas maxima* oli tasavalta, jota hallitsivat yhdessä kaikki kansalaiset.⁷⁹ Wolff katsoi, että suurimman valtion lakien täytyi vastata valtioiden oletettuja tahtoja. Lisäksi hän väitti, että suurin valtio oli vapaiden ja tasavertaisten valtioiden demokratia.⁸⁰ On syytä huomauttaa, että kyseessä oli sängen poikkeuksellinen demokratia. Wolff katsoi, että demokraattiseen valtioon kuuluu, että kaikki kansalaiset kokoontuivat tiettyyn paikkaan ilmaistakseen tahtonsa siitä, mitä piti tehdä. Koska kaikki maailman valtiot eivät voineet kokoontua yhteen, oli Wolffin mukaan itsestään selvää, että kansojen tahtona oli pidettävä tahtoa, jota he kannattivat, mikäli he seurasivat luonnon johtamana oikeaa järkeä. Siten Wolffin mukaan oli myönnettävä, että kansojen tahtona ja kansojen oikeutena oli pidettävä sitä, minkä sivilisoituneet kansat olivat hyväksyneet.⁸¹ Wolff siten esitti, että sivilisoituneet kansat, jotka olivat järkeviä, tekivät päätökset kaikkien valtioiden valtiossa.

Wolff oletti vähemmän sivilisoituneiden kansojen hyväksyvän sivilisoituneiden kansojen päättämän tahdonvaraisen kansojen oikeuden velvoittavana.⁸² Tämä ei luonnollisesti tarkoittanut, että sivilisoituneet valtiot olisivat oikeutettuja käyttämään ei-sivilisoituneita kansoja hyväkseen. Tästä huolimatta Wolff oletti, että sivilisoituneiden kansojen käsitys kansojen oikeudesta oli hyväksyttävä suurimman valtion lakien lähtökohtana ja velvoittavana aivan kuten muissakin yhteisöissä. Wolff katsoi, että valtiota perustettaessa yksittäiset jäsenet sitoutuivat kokonaisuuteen, koska he halusivat edesauttaa yhteistä hyvää. Yksittäiset valtiot olivat sitoutuneet yhteisen hyvän eli yhteisen onnellisuuden edistämiseen. Tästä Wolff päätteli, että suurimmassa valtiossa, valtiot kokonaisuutena olivat oikeutettuja pakottamaan yksittäisiä valtiota, mikäli ne eivät noudattaneet velvollisuuksiaan.⁸³ Näin olemme saapuneet ajatuksesta, että valtiot olivat vapaita ja tasa-arvoisia siihen pisteeseen, että Wolff esitti, että yksittäisiä valtioita voitiin pakottaa täyttämään velvollisuutensa toisia valtioita kohtaan. Tässä mielessä Wolffin tahdonvarainen kansojen oikeus oli hobbesilaisessa mielessä laki: Laki implikoi velvollisuuden, minkä olemassaolo oletti suhteen hallitsijan ja hallittavan välillä.⁸⁴ Suurimmassa valtiossa oli olemassa herruussuhde.

Wolffin poliittisen ajattelun luonnetta voidaan pitää paternalistisena. Hänen yhteiskuntasopimusteoriaansa sisältyi ajatus väistämättömästä herruussuhteesta. Wolffin tapauksessa poliittinen absolutismi oli seurausta teoreettisesta absolutismista. Wolffin filosofiassa filosofin tehtävänä oli kertoa, mikä oli totuus yhteisestä hyvästä ja onnellisuudesta.⁸⁵ Tässä artikkelissa olen osoittanut, että tulkinta Wolffin poliittisen ajattelun paternalistisesta luonteesta voidaan laajentaa koskemaan Wolffin kansojen oikeutta. Wolffin käsitys kaikkien valtioiden valtiosta pohjautui samaan metafysiseseen holismiin kuin hänen

77. Cheneval, 'Auseinandersetzung', 125.

78. Wolff 1754, § 1090.

79. Onuf 1994.

80. Wolff 1749, § 19.

81. Wolff 1749, § 20.

82. Isaac Nakhimovsky, Vattel's Theory of the International Order. Commerce and the Balance of Power in the Law of Nations. *History of European Ideas* 33 (2007), 161, alaviite 13.

83. Wolff 1749, § 11- § 13.

84. Zurbuchen 2009, 409.

85. Frank Grunert, Absolutism(s). Necessary Ambivalences in the Political Theory of Christian Wolff. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 73 (2005), 141-152.

koko poliittinen filosofiansa. Hänelle todellisuus oli metafyyssisten totuuksien heijastumia. Filosofin, joka noudatti oikeaoppisesti deduktiivista metodologiaa, voi Wolffin mukaan paljastaa kiistämättömät totuudet myös kansojen oikeuden alalla. Wolffin edustama intellektualismi tuli erityisen selväksi hänen käsitellessään suuren valtion johtajaa. Hän ajatteli, että kaikkien valtioiden valtion johtajana toimisi hallitsija, joka määritteli käytännöllä oikeaa järjettä, mitä valtioiden piti pitää lakinaan.⁸⁶ Wolff korosti, että ajatus *civitas maxima* johtajasta oli pelkkä fiktio, joka auttoi määrittelemään, millaista kansojen oikeutta kansojen tulisi seurata.⁸⁷

Wolff piti fiktioita tieteiden kannalta hyödyllisinä. Hänen mukaansa ne olivat hyödyllisiä yhteydessä tieteisiin ja tavoiteltaessa totuuksia. Tämän lisäksi fiktioista on hyötyä totuuksien todistamisessa.⁸⁸ Wolffin *civitas maximaa* itseään voidaan pitää järjen keksintönä. Täydellisen järjen omaava filosofi kykeni arvioimaan tahdonvaraista kansojen oikeutta ja auttoi muotoilemaan siitä koherentin systeemin, jonka periaatteet oli johdettu kaikkien valtioiden valtiosta. *Civitas maxima* oli ensisijaisesti heuristinen työkalu ja metodologinen apukeino, jonka avulla johdetaisiin tahdonvarainen kansojen oikeus. Koska suurimmassa valtiossa ei ole olemassa todellista lainsäädäntömekanismia, oppineet – esimerkiksi Wolff itse – muotoilivat oletetun tahdonvaraisen lain säännöt. Juuri tällaisesta fiktiosta suurimmassa valtiossa oli monin tavoin kyse. Suurimman valtion idean avulla Wolff johti universaaleja kansojen oikeuksia.

Wolff ja eurosentrismi

Viime vuosina tutkimuskirjallisuudessa on alettu korostaa enenevässä määrin kansojen oikeuden kolonialistisia ja eurosentrisiä juuria. Pohjimmiltaan kyse on tutkijoiden pyrkimyksestä dekolonisoida kansojen oikeus paljastamalla kansojen

oikeuden kolonialistinen historia. Kysymystä voi pitää myös poliittisena: Onko kansojen oikeus (myöhemmin kansainvälinen oikeus) itsenäisenä oppiaineena heti alusta lähtien kallellaan eurooppalaisten itsekkäiden etujen ajamiseen? Tähän myönteisesti vastanneet tutkijat ovat pyrkineet osoittamaan, että kansojen oikeutta on käytetty monin tavoin oikeuttamaan Euroopan kansojen hegemoniapyrkimyksiä.⁸⁹ Esimerkiksi Grotiuksella on tulkittu olleen dualistinen ja Eurooppaan keskittynyt näkemys kansojen yhteisöstä.⁹⁰ Martin Whig esitti jo vuonna 1977, että Grotiuksen kansojen yhteisö oli sivilisoituneiden kansojen yhteisö, mikä rajoittaa Grotiuksen argumenttien universaaliutta.⁹¹ Gustavo Gozzi katsoo, että Francisco de Vitoria (1483–1546) ja Grotius kehittivät teorian, joka tähtäsi eurooppalaisten hegemonian legitimointiin vetoamalla siihen, miten Euroopan ulkopuolisten kansojen olisi hyväksyttävä eurooppalaisten käsitys kansojen oikeudesta.⁹² On selvää, että Grotiuksen näkemyksiä on käytetty hyväksi hegemonioiden oikeuttamisessa. Toinen kysymys on kuitenkin se, oliko eurooppalainen hegemonia relevantti kysymys tai tavoite Grotiukselle tai Wolffille.

Richard Tuckin tulkinta Wolffista näyttää anomialialta uusimman tutkimuskirjallisuuden taustaa vasten tarkasteltuna. Kuten johdannossa mainitsin, Tuck on osoittanut, että Wolff vastusti kolonialistisia käytäntöjä, kuten maiden anastamista alkuperäiskansoilta. Siten hänen kansojen oikeutta ei voi missään nimessä pitää ainakaan yksioikoisena kolonialismin puolustuksena. Toisaalta Wolffin käsitys sivilisoituneimpien kansojen järjen yliveraisuudesta näyttäisi sopivan hyvin yhteen tutkimuskirjallisuuden antamaan kuvaan luonnonoikeusajattelijoiden eurosentrisyydestä, mikäli oletetaan, että juuri eurooppalaiset kansat olivat Wolffin sivilisoituneita kansoja.

Emmanuelle Tourme-Jouannet on osoittanut, että sen paremmin Wolffin kuin hänen merkittä-

86. Wolff 1749, § 22.

87. Tuck 1999, 188–189.

88. Onuf 1994, 295.

89. S. James Anaya, *Indigenous Peoples in International Law*. Oxford University Press 2004; Antony Anghie, *Imperialism, Sovereignty and the Making of International Law*. Cambridge University Press 2005.

90. Martin Wight, *System of States*. Leicester University Press 1977, 128.

91. Theo Cristov, Liberal Internationalism Revisited. Grotius, Vattel, and the International Order of States. *The European Legacy* 10 (2005), 565.

92. Gustavo Gozzi, *Rights and Civilisations. A History and Philosophy of International Law*. Cambridge University Press 2019, 35, 131.

vimmän seuraajansa Vattel'n näkemys kansainvälisistä suhteista ei ollut eurosentrinen.⁹³ Wolff katsoi, että sivilisoituneiden kansojen tahto edusti kansojen oletettua tahtoa *civitas maxima*. Wolffin mukaan sivilisoitunut kansa kultivoi järjen hyveitä, ja pyrki järjensä täydellistämiseen. Sivilisoituneilla kansoilla oli sivilisoituneet tavat ja käytännöt, jotka vastasivat korkeaa järjen ja kohteliaisuuden tasoa.⁹⁴ Barbaarisen kansan (*barbarisches Volk*) Wolff määritteli kansana, joka ei täydellistänyt älyään eikä välittänyt järjen hyveistä. Tällaiset kansat ainoastaan seurasivat luonnollisia taipumuksiaan ja niinpä myös heidän tapansa olivat sivilisoimattomien taipumusten määrittämiä.⁹⁵

Wolff ylisti ei-eurooppalaisia kansoja, sillä hän ihaili erityisesti kiinalaista filosofiaa.⁹⁶ Wolff tunnusti, että kiinalaiset olivat kuuluisia siitä, että he kuuluivat enemmän sivilisoituihin kansoihin, mutta samalla hän oli sitä mieltä, etteivät kiinalaiset olleet tehneet todellisia keksintöjä metafysiikan ja fysiikan aloilla puhumattakaan matematiikasta.⁹⁷ Wolffin enemmän sivilisoituneet kansat näyttivät siten olevan poikkeuksetta eurooppalaisia. Silti sivilisoituneisuus, sanan oikeuteen viittaavassa merkityksessä, ei ollut Wolffin mukaan yksinomaan tai väistämättä eurooppalaisten ominaisuus. Käytännössä eurooppalaiset edustivat Wolffin ajattelussa sivilisoituneita kansoja, mutta tämä ei sulje pois sitä mahdollisuutta, että muutkin kansat voisivat olla sivilisoituneita tai että osa

eurooppalaisista ei sitä olisi. Mikä tahansa kansa, joka systemaattisesti tähtäsi täydellistymiseensä, oli oikeuteen viittaavassa merkityksessä sivilisoitunut.

Johtopäätökset

Christian Wolff oli vakuuttunut, että ihmisen on mahdollista täydellistyä ainoastaan yhteisössä. Tämä päti niin luonnollisiin personiin kuin valtiokin. Tässä artikkelissa olen osoittanut, että Wolff ei yhteisöllisyyttä painottavalla kansojen oikeudella pyrkinyt oikeuttamaan tai kyseenalaistamaan eurooppalaisten harjoittamia kolonialistisia käytänteitä. Wolffin kansojen oikeus oli pohjimmiltaan järjen oikeutta, joka painotti sitä, että korkeamman järjen, tapojen ja kohteliaisuuden tason omaavien kansojen oletettua tahtoa olisi seurattava tahdonvaraisessa kansojen oikeudessa. Suurimmassa valtiossa oli kyse herruussopimuksessa ja suurimman valtion tahdon oletettiin muodostuvan sivistyneiden kansojen tahdosta. Vaikka Wolffin mainitsemat esimerkit eniten sivilisoituneista valtioista olivat eurooppalaisia, ei hän katsonut, että tämä olisi ollut yksinomaan tai välttämättä eurooppalaisten ominaisuus.

PhD Ere Nokkala on yliopistotutkija Helsingin yliopistossa. Sähköposti: ere.nokkala@helsinki.fi

93. Emmanuelle Tourme-Jouannet, *Des Origines coloniales du droit international: à propos du droit des gens modern au 18ème siècle*. Teoksessa Pierre-Marie Dupuy & Vincent Chetail (toim.) *The Roots of International Law/Les fondements du droit international. Liber Amicorum Peter Hagenmacher*. Brill 2014, 649–671, 655–61.

94. Wolff 1749, § 53.

95. Wolff 1749, § 52. Liliana Obregón Tarazona, *The Civilized and the Uncivilized*. Teoksessa Bardo Fassbender & Anne Peters (toim.) *The Oxford Handbook of International Law*. Oxford University Press 2012, pp. 917–939; Simone Zurbuchen, *Vattel's 'Law of Nations' and the Principle of Non-Intervention*. *Grotiana* 31 (2010), 69–84.

96. Tuck 1999, 191.

97. Wolff 1749, § 54.

Soile Ylivuori

Transatlanttista kohteliaisuutta ja rapistuvaa englantilaisuutta

Maria Nugent Jamaikalla 1800-luvun alussa

Kun Maria Nugent (1771–1834), säätyläisperheen tytär ja Jamaikan vastavalitun kenraalikuvernöörin vaimo, matkusti miehensä George Nugentin (1757–1849) kanssa tämän uuteen virkapaikkaan Jamaikan Spanish Towniin vuonna 1801, hänen silmiensä eteen avautui näkymä, joka olisi tuskin jyrkemmin voinut poiketa heidän englantilaisista seura-ppiireistään.¹ Nugentien rantautuessa Karibialle seitsemän viikon laivamatkan jälkeen ”alastomat, helmin koristellut mustat miehet ja naiset” tungeksivat tuomaan tuoreita hedelmiä, ja ympäröivät kuvankauniit trooppiset maisemat toivat Maria Nugentin mieleen kapteeni Cookin matkat Etelämerelle.² Kaduilla parveilleet mustien ja värillisten joukot, herkuista notkuneet illallispöydät ja alituinen helle tekivät Karibiasta todellisen ”toisen” leudolle Britannialle, eikä Nugent lakannut ihmettelemästä uuden kotinsa ikkunasta avautuneita ihmeellisiä näkymiä.³ Englannin leuto ilmasto, hienostuneet salongit ja elegantti seurapiirikulttuuri eivät olleet valmistaneet Nugenteja siihen kulttuurien, hajujen, äänten ja ihmisten sekoitukseen, joka Jamaikan trooppisessa ilmastonalassa vallitsi. Maria Nugent kuvaili yhtä ensimmäisistä virallisista päivällis-

tään kenraalikuvernöörin vaimona järkyttynein äänenpainoin:

Illallisella vallitsi sietämätön kuumuus ja niin valtava väentungos, että palvelijoilla oli hädin tuskin tilaa lautasten vaihtamiseen. Erityisesti kaikkialla leijaileva löyhkä yhdistettynä läkähdyttävään kuumuuteen lähes vei minulta jalat alta, mutta yritin kestää parhaani mukaan. [...] En tule kuunaan eläessäni unohtamaan sitä hirvittävää lemua, jonka kreolien ja mustien joukot yhdistettynä kilpikonnakeittoon, pippuripataan ja muihin paikallisiin ruokiin saivat aikaan!⁴

Nugent piti neljä vuotta kestäneen Jamaikan-vierailunsa ajan yksityiskohtaista päiväkirjaa, joka kuvaa kiinnostavasti tämän Britannian trooppisen sokerikolonian elämää valkoisen eliitin näkökulmasta. Hänen havaintojaan leimaavat jatkuvat kulttuurisen, ilmastollisen ja rodullisen toisuuden kokemukset. Nugent paheksui jamaikalaista elämänmenoa erityisesti kohteliaiden tapojen, englantilaisen säädyllisyyden ja hienostuneen seuraelämän puutteen takia. 1800-luvun taitteen brittiläinen Länsi-Intia tarjoaakin kiinnostavan

1. Kiitos kommentista Markku Kekäläiselle, toimittajille sekä anonyymeille vertaisarvioijille. Artikkelin tutkimus on toteutettu Euroopan komission, Suomen Akatemian ja Yalen yliopiston myöntämän rahoituksen turvin.
2. 17.7.1801, Philip Wright (toim.) *Lady Nugent's Journal of her residence in Jamaica from 1801 to 1805*. University of the West Indies Press 2002, 8. ”Early in the morning anchored in Carlisle Bay. We were immediately surrounded by boats, with naked men and women covered with beads, and bringing us all sorts of tropical fruits.” Sitaatit Maria Nugentin päiväkirjasta ovat Philip Wrightin toimittamasta painoksesta (2002), jatkossa *Journal*. Suomenkokset ovat omiani.
3. *Journal*, 30.6.1801, 14.
4. *Journal*, 13.4.1802, 89–90. ”The heat was dreadful, and the crowd so great at dinner, that there was scarcely room for the servants to change the plates. The smell, added to the intense heat, altogether was very near overcoming me, but I tried to support it as well as I could [...] never shall I forget the [smell of the] combination of a crowd of Creoles, and a mob of blackies, with turtle-soup, pepper-pot, and calipash and callipee, at Mr. Mowat's, as long as I live in this world!” Kreoleilla viitattiin 1700-luvulla yleisesti Karibialla syntyneisiin eurooppalaisten siirtolaisten valkoisiin jälkeläisiin, ja käytän sanaa tässä merkityksessä myös tässä artikkelissa.

ikkunan eurooppalaisen käytöskulttuurin globaaliin vertailevaan tarkasteluun, mitä kohteliaisuus-kulttuurin historian tutkijat ovat toistaiseksi hyödyntäneet vain vähän.⁵ Erityisesti Britannian historian piirissä tehty, transnationaaliset näkökulmat huomioiva tapakulttuurin tutkimus on keskittynyt lähes yksinomaan Euroopan sisäiseen tarkasteluun.⁶ Kohteliaisuutta ja eurooppalaisen tapakulttuurin historiaa tutkittaessa on kuitenkin olennaista muistaa, että 1700-luvun eurooppalainen kulttuuri ei suinkaan rajoittunut maantieteelliseen Eurooppaan, vaan levisi kolonialismin eri muodoissa ympäri maapalloa. Niin kutsuttu uusi imperialistinen historia (*new imperial history*) lähtee liikkeelle ajatuksesta, että Eurooppaa ei voi tutkia itseensä rajoittuvana, vaan että

■ Kuva 1. Torielämää Länsi-Intiassa. *A Negro market in the West Indies*. W. E. Beastallin mukaan kaivertanut Anthony Cardon. Julk. Motte, [1806].
Lähde: The Lewis Walpole Library (Farmington, CT).

Euroopan siirtomaavallotukset, transnationaaliset suhteet, globaali kaupankäynti ja väkivaltaiset kolonisaation prosessit *loivat* Euroopan sinä kulttuurisena, taloudellisena, sosiaalisena ja käsitteellisenä kokonaisuutena, jona me sen nykyään tunnemme.⁷ Niinpä esimerkiksi Kathleen Wilsonin ja Catherine Hallin jäljissä Länsi-Intiaan perehtyneen Simon Gikandin tutkimus eliitin kulutuskäyttytymisestä, hienostuneesta mausta ja koloniaalisesta rodullistamisesta onkin

5. Ks. esim. Kathleen Wilson, *The Island Race. Englishness, Empire and Gender in the Eighteenth Century*. Routledge 2003; Catherine Hall, *Civilising Subjects. Metropole and Colony in the English Imagination*. University of Chicago Press 2002.
6. Ks. esim. Lawrence E. Klein, Politeness and the Interpretation of the British Eighteenth Century. *The Historical Journal* 45:4 (2002), 869–898; Michèle Cohen, *Fashioning Masculinity. National Identity and Language on the Eighteenth Century*. Routledge 1996; Philip Carter, *Men and the Emergence of Polite Society, Britain 1660–1800*. Longman 2001; Katharine Glover, *Elite Women and Polite Society in Eighteenth-Century Scotland*. Boydell 2011; Emma Major, *Madam Britannia. Women, Church, and Nation, 1712–1812*. Oxford University Press 2012; Ingrid Tague, *Women of Quality. Accepting and Contesting Ideals of Femininity in England, 1690–1760*. Boydell Press 2002; Anna Bryson, *From Courtesy to Civility. Changing Codes of Conduct in Early Modern England*. Oxford University Press 1998.
7. Kathleen Wilson, Introduction. Histories, empires, modernities. Kathleen Wilson (toim.) *A New Imperial History. Culture, Identity and Modernity in Britain and the Empire, 1660–1840*. Cambridge University Press 2004, 1–26.

tervetullut avaus ”hyvän maun” (*polite taste*) vaikutuksesta kansallisen ja rodullisen identiteetin rakentamiseen.⁸

Artikkelini liittyy tähän tutkimuskeskusteluun haastamalla aiemman kohteliaisuuskuulttuurin eurosentristä tutkimusta ja pyrkimällä kohti globaalimpaa tulkintaa. Maria Nugentin päiväkirjoja analysoimalla tarkastelen Britannian Karibia-siirtomaissa tapahtunutta kaksisuuntaista kulttuurivaihtoa ja sen vaikutusta englantilaisten näkemyksiin itsestään ja omasta identiteetistään paitsi kansakuntana myös valkoisina eurooppalaisina. Artikkelini ponnistaa Michèle Cohenin ja Paul Langfordin esille nostamasta kohteliaisuuden ja tapakulttuurin merkityksestä englantilaisuuden rakentamiselle 1700-luvulla.⁹ Kansanluonteen ajateltiin Montesquieuta mukaillen kumpuavan kunkin kansan asuttaman alueen geografiasta, sen poliittisesta ja yhteiskuntajärjestyksestä sekä taloudellisesta kehityksestä, ja heijastavan suoraan kunkin kansakunnan kehityneisyyttä valistuksen rappusilla. Kansanluonne puolestaan voitiin suoraan lukea kunkin kansan tavoista ja totumuksista, mistä syystä kohteliaat käytöstavat nousivat tärkeään rooliin eurooppalaisia sivistyskansoja rakennettaessa suhteessa ei-eurooppalaisiin kansoihin.¹⁰

Englantilaisuuden historian tutkijat alleviivaavat myös tämän keinotekoisesti rakennetun kansanluonteen haavoittuvuutta.¹¹ Koska imaginaarinen, idealisoitu englantilaisuus rakentui vahvasti eliitin tapakulttuuriin perustuneiden ominaisuuksien varaan, Jamaikan kreolien hybridisoituneet käytöstavat ja sivistyneen seu-

raapiielämän puute tulkittiin Britanniassa heidän englantilaisuutensa rapistumisena. Samalla sivistyksen puute linkittyi suoraan myös skottivalistuksen näkemyksiin ihmiskunnan asteittaisesta kehityksestä barbarismista (ei-eurooppalaiset kansat) kohti modernia kaupallista yhteiskuntaa (Eurooppa), minkä teorian esimerkiksi lordi Kames ja Adam Smith valjastivat erilaisten rotuteorioiden kehittelyyn.¹² Näin ollen lipsuminen englantilaisesta sivistyneestä tapakulttuurista viestitti myös valkoisuuden vaarantumisesta Jamaikan tropiikissa, jossa rotujen sekoittuminen vaani jatkuvasti myös biologisella tasolla runsaan mustan orjuutetun väestön kanssa tapahtuvan kanssakäymisen muodossa.¹³

Siirtomaamatkaajan rooli on kiinnostava juuri englantilaisuuden rakentumisen ja siihen liittyneiden ongelmien ja pelkojen kuvastajana. Matka Britanniasta kolonoihin vaaransi matkaajan rodullistetun kansallisidentiteetin, sillä tämän tavat, käytös, ulkomuoto ja maku olivat väistämättä vaarassa taantua sivistymättömille ulkoeurooppalaisille vaikutteille altistuttaessa. Tämä kreolisaatioprosessi oli keskeinen viitekehys, jonka kautta Britannian Länsi-Intian kolonoiat käsitteellistettiin; matkaaajien ja siirtolaisten ymmärrettiin muuttuvan tropiikissa kulttuurisesti, moraalisesti ja jopa kehollisesti ”toisiksi”, ja tätä muutosprosessia selitettiin 1700-luvun kuluessa niin ilmastollisilla, lääketieteellisillä kuin sosiaalisillakin syillä.¹⁴ Kreolisaatio ei myöskään ollut pelkkä siirtomaiden ongelma, sillä matkaaajat toivat vieraat ja taantumukselliset vaikutteet mukanaan Englantiin palatessaan, vaarantaen

8. Wilson 2003; Hall 2002; Simon Gikandi, *Slavery and the Culture of Taste*. Princeton University Press 2011.

9. Michèle Cohen, *Fashioning Masculinity. National Identity and Language in the Eighteenth Century*. Routledge 1996, 26–41; Paul Langford, *Englishness Identified. Manners and Character 1650–1850*. Oxford University Press 2000, 7–10. Ks. myös Klein 2002; Linda Colley, *Britons. Forging the Nation 1707–1837*. Yale University Press 1992.

10. Langford 2000, 7–8; Soile Ylivuori, *Women and Politeness in Eighteenth-Century England. Bodies, Identities, and Power*. Routledge 2019, 23–27.

11. Langford 2000, 8–9; Wilson 2003, 4–5; Hilary Larkin, *The Making of Englishmen. Debates on National Identity, 1550–1650*. Brill 2014, 12–18, 61–62; Mary Floyd-Wilson, *English Ethnicity and Race in Early Modern Drama*. Cambridge University Press 2003, 48–65.

12. Silvia Sebastiani, *The Scottish Enlightenment. Race, Gender, and the Limits of Progress*. Jeremy Carden (käänt.) Palgrave Macmillan 2013, erit. luvut 1 ja 3; Roxann Wheeler, *The Complexion of Race. Categories of Difference in Eighteenth-Century British Culture*. University of Pennsylvania Press 2000, 102–3, 111–112.

13. Kohteliaasta mausta ja englantilaisuudesta, ks. Gikandi 2011.

14. Esim. David Arnold, Harish Naraindas ja Srinivas Aravamudan kutsuvat tätä trooppista toiseuttamista ”tropikalisaatioksi”, jossa kreolisaatiota selitetään trooppisen luonnon ja ilmaston aiheuttamien vaikutusten kautta. Arnold, *Warm climates and western medicine the emergence of tropical medicine, 1500–1900*. Rodopi 2003; Naraindas, Poisons, putrescence and the weather. A genealogy of the advent of Tropical Medicine. *Contributions to Indian Sociology* 30:1 (1996), 1–35; Aravamudan, *Tropicopolitans. Colonialism and agency, 1688–1804*. Duke University Press 1999. Kreolisaatiosta ks. esim. Franklin W. Knight, Pluralism, creolization and culture. Franklin W. Knight (toim.) *General History of the Caribbean. Vol. III: The slave societies of the Caribbean*. UNESCO Publishing 1997, 271–286.

näin ”puhtaan” englantilaisen kulttuurin ja kansanluonteen. Englantilaisuus osoittautui hauraaksi ja pilaantumisherkäksi – eikä suinkaan siksi sivistyksen kaiken voittavaksi voimaksi, jona se esitettiin kolonisaatiota perusteltaessa.¹⁵

Kreolisaatio kiinnittyi myös monitahoisesti sukupuoleen ja huomioin erityisesti sukupuolitetun käytösnormiston ohjaavan vaikutuksen Maria Nugentin arvioimaan katseeseen sen kohdistuessa Jamaikan kreoliyhteisöön, eritoten sen naisiin, sekä häneen itseensä. Kuten Hilary Larkin ja Emma Major ovat todenneet, vaikka englantilaisuutta rakennettiin maskuliinisena, yksilön autonomiaan ja vapauteen perustuvana kansallidentiteettinä, naisilla oli tärkeä rooli englantilaisten arvojen symbolisena keskuksena.¹⁶ Vaikka fysiologisesti naisten kehojen ajateltiin olevan vähemmän alttiita trooppisen ilmaston vaikutuksille kuin miesten, heidän tapojensa ja moraalinsa degeneraatio oli englantilaisuuden rakentamisen näkökulmasta paljon miesten kreolisaatiota pelottavampi ilmiö; valkoinen nainen symboloi siirtomaissa moraalaisuutta, kristillisyyttä ja seksuaalista kuria vastakohtana sekä rodullistettujen naisten pidäkkeettömälle turmelukselle että valkoisten miesten kyvyttömyydelle vastustaa näiden houkutusia.¹⁷

Maria Nugentin Jamaikan-päiväkirja on poikkeuksellisen yksityiskohtainen lähde 1800-luvun alun siirtomaelämän tutkimukseen ja Nugentin päiväkirjaa onkin analysoitu muun muassa identiteetin, ruokakulttuurin, ei-valkoisen toimijuu-

den ja siirtomaaväkivallan näkökulmista.¹⁸ Päiväkirjoja ja muita egodokumentteja tutkittaessa on huomioitava, että ne heijastavat aina värittyneen kuvan kuvaamastaan ”sosiaalisesta todellisuudesta” ja kirjoittajansa todellisista ajatuksista. Niitä onkin syytä lähestyä eräänlaisina itsen performansseina, jotka kertovat kirjoittajansa ja kirjoitusajankohtansa tavoista ajatella, tuntea, kokea ja arvottaa itseään ja ympäristöään.¹⁹ Maria Nugent kirjoitti päiväkirjaa tallentaakseen vaikutelmiaan, elämänmenoa ja sattumuksia Jamaikalta jälkikäteen luettavaksi paitsi itselleen myös omille lapsilleen. Tästä syystä hänen pyrkimyksensä esittää itsensä yläluokkaisen, moraalisen ja kaikin puolin moitteettoman englantilaisnaisen roolissa näkyy päiväkirjan kerronnassa.²⁰ Samoin kuin ei-eurooppalaisilta alueilta kirjoitetuista matkakertomuksista, myös matkapäiväkirjoja tältä ajalta leimaa tyypillisesti tiettyjen ennalta omaksuttujen rasististen konventioiden noudattaminen. Britanniassa oli 1600-luvun lopulta saakka julkaistu suuret määrät Länsi-Intiaa koskevaa (luonnon)historiallista, poliittista ja fiktiivistä kirjallisuutta, joka oli luonut Karibiasta voimakkaasti kreolisaatioon perustuvan troopin britannialaisten mielikuvituksessa.²¹ Nugentin ennako-odotuksia Jamaikasta olivat muokanneet erityisesti Edward Longin suosittu (ja nykyään pahamaineisen rasistinen) *History of Jamaica* (1774) sekä Bryan Edwardsin *History of West Indies* (1793), jotka molemmat esittivät jamaikalaisen elämänmenon ”toisena” Britannian eurooppalai-

15. Sankar Muthu, *Enlightenment Against Empire*. Princeton University Press 2003, 4–6, 104–120.

16. Larkin 2014, 8; Emma Major, *Madam Britannia. Women, Church, and Nation, 1712–1812*. Oxford University Press 2012, 98, 205–206.

17. Ann Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power. Race and the Intimate in Colonial Rule*. University of California Press 2002, 44–5; Wilson 2003, 93.

18. Esim. Christer Petley, ”Home” and ”this country”. *Britishness and Creole identity in the letters of a transatlantic slaveholder*. *Atlantic Studies* 6:1 (2009), 43–61; Christer Petley, Gluttony, excess, and the fall of the planter class in the British Caribbean. *Atlantic Studies* 9:1 (2012), 85–106; B. W. Higman, Lady Nugent’s second breakfast. *Kunapipi* 28:2 (2006), 116–127; B. W. Higman, Lady Nugent’s Social History. *The Journal of Caribbean History* 48:1–2 (2014), 65–85; Lucille Mathurin Mair, *A historical study of women in Jamaica. 1655–1844*. University of the West Indies Press 2006; Anne Shea, Property in the white self. Assessing Lady Maria Nugent’s Jamaican Journal. *Women’s Studies. An Interdisciplinary Journal* 30:2 (2001), 175–197; Meleisa Ono-George, ”Washing the Blackamoor White”. *Interracial Intimacy and Coloured Women’s Agency in Jamaica*. Will Jackson ja Emily J. Manktelow (toim.) *Subverting Empire Deviance and Disorder in the British Colonial World*. Palgrave Macmillan 2015, 42–60; Brian Hudson, Lady Nugent and Tom Cringle on the Veranda. *Early Nineteenth Century Observations on a Caribbean Architectural Feature*. *Journal of Caribbean History* 38:1 (2004), 35–48.

19. Penny Summerfield, *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*. Routledge 2019, luku 3; Karoliina Sjö ja Maarit Leskelä-Kärki, *Päiväkirja, minuu ja historia*. Maarit Leskelä-Kärki, Karoliina Sjö & Liisa Lalu (toim.) *Päiväkirjojen jäljillä. Historiantutkimus ja omasta elämästä kirjoittaminen*. Vastapaino 2020, 35–36; Ylivuori 2019, 8.

20. *Journal*, lxxi.

21. Wylie Sypher, The West-Indian as a ”Character” in the Eighteenth Century. *Studies in Philology* 36:3 (1939), 503–20; Aleksandra Hultquist, Creole Space. Jamaica, Fallen Women, and British Literature. Mona Narain & Karen Gevirtz (toim.) *Gender and Space in British Literature, 1660–1820*. Ashgate 2014, 33–48.

selle sivistykselle.²² Nugentin päiväkirja asettu näin osaksi Länsi-Intiaa toiseuttavan siirtomaakirjallisuuden traditiota.

Kreolien toiseus

Englanti valtasi Jamaikan Espanjalta vuonna 1655, ja 1800-luvun alkuun mennessä saaresta oli tullut Britannian tärkein sokerintuottaja. Valkoisten eurooppalaistaustaisten asukkaiden sokeriplantaasit toimivat massiivisen orjakaupan voimin ja mustia ja värillisiä asukkaita oli moninkertaisesti valkoisiin verrattuna. Vuonna 1774 Jamaikan väestöstä 94 prosenttia koostui mustista ja värillisistä asukkaista (210 000 henkeä), kun valkoisia saarella asui vain 20 000. Valkoinen väestö liittoutui tiiviisti yhteen värillisiä vastaan pitääkseen poliittisen vallan omissa käsissään. Tutkijat ovat osoittaneet, että vaikka valkoisen väestön sisällä oli selkeä hierarkia rikkaista plantaasinomistajista ja kauppiaista aina köyhään työ- ja palveluskuntaan, oli valkoisuus Länsi-Intiassa luokka- ja sukupuolirajat ylittänyt solidaarisuuden kategoria.²³ Siirtomaayhteisönä Jamaika oli jokseenkin epätyypillinen Britannian muiden kolonioiden joukossa, sillä sen asukkaille ei muodostunut selkeää paikallidentiteettiä – osin saaren trooppisista ja kulkutaudeista johtuneen valtaisan kuoleisuuden vuoksi, minkä takia paikallinen yhteisö koostui enimmäkseen hiljattain saapuneista pääosin miespuolisista tulijoista, joiden tarkoitus oli palata Englantiin mahdollisimman pian mahdollisimman suurten rikkauksien kera.²⁴

Samalla asialla olivat myös Nugentit, jotka olivat ottaneet vastaan George Nugentille tarjotun viran yksinomaan taloudellisista syistä.²⁵ Britannian Amerikan-siirtomaahallinnon entisen virkamiehen tytär Maria Skinner oli vuonna 1797 mennyt naimisiin itseään 13 vuotta vanhemman upseerin ja parlamentin jäsenen George

Nugentin kanssa, joka palveltuaan 1790-luvulla Irlannissa päätyi hallinnoimaan ensin Jamaikaa ja myöhemmin Intiaa hyväpalkkaisen viran ja aatelisarvon toivossa. Nugentit liikkuiivat aateli-spiireissä jo ennen George Nugentille vuonna 1806 myönnettyä baronetin arvoa, koska George Nugent oli Buckinghamin markiisin sukulainen ja suojatti; Maria Nugent tunnettiin Englannissa hienostuneella pukeutumisellaan huomiota herättävänä seurapiirikaunottarena. Lopullisesti Englantiin palattuaan Nugentit asettuivat viettämään parlamentaarikolle sopivaa maaseutu-elämää Buckinghamshireen viiden lapsensa kanssa, joista kaksi vanhinta oli syntynyt Jamaikalla.²⁶ Maria Nugent ei kuvernöörin vaimona ollut kaikkein tyypillisin Karibian-matkaaja, ja hänellä oli asemastaan johtuen tilaisuus päästä tarkkailemaan paikallisen kohteliaan eliitin elämää harvinaisen monipuolisesti.²⁷

Britanniassa yleisen kreolisaatiodiskurssin mukaisesti Jamaika näyttäytyi Maria Nugentille eksoottisena, toisena ja kaikin tavoin Britannialle vastakkaisena. Nugent arvioi näkemäänsä omasta yläluokkaisesta englantilaisesta näkökulmastaan käsin ja hänen huomionsa kiinnittivät sellaiset kulttuuriset ja sosiaaliset seikat, jotka räikeimmin poikkesivat hänen käsityksistään siitä, millaisia eurooppalaisen ja valkoisen kulttuuriympäristön ja sosiaalisen kanssakäymisen sääntöjen olisi tullut olla. Nugent otti vakavasti velvollisuutensa valistuneena englantilaisena naisena, sillä hän uskoi, että kuvernöörin vaimona hänen vastuullaan oli paikallisen eliitin käytöstapojen ja moraalien palauttaminen kreolisoituneesta lipsumisesta takaisin hyvälle englantilaiselle tasolle. Aivan ensimmäiseksi kuvernöörin virka-asuntoon saavuttuaan hän toimeenpani siellä perusteellisen siivouksen mustien orjapalvelijoidensa avustuksella, sillä paikallinen asumiskulttuuri oli

22. Edward Long, *The History of Jamaica I–II*. T. Lowndes 1774; Bryan Edwards, *The History, Civil and Commercial, of the British Colonies in the West Indies I–II*. John Stockdale 1793.

23. David Lambert, *White Creole Culture, Politics and Identity During the Age of Abolition*. Cambridge University Press 2005; Trevor Burnard, *Mastery, Tyranny, and Desire. Thomas Thistlewood and His Slaves in the Anglo-Jamaican World*. University of North Carolina Press 2004, 244–250; Gad J. Heuman, *Between Black and White. Race, Politics, and the Free Coloreds in Jamaica, 1792–1865*. Greenwood Press 1981.

24. Trevor Burnard, A Failed Settler Society. Marriage and Demographic Failure in Early Jamaica. *Journal of Social History* 28:1 (1994), 63–82; Trevor Burnard, European Migration to Jamaica, 1655–1780. *The William and Mary Quarterly* 53:4 (1996), 769–796; Andrew O’Shaughnessy, *An Empire Divided. The American Revolution and the British Caribbean*. University of Pennsylvania Press 2000, 4–15.

25. *Journal*, 1–2.

26. Rosemary Cargill Raza, Nugent [née Skinner], Maria, Lady Nugent (1770/71–1834), diarist. *Oxford Dictionary of National Biography*. Online ed. 23.9.2004 (10.8.2020).

27. Petley 2012, 93.

Nugentin mielestä hävyttömän likaista.²⁸ Saatuaan nämä ”Augeiaan tallit” puhdistettua Nugent kiinnitti huomionsa tapaamansa paikallisen väestön elin- ja käytöstapoihin. Erityisesti väistävän kuvernöörin Alexander Lindsayyn, Balcarresin kuudennen jaarlin, ruokatavat herättivät Nugentissa inhoa:

Toivoisin, että lordi B. pesisi kätensä kynsiharjan kera, sillä hänen mustareunaiset kyntensä ällöttävät minua – erityisesti, koska hänellä on aivan erikoislaatuinen taito kastaa sormensa jok’ikiseen ruoka-astiaan. Eilen hän häpeämättä jopa otti itselleen viillokkia likaisilla sormillaan!²⁹

Entinen kuvernööri oli Jamaikalla viettämiensä kuuden vuoden aikana ilmeisesti omaksunut joitain vähemmän hienostuneita tapoja. Balcarresin tiedettiin pitäneen sikaa lemmikkinä sisällä kuvernöörin asunnossa sekä ilmeisesti viettäneen kaikin puolin moraalitonta elämää. Maria Nugent tuomitsi moisen irستاana ja kuvottavana ja lausui mielipiteenään, että entisen kuvernöörin täytyi olla lähes hullu.³⁰

Balcarres oli tyypillinen Länsi-Intian trooppisen kreolisaation uhri; hänen moraalinsa, tapansa ja ulkomuotonsa olivat degeneroineet sivistyneistä englantilaisista standardeista ilmaston ja kulttuurin vaikutuksesta.³¹ Tämä oli 1700-luvun fysiologisten ja lääketieteellisten käsitysten mukaan tyypillinen, jopa väistämätön kehitys erilaiseen ilmastoon ja ympäristöön matkustettaessa. Humoraalipatologian mukaan keho oli suorassa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa, ja niinpä eri kansojen ajateltiin aikojen saatossa sopeutuneen elämään tietyillä ilmasto- ja maantieteellisillä vyöhykkeillä niin, että näiltä optimaalisilta seuduilta pois siirtyminen väistämättä vaikuttaisi heidän henkisiin ja ruumiillisiin

ominaisuuksiinsa. Tämä humoraali-ilmastoteoria varsin eurosentrisenä arvotti eurooppalaisten asuttamat leudot ilmanalat älyä, sivistystä sekä taloudellista ja poliittista kehitystä kaikkein suotuisimmin tukeviksi, kun taas kuumien ja kylmien ilmanalojen ajateltiin tuottavan vähemmän menestyksekkäitä ja kehityksessä väistämättä jälkeen jääviä kansoja. Varsinkin trooppista vyöhykettä pidettiin eurooppalaisille kehoille luonnostaan niin epäsopivana, että eurooppalaiset asettuivat sinne matkustaessaan alttiiksi suurille henkisille, ruumiillisille ja moraalille muutoksille – ja nuo muutokset olivat nimenomaan muutosta kohti huonompaa.³² Trooppinen ilmasto oli erityisen haitallinen valkoisille yläluokkaisille miehille, joiden kehojen ajateltiin edustavan valkoisen englantilaisuuden parhaita ja yleimpiä puolia ja sen vuoksi reagoivan erityisen voimakkaasti ympäristön vaihdokseen. Naisten ja alempien luokkien edustajien kehot puolestaan olivat huokoisina ja heikkorakenteisina jo valmiiksi hieman vähemmän ”englantilaisia”, joten ilmaston vaikutukset tuntuivat niissä vähäisempinä.³³

Humoraali-ilmastoteoria valottaa kolonialismiin kätkeytyviä syviä ristiriitoja ja ambivalentteja tunteita. Valistuksen teoriat kuuluttivat eurooppalaisten kulttuurista, poliittista, taloudellista ja henkistä ylemmyyttä suhteessa muihin kansoihin ja painottivat eurooppalaisten vastuuta muiden kansojen valistamiseksi ja saattamiseksi samalle sivistyksen tasolle. Toisaalta eurooppalaisia huolestuttivat syvästi kokemukset ulkoeurooppalaisissa kolonioissa. Ne osoittivat, että kulttuurivaihto saattoi tapahtua juuri päinvastoin, ja että kolonisaatio, siitä seurannut despotismi ja erityisesti orjakauppaan väistämättä sisältynyt moraalinen kato ja kulttuurinen degeneraatio uhkasivat eurooppalaisuuden keskeisiä arvoja.³⁴

Useat tutkijat ovat huomauttaneet, että tapojen, seuraelämän ja moraalien puutteina ilmennyt

28. *Journal*, 30.7.1801, 10–11; 2.8.1801, 12.

29. *Journal*, 31.7.1801, 11. ”I wish Lord B[alcarres]. would wash his hands, and use a nail-brush, for the back edges of his nails really make me sick. He has, besides, an extraordinary propensity to dip his fingers into every dish. Yesterday he absolutely helped himself to some fricassee with his dirty finger and thumb.”

30. *Journal*, 7.11.1801, 38.

31. Petley 2012, 94.

32. Floyd-Wilson 2003, 48–66; Wheeler 2000, 23–26; Karen Kupperman, Fear of Hot Climates in the Anglo-American Experience. *William and Mary Quarterly* 41 (1984), 213–240.

33. Suman Seth, *Difference and Disease. Medicine, Race, and the Eighteenth-Century British Empire*. Cambridge University Press 2018, 181–186.

34. Muthu 2003, 66–70, 104–110; Tillman W. Nechtman, *Nabobs. Empire and Identity in Eighteenth-Century Britain*. Cambridge University Press 2010, 136; Ann Laura Stoler, *Race and Education of Desire. Foucault’s History of Sexuality and the Colonial Order of Things*. Duke University Press 1995, 102–105.

kreolisaatioprosessi muuttui erityisen ongelmalliseksi 1700-luvun toisella puoliskolla, kun Amerikan vapaussota ja kasvava liike orjuuden lakkauttamiseksi nostivat kansallisidentiteetin kysymykset etualalle Britannian poliittisessa keskustelussa. Saarivaltiossa pohdittiin enenevässä määrin, oliko kapinallisten ja moraalisesti epäilyttävien siirtomaiden asukkailla oikeus kutsua itseään englantilaisiksi. Erityisesti Länsi-Intian plantaasinomistajia kohtaan käytiin suoranaista mustamaalauskampanjaa 1760-luvulta lähtien, kun orjakaupan vastustajat tekivät parhaansa kääntääkseen yleisen mielipiteen orjuutta vastaan.³⁵ Samaan aikaan Dror Wahrmanin kuvaama rodullisten identiteettien essentialisoituminen 1700-luvun lopulla teki valkoisesta englantilaisuudesta aina vain ahtaamman kategorian, jonne käytöstavoiltaan normeista poikenneilla länsi-intialaisilla oli asiaa entistä harvemmin. Haitin vallankumous (1791–1804) puolestaan syvensi entisestään epäluuloja ei-valkoisia länsi-intialaisia kohtaan. Näin ollen kreolien englantilaisista standardeista poikkeavat tavat, jotka vielä 1700-luvun alkupuolella oli kuitattu huvittavina oikkuina, olivat 1800-luvun alkuun tultaessa saaneet painavan kansallis-rodullisen merkityksen.³⁶ David Lambert on osoittanut, että vaikka Karibian valkoisten asukkaiden oma identiteetti perustui juuri heidän valkoiseen eurooppalaisuuteensa, Britanniassa heidän valkoisuuttaan pidettiin yhä kyseenalaisempänä 1700-luvun kuluessa.³⁷

Tämä valkoinen toiseus ilmeni tapakulttuurisena erilaisuutena: kreolisaatioprosessin vaarantama etnisyyden ilmeni kohteliaisuus-kulttuurin puutteellisuutena. Länsi-intialaisten tapoja, luonteenlaatua ja moraalista pilkattiin yleisesti 1700-luvun populaarikulttuurissa ja -julkaisuissa, ja heidän valtavia voittoja tuottaviin sokeriplantaaseihin nojaava, alati kasvava taloudellinen ja poliittinen vaikutusvaltansa nähtiin Lontoossa

uhkana perinteisille valtahierarkioille. Kreolit nähtiin vulgaareina uusrikkaina, jotka rahan takomiselle omistautuneina despoottisina orjanomistajina eivät soveltuneet brittiläiseen poliittiseen järjestelmään. Heidän luonnettaan pidettiin trooppisen, ”hermosäikeitä vellostuttavan” ilmaston peruuttamattomasti pilaamina, ja printtikulttuurissa laiska, pois pilattu, herkästi tulistuva, seksuaalisesti täysin pidäkkeetön, moraaliton ja rahanahne kreoli oli suosittu trooppi.³⁸ William Hollandin vuonna 1807 julkaisema pilakuva tyypillisestä länsi-intialaisesta herrasmiehestä metsästävässä kuvaa osuvasti brittien halveksivaa suhtautumista tyypillisenä esitettyyn trooppiseen laiskuuteen, ahneuteen ja orjatalouteen (kuva 2). Niinpä Länsi-Intiasta palanneisiin uusrikkaisiin suhtauduttiin pääosin varauksellisesti, vaikka he 1700-luvun edetessä kansoittivatkin enenevässä määrin eliitin ajanviettopaikkoja, kuten Bathin kaivohuonetta ja promenadeja, ostivat kartanoita, valituttivat itsensä parlamenttiin ja osallistuivat muodikkaan seurapiiriin (*polite society*) sosiabiliteettiin Britanniassa.³⁹ Kuuluisa sinisukka ja kulttuurivaikuttaja Elizabeth Montagu kieltäytyi kategorisesti vieraillemasta naapurustonsa länsi-intialaisten luona, sillä hän ei uskonut heidän koskaan voivan olla todellista herrasväkeä.⁴⁰

Sosiabiliteetti ja kreolitavat

Jamaika oli Britannian näkökulmasta kohteliaan (eli valkoisen) tapakulttuurin periferia, ja Nugentit huomasivat pian, että paitsi paikallisten käytöstavat myös heidän seuraelämänsä oli vain varjo Englannin eleganssista. Eliitin jäseniä oli vähemmän, sopivia tiloja – teattereita, juhlahuoneistoja, puistoja – oli vähemmän, ja vähät herrasväen edustajat eivät olleet tottuneita kohteliaaseen seurusteluun Britannian mittakaavassa. Anna Sundelinin mukaan Jamaikan kohteliaan

35. Burnard 2006, 191–195; Jack P. Greene, *Empire and Identity from the Glorious Revolution to the American Revolution*. P. J. Marshall (toim.) *The Oxford History of the British Empire. The Eighteenth Century*. Oxford University Press 1998, 208–230; Mimi Sheller, *Consuming the Caribbean. From Arauaks to Zombies*. Routledge 2003, 114.

36. Petley 2012, 90–92; Dror Wahrman, *The Making of the Modern Self. Identity and Culture in Eighteenth-Century England*. Yale University Press 2004, 34, 115; Daniel Livesay, *Children of Uncertain Fortune. Mixed-Race Jamaicans in Britain and the Atlantic Family, 1733–1833*. University of North Carolina Press 2018, 331–332.

37. Lambert 2005, 10–40.

38. Wilson 2003, 130, 144; Kathleen Wilson, *The Sense of the People. Politics, Culture and Imperialism in England, 1715–1785*. Cambridge University Press 1998, 274–275; Louis Nelson, *Architecture and Empire in Jamaica*. Yale University Press 2016, 191.

39. O’Shaughnessy 2000, 11; Nechtman 2010, 146–148; Gikandi 2011, 105–106.

40. Elizabeth Montagu to Mrs. Robinson, 13.6.1779, Elizabeth Robinson Montagu papers, The Huntington Library.

kanssakäymisen sfääri oli huomattavasti Britannia vaatimattomampi: kahvihuoneiden, illanviettojen ja oopperan sijaan paikallinen eliitti vietti vapaa-aikaansa pienimuotoisesti intiimissä perhe- ja ystäväpiirissä. Vaikka iloittelunhaluisille miehille löytyi vähemmän hienostunutta sosiaalista toimintaa laukkakilpailujen, kukkotappeluiden ja erilaisten, yleensä värillisten naisten järjestämien tanssien muodossa, kunniallisille nuorille naisille sopivia tanssiaisia järjestettiin yleensä vain syksyllä siirtomaahallinnon (*House of Assembly*) kokoontuessa vuotuisen istuntoonsa.⁴¹ Maria Nugentin järjestäessä kenraalikuvernöörin vaimon velvollisuuksiin kuuluneita ensimmäisiä virallisia kutsujaan hän joutuikin pettymään paikallisen väestön seurapiiritaitoihin:

Surkea puute mistään sopivasta keskustelun-aiheesta tšekäläisten herrojen ja rouvien kanssa – edes paikalliset tapahtumat eivät tarjonneet

■ Kuva 2. *A West India sportsman*. Julk. William Holland, 1807. Länsi-intialaisen metsämiehen repliikiksi on kuvan alle painettu sanat: ”Kiirehdi *sangareen* kanssa, Quashie, ja käske Quackoa hätyyttämään linnut minua kohti. Olen valmis.” Juomaruukuissa etualalla on tarjolla punssia, *sangareeta* ja rommia – vesiruukku on särkynyt. Lähde: The Lewis Walpole Library (Farmington, CT).

meille puhuttavaa. Niinpä, vastattuani lukuisiin tiedusteluihin siitä, miten viihdyn Jamaikalla jne. – ja seistyäni hyvän tovin koko joukon töllisteltävänä – lähetin palvelijan noutamaan muusikoita. Päädyimme tanssimaan iltayhteentoista saakka, ja ennen puoltayötä kaikki lähtivät kotiin. Tulevaisuudessa jätän kaikenlaisen keskustelun yrittämisenkin sikseen ja järjestän vain perjantaitansseja.⁴²

Sivistynyt ja elegantti keskustelu, tuo eurooppalaisen kohteliaisuuden kulmakivi, oli Nugentin

41. Anna Sundelin, *“Expensive Living and Costly Entertainment” Britons as Aspiring Consumers in Jamaica, c. 1750–1810*. PhD diss. Åbo Akademi University Press 2018, 90–95; Geraldine Mozley (toim.) *Letters to Jane from Jamaica, 1788–1796*. The Institute of Jamaica [s.a.], 44–45.

42. *Journal*, 7.8.1801, 14. ”Find a sad want of local matter, or, indeed, any subject for conversation with them; so, after answering many questions about how I liked the country, &c. and being thoroughly examined by the eyes of them all, I sent for fiddlers, and we had a merry dance till 11 o’clock, and before 12 they all took their leave. I mean in future not to attempt anything like a conversazione, but to have Friday dances.”

mukaan tyystin Jamaikan valkoisten asukkaiden ulottumattomissa. (Mustilta asukkailta hän ei luonnollisesti edes odottanut kohteliaisuuden alkeitakaan – olivathan he eurooppalaisten teorioiden mukaan kaikenlaisen sivistyksen ulkopuolella.) Erityisesti kreolinaisten keskustelutaidot joutuivat usein Nugentin kritiikin kohteeksi. Viihdyttäessään paikallisen upseeriston vaimoja Nugent ei onnistunut saamaan heistä mitään muuta ulos kuin ”kyllä, rouva – ei, rouva, silloin tällöin höyrytettyä teennäisellä hymyllä ja hihihtyksellä”. ”En ole koskaan kokenut mitään yhtä tylsämielistä”, Nugent totesi päiväkirjassaan.⁴³

Naisten osallistumisella kohteliaaseen keskusteluun oli englantilaisessa tapakulttuurissa erityinen asema, sillä miesten ja naisten keskinäistä keskustelua pidettiin tärkeänä kummankin osapuolen käytöksen kiillottajana. Erityisesti naisten roolia miesten käytöksen koulujana pidettiin tärkeänä – jopa siinä määrin, että miesten tavat, luonne ja moraalit olivat ulkoistettu eliitin hyvin koulutettujen ja siveellisten naisten kanssa käydyn kohteliaan keskustelun tuloksiksi.⁴⁴ Näin ollen länsi-intialaisten naisten kykenemättömyys eleganttiin keskusteluun oli paitsi osoitus kolonioiden kohteliaan kulttuurin ja osaamisen puutteista, myös tuhoisaa saarten miesten asemalle hyveellisinä ja sivistyneinä valkoisina Britannian kansalaisina. Monet Länsi-Intiaa tuntevat kirjoittajat valittivatkin naisten heikkoa koulutustasoa ja pitivät sitä uhkana nimenomaan miesten moraalille. Tunnetun *History of Jamaican* (1774) kirjoittaja Edward Long valitti, että paikallisten koulujen lähes täydellisen puuttumisen vuoksi ne valkoiset jamaikalaisnaiset, joiden perhe ei ollut kyllin rikas lähettääkseen heitä kouluun Britanniaan, jäivät täysin vaille koulutusta ja mustien orjatyttöjensä ”turmeltavaksi”. Nämä tavoiltaan ja ymmärrykseltään taantuneet naiset eivät kyen-

neet tarjoamaan valkoisille miehille näiden kaipaamaa eurooppalaista järkevää, moraalista ja domestikoitua kumppanuutta, minkä seurauksena miehet vajosivat ”alhaisiin suhteisiin” mustien ja värillisten naisten sulojen viettelemänä.⁴⁵ Länsi-Intiaa olikin surullisenkuuluista valkoisten siirtolaisten ja kreolien laajalle levinneestä käytännöstä pitää mustia jalkavaimoja ja rakastajattaria.⁴⁶ Maria Nugent teki parhaansa jamaikalaisien vaimojen koulumiseksi. Hän kirjoitti usein päiväkirjaansa toruneensa tai puhutelleensa paikallisia naisia ja yrittäneensä korjata heidän käytöstään englantilaisnaisille sopivampaan suuntaan: ”17. maaliskuuta pidin rouva Horsfordille ystävällisen puhuttelun hänen tarpeettoman *reippaasta* tavastaan kommunikoida aviomiehensä kanssa. [...] Hän otti sen koko lailla hyvin ja on luvannut yrittää pitää äkkipikaisuutensa kurissa.”⁴⁷

Paikallisten puheessa Nugentia huvitti heidän erityinen kreoliaksenttinsa, joka oli sekin osoitus kohteliaan puheenparren länsi-intialaisesta taantumuksesta – olihan kaunis lausuminen oleellinen osa eliitin tapakulttuuria Britanniassa, jossa alueellisia korostuksia halveksuttiin osoituksena huonosta koulutuksesta ja rahvaanomaisuudesta.⁴⁸ Venyttelevä ”musta” aksentti oli yksi tyyppisimpiä rodullistettuja kreoliominaisuuksia 1700-luvun Länsi-Intiaa kuvaavissa julkaisuissa.⁴⁹ Nugent kommentoikin, kuinka ”kreolikieli ei rajoitu pelkästään mustiin”, vaan

monet tšekäläisistä rouvista, jotka eivät ole käyneet kouluja Englannissa, puhuvat englantia murtaen, venyttäen sanoja sellaisella laiskankalaisella korostuksella, jota on tavattoman rasittavaa ja suorastaan vastenmielistä kuunnella. Eräänäkin iltana puhuttelin yhtä heistä seisessani ikkunan vieressä ja sanoakseni jotain kohteliasta, totesin ilman olevan poikkeuksel-

43. *Journal*, 1.2.1802, 55. ”a party of ladies [breakfasted] with me at the Penn, and never was there any thing so completely stupid. All I could get out of them was, ‘Yes, ma’am – no, ma’am,’ with now and then a simper or a giggle.”

44. Lawrence E. Klein, *Shaftesbury and the Culture of Politeness. Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*. Cambridge University Press 1994, 4; Cohen 1996, 4; Carter 2001, 66–70; Rosalind Carr, *Gender and Enlightenment Culture in Eighteenth-Century Scotland*. Edinburgh University Press 2014, 11–12.

45. Long 1774, 2.327–331.

46. Trevor Burnard, ”Rioting in goatish embraces”. Marriage and improvement in early British Jamaica. *The History of the Family* 11:4 (2006), 185–197.

47. *Journal*, 17.3.1804, 199. ”Spoke to Mrs. Horsford, as a friend, on the subject of her vivacity, occasionally, in speaking to her husband. [...] She took it in good part, and has promised to command her temper.”

48. Ylivuori 2019, 25; Katherine Glover, *Elite Women and Polite Society in Eighteenth-Century Scotland*. Boydell Press 2011, 103.

49. Wilson 2003, 8, 154.

lisen vileä. Tähän arvon rouva vastasi: ”kyllä maar, soon ihan liian kylmä.”⁵⁰

Nugent kirjasi päiväkirjaansa säännöllisesti ylös erilaisia kreolipuheen stereotyyppisiä huvitavuuksia, joihin lukeutuivat murteen lisäksi nurkkakuntaisuus, kapeakatseisuus, rahvaanomaisuus ja ennakkoluuloisuus.⁵¹ Nämä kreolominaisuudet ruumiillistuivat Nugentin mielestä eräässä paikallisen upseerin vaimossa: ”Rouva Cookson on täydellinen kreoli – puhuu vähän ja senkin venyttelevästi, vailla mitään käsitystä muusta kuin omasta pikku elinpiiristään.”⁵² Rouva Cooksonin ylimalkaisesta koulutuksesta johtunut jamaikalainen aksentti ja sivistymättömyys tekivät hänestä Nugentin silmissä epä-hienostuneen ja sen myötä epäenglantilaisen.

Ajoittaisesta hienostuneisuuden puutteesta huolimatta Jamaikan valkoiset asukkaat olivat tunnettuja vieraanvaraisuudestaan, mikä oli toki tärkeä kohteliaisuuden osoitus.⁵³ Tästäkin Nugent tosin löysi huomauttamisen aihetta – paikallinen ylenpalttinen vieraiden kestitseminen ei näet miellyttänyt hänen hienostuneeseen englantilaiseen ruokakulttuuriin tottunutta makuaan. Eräällä plantaasilla tyypilliseen kreolitapaan tarjoillusta ”toisesta” aamiaisesta (*second breakfast*) Nugent totesi, ettei enää lainkaan ihmetelty Jamaikan korkeita sairaus- ja kuolleisuuslukuja – ”moista ruoan ja juoman paljoutta en ole eläessäni nähnyt!”. Aterialla tarjoiltiin kymmeniä ruokalajeja notkuvilta pöydiltä: kakkuja, kaakaota, kahvia, teetä, tuoreita ja säilöttyjä hedelmiä, kyyhkyspiiraita, kinkkua, kieltä, nautanpaistia, kylmiä leikkeleitä, erilaisia patoja, eri tavoin valmistettua kalaa, inkivääri-leivonnaisia ja hyytelöitä. Eniten Nugentia puistatti paikallisten tapa juoda runsaasti erilaisia alkoholijuomia. Jamaikalla olivat

suosittuja erilaiset viinien ja hedelmämeijujen sekoitukset kuten ”*hock-negus*” ja ”*sangaree*”, joiden lisäksi Nugentin seuralaiset tyhjensivät lukuisia lasillisia madeiraa ja punaviiniä. ”Kaiken kaikkiaan, koko tilaisuus oli yhtä ällistyttävä kuin kuvottavakin”, Nugent päivitteli.⁵⁴

Jamaikalainen ruokakulttuuri oli paitsi kulttuurinen myös fyysinen osoitus saaren asukkaiden kreolisaatiosta. Christer Petley ja Ben Rogers ovat painottaneet ruoan merkitystä englantilaisuuden rakentamiselle ja Petley on osoittanut, että 1800-luvun alkuun mennessä tyypillinen länsi-intialainen ruokakulttuuri oli leimattu Britanniassa osoitukseksi kreolien poliittisesta, moraalista ja rodullisesta degeneraatiosta.⁵⁵ Kreolien kyky syödä ja juoda ylenpalttisesti tropiikin kuumuudessa oli myös osoitus heidän kehonsa sopeutumisesta lämpimään ilmanalaan. Vastatulleelle englantilaiselle moinen ruokavalio olisi ajan humoraalipatologisten käsitysten mukaan koitunut nopeaksi kuolemaksi, mutta kreolien ruokakulttuuri osoitti heidän muuttuneen fyysisesti ei-englantilaisiksi.

Moraalin alennustila

Englantilainen kohteliaisuusnormisto pohjautui voimakkaasti kristilliseen moraaliin ja käsityksiin hyveellisyydestä, kunniallisuudesta ja siveellisyydestä. Erityisesti naisia ohjeistettiin käyttäytymään Raamatun ohjeiden mukaisesti – hiljaisesti, säädyllisesti ja hurskaasti. Länsi-Intian kreolit näyttäytyivät tälläkin osa-alueella englantilaisten normien vastaisina; stereotyyppinen kreoli esitettiin Kathleen Wilsonin mukaan aikalaiskuvauksissa yliseksualisoituna ja himokkaana olentona, jonka täysi kyvyttömyys hillitää aistillisia himojaan kiteytti Karibian hybridisoituneen toiseuden suhteessa siveelliseen englantilaisuuteen.⁵⁶ Kolonia-

50. *Journal*, 24.4.1802, 98. ”The Creole language is not confined to the negroes. Many of the ladies, who have not been educated in England, speak a sort of broken English, with an indolent drawling out of their words, that is very tiresome if not disgusting. I stood next to a lady one night, near a window, and, by way of saying something, remarked that the air was much cooler than usual; to which she answered, ‘Yes, ma-am, *him rail-ly too fra-ish.*’”

51. *Journal*, 19.3.1802, 76; 2.6.1803, 161.

52. *Journal*, 15.1.1802, 52. ”Mrs. C[ookson]. is a perfect Creole, says little, and draws out that little, and has not an idea beyond her own Penn.”

53. Petley 2012, 86–88; Glover 2011, 79–80.

54. *Journal*, 4.2.1802, 55–7. ”[W]e [set off] for Bushy Park estate, Mr. Mitchell’s, where we breakfasted in the Creole style. [...] I don’t wonder now at the fever the people suffer from here – such eating and drinking I never saw! Such loads of all sorts of high, rich, and seasoned things, and really gallons of wine and mixed liquors as they drink! [...] in short, it was all as astonishing as it was disgusting.”

55. Petley 2012, 96–98; Ben Rogers, *Beef and Liberty*. Vintage 2004.

56. Wilson 2002, 145.

■ Kuva 3. Maria Nugent Jamaikalta paluunsa jälkeen vuonna 1806. John Downmanin luonnos muotokuvaa varten. Lähde: The British Museum (Lontoo)
© The Trustees of the British Museum.

lismien tutkijat painottavat, että seksuaalisuuteen liittyneet kysymykset ja käsitykset olivat tärkeässä roolissa 1700- ja 1800-luvun sukupuoli- ja rotuhierarkioiden luomisessa. Rodullistetut ihmiset, erityisesti mustat naiset, kuvattiin tyypillisesti himokkaan seksuaalisuutena, kun taas eurooppalaisten valkoisten naisten kontolle jäi siveyden, hyveen ja moraalin ylläpito koko kansakunnan puolesta.⁵⁷

Seksuaalisuuteen ja moraaliin liittynyt käytös kiinnitti myös Maria Nugentin huomion Jamai-

kalla. ”On todella hämmästyttävää todistaa sitä välitöntä vaikutusta, joka täkäläisellä ilmastolla on eurooppalaisten sielun- ja ruumiinliikkeisiin, erityisesti alempien luokkien keskuudessa”, Nugent kirjoitti keväällä vuonna 1802. ”Ylemmistä luokista tulee täällä saamattomia ja passiivisia, kyvyttömiä ajattelemaan mitään muuta kuin syömistä, juomista ja kaikenlaisten muiden halujensa tyydyttämistä niin, että he ovat lähes täysin mulattirakastajattariensa talutusnuorassa. Alemmat luokat vajoavat näiden paheiden lisäksi myös omahyväisyyteen ja tyranniaan.”⁵⁸ Eurooppalaisten ajateltiin degeneroituvan heti Karibialle saavuttuaan ja unohtavan sivistyneet tapansa, kunniansa ja moraalisensa trooppisen ilmaston vaikutuksesta. Nugent yritti toteuttaa hyveellistä, englantilaisille naisille varattua sivistystehtäväänsä ja käytti huomattavan osan ajastaan Jamaikalla moitiskelemalla tuttavapiiriinsä kuuluneita nuoria englantilaismiehiä näiden turmeltuneista tavoista ja yrittämällä saada heitä parannuksen tielle – saaden palkakseen vain harvainta lupauksia, mutta ilmeisen vähän todellisia tuloksia. Hän oli lopulta pakotettu tunnustamaan tappionsa: ”Tämä on kerrassaan surkea, moraaliton maa”, Nugent huokasi.⁵⁹

Naisiin Englannissa kohdistetun suuremman siveellisyyden paineen vuoksi Nugentia kauhistuttivat erityisesti paikallisten kreolinaisten huoleton seksielämä ja se suuripiirteisyys, millä valkoisten naisten kevytkenkäisyyttä suvaittiin Jamaikalla. Hän kuvasi tapaamistaan erään eliitin rouvan kanssa paheksuvin sanankääntein:

Tapasin Martinin tyttären (Port Royalin herttuattareksi häntä täällä tituleerataan) aamiaisen jälkeen. On surkeaa nähdä jopa tämän, muuten niin miellyttävän naisen suhtautuvan niin kevyesti sellaiseen aiheeseen, jota Englannissa jok’ikinen kunnollinen nainen häpeäisi ja kauhistuisi. Niin kerrassaan kylmähermoisesti hän kertoili minulle lapsistaan, joilla kaikilla on eri isät. Häntä arvostetaan Port Royalissa

57. Esim. Ann Laura Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power. Race and the Intimate in Colonial Rule*. University of California Press 2002, 44–45.

58. *Journal*, 24.4.1802, 98. ”It is extraordinary to witness the immediate effect that the climate and habit of living in this country have upon the minds and manners of Europeans, particularly of the lower orders. In the upper ranks, they become indolent and inactive, regardless of every thing but eating, drinking, and indulging themselves, and are almost entirely under the dominion of their mulatto favourites. In the lower orders, they are the same, with the addition of conceit and tyranny.” Ks. myös esim. 1.8.1804, 210.

59. *Journal*, 10.8.1803, 172. ”This is, indeed, a sad immoral country.”

laajalti, vaikka hänen elämänsä on meidän englantilaisen mittapuumme mukaan ollut kerrassaan irstasta.⁶⁰

Kreolineitoja kuvattiin 1700-luvun matkakirjallisuudessa epäenglantilaisen löyhämoraalisiksi ja himokkaiksi. Erään kirjoittajan mukaan naiset olivat niin miesten perään, etteivät edes lukitut ovet pidelleet heitä: ”himokkuus ja lempi asuvat heidän silmissään, ilmeissään ja eleissään: heidän pienet sydämensä ovat kuin tulipesään valmiiksi asetetut sytykkeet, jotka roihahtavat liekkiin pienimmästäkin imartelun ja lepertelyn kipinästä.”⁶¹ Vaikka kuuman ilmaston uskottiin tekevän sekä miehistä että naisista leutoa ilmanalaa kyltymättömämpiä, naisten kohdalla moinen käytös oli tuomittavampaa, koska siveydellä oli naisten kunniallisuudelle miehiä suurempi merkitys.⁶²

Tapainturmelus ei rajoittunut vain seksuaali-elämään, vaan kristillinen moraalituntui kaikkineen rapistuvan Länsi-Intian maaperällä. Yleisten kreolistereotyyppien mukaisesti Nugent valitti paikallisten palvovan vain mammonaa, kun taas uskonto ja moraalit jäivät tyystin unholaan.⁶³ Kirkossa käydessään Nugent paheksui naisten käytöstä; ”nuoret naiset puhuivat ja nauroivat hyvin kuuluvasti” koko kirkonmenojen ajan, kun taas kirkkoherran oma vaimo ja tytär eivät vai-vautuneet lainkaan paikalle seremonian pitkään keston vedoten.⁶⁴ Kun paikallinen sanomalehti *St. Jago de la Vega Gazette* raportoi mainitusta jumalanpalveluksesta ja ylisti kenraalikuvernöörin ja tämän vaimon ylevää käytöstä verrattuna

muun naisväen kikatukseen ja juoruiluun, Maria Nugent kirjoitti päiväkirjaansa: ”Eilisen lehti tarjoi näille hihittelijöille oivan opetuksen, kun taas minulle ja kenraali N:lle se oli kerrassaan erinomaista mainosta käytöksemme johdosta.”⁶⁵ Keskusteltuaan uskonnosta illallisella muuttaman herrasmiehen kanssa pian Jamaikalle saapumisensa jälkeen Nugent oli syvästi järkyttynyt heidän mielipiteistään – herrat kun kielsivät uskovansa Jumalaan ja pitivät uskontoa silkkana farssina. Jo se, että he naisten keskuudessa ottivat tällaisen asian puheeksi, todisti hyvän maun puutetta ja kohteliaan keskustelun keskeisten sääntöjen puutteellista hallintaa. Uskonnosta, varsinkaan sen puutteesta, ei sopinut puhua elegantissa seurassa lainkaan, ja tapakirjallisuus muistutti erityisesti naisia siitä, että uskonnon ja moraalien hylkääminen oli epäkohteliainta, mitä kunnan englantilainen saattoi tehdä.⁶⁶

Maria Nugentin degeneraatio

Vaikka Maria Nugent pyrki korostamaan englantilaista yläluokkaista identiteettiään alle-viivaamalla nuhteetonta käytöstään ja järkytystä paikallisen elämänmenon puutteista sekä ohjaamaan muita kohteliaan, sivistyneen ja moraalisen käytöksen tielle, hän ei suinkaan ollut Länsi-Intian degeneroivan vaikutuksen ulkopuolella. Vuoden kuluttua Jamaikalle saapumisensa jälkeen hän kirjoitti päiväkirjaansa, kuinka huvittava näky hän aviomiehineen olisi Englannissa aamutuimaan, kuljeskelemassa puutarhassa kirkaassa päivänvalossa pelkkä aamu-

60. *Journal*, 4.3.1805, 222. ”See Martin’s (the Duchess of Port Royal as she is called) daughter, soon after breakfast. It is a sad thing to see even this good kind of woman in other respects, so easy on the subject of what a decent kind of woman in England would be ashamed of and shocked at. She told me of all her children by different fathers, with the greatest *sang-froid*. The mother is quite looked up to at Port Royal, and yet her life has been most profligate, as we should think, at least in England.”

61. J. B. Moreton, *West India Customs and Manners*. New ed. J. Parsons et al. 1793, 110. “[T]hough guarded and cooped up in their chambers by their parents, or friends, they will find ways and means to get to men,—their eyes, their looks, and fondling actions, all betray wantonness and love: their little hearts are a fort of tinder, that catch fire from every spark who flatters their vanity, and whispers them soft nonsense.”

62. Moreton 1793, 28. Naisten siveydestä ks. Soile Ylivuori, Rethinking Female Chastity and Gentlewomen’s Honour in Eighteenth-Century England. *The Historical Journal* 59:1 (2016), 71–97.

63. *Journal*, 24 April 1802, 97–98.

64. *Journal*, 18.4.1802, 93–94. ”All this time, the young ladies were talking and laughing, loud enough to be heard, as they sat in the carriage at the church door; and, in short, it was altogether shocking.”

65. *Journal*, 20.11.1803, 182. ”A great lecture, in the papers of yesterday, to the gigglers at church, and a fine *puff* for General N. and me, for our conduct there, &c.”

66. *Journal*, 15.3.1802, 73; Hannah More, *Essays on Various Subjects, Principally Designed for Young Ladies*. J. Wilkie and T. Cadell 1777, 169–170; John Bennett, *Letters to a Young Lady* I. W. Eyres 1789, 17–18; Carter 2001, 41–44, 63; Ylivuori 2019, 221–222.

takki yllään syömässä hedelmiä.⁶⁷ Nugentit olivat toisin sanoen jo omaksuneet pukeutumiseensa ja käytökseensä kreolitapoja, jotka olivat englantilaisessa tapakoodistossa herättäneet paheksuntaa. Maria Nugent joutui myös ajan myötä joustamaan sääntöjen englantilaisista tavoistaan ja esimerkkinä muille toimimisesta; Jamaikan ilmaston kuumuus pakotti hänet usein jättämään kirkonmenot väliin sunnuntaisin ja yleensäkin luopumaan eliitin englantilaisnaisille kunniallisena pidetystä toimituksesta puuhastelusta esimerkiksi käsitöiden parissa.⁶⁸ Hän kuvasi tyyppillistä päiväohjelmaansa leppoisaan sävyyn syyskuussa vuonna 1802: ”Aamiaisen jälkeen tavallinen rutiini: kirjoittamista, lukemista ja kreolineerausta [*creolizing*]” eli ajan kielenkäytön mukaan eleganttia laiskottelua lämpimässä ilmallassa, tyyppillisesti nojatuolissa istuen ja jalat pöydälle nostettuina (kuva 4).⁶⁹ Länsi-intialainen elämäntapa oli toisin sanoen alkanut hiipiä Maria Nugentin omaan elämään ja muuttaa hänen käsitönsä sopivasta käytöksestä.

Trooppisen ilmaston vaikutukset näkyivät ajan käsitysten mukaan paitsi eurooppalaisten seksuaalimoraalissa, myös heidän yleisessä aktiivisuudessaan, temperamentissaan ja luonteessaan. Maria Nugent havainnoi huolestuneena kuumuuden vaikutusta omaan itseensä:

En tiedä mistä on kyse, mutta paikallisella ilmastolla on minuun tavattoman kummallinen vaikutus; en ole varsinaisesti sairas, mutta kaikki tuntuu minusta ajoittain mielenkiinnostomalta ja suorastaan tympeältä. – Toisinaan, kun oikein kovasti pinnistelen, saatan olla jopa tavallistakin hyväntuulisempi; mutta heti kun annan yhtään periksi, jonkinlainen toivotonmuus valtaa mieleni. Yritän taistella sitä vastaan, mutta turhaan.⁷⁰

Lopulta kuumuus verotti Nugentin henkistä ja fyysistä terveyttä niin pahasti, että lääkärit suosittelevat hänelle pikaista paluuta Englannin leutoon ilmalanaan. Hän itsekin totesi olevansa kuin eri ihminen kuin Jamaikalle saavuttuaan; kun aiemmin hänellä riitti puhtia ja voimaa kaikenlaisiin askareisiin, ”nyt mikä tahansa ponnistus on liikaa”.⁷¹ Kuten edellinen kuvernööri Balcarresin jaarli, Nugent oli joutunut taipumaan kreolisatiolle: hänen kehonsa oli ilmaston vaikutuksesta taantunut sille tyyppilliselle laiskuuden, passiivisuuden ja saamattomuuden tasolle, jolla kreolit Britanniassa esitettiin.

Maria Nugent jätti Jamaikan taakseen kesäkuussa vuonna 1805 kahden pienen siellä syntyneen lapsensa kanssa, kun taas hänen aviomiehensä jäi saarelle vielä vuodeksi hoitamaan kuvernöörin velvollisuutensa loppuun. Paluu Britanniaan vahvisti Jamaikalla vietetyn ajan muuttaneen Maria Nugentia perusteellisesti: hänen olemuksensa, käytöstapansa ja ulkonäkönsä eivät enää noudattaneet englantilaiselle eliitille naiselle asetettuja hyvän maun vaatimuksia. Jo laivamatkalla Nugent pohdiskeli omaa ja lastensa identiteettiä Länsi-Intiasta palaavina englantilaisina. Laivan suunnatessa kohti pohjoista Nugent vitsaili ilman käyvän iltaa kohden hyvin kylmäksi ”*meille kreoleille*”. Erityisesti kolmevuotias pikku-George ”kävi ensin hyvin vakavaksi, ja sitten totesi sormiensa olevan kipeät, mikä on varsin luonnollinen ajatus lapselle, joka ei koskaan aiemmin joutunut kokemaan kylmyyttä”.⁷²

Kun Nugent lapsineen rantautui Weymouthiin syyskuussa vuonna 1805, hänen kreolisoitunut olemuksensa teki paluusta rakkaaseen kotimaahan vähemmän auvoisan kuin hän ehkä oli toivonut. Nugentin matkaseurue palvelijat mukaan lukien oli pukeutunut niihin vaatteisiin, joissa he olivat neljä vuotta aiemmin jättäneet Britan-

67. *Journal*, 18.8.1802, 114. ”I often think what a curious sight it would be in England, to see general N. and me, in only our robes de chamber, strolling about at daylight, eating fruit, &c.”

68. *Journal*, 12.9.1802, 117; 31.12.1802, 139.

69. *Journal*, 10.9.1802, 117. ”After breakfast, the usual routine; writing, reading, and creolizing.”

70. *Journal*, 29.8.1801, 17–18. ”I cannot tell what it is, but this climate has a most extraordinary effect upon me; I am not ill, but every object is, at times, not only uninteresting, but even disgusting. I feel a sort of inward discontent and restlessness, that are perfectly unnatural to me. – At moments, when I exert myself, I go even beyond my usual spirits; but the instant I give way, a sort of despondency takes possession of my mind. I argue with myself against it, but all in vain.”

71. *Journal*, 21.6.1805, 241. ”How different I feel from what I did on my first arrival [...] Now, all is an exertion beyond my strength.”

72. *Journal*, 2.9.1805, 252. ”Towards the evening, very cold to us Creoles. [...] [George] looked very grave at first, and then said his fingers were sore, which was a very natural idea for a child, who had never before known what cold is.”

nian maaperän – ja jotka olivat auttamattomasti menneet pois muodista ja lisäksi tahriintuneet ja haalistuneet Länsi-Intian auringossa. Lapsille oli lämpimien vaatteiden puuttuessa puettu kaksi mekkoa päällekkäin, mutta siitä huolimatta heidän paljaat säärensä ja käsivartensa olivat kananlihalla. Maria Nugent puolestaan oli kiireessään unohtanut pukeutua hänelle varattuun asuun ja astui maihin täydessä kenraaliluutnantin univormussa, jota hän oli tottunut käyttämään matkan aikana osoittamaan virallista asemaansa kenraalikuvernöörin vaimona. ”Kaiken kaikkiaan, olimme varsinainen näky!” hän voivotteli jälkeensä. ⁷³ Seurueen omituinen ulkonäkö oli liikaa paikallisen majatalon isäntäparille, joka ei suostunut lunastamaan Nugentin vekseliä vaan epäili tämän henkilöllisyyden todenperäisyyttä ja ”vihjaili seudulla nähdyistä epäilyttävistä hahmoista”. Nugent myönsi päiväkirjassaan, että heidän ulkomuotonsa tarjosi perusteita epäillä heidän kunniallisuuttaan. ⁷⁴

■ Kuva 4. Kreolien tapaa rentoutua jalat ylös nostettuina kommentoitiin 1800-luvun alun pilakuvissa. *Segar smoking society in Jamaica!* Julk. William Holland, 1802. Lähde: The Lewis Walpole Library (Farmington, CT).

Maria Nugent oli toisin sanoen menettänyt kykynsä esiintyä uskottavasti englantilaisen eliitin kunniallisena jäsenenä altistuttuaan Jamaikan sekalaisen seurakunnan vähemmän hienostuneelle seurapiirielämälle ja kuluttavalle ilmastolle. Palattuaan Lontooseen hän valitti, kuinka hänen vanhat tuttavansa eivät enää tunnistanee häntä kävellessään kadulla vastaan. Entisen seurapiirikaunotar Nugentin ulkomuoto oli muuttunut niin voimakkaasti, että hän näytti Lontoon seurapiirien silmissä vieraalta ja erilaiselta. ⁷⁵ Hänen Jamaikalla syntyneitä lapsiaan kohdeltiin suvun ja ystävien piirissä eksoottisina kreolinäytekappaleina – heidän valkoista ihonväriään

73. *Journal*, 4.9.1805, 253. ”In short, we made a most extraordinary appearance altogether.”

74. *Journal*, 4.9.1805, 255. ”[The landlord’s wife] dropped some hints, about *odd people* travelling about the country, &c. ... I must, however, say that there is some reason for the fear these poor people seem to have, about our being respectable.”

75. *Journal*, 9.9.1805, 257.

ihmeteltiin (varhaismodernit rotuteoriat väittivät kuuman ilmaston muuttavan valkoisen ihonvärin mustaksi) ja heidän jamaikalaiselle aksentilleen ja kreolitavoilleen naureskeltiin kilvan.⁷⁶ Nugentien tavoin Länsi-Intiasta palaaviin kohdistetut ennakkoluulot voimistuivat kreolisaatioprosessin saadessa negatiivisempia ja rodullistetumpia merkityksiä 1700-luvun loppupuolelta lähtien. Daniel Livesayn mukaan yleinen ilmapiiri erityisesti värillisiä länsi-intialaisia kohtaan oli käynyt suorastaan vihamieliseksi 1800-luvulle tultaessa. Toisaalta yksilöiden ja perheiden tasolla monet myös onnistuivat piilottamaan trooppisen toiseutensa vaikutusvaltaisen suvun, strategisen avioliiton tai vaurauden ja hyvän maun taakse.⁷⁷

Nugentien esikoispoika George ei koskaan onnistunut täysin karistamaan Länsi-Intian leimaa ja nuorena saatuja kreolivaikutteita harteiltaan. Vielä vuosien Englannissa oleskelun jälkeen hänen vanhempansa olivat huolissaan poikansa laiskuudesta ja saamattomuudesta opinnoissa, samoin kuin hänen yleisestä ajattelemattomuudestaan. Näitä vähemmän toivottuja, epämasculiinisia luonteenpiirteitä Nugentit selittivät Georgea lapsena hoitaneiden mustien orjapalvelijoiden vaikutuksella. Jamaikan turmeleva kulttuurivaikutus oli toisin sanoen pilannut pojan luonteen mahdollisesti ikiajoiksi; tyttömäisen pehmeytensä takia Georgea ei voinut vanhempien mielestä laittaa ylempien luokkien pojille tyyppilliseen yksityiskouluun, missä vanhemmat pojat olisivat ottaneet hänet silmätikukseen – ainakaan ennen kuin Georgesta oli tullut miehekkäämpi ja sitä myötä tottuneempi englantilaisten poikien rajumpiin tapoihin.⁷⁸ Siirtomaataustalla ja erityisesti orjatalouteen osallistumisella oli pitkä varjo, ja poikkeamat idealisoidusta englantilaisuudesta saatettiin laittaa kreolisaation piikkiin myös seuraavassa polvessa.⁷⁹

Toisaalta voi myös kysyä, olivatko Länsi-Intian kolonoihin lähtijät alun alkaenkaan kaikkein

hyveellisimpiä ja hienostuneimpia englantilaisia. Jamaikaa oli 1600-luvun lopulta lähtien parjattu Englannin ”yleiseksi jätetunkioiksi” ja ei-toivottujen hylkiöiden viimeiseksi sijoituspaikaksi, jonka tappavan epäterveellistä ilmastoa uskalsivat lähteä uhmaamaan vain epätoivoiset yksilöt – rikolliset, velkaantuneet ja kunniansa menettäneet. Edward Long valittikin *History of Jamaica*ssa englantilaisten syyttä haukkuvan kreoleja laiskoiksi ja paheellisiksi, kun kerran tämä Jamaikan pohjasakka oli nimenomaan Britanniasta sinne lähetettyä ”heikompa aimesta.”⁸⁰ Jopa itsetietoisien hyveellisten George ja Maria Nugentin taustassa oli siirtomaihin päätyneille briteille tyyppillinen tahra: George Nugent oli Nugentin jaarlin ainoan pojan avioton lapsi, kun taas New Jerseyssä syntyneellä Maria Nugentilla oli jo siirtomaatausta. Onkin mahdollista, että pariskunta ei olisi päätyttyä Jamaikalle lainkaan, jos heidän perhehistoriansa olisi ollut nuhteettomampi, sillä nimenomaan George Nugentin aviottomuudesta johtunut varattomuus pakotti hänet ottamaan vastaan kuvernöörin hyvin palkatun toimen – ja myöhemmin siirtymään vastaavaan tehtävään Itä-Intiaan, jonne hän vei vastahakoisen vaimonsa vuonna 1812. Britti-imperiumissa oli tyyppillistä hoitaa valtasuhteita ja päästä eroon hankalista henkilöistä lähettämällä esimerkiksi hallitsijan epäsuosioon joutuneet päärit hoitamaan siirtomaahallintoa, kun taas taloudelliset ja sotilaalliset mahdollisuudet tarjosivat aviottomille ja ei-esikoispojille siirtomaissa rikastumismahdollisuuden.⁸¹ Kolonioiden sivistysprojektia arvioitaessa on muistettava, että kaikilla Britannian kansalaisilla ei ollut yhtäläistä oikeutta edustaa idealisoitua ”puhdasta” englantilaisuutta, vaan tuo tehtävä oli varattu niille, joilla oli sosiaalinen asema ja kulttuurista ja taloudellista pääomaa englantilaisuuden ilmentämiseen käytöksen, sivistyksen ja sosiabiliteetin keinoin. Tällaisilla henkilöillä ei yleensä ollut juurikaan syytä

76. *Journal*, 2.1.1806, 263; 30.9.1805, 259.

77. Livesay 2018, 14, 103–112, 175–180.

78. Sir George Nugent to Lord Buckingham, Benares, 15.8.1812. Ashley L. Cohen (toim. ja esipuhe) *Lady Nugent's East India Journal*. Critical ed. Oxford University Press 2014, 365.

79. Gikandi 2011, 131–134.

80. Edward Ward, *A trip to Jamaica. With a true character of the people and island*. 3rd ed. [s.n.] 1698, 7–16; Long 1774, 2.270–271; Petley 2012, 87.

81. Lady Charlotte Bury, *Diary of a Lady-in-Waiting* I. A. Stewart (toim.) J. Lane 1908, 55; Roland Thorne, Hastings, Francis Rawdon, first marquess of Hastings and second earl of Moira (1754–1826). *Oxford Dictionary of National Biography*. Online ed. Jan. 2008 (2.8.2017).

jättää Britannian maaperää lähteäkseen etsimään onnea merten takaisista siirtomaista.

Hybridisoitunut englantilaisuus

Kuten Maria Nugentin neljän vuoden matka Jamaikalle osoittaa, Länsi-Intian tropiikilla oli voimakkaan toiseuttava vaikutus brittimatkailijoihin – myös englantilaisen kohteliaisuuden kyllästämisiin sosiaalisen eliitin jäseniin. Länsi-Intia nähtiin kohteliaisuuden takapajulana, jossa mittavan orjuutetun väestön kulttuuri sekoittui vaarallisesti eurooppalaisen sivistyksen kanssa ja jonka ilmasto vei huolestuttavasti eurooppalaisilta kehoilta ja mieltä niiden moraalisen, terveydellisen ja hyveellisen perustan. Nugentin havainnot kertovat yhtäältä englantilaisuuden ja kohteliaan tapakulttuurin voimakkaasta yhteenkietoutumisesta sekä toisaalta tämän yhteenkietoutuman eurosentrisyydestä; vaikka Jamaikan valkoinen väestö koostui pääosin ensimmäisen tai toisen polven Britannian kansalaisista, heidän sivistyksensä ja sen myötä englantilaisuutensa rappeutuminen näyttää Nugentin päiväkirjassa perusteellisena tapojen ja moraalien turmeluksena sekä kohteliaan seuraelämän puutteellisuutena. Valistuksen sivistysprojekti oli näin jatkuvassa vaarassa kääntyä englantilaisuutta uhkaavaksi degeneraatioksi. Kohteliaisuuskulttuurin taantumisen indikoima länsimaisen sivistyksen rapautuminen kolonioissa oli alituinen huolenaihe englantilaisille, jotka pitivät itseään eurooppalaisen sivistyksen huippuna, mutta se kyseenalaisti myös vaarallisella tavalla valistuksen rotuteoriat ja niiden myötä eurooppalaisen valistusajattelun pohjan horjuttamalla Euroopan uskoa maailmanvalloituksensa hyveellisyyteen.

Artikkelini laajentaa kohteliaisuuden ja tapakulttuurin historian perspektiivejä Euroopan

ulkopuolelle ja haastaa erityisesti Britannian kohteliaisuuden historian aiempaa, voittopuolisesti eurosentristä tutkimusta – ei vähiten siksi, että eurooppalaisella kolonialismilla oli suora vaikutus Euroopan sisäisen sivistyksen, tapakulttuurin ja itseymmärryksen kehitykseen. Erityisesti koska englantilaisten omaleimaisen avoimena ja rehellisenä pidetyllä kohteliaisuudella oli keskeinen merkitys Britannian kansalliselle mytologialle, tapakulttuurin taantumisella trooppisissa kolonioissa tapahtuvan kulttuurivaihdon seurauksena oli potentiaalisesti kohtalokkaita seurauksia. Koloniaalisen kohteliaisuuden tutkimus paljastaa englantilaisen identiteetin voimakkaan hybridisoitumisen 1700-luvun kuluessa Britannian globaalin kaupan ja kolonisaation seurauksena. Siirtomaiden vaikutus hiipi englantilaisuuden rakennuspalikoihin esimerkiksi teen, kahvin, sokerin ja puuvillan muodossa, muuttaen peruuttamattomasti brittien maku- ja kulutustottumuksia. Trooppinen toiseus tunkeutui Britannian maaperälle myös kreolisoituneiden kolonialistien paluumuuton muodossa, uhaten englantilaisuuden kulttuurista ydintä sen tärkeimmillä rakennuspaikoilla – sosiaalisen eliitin kohteliaan seurustelun näyttämöpaikoilla, jonne Länsi-Intian uusrikkaat saapuivat levittämään huonoja tapoja ja vulgaaria makua. Globaalin imperiumin rakentaminen muutti englantilaisuuden olemusta perinpohjaisesti, jättäen jälkeensä Britannian, joka itse oli ”toinen”.

FT **Soile Ylivuori** on Suomen Akatemian tutkijatohtori Helsingin yliopiston historian oppiaineessa.

Sähköposti: soile.ylivuori@helsinki.fi

Satu Sorvali

”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle”

*Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys
autonomian ajan Suomen lehdistössä*

Suomen suuriruhtinaskunnan lehdistö ja suomalaisten luku- ja kirjoitustaito elivät 1800-luvun loppupuolella kasvun aikaa. Sanomalehdet alkoivat olla tärkeä osa arkipäivää kaikkien kansanosien keskuudessa ja uusia lehtiä syntyi samalla, kun toisia poistui markkinoilta. Samanaikaisesti sanomalehtien sisällöt hakivat muotoaan ja paikkaansa; yksi näistä oli yleisönosasto. Se liittyi 1800-luvun puolivälistä vähitellen alkaneeseen moderniin julkisuuteen sekä uusiin mielipiteen ilmaisun välineisiin.¹ Kuka tahansa kirjoitustaitoinen, myös itseoppinut ihminen, saattoi tarttua kynään, ilmaista mielipiteensä ja saada julkaistua kirjoituksensa valtakunnallisessa tai maakunnallisessa sanomalehdessä.² Yleisönosastoilla yksittäiset ihmiset pääsivät keskustelemaan arkipäivän asioista, jotka yhdistivät ihmisiä eri puolilla Suomea, esimerkiksi uskonnosta ja rautateiden rakentamisesta. Suomen- ja ruotsinkieliset lehdet kehittyivät eri aikaan autonomian ajan Suomessa ja erilaisten kehityslinjojen kautta. Vaikka erikieliset lehdet olivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa toistensa kanssa, suomenkielisen lehdistön journalistinen kehitys laahasi ruotsin-

kielisen lehdistön perässä.³ Tutkimukseni osoittaa, että tämä eritahtisuus oli havaittavissa vielä 1870–1880-luvuilla, kun tarkastelukohteeksi ottaa yleisönosaston synnyn ja vakiintumisen. Vasta 1890-luvun keskivaiheilla kehityslinjat tuntuivat kohdanneen ja viimeistään vuosisadan lopussa julkisuutta oli kääntynyt hallitsemaan suomenkielinen sanomalehdistö ruotsinkielisen sijaan.⁴ Yleisönosastojen syntyminen on erinomainen esimerkki tästä lehdistöjen luonteen muutoksesta.

Tässä artikkelissa tutkin modernien yleisönosastojen syntyä autonomian ajan lehdistössä. Milloin ja miten yleisönosastot muotoutuivat? Miten ne vakiintuivat olennaiseksi osaksi sanomalehtiä? Millaisia yleisönosastot olivat ulkoasultaan ja rakenteeltaan 1890-luvun puolivälissä?

Yleisönosastot tarjoavat historiantutkijalle kiinnostavaa lähdeaineistoa, sillä lukijat eivät tyytynyt toistamaan lehden pääkirjoitusten aiheita tai välttämättä edes puoltamaan lehden poliittista näkökulmaa, vaan toivat rohkeasti esille omia kiinnostuksenkohteitaan ja mielipiteitään.⁵ Englantilaisista 1800-luvun paikallislehteä tutkinut

1. Historioitsija Heikki Kokon mukaan suomalainen moderni julkisuus sai alkunsa jo 1850-luvulla, kun paikalliskirjeet saivat jalansijaa suomalaisessa lehdistössä. Heikki Kokko, Suomenkielisen julkisuuden nousu 1850-luvulla ja sen yhteiskunnallinen merkitys. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:1 (2019a), 12–21. Viestinnän professori Hannu Niemisen mukaan kansallisen julkisuuden keskusteluareenat eriytyivät 1800-luvun loppupuolella ja se näkyi erityisesti sanomalehtien osastojoaossa, jossa arkijulkisuuden ilmiöt kytkeytyivät syvempiin merkitystasoihin. Arkijulkisuus eli ensimmäisen asteen julkisuus tarkoittaa jokapäiväisiä arkielämän puheenaiheita. Hannu Nieminen, *Kansa seisoi loitompana. Kansallisen julkisuuden rakentuminen Suomessa 1809–1917*. Vastapaino 2006, 23, 27–31.
2. Paikallislehtiä ei ilmestynyt ennen 1800-luvun aivan viimeisiä vuosia. Pirkko Leino-Kaukiainen, Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. Teoksessa Lars Landgren, Pirkko Leino-Kaukiainen & Päivi Tommila (toim.) *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. Kustannuskiila 1988a, 446.
3. Jani Marjanen et al., A National Public Sphere? Analyzing the Language, Location, and Form of Newspapers in Finland, 1771–1917, *Journal of European Periodical Studies* 1/2019, 54–77; Heli Rantala et al., Tekstien uudelleenkäyttö suomalaisessa sanoma- ja aikakauslehdistössä 1771–1920. Digitaalisten ihmistieteiden näkökulma. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:1 (2019), 53–67.
4. Marjanen et al 2019, 73–74.
5. Ks. tarkemmin 1890-luvun yleisönosastokirjoitusten aiheista Satu Sorvali, Onko syytä suuttua? Ärtymyksen ilmaisu 1890-luvun yleisönosastoissa. *Ennen & Nyt* 2 (2019). <http://www.ennenjanyt.net/2019/08/onko-syyta-suuttua-artymyksen-ilmaisu-1890-luvun-yleisönosastoissa/> (25.1.2020).

ja samoja havaintoja mielipidekirjoituksista tehnyt historioitsija Andrew Hobbs esittääkin, että selvittääkseen ”yleistä mielipidettä” historian-tutkijoiden kannattaisi keskittyä yleisöosastoihin pääkirjoitusten sijasta.⁶ Journalismin tutkija Karin Wahl-Jorgensen tosin huomauttaa aiheellisesti, että yleisöosastokirjoituksia ei tule nähdä suoraviivaisesti yleisen mielipiteen ilmaisuina, koska ne ovat läpäisseet toimitusten suorittamat valinta- ja muokkausprosessit.⁷ Aineistona yleisöosastot ovat tuttuja ja usein hyödynnettyjä historian tutkimuksen lähteitä, mutta tekstityypin ne ovat jääneet hämmästyttävän vähäiselle huomiolle paitsi Suomessa myös kansainvälisesti.⁸ Ensimmäinen yleisöosastojen historiaa käsittelevä kansainvälinen artikkelikokoelma ilmestyi loppuvuonna 2019.⁹ Yleisöosastojen kansainvälistä historiaa kokoavaa teosta ei ole vielä julkaistu. Yleisöosastoja kannattaa kuitenkin tutkia, sillä ne kertovat lehdistön kehityshistoriasta; lehden toimittamisen ammatillistumisesta sekä sanomalehtisisältöjen ja -formaatin muotoutumisesta. Lisäksi ne valottavat uuden kansalaisyhteiskunnan jäsenten tasavertaisen julkisen keskustelun foorumin muotoutumista ja yhteiskunnallisia vaikutusmahdollisuuksia.

Sanomalehtien mielipidesisällöksi voidaan katsoa esimerkiksi pääkirjoitukset, kolumnit, pakinat, maaseutukirjeet ja yleisöosastot, joista kahden viimeiseksi mainitun osalta sisällön tuottivat toimituksen ulkopuoliset tahot, yksityiset kansalaiset ja yhteisöt. Lukijat olivat sisällöntuot-

tajina keskeisiä toimijoita 1800-luvun sanomalehdistössä ja heidän lähettämänsä aineistot olivat useimmille lehdille hyvin tärkeitä. Sanomalehtien lukijakirjeitä on käsitelty useissa paikallis- ja maaseutukirjeitä¹⁰ käsittelevissä tutkimuksissa, joissa aineisto on tosin rajautunut ainoastaan suomenkieliseen lehdistöön, koska maaseutu- ja paikalliskirjeet olivat erityisesti suomenkielisen lehdistön ilmiö.¹¹ Yleisöosastot eroavat maaseutukirjeosastoista funktionsa ja rakenteensa puolesta.¹² Maaseutukirjeenvaihtajat edustivat ensisijaisesti jotain paikkakuntaa, kun taas 1890-luvun puolivälin yleisöosastokirjoituksissa sijaintipaikkansa ilmoitti implisiittisesti tai eksplisiittisesti ainoastaan noin 52 % kirjoittajista.¹³

Varhaisia yleisöosastoja tai niiden vakiintumista Suomen lehdistöön ei ole vielä juurikaan tutkittu, vaikka yleisöosastokirjoitukset ovat kuitenkin olennainen osa kansalaisen ja yksilön mielipiteen ilmaisua. Clas Zilliacuksen ja Henrik Knifin varhaisen lehdistön historiaa valottavan teoksen *Opinionens tryck. En studie över presens bildningsskede i Finland* aikajänne ulottuu 1860-luvun alkupuolelle, eikä siinä sen vuoksi käsitellä varhaisia yleisöosastoja. Kattavassa *Suomen lehdistön historia* -kirjasarjassa varhaiset yleisöosastot mainitaan vain ohimennen.¹⁴ Toivo Nygårdin kirjoittama luku yleisöosastoista ja maaseutukirjeistä perustuu Veli Juntilan Suomen historian pro gradu -tutkielmaan vuodelta 1976, jossa tarkasteltiin Turun lehtien yleisöosastoja vuosina 1905–1918 sekä Matti Mannerkorven

6. Andrew Hobbs, *A Fleet Street in Every Town. The Provincial Press in England, 1855–1900*. Open Book Publishers 2018, 361–362.

7. Karin Wahl-Jorgensen, Foreword. Teoksessa Allison Cavanagh & John Steel (toim.) *Letters to the Editor. Comparative and Historical Perspectives*. Palgrave Macmillan 2019, viii.

8. Sorvali 2019.

9. Cavanagh & Steel 2019.

10. Heikki Kokon mukaan 1800-luvun puolivälin maaseutukirjeitä kuvaa paremmin käsite *paikalliskirje*. Kokko 2019a, 12. Käytän tässä artikkelissa silti maaseutukirjeen käsitettä, koska viittaa 1800-luvun lopun aineistoon.

11. Ks. esim. Kokko 2019a, 5–21; Heikki Kokko, *Kuivattu minuuks. Ihmiskäsitteen murros suomenkielisen kansanosan kulttuurissa 1800-luvun puolivälissä*. Acta Universitatis Tamperensis 2233. Tampereen yliopisto 2016; Laura Stark, Toimittajien ja itseoppineiden maaseutukirjeenvaihtajien suhde osana suomenkielisen lehdistön nousua 1847–1865. *Historiallinen Aikakauskirja* 111:1 (2013), 28–42; Laura Stark, Sanomalehtien maaseutukirjeet. Teoksessa Lea Laitinen & Kati Mikkola (toim.) *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*. SKS 2013; Laura Stark, Vanhat sanomalehdet uutena lähdeaineistona kansan elämän tutkimuksessa. Teoksessa Tuomas Hovi, Kirsi Hänninen, Merja Leppälähti & Maria Vasenkari (toim.) *Viisas matkassa, vara laukussa. Näkökulmia kansanperinteen tutkimukseen*. Turun yliopisto, Folkloristiikan julkaisuja 3, 2013.

12. Toivo Nygårdin mukaan maaseutukirjeiden muoto vaihteli paljon, mutta useimmiten ne olivat seikkaperäisiä selostuksia paikkakunnan asioista, paikallisuutisen tyyppisiä selontekoja tai vielä lyhyempiä mainintoja. Toivo Nygård, Poliittisten vastakohtaisuuksien jyrkentyminen sanomalehdistössä. Teoksessa Toivo Nygård & Raimo Salokangas (toim.) *Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan*. Kustannuskiila 1987, 133.

13. Sorvali 2019.

14. Nygård 1987, 132–135.

sosiologian laudatur-kirjoitukseen vuodelta 1955, jossa tutkittiin yleisönosastoinstituutiota Suomessa vuonna 1954. Näissä tutkimuksissa on kuitenkin varsin vähän – noin 1–2 sivua – 1800-luvun yleisönosastoista, eivätkä niiden tiedot perustu kaikilta osin alkuperäislähteisiin.¹⁵ Nygård lainaa näitä lähteitä, kun mainitsee muutaman esimerkin 1800-luvun yleisönosastoista sekä kertoo, että 1900-luvun alkuvuosikymmenien pienempien kaupunkien lehdissä yleisönosastokirjoitukset vastasivat monilta osin entisiä maaseutukirjeitä. Hän viittaa lisäksi *Vaasa*-lehden aineistoon vuosilta 1906–1908 ja toistaa Junttilan omassa tutkielmassaan esittämän johtopäätöksen, että yleisönosastot ovat maaseutukirjeisiin liittyvä myöhempi ilmiö. Nygårdin tekstiin viitataan muutamassa myöhemmässä tutkimuksessa, muun muassa Jyrki Pietilän väitöstutkimuksessa suomalaisen journalismin juttutyyppejen kehityksestä.¹⁶ Yleisönosastoja ei siis ole tutkittu tarvittavalla laajuudella 1800-luvun lopun perspektiivistä ja sen vuoksi on päädytty niiden osalta virheelliseen käsitykseen, jonka mukaan niitä olisi julkaistu 1800-luvulla ainoastaan isoimmista lehdissä ja että ne olisivat vakiintuneet sanomalehdistöön vasta ”1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä”.¹⁷ Osoitan tässä artikkelissani, että yleisönosastoinstituutio syntyi Suomen suuriruhtinaskunnan lehdistöön 1860-luvun loppupuolella ja vakiintui jo viimeistään 1890-luvun puoliväliin mennessä.

Vuosikertavertailu ja yleisönosaston kriteerit

Tarkastelen yleisönosastoja ensisijaisesti lehdistöhistoriallisesta näkökulmasta. Selvittääkseni milloin yleisönosastot syntyivät ja millaisia ne olivat, käytän lähteenäni Kansalliskirjaston digipalvelusta löytyviä 1800-luvun suomen- ja ruotsinkielisiä sanomalehtiä. Olen selvittänyt yleisönosastojen esiintymistä selailemalla aineistoa

ja tekemällä siihen hakuja, jonka perusteella olen valinnut erityiseen tarkasteluun sanomalehtien vuosikerrat 1885, 1890 ja 1895. Olen karsinut aineistosta pois ne lehdet, jotka eivät alkuperäisen käyttötarkoituksensa vuoksi ole olennaisia, kuten ohjelmalehtiset ja viralliset lehdet. Olen rajannut pois myös juuri perustetut lehdet, joista ei löydy tutkimusajanjaksolta kuin muutama numero. Olen tehnyt sanomalehtiin vuosikerta-kohtaisesti sisältöön kohdistuvia hakuja.¹⁸ Koska optinen tekstintunnistus (OCR) ei tunnista kuin osan usein painojäljeltään heikoista kirjaimista, jotka olivat useimmiten fraktuuraa, osittain myös manuaalinen läpikäynti on ollut välttämätöntä.¹⁹ Olen lähtenyt olettamasta, että OCR-haun avulla onnistuu löytämään suurimman osan kirjoituksista. Olen valinnut relevanteilta vaikuttavat hakutulokset, todentanut ne ja kirjannut ylös tulintani kyseessä olevasta kirjoituksesta tai osastosta. Hakujen lisäksi olen käynyt läpi joidenkin lehtien numeroita pistokokeen tyyppisesti.

Olen määritellyt vakiintuneelle ja modernille yleisönosastolle melko tiukat kriteerit, jotta voin paremmin erottaa 1800-luvun suomalaisten lehtien jäsentymättömyyden uudesta 1800-luvun lopun modernista lehtien toimittamisesta. Ensinnäkin, osaston oli ilmestyttävä useamman kerran vuoden aikana, mieluusti säännöllisesti. Toinen ja tärkein kriteeri on se, että osaston tulee sisältää kirjoituksia, joissa ilmaistaan mielipiteitä. En sisällytä esimerkiksi oikaisuja, tiedoksiantoja tai lukijoiden esittämiä kysymyksiä tähän kategoriaan. Muutamalla haulla on löydyttävä vähintään viisi mielipidekirjoitusta yhden vuosikerran sisäلتä tästä tietystä osastosta. Mielipidekirjoitukset voivat koskea jotain lehdessä aiemmin julkaitua tai ne voivat olla proaktiivisia eli esittelevät lukijoiden itse keksimiä aiheita. Kolmas kriteeri liittyy otsikointiin: Yleisönosastolla on oltava oma otsikko, jonka nimi ei saa vaihdella numerosta

15. Mannerkorpi ei perusta tietoaan alkuperäislähteille, vaan 1800-luvun lopulla julkaistun *Åbo Underrättelserin* ja 1940-luvulla julkaistun *Uuden Suomen* muistelmateoksille. Junttila lainaa omassa tutkielmassaan Mannerkorven tekstiä ja tuo esimerkinomaisesti esiin muutaman yleisönosaston turkulaisissa lehdissä 1880- ja 1890-luvuilla. Nygård 1987, 133, 135; Veli Junttila, *Turun sanomien yleisönosasto 1905–1918 lehden linjan kuvastajana*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, TY 1976; Matti Mannerkorpi, *Yleisönosasto-instituutio Suomen Sanomalehdistössä 1954*, TY 1955.

16. Jyrki Pietilä, *Kirjoitus, juttu, tekstelementti. Suomalainen sanomalehtijournalismi juttutyyppejen kehityksen valossa printtimedian vuosina 1771–2000 / osa 1*, Jyväskylän yliopisto 2008, 45, 240.

17. Nygård 1987, 135.

18. Käyttämiäni hakusanoja ja -lausekkeita tarvittavilla aikarajauksilla ovat esimerkiksi ”yleisöltä”, ”från allmänheten”-o, ”[lehden nimi genetiivissä]toimitukselle”-o, ”lähetetty”, ”till redaktionen af”-o, ”till redaktionen för”-o, text.raw:yleisöltä, text.raw:insändt.

19. OCR-teknologian haasteista ks. esim. Rantala et al. 2019, 56.

toiseen. Olen hyväksynyt palstalle korkeintaan kaksi nimeä yhden vuosikerran sisällä. Sanomalehtien ulkoasuista väitelleen Pekka Mervolan mukaan 1800-luvulla ei otsikointia juurikaan harrastettu ja silloin, kun otsikoita käytettiin, ne olivat joko päivästä toiseen samanlaisina toistuvia seisovia otsikoita tai yhden palstan otsikoita. Lisäksi *miinukset*, joissa oli sananmukaisesti miinusmerkki edessä ja korostettu tekstin 1–3 ensimmäistä sanaa, toimittivat tilanpuutteessa otsikon virkaa.²⁰ 1890-luvun puolivälin yleisönosastojen otsikot olivat seisovia otsikoita, joita Mervola nimittää maamerkeiksi, joiden avulla lukija saattoi suunnistaa lehden sivuilla. Hänen mukaansa seisovat otsikot olivat ensimmäinen merkki osastojoasta, joten on luontevaa, että ne ovat myös yksi määrittelemistäni kriteereistä modernille yleisönosastolle.²¹ Neljäs kriteeri on osaston sijaintipaikka lehden sivuilla, jonka on oltava jokseenkin vakiintunut, eikä se saa vaihdella numerosta toiseen. Vertailun vuoksi mainittakoon, että 1900-luvun alun skotlantilaisia yleisönosastoja tutkineen Sarah Pedersenin aineistossa yleisönosastoilla oli vakiintuneet paikat lehdessä, mutta tilanpuutteen ja tarpeen vaatiessa ne saattoivat vaihdella paljonkin.²² Pedersen ei kuitenkaan ole rajannut pois palstoja aineistostaan sillä kriteerillä, että niiden sijaintipaikat lehden sivuilla vaihtelivat. Mitä lähemmäs vuosisadan vaihdetta tullaan, sitä enemmän yleisönosastot olivat Suomen lehdissä vakiintuneita tietyille sivuille. Sen vuoksi olen päättänyt ottaa sijaintipaikan vakiintuneisuuden yhdeksi yleisönosaston olemassaolon kriteeriksi, jonka puute ei kuitenkaan sellaisenaan riitä yleisönosaston hylkäämiseen, vaan lisäksi täytyy puuttua myös jokin muu edellä esitetystä kriteereistä.

Käyn ensin läpi yleisönosastojen synnyn suomen- ja ruotsinkielisessä lehdissä. Sen jälkeen tarkastelen yleisönosastojen vakiintumista osaksi sanomalehden sisältöä ja viimeiseksi kuvaan, millaisia yleisönosastot olivat rakenteeltaan niiden vakiinnuttua 1890-luvun puolivälissä. Pohdin

samalla yleisönosastojen laajempaa merkitystä 1800-luvun yhteiskunnalle.

Yleisönosastojen synty

Lukijoiden kirjeiden julkaisemisella on pitkä historia – käytäntö vakiintui Britannian ja Yhdysvaltain sanomalehdissä jo 1700-luvulla. Kirjoittajat käyttivät heti alusta lähtien nimimerkkejä, erityisesti keskustellessaan poliittisesti aroista asioista. Karin Wahl-Jorgensenin mukaan viimeistään 1700-luvun lopussa sanomalehdistä tuli kirjeiden julkaisemisen kautta mielipidemedia. 1830-luvulla sanomalehdissä esiteltiin ensimmäisen kerran omat mielipidepalstat, kun aiemmin lukijoiden kirjeitä oli julkaistu vaihtelevissa paikoissa, esimerkiksi uutisina. Muutos johtui ensisijaisesti siitä, että lehtien toimittaminen ammatillistui ja sitä kautta lehtien sisällöt yhtenäistyivät. Lisäksi painotekniikan tehostuessa Britanniassa ja Yhdysvalloissa ja kaupallisten ilmoitusten myynnin kasvaessa sanomalehtiä pystyttiin myymään halvemmalla ja ne tulivat tutuiksi myös muille kuin yhteiskunnan ylimmille kerroksille. Luku- ja kirjoitustaidon yleistyessä myös keskiluokka intoutui kirjoittamaan sanomalehtiin.²³

Lukijat lähettivät pikku-uutisia, runoja, veisuja, virsiä ja muita tekstejä julkaistavaksi lehtiin jo Suomen sanomalehdistön syntyajoista 1700-luvun lopulta lähtien. Ruotsinkielisen lehdistön osalta yksi ensimmäisistä selkeistä mielipidekirjoituksista julkaistiin vuonna 1803 *Åbo Tidningissä* ja suomenkielisen lehdistön osalta vuonna 1824 ensimmäisessä suomenkielisessä sanomalehdessä *Turun Wiikko Sanomissa*.²⁴ Ensiksi mainitussa kirjoituksessa moitittiin epäselvyyksiä rahankeruussa Porin vuoden 1801 tulipalon uhreille ja jälkimmäisessä kritisoitiin vankien vartioinnin ja kuljetuksen järjestämistä. Ensimmäiset lukijoiden lähettämät kirjoitukset kerättiin otsikoiden kuten ”Lähetetty”, ”Insändt” tai ”Maa-seudulta” alle. Lukijakirjeiden julkaisu lisääntyi ruotsinkielisissä lehdissä 1850- ja 1860-luvun taitteessa. Kirjoitukset oli useimmiten otsikoitu

20. Pekka Mervola, *Kirja, kirjavampi, sanomalehti. Ulkoasukierre ja suomalaisten sanomalehtien ulkoasu 1771–1994*. Suomen historiallinen seura 1995, 158–159.

21. Päivästä toiseen samanlaisina toistuvat otsikot myös helpottivat toimituksen ja latomon työtä. Mervola 1995, 160.

22. Sarah Pedersen, *Within Their Sphere? Women’s Correspondence to Aberdeen Daily Newspapers, 1900–1918*. 2004, 28.

23. Karin Wahl-Jorgensen, *Journalists and the Public. Newsroom Culture, Letters to the Editor and Democracy*. Hampton 2007, 29–39.

24. Ks. esim. H: Insändt. *Åbo Tidning* 28.9.1803, 2; Maan mies. Muutamia yssinkertaisia ajatuksia Vankein varjelemisesta ja kuljetuksesta Suomessa. *Turun Wiikko-Sanommat* 13.11.1824.

■ Kuva 1. Robert Lagerborg, Helsingfors Dagbladın päätoimittaja 1865–82. Lähde: Museovirasto.

”Till redaktionen af” -alkuisesti ja toisinaan otsikon perässä oli suluissa sana ”insändt”. Suomenkielisissä lehdissä julkaistiin kaikenlaisia lukijoiden kirjoituksia otsikon ”Lehden toimitukselle” alla. En kuitenkaan laske näitä varhaisia palstoja yleisönosastoiksi, koska niiden osalta eivät täyty määrittelemäni kriteerit: mielipidekirjoitusten ilmestymisen tiheys ja säännöllisyys samalla palstalla sekä otsikoinnin ja palstan sijaintipaikan vakiintuneisuus.

1860-luvun alussa perustettu valtakunnallinen liberaalilehti *Helsingfors Dagblad* alkoi lokakuussa 1866 julkaista ensimmäisenä lehtenä Suomessa osastoa nimeltä ”Från allmänheten” korvaten sillä palstan nimeltä ”Insändt”²⁵ Sivuille 2–3 sijoitetulla yleisönosastolla julkaistiin selkeästi mielipidekirjoituksen muotoon kirjoitettuja tekstejä ja se alkoi heti ilmestyä säännöllisesti. Ei liene sattumaa, että *Dagens Nyheter* oli syyskuussa vuonna 1866 aloittanut ensimmäisenä lehtenä Ruotsissa oman ”Meddelanden från Allmänheten” -yleisönosastonsa julkaisun.²⁶ Onkin uskottavaa, että *Helsingfors Dagblad* otti mallia naapurimaan avisiilta. Palstan alaotsikkona oli usein ”Till Redaktionen af Helsingfors Dagbladet”.²⁷ Ei ole tietoa, oliko alaotsikko lukijoiden kirjoittama vai toimituksen lisäämä, jotta lukijat varmasti ymmärsivät lukevansa yleisön kirjoituksia.²⁸ Jos kirjoituksia julkaistiin enemmän kuin yksi, ne olivat numeroituja. Lehden päätoimittaja ja toimitussihteerin töitä hoitava Robert Lagerborg oli yhdessä toimittaja Anders Herman Chydeniuksen kanssa ensimmäisiä suomalaisia ammattitoimittajia.²⁹ Vuodesta 1878 eteenpäin palstan ilmestymistiheys ja julkaistujen kirjoitusten määrä kasvoi huomattavasti. 1870-luku olikin *Helsingfors Dagbladille* suurta kasvun aikaa. Siitä tuli Suomen suurin sanomalehti levikkimäärältään ja yksi merkittävimmistä lehdistä Pohjoismaiden mittakaavassa. Lagerborg ja Chydenius ottivat mallia pohjoismaisesta lehdistöstä muokatessaan lehteä modernimpaan suuntaan.³⁰ On todennäköistä, että ajatus yleisönosaston laajamittaisemmasta hyödyntämisestä sai tuossa vaiheessa tuulta alleen, mutta idean taustalla piili myös *Helsingfors Dagblad*in edustaman liberaalilehdistön ideaali vapaasta lehdistöstä ja yksityisen kansalaisen mielipiteen muodostamisesta valtiosta vapaana.

25. Från Allmänheten, *Helsingfors Dagblad* 25.10.1866.

26. 17.9.1866 ensimmäisen kerran ilmestynyt palsta löydetty tekemällä haku ”från allmänheten” Ruotsin kansalliskirjaston sanomalehtiarkiston digipalveluun. <https://tidningar.kb.se/> (7.12.2019).

27. 1870-luvulla yleisönosastokirjeitä julkaistiin toisinaan myös pelkästään ”Till redaktionen af Helsingfors Dagblad” -otsikolla. Myöhemmin 1880-luvulla yleisönosaston alaotsikko oli toimituksen nimeämä ”För och mot”, puolesta ja vastaan.

28. Ainakin 1880-luvulla *Helsingfors Dagbladille* lähetetyissä yleisönosastokirjeissä lukijat olivat itse otsikoineet kirjoituksensa ”Till redaktionen af Helsingfors Dagblad”. Svenska litteratursällskapet i Finland. Chydeniuska släktarkivet SLSA 642. Historiska och litteraturhistoriska samlingen. Handlingar rörande Helsingfors Dagblad, mapp 12.

29. Lars Landgren, *Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1860–1889*. Landgren, Leino-Kaukiainen & Tommila (toim.) 1988a, 295.

30. Landgren 1988a, 296; Lars Landgren, *Suomen lehdistön historia 5*. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Kustannuskiila 1988b, 121.

Lars Landgrenin mukaan edistysellinen *Helsingfors Dagblad* toimi suunnannäyttäjänä muulle sanomalehdistölle, erityisesti ruotsinkielisille lehdistä.³¹ Ehkäpä siitä syystä seuraavana ”Från allmänheten” -nimiköidun yleisönosaston otti palstariveihinsä liberaalilehti *Wiborgs Tidning* vuonna 1871. Myöhemmin 1870-luvulla pari muutakin lehteä, viipurilaisliberaalien *Östra Finland* ja sitoutumattomien *Åbo Posten* ryhtyivät julkaisemaan kyseistä osastoa. Kuitenkin vasta 1880-luvulla ”Från allmänheten” -palsta yleistyi runsain mitoin, kun vähintään 13 sanomalehteä alkoi julkaista sitä. Esimerkiksi ruotsinmielinen helsinkiläislehti *Nya Pressen* otti käyttöön palstan ”Meddelanden från allmänheten” heti perustamisestaan alkaen vuonna 1882. Samoin teki ruotsinmielisten *Åbo Tidning* heti näyttenumeron ilmestymisen jälkeen vuonna 1883. Jo aiemmin perustettu niin ikään ruotsinmielinen *Åbo Underättelser* seurasi esimerkkiä vuonna 1884 ja svekomaanien *Hufvudstadsbladet* vuonna 1885.

Tekemieni hakujen perusteella ”Yleisöltä”³²-otsikkoa käytettiin ensimmäisen kerran mielipidekirjoitusten yhteydessä kuopiolaislehti *Tapiossa* vuonna 1872. Palsta ilmestyi ainakin muutaman kerran vuosina 1872–1874 ja se sisälsi yleensä 1–3 lyhyttä mielipidekirjoitusta.³³ Tämän jälkeen seuraavaa ”Yleisöltä”-otsikointua yleisönosastoa saatiinkin odotella 1880-luvulle. Matillisessa suomenmielisessä *Sanomia Turusta* -lehdessä ryhdyttiin julkaisemaan ensimmäistä ”Yleisöltä”-nimettyä palstaa vuonna 1884, joka oli samalla myös ensimmäinen suomenkielinen modernia yleisönosastoa muistuttava osasto.³⁴ Yleisönosasto-käsitteen epäselvyys aikalaisille tulee hyvin esille fennomaanisen *Ilmarisen* toimituksen virhetulokinnasta eräästä *Helsingfors Dagblad*in yleisönosastokirjoituksesta. Vuonna 1881 julkaistussa kirjoituksessa ei ollut nimeä tai nimimerkkiä, mutta se oli ”Från allmänheten”

-otsikon alla. *Ilmarinen* luuli kirjoitusta toimituksen kirjoittamaksi ja ilmaisi paheksuntansa *Helsingfors Dagbladille* palstoillaan. *Helsingfors Dagblad* korjasi *Ilmarisen* virheen ja antoi kuulua takaisin pääkirjoituksessaan, jonka jälkeen nöyryytyksi tullut *Ilmarisen* toimitus kirjoitti happamasti: ”Jos H. D. taas mainitsemallaan äärettömällä liberaaliudellaan, ottaa vastaan kaikellaisia suopeasti kirjoitettuja lähetyksiä ja mielipiteitä, muuttaa osan palstoistaan jonkunlaiseksi säilytyspaikaksi vaikka minkälaiselle roskalle, kunhan se vaan maalattua, niin se ei koske meihin.”³⁵ Jos yleisönosaston käsite ja merkitys oli outo joidenkin sanomalehtien toimituksille, sitä se oli myös lukijoille. Yleisönosastoa määriteltiinkin muutamissa kirjoituksissa. Esimerkiksi vuonna 1885 *Sanomia Turusta* -lehden maaseutukirjeenvaihtaja kummasteli, mitä ”Yleisöltä”-otsikko oikein tarkoitti ja mihin sillä viitattiin. Hän toi vastineessaan moneen kertaan esille ihmetyksensä ”Yleisöltä”-otsikon käytöstä ja yritti etsiä asiasta erilaisia piilomerkityksiä. Lehden toimitus sen sijaan kommentoi lakonisesti alaviitteessä, että ”Yleisöltä”-otsikko oli toimituksen lisäämä ”kuten helposti ymmärrettävä on”, eikä kirjoituksen lähettäjän.³⁶

Tarkastelujaksolta 1885 Kansalliskirjaston digipalvelusta löytyi yhteensä 51 sanomalehteä, joista hylkäsin kolme tutkimukseen sopimattomiksi.³⁷ Lopuista lehdistä 27 oli suomenkielisiä ja 21 ruotsinkielisiä. Suomenkieliset lehdet ohittivat ruotsinkielisten lehtien määrän 1880-luvulla, mutta toisaalta ruotsinkieliset lehdet ilmestyivät suomenkielisiä lehtiä useammin ennen 1890-lukua.³⁸ Ruotsinkielisten lehtien osalta lähes kaikissa vuosikerroissa oli ainakin muutama yleisönosastokirjoitus. Kun olen tarkastellut näitä vuosikertoja määrittelemiäni kriteerien valossa, olen päätenyt siihen, että yleisönosasto löytyy noin 67 prosentissa ruotsinkielisistä lehdistä. Lopussa kolmasosassa

31. Landgren 1988a, 296–297.

32. ”Yleisö”-sanana esitteli ensimmäisen kerran uudissanaston kehittäjä Volmari Kilpinen vuonna 1845. Kaisa Häkkinen, *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOY 2004, 1529.

33. Ks. esim. Yleisöltä, *Tapio* 27.7.1872, 3; Yleisöltä, *Tapio* 7.9.1872, 2; Yleisöltä, *Tapio* 14.3.1874, 3.

34. Lehdessä julkaistiin vielä tämän jälkeen ”(Lähetetty)”-otsikolla lukijoiden lähettämiä kirjoituksia, mutta ne olivat lähes kaikki uutisia, tiedoksiantoja, tilityksiä ja muuta ei-mielipidesisältöä.

35. *Ilmarinen* 7.5.1881, 2.

36. Kirje Uudestakaupungista, *Sanomia Turusta* 27.2.1885, 3.

37. Nämä olivat virallisia ilmoituksia sisältäneet *Finlands Allmänna Tidning* ja *Suomalainen Virallinen Lehti* sekä ilmoituksia ja mainoksia sisältänyt *Hermes*.

38. Landgren 1988a, 360. Kielisuhteiden muutokset, ks. Marjanen et al. 2019, 65–70.

mielipidepalstaa ei julkaistu tarpeeksi usein tai sitä ei ollut ollenkaan. Useimmiten yleisönosaston nimi oli ”Från allmänheten”, mutta myös muutama ”Till Redaktionen” -otsikoitu palsta täytti antamani kriteerit.

Siinä missä ruotsinkielisessä lehdistössä yleisönosaston sijainti lehden sivuilla ja otsikot olivat yhdenmukaisia ja vakiintuneita, saman aikakauden suomenkielisiä lehtiä vaivaa jäsenymättömyys. Yleisönosastokirjoituksia saatettiin julkaista saman vuoden aikana milloin milläkin sivulla ja yksittäisten kirjoitusten välissä saattoi olla muuta sisältöä, vaikkapa pikku-uutisia. Mahdollisen yleisönosaston otsikot saattoivat vaihdella yhden sanomalehtivuosikerran sisällä paljon. Otsikoiden käyttö oli muutoinkin hyvin kirjavaa. Esimerkiksi *Aamulehdessä* toimitukselle-alaotsikkoa oli käytetty yleisönosastokirjoituksessa, maaseutukirjeessä ja pääkirjoituksessa.³⁹ *Karjalattaressa* mielipidekirjoituksia löytyi ilman otsikkoa, ”(Lähetetty)”-otsikolla ja ”Karjalattaren toimitukselle” -otsikolla.⁴⁰ Myös otsikoiden ulkoasu saattoi vaihdella saman lehden vuosikerran sisällä. Useimmiten syy hylkäämiseen oli kuitenkin se, ettei mielipidekirjoituksen kriteerejä täyttäviä kirjoituksia ollut tarpeeksi, jotta olisin voinut laskea modernin yleisönosaston vakiintuneeksi. Joillakin toimitukselle-nimetyillä palstoilla julkaistiin enimmäkseen muuta kuin mielipidesisältöä: lukijoiden kysymyksiä, uutisia, oikaisuja, tiedoksiantoja, kutsuja, kiitoksia ja tilityksiä.

Koska suomenkielisten lehtien sisällöt olivat niin jäsenymättömiä ja vaihtelevia, on ollut vaikeaa vetää rajaa siihen, milloin yleisönosaston voidaan katsoa olevan vakiintunut tutkitussa lehdessä. Olen päätenyt siihen, että ainoastaan kahdeksassa lehdessä 27:stä oli kriteerieni

mukainen yleisönosasto, mutta tähän tulokseen pitää suhtautua pienellä varauksella. Joka tapauksessa on selvää, että yleisönosasto löytyi korkeintaan vain alle kolmasosasta suomenkielisiä lehtiä. Nämä yleisönosastot olivat ”[lehden nimi] toimitukselle”-otsikoituja, paitsi *Sanomia Turusta* -lehdellä, jolla oli tosiaan ”Yleisöltä”-otsikoitu palsta. Lehdet, joissa julkaistiin modernia yleisönosastoa, vaihtelivat levikiltään ja painopaikkakunniltaan ja edustivat erilaisia poliittisia kantoja.

Suhteuttaakseni yleisönosastojen määrää muihin lukijakirjeisiin, olen kartoittanut myös maaseutukirjeosastojen määriä. Nämä palstat oli nimetty useimmiten ”Kirjeitä maaseuduilta”- tai ”Bref från Landsorten” -tyyppisesti. Parhaiten maaseutukirjeen havaitsee otsikon lisäksi siitä, että kirjoituksen alussa on mainittu paikkakunta ja päivämäärä ja että lopussa on nimimerkki.⁴¹ Havainto siitä, että maaseutukirjeet olivat huomattavasti yleisönosastoja yleisempiä suomenkielisissä lehdissä ja että ruotsinkielisen lehdistön osalta luvut olivat vastakkaiset, ei yllätä. Monissa suomenkielisissä sanomalehdissä julkaistiin yleisönosastokirjoituksia vain harvakseltaan ennen 1890-lukua, jolloin lehtien kokoa ja ilmestymistiheyttä kasvatettiin ja entistä useampi kirjoitus saatiin julkaista.⁴²

Yleisönosastojen vakiintuminen

Vuodelta 1890 Kansalliskirjaston digipalvelusta löytyi 59 tutkimukseen sopivaa sanomalehteä, joista suomenkielisiä oli 37 ja ruotsinkielisiä 22.⁴³ Ruotsinkieliset lehdet olivat silmiinpistävän yhtenäisiä yleisönosastojen nimeämisen suhteen. Kaikki oli nimetty ”Från allmänheten”, paitsi *Nya Pressenin*, jonka otsikko oli tarkentava ”Med-

39. Ks. esim. Aamulehden toimitukselle, *Aamulehti* 28.3.1885, 3; Tampere, 23 p. kesäkuuta. Aamulehden toimitukselle. Uutta kirjallisuutta, *Aamulehti* 23.6.1885, 1; Kirjeitä maaseuduilta. Aamulehden toimitukselle, *Aamulehti* 14.3.1885, 2.

40. Ks. esim. Vähän vastinetta D. G:n kirjeeseen veli Jussille Kiteellä, *Karjalatar* 24.12.1885, 3; *Karjalatar* 10.7.1885, 3; (Lähetetty.) Kiitoksia käynnistäne, *Karjalatar* 22.5.1885, 3; (Lähetetty.) Karjalattaren toimitukselle, *Karjalatar* 22.12.1885, 2.

41. Kriteerini myötäilee Suomen Akatemian Kokemuksen historian huippuyksikkö HEX:in Translocalis-tietokannan paikalliskirjeiden kriteerejä. Tietokantaan on kerätty ne vuosien 1850–72 paikalliskirjeet, jotka olivat lukijoiden kirjoittamia ja joiden otsikossa oli mainittu paikkakunta, jonka paikallista kokemusta se kuvasi. Heikki Kokko 2019b, Suomenkielisen lehdistön paikalliskirjekulttuuria tallentava digitaalinen Translocalis-tietokanta. *Ennen & Nyt* 2 (2019). <http://www.ennenjanyn.net/2019/08/suomenkielisen-lehdiston-paikalliskirjekulttuuria-tallentava-digitaalinen-translocalis-tietokanta/> (7.12.2019).

42. Ks. esim. Raimo Salokangas & Päiviö Tommila, *Sanomia kaikille. Suomen lehdistön historia*. Edita 1998, 81.

43. Hylkäsin tutkimukseen sopimattomina neljä lehteä, jotka olivat *Finlands Allmänna Tidning*, *Suomalainen Virallinen Lehti*, *Maamme Viikkosanomat*, josta ilmestyi 1890 vain yksi numero sekä *Österbottniska Posten*, josta ei ollut digipalvelussa saatavilla numeroita ajalta 1890–1910, vaikka lehti on ollut tuolloin toiminnassa.

Taulukko 1. Yleisönosastojen ja maaseutukirjeosastojen osuudet sanomalehdissä vuosina 1895–95.

	1885 (n: 48)	1890 (n: 59)	1895 (n: 65)
Yleisönosasto kaikissa lehdissä	46%	66%	83%
Yleisönosasto suomenkielisissä lehdissä	30%	62%	83%
Yleisönosasto ruotsinkielisissä lehdissä	67%	73%	84%
Maaseutukirjeosasto kaikissa lehdissä	44%	56%	66%
Maaseutukirjeosasto suomenkielisissä lehdissä	70%	76%	80%
Maaseutukirjeosasto ruotsinkielisissä lehdissä	10%	23%	32%

delanden från allmänheten”. Noin neljäosassa lehtiä ei ollut kriteerejä täyttävää yleisönosastoa. Näissäkin lehdissä oli joissakin ”Från allmänheten” -nimetty palsta, mutta niissä ei julkaistu mielipidekirjoituksia joko ollenkaan tai vain hyvin vähän. Suomenkielisissä lehdissä oli kriteerit täyttävä yleisönosasto noin 62 prosentissa ja myös näissä oli huomattavissa otsikon yhtenäistymistä. Yli puolet oli nimetty ”Yleisöltä” ja loput ”[lehden nimi] toimitukselle”. Joissakin lehdissä käytettiin molempia muotoja yhden vuosikerran sisällä. Kriteerien ulkopuolelle jäävissä palstoissa saatettiin nähdä menneisyydestä tuttuja otsikoita kuten ”Annettu” tai ”(Lähetetty)”.

Sekä suomen- että ruotsinkielisten lehtien yleisönosastokirjoituksissa oli edelleen havaittavissa samaa kirjavuutta kuin vuonna 1885. Joidenkin lehtien yleisönosastoilla oli silmämääräisesti havaittuna yhtä paljon mielipidekirjoituksia kuin muuta sisältöä. Olen kuitenkin laskenut tällaisetkin palstat mukaan, mikäli niissä julkaistiin vuoden aikana tarpeeksi monta mielipidekirjoitusta. Palstojen sijoittelu lehtien sivuilla vaihteli, mutta useimmiten paikka oli vakiintunut lehtikohtaisesti, mikä on yhteydessä sanomalehtiformaatin muotoutumiseen.

Palstanimi ”Yleisöltä” oli siis huomattavassa nousussa verrattuna viiden vuoden takaiseen tilanteeseen. Osaksi kyseessä saattoi olla kopiointi ruotsinkielisten lehtien ”Från allmänheten” -otsikosta, mutta suomenkieliset lehdet kopioivat myös toisiltaan. Seuraava lehti, joka aloitti ”Yleisöltä”-osaston julkaisun *Sanomia Turusta*

jälkeen oli saman kaupungin fennomaanien *Aura* loppuvuodesta 1885. Vuonna 1887 suomenmielinen levikiltään vaatimaton *Lappeenrannan Uutiset* vaihtoi yleisönosastonsa otsikoksi ”Yleisöltä” ja viimein tammikuussa vuonna 1889 nuorsuomalaisessa *Keski-Suomessa* otettiin käyttöön samanniminen palsta. ”Yleisöltä”-nimi otettiin käyttöön myös valtakunnallisessa nuorsuomalaisten *Päivälehdessä* tammikuussa vuonna 1890. Voidaan olettaa, että yleisönosastoidea siirtyi *Päivälehteen Keski-Suomesta* siirtyneen päätoimittaja Eero Erkon mukana. Päivälehteä tutkineen Alli Rytkösen mukaan Erkko halusi tuoda Päivälehteen sisällön eurooppalaiselle tasolle ja luoda omat osastot asioille, joita oli aiemmin julkaistu muiden uutisten joukossa.⁴⁴ Erkko toteuttikin jo 1890 Päivälehteen oman osaston ”kansan mieliteille”.

Kun aineistossa siirrytään viisi vuotta eteenpäin vuoteen 1895, Suomessa ilmestyi 65 tutkimukseeni sopivaa lehteä, joista 40 oli suomenkielistä ja 25 ruotsinkielistä.⁴⁵ Yleisönosastojen määrät olivat kasvaneet huomattavasti viiden vuoden takaisesta tilanteesta. Nyt kriteerit täyttävä yleisönosasto löytyi jo lähes kaikista suomen- ja ruotsinkielisistä sanomalehdistä ja se uupui ainoastaan noin 15 prosentista lehtiä. Erityisen merkille pantavaa on, että vaikka maaseutukirjeosastojen määrä kasvoi 1885–1895, yleisönosastojen määrä kasvoi huomattavasti nopeammassa tahdissa ja niiden määrä ylitti vuonna 1895 maaseutukirjeosastot myös suomenkielisissä lehdissä.

44. Alli Rytkönen, *Päivälehteen historia II. Päivälehteen ulkonaiset puitteet ja kirjalliset profiilit*. Sanoma Oy 1946, 112.

45. Hylkäsin joukosta kahdeksan lehteä. Näitä olivat *Finlands Allmänna Tidning*, *Suomalainen Wirallinen Lehti*, ohjelmalehtinen *Programbladet* sekä lehdet, joista ilmestyi 1895 vain muutama numero: *Kunnalliset Sanomat*, *Mikkelin Sanomat*, *Nystads Tidning*, *Västra Finland* ja *Wasa Nyheter*.

Vuosikymmenen puolivälissä yleisönosastoilla julkaistiin edelleen myös muuta sisältöä kuin mielipidekirjoituksia, mutta tällaisten kirjoitusten määrä oli selkeästi vähenemään päin, kun verrataan tilannetta vuosikymmenen alkuun. Kymmenen vuonna 1895 ilmestyneen sanomalehden otoksessa mielipidekirjoitusten määrä yleisönosastoilla oli 69 prosenttia kaikista kirjoituksista.⁴⁶ Vuoteen 1895 mennessä palstanimet olivat yhtenäistyneet eivätkä lehdet käyttäneet samasta palstasta enää kahta eri otsikkoa. Lukijoiden mielipiteitä julkaisevan palstan otsikko oli yleistäen joko ”Från allmänheten”⁴⁷ tai ”Yleisöltä”⁴⁸. Alaotsikkona saattoi edelleen esiintyä ”[lehden nimi] toimitukselle”. Yleisönosastot muuttuivat vähitellen samannimisiksi todennäköisesti isojen toimijoiden esimerkin mukaisesti. Vertailun vuoksi todettakoon, että Ruotsissa yleisönosaston nimi säilyi sanomalehdissä ”Meddelanden från Allmänheten” -muodossa läpi koko 1870-luvun ja 1880-luvullakin vallitsevana, joten ”Från Allmänheten” -otsikkoa voidaan pitää suomalaiserikoisuutena.⁴⁹ Britanniassa ja Yhdysvalloissa yleisönosastoista käytettiin nimeä *letters to the editor*, joten jää epäselväksi, keksivätkö ruotsalaiset osaston nimen itse vai ottivatko he mallia toisaalta Euroopasta. Termiä *en insändare* ei käytetty vielä 1800-luvulla yleisönosaston tai tekstityypin merkityksessä, vaan se viittasi yksittäiseen mielipidekirjoittajaan.⁵⁰ Suomen kielen käsite *yleisönosasto* ilmaantui sanomalehtiin ensimmäisen kerran vasta vuonna 1897.⁵¹ Kesti silti vielä vajaa vuosikymmen, ennen kuin termi alkoi vakiintua suurimpaan osaan lehtiä.⁵²

Vielä yleisönosastojen vakiinnuttua joillekin lukijoille oli epäselvää, edustivatko yleisönosas-

toikirjoitukset toimituksen kantaa. *Uusi Savo* -lehti määritteli yleisönosaston seuraavasti:

Sanomalehti ei ole yksin toimituksen, vaan suuren yleisönkin äänenkannattaja eikä toimitus voi kaikkia kirjoituksia ja uutisia julaista [sic] omalla vastuullaan, kun ei voi tietää eikä tuntea kaikkia asioita. Sen vuoksi on lehdessä erityisiä osastoja, joihin otetaan muitten kirjoituksia. Semmoinen osasto on yksi nimellä ”Yleisöltä”, johon osastoon pannaan kaikellaisia pikku kirjoituksia sekä semmoisiakin, joita toimitus ei semmoisenaan kaikissa kohdissa hyväksy.⁵³

Uusi Savo ei kuitenkaan mainitse sitä seikkaa, että vaikka toimitus suostui julkaisemaan yleisönosastolla myös omien kantojensa vastaisia kirjoituksia, ne varustettiin useimmiten toimituksen huomautuksilla. Ylevästä ajatuksesta ”suuren yleisön äänenkannattajana” oli matkaa todellisuuteen, jossa toimitukset kertoivat lukijoilleen, miten yleisönosastokirjoituksia piti tulkita. Toimitus saattoi lisätä kommenttejaan joko kirjoituksen esittelyyn tai kirjoituksen sekaan asteriskimerkkien avulla. Joskus toimitus kirjoitti oman vastineensa heti yleisönosastokirjoituksen perään. Hannu Niemisen mukaan suomenkielinen lehdistö kopioi 1870-luvulla ruotsinkielisestä lehdistöstä sen institutionaaliset muodot ja määrittelyt. Koska ne olivat Niemisen sanoin ”lainatavaraa” ja suomea puhuvalta väestöltä puuttui arkikokemusta vastaava julkinen kirjallisuus, lehdistö alkoi puhutella yleisöä alaspäin.⁵⁴ Aineistoni perusteella on näytettävissä toteen, että lehtien toimitukset puuttuivat yleisönosasto-

46. Sorvali 2019.

47. Poikkeuksena *Aftonpostenin* ”Allmänhetens meddelanden” ja *Nya Pressenin* ”Meddelanden från allmänheten”.

48. Yleisöltä-palstanimi ei kelvannut vanhasuomalaiselle ja valtakunnalliselle *Uudelle Suomettarelle*, joka poikkesi yleisestä nimeämislinjasta ottaessaan käyttöön otsikon ”Lähetettyjä kirjoituksia” niinkin myöhään kuin 1894.

49. Ruotsin yleisönosastojen nimiä 1870-80-luvuilla kartoitettu Ruotsin kansalliskirjaston sanomalehtiarkiston digipalvelusta hakusanalla ”från allmänheten”. <https://tidningar.kb.se/> (7.12.2019)

50. Löysin ensimmäiset viitteet, että sanalla *en insändare* viitattiin mielipidekirjoitukseen vasta vuodelta 1899. Ks. esim. ”[...]i lördagens nummer af Hbl. i en lång insändare från allmänheten tagit till tals[...]”; *Kotka Nyheter* 25.4.1899, 2.

51. Yleisönosasto-sanaa ei kirjoitettu vielä yhteen, mutta tarkoitus oli sama. Esimerkiksi *Aamulehden* toimitukselle kirjoitettava Edv. Enckell käyttää sanoja ”yleisön osasto”, *Aamulehti* 2.6.1897. Sama sanat esiintyvät myös *Itä-Karjala* -lehden jutussa painokanteesta 5.10.1897, 2.

52. Sanaa ”yleisönosasto” käytetään muutamassa lehtijutussa 1898–99, kunnes noin vuoteen 1905 mennessä voidaan sanoa, että käsite oli tullut jo tutuksi lehdistössä.

53. *Uusi Savo* 15.4.1898, 3.

54. Nieminen 2006, 125.

kirjoitteluun usein alentavaan sävyyn, opastaen ja opettaen. En kuitenkaan ole täysin vakuuttunut siitä, että johtui suomea puhuvan väestön arkkokemusta vastaavan julkisen kirjallisuuden puutteesta. Sanomalehdissä julkaistiin jo tuolloin myös alempien luokkien edustajien kirjoituksia, kuvauksia omasta arjesta ja elämästä.⁵⁵ On lisäksi huomiota herättävää, että myös ruotsinkielisissä lehdissä toimitus varusti yleisönoasastokirjoituksia omilla kommenteillaan. Alaspäin puhuttelu ei ollut varattu ainoastaan suomenkielisille lehdille. *Päivälehdien* vakituinen pakinoitsija Tuomas kommentoi yleisön mielipiteen ilmaisua ja luonnehti yleisönoasastoja seuraavasti:

Tällä osastolla on meidän sanomalehdissä paljo suurempi merkitys kuin muissa maissa. Melkein joka numerossa on aina palstottain kirjoituksia tässä osastossa. Ja onhan se kuitenkin, että yleisö näin voi saada esille mielipiteitä ja asioita, joita lehdet itse eivät tahdo omikseen omistaa, — vaikka on siinä kyllä helposti tilaisuutta väärinkäyttöksiinkin, jos tuo tapa kovin yleiseksi käy.⁵⁶

Tuomas ei avaa tarkemmin, mitä tarkoittaa sillä, että yleisönoasastolla on suurempi merkitys Suomessa kuin muissa maissa. Kansainvälisestä näkökulmasta tarkasteltuna yleisönoasastot ovat olleet jo varhain yksi suosituin osa sanomalehteä.⁵⁷ Valitettavasti meillä ei ole lähteitä, jotka kertoisivat, kuinka laajasti luettuja tai suosittuja suomalaiset yleisönoasastot olivat 1800-luvun lopussa, mutta jotain suosiosta voidaan päätellä siitä, että kirjoituksia lähetettiin enemmän kuin niitä ehdittiin julkaista.⁵⁸ Andrew Hobbs esittää yleisönoasastokirjoitusten motiiveina pyrkimyksen vaikuttaa yhteiskunnallisiin asioihin sekä yhteenkuuluvuuden tunteen hakemisen. Toisaalta aikalaiset arvelivat syyksi myös tietynlaista elitismia ja

statuksen hakemista – jotkut halusivat vain nähdä nimensä painettuna. Yleisönoasastojen suosion syyksi Hobbs esittää erityisesti fokuksen paikallisuudessa, joka näkyi kirjoitusten aihevalinnoissa ja teksteissä käytetyissä metaforissa.⁵⁹ Suomenkielisen lehdistön osalta tätä paikallisuuden taroitusta oli aiemmin palvellut ensisijaisesti maaseutukirjeinstituutio, mutta vähitellen paino alkoi siirtyä ruotsinkielisen lehdistön mallin mukaisesti yleisönoasastoille.

Yleisönoasastokirjoituksen rakenne 1890-luvun puolivälissä

Andrew Hobbsin mukaan 1800-luvun brittiyleisönoasastoja käytettiin moneen eri tarkoitukseen: interaktiivisena viittauslähteenä, ilmoitustauluna, aktivoijana, vieraskirjana, pysyvänä tallenteena sekä kaksintaistelun korvikkeena maineen puolustamisessa, mutta kaikkein eniten keskustelufoorumina.⁶⁰ Vaikka yleisönoasastoinstituutio oli vakiintunut ilmiö Suomen lehdistössä jo 1890-luvun puoliväliin mennessä, on silti huomattava, että palstoilla julkaistiin edelleen myös muuta sisältöä kuin mielipidekirjoituksia. Suomen lehdistö kuitenkin myötäilee brittilehdistöä siinä, että kirjoitusten pääpaino oli mielipiteen ilmaisussa ja lukijoiden välisessä keskustelussa.

Lukijoiden kirjoituksia ei suinkaan julkaistu joka numerossa ja silloin kun niitä julkaistiin, niitä oli yleensä yhdestä kolmeen kappaletta. Koska 1800-luvun sanomalehtien arkistoaineistoa on säilynyt varsin vähän eikä siihen sisälly kirjeenvaihtoa lukijoiden kanssa, on mahdollonta arvioida, kuinka paljon kirjoituksia hylättiin kokonaan. Se tiedetään, että kirjoituksia jouduttiin lyhentämään ja muokkaamaan melko usein.⁶¹ Kymmenen sanomalehden otoksella vuodelta 1895 voidaan todeta, että lehdet julkaisivat eniten kirjoituksia lokakuusta huhtikuuhun ja vähiten niitä julkaistiin kesäkuukausina (tau-

55. Heikki Kokko on esittänyt, että suomenkielistä arkkokemusta vastaavaa julkista kirjallisuutta oli olemassa maaseutukirjeiden muodossa jo 1850-luvulla. Kokko 2019a, 14-16.

56. Tuomas, Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 1.11.1896, 3.

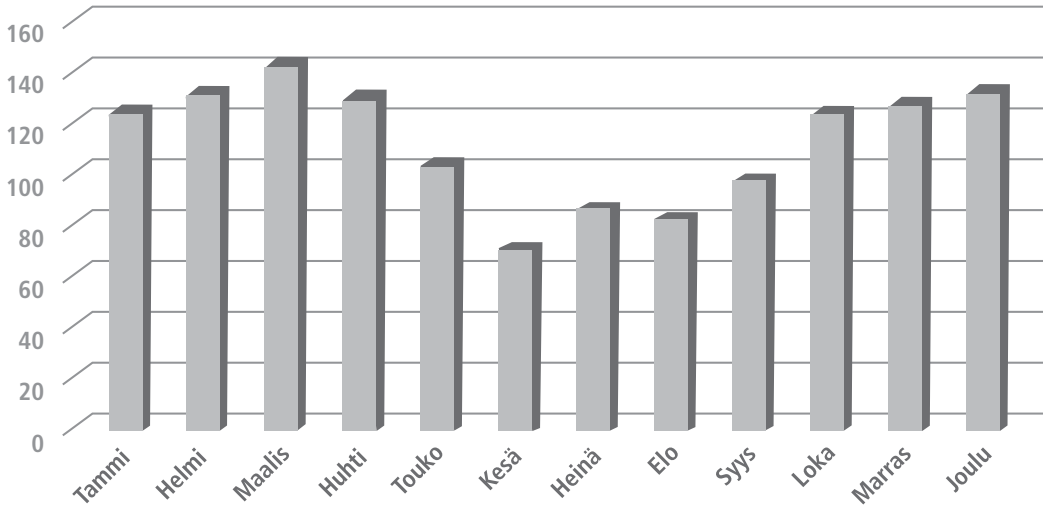
57. Hobbs 2018, 354; Wahl-Jorgensen 2007, 3.

58. Ks. esim. Eräs lähettäjä Vaasan lehdestä, *Uusi Suometar* 16.2.1884, 3; Kirjevaihtoa, *Uusi Savo* 19.12.1895, 3; Kirjevaihtoa, *Itä-Suomen Sanomat* 23.3.1895, 3.

59. Hobbs 2018, 354.

60. Ibid.

61. Ks. esim. Juhani Aho, Muistelmia Uuden Suomettaren toimittajana olo ajoiltani. *Uuden Suomettaren muistojulkaisu. Uuden Suomettaren puolivuosisataisen ilmestymisen muistoksi julkaistu*. Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino osakeyhtiö 1919, 8.

Taulukko 2.**Julkaistujen yleisöosastokirjoitusten määrä kuukausittain kymmenessä sanomalehdessä 1895.**

lukko 2).⁶² Koska sanomalehden koko ja uutisten määrä olivat suhteellisen samat niin kesällä kuin talvella, tämä voi kertoa siitä, että ainakin osaan sanomalehdistä lähetettiin vähemmän yleisöosastokirjoituksia kesäaikaan. Suuri osa kirjoitusten lähettäjästä oli keskiluokkaisia ja asuivat maaseudulla.⁶³ Heillä luonnollisesti maatyöt verottivat vähäistä vapaa-aikaa erityisesti kesällä. On huomioitava, että kyseisten lehtien yleisöosastot olivat vakiintuneita ja aktiivisia, joten niitä ei voida yleistää koskemaan koko lehdistökenttää 1890-luvun puolivälissä, eikä niistä voida laskea koko sanomalehdistöä koskevia keskimääriä. Ne voivat silti kertoa tyypillisen aktiivisen yleisöosaston toiminnasta vuositasona.

1800-luvun lopun sanomalehdille oli leimallista tiukat painotekniikan määrittelemät rajat. Lehdet olivat nelisivuisia ja jaettuna joustamattomiin palstoihin, joiden sisään sullottiin tekstit.⁶⁴

1890-luvun sanomalehdissä palstamäärät liikkuvat viiden ja jopa yhdeksän välillä. Yleensä mielipidekirjoitukset eivät olleet yhtä palstaa pitempiä, mutta oli myös tapauksia, joissa kirjoitus oli niin pitkä, että lehti julkaisi sen kahdessa osassa eri numeroissa usealla palstalla.⁶⁵ Jotkut yleisöosastokirjoitukset julkaistiin kahteen kertaan, etenkin jos lehdellä oli käytössään kaksoisnumerot eli A- ja B-lehdet.⁶⁶ Lehdillä oli krooninen tilanpuute, johon ei välttämättä auttanut edes ilmestymistiheyden, sivun koon tai palstojen lisääminen, jolloin turvauduttiin tuplanumeroihin ja lisälehtiin. Kuvia ei sentään ollut viemässä kallisarvoista tilaa, koska sanomalehdissä julkaistiin ennen 1910-lukua kuvia vain hyvin harvakseltaan.⁶⁷ En ole havainnut ainuttakaan kuvaa 1800-luvun yleisöosastojen yhteydessä.

Yleisöosastot sijaitsivat kolmannella tai viimeisellä sivulla ja ne oli helppo havaita otsi-

62. Lehdet olivat *Karjalatar*, *Keski-Suomi*, *Louhi*, *Nya Pressen*, *Päivälehti*, *Svenska Österbotten* (nimellä *Gamlakarleby Tidning* 01–04/1895), *Työmies*, *Uusi Suometar*, *Wiipurin ja Åbo Tidning*. Ks. lehtien valintakriteerit tarkemmin Sorvali 2019. Nämä lehdet ilmestyivät säännöllisesti vuoden ympäri, joten kirjoitusten vähyyttä kesäaikaan ei voi selittää sillä, että numeroita olisi ollut silloin vähemmän.

63. Sorvali 2019.

64. Mervola 1995, 97.

65. Palstojen määrä, mutta myös lehden koko kasvoi 1890-luvulla. Vuonna 1890 lakanalehtiä olivat *Hufvudstadsbladet*, *Nya Pressen* ja *Uusi Suometar*. Käytännössä lehden taloudellinen tilanne eli ilmoitusten myynnin määrä määritteli lehtien koon ja kokoa vaihdeltiinkin joustavasti. Mervola 1995, 112–113.

66. Esimerkiksi *Wiipurilla* ja *Nya Pressenillä* oli A- ja B-numerot, joissa julkaistiin osittain samoja sisältöjä.

67. Mervola 1995, 163–165.

ia, jota peloude annetaan, jamaasja määräsja moan avoaisuuteen verraten ja loo tavallisesti miusta tuintia kauppaajumasta, voitteenin viijeleer maataan. — 1875 on moan armo olen e yhä edelleen, — mutta sijäntygy waan Kanstan liijuu.

liijuuuden ovat koonneet ja hänen waimonsa; sen imäntäpa, jota he itsewäittäneet ja jättäneet perim. He itse eiwät ole keltijäsiapa, waan se on yhjille, jotta sen avulla owat in taloudelliseen asemaan.

joka oli köyhä moanwiitti, lähti pois 13—14 uita ei hänellä lähtiesjään 3 paitaa ja wäähän muita hän lantoi jelsänsään. Hän 120 francin wouoipalkasta, 1 oli hän toonnut itfelleen cia. Wäillä rahoilla hän oähän waatteita ja jäänsästäön, wouoisten pää- 24—25 wuotiaana oli —1,000 francia. Silloin toonuteen erään nuoren ty- 1 oli lähtenyt pois kobsin hänkin, eli rahoja si- oli siten myöskin saanut ushenja aifana 300—400 menivät naimisiin, mutta rffoi palweluustaan, pientä äffeen. Näin kului 7—8 e yhdessä oliwat koonneet francio. Tämän raho- looamisesjehä heillä oli ollut moan ja wouoista. Lähti:

Sanotaan, että „ahteruus towanin onnen woittoa". Mutta jos ahteruuden ohessa on juuri määrä säätämäisytyttäin, silloinpa towa onni ehkä totonaan poistuu.

Yleisöltä.

„Wiipuri"-lehdessä vyydetään tilaa seuramalle selwitykselle, jota Wiip. San. eiwät ole ottaneet julkaistawoikseen.

Wiipurin Sanomain toimittajalle.

Krw. lehdessänie elof. 27 p:ttä oli uutinen tilpajoudusta, jota uutista wouoan haluajimme tehdä muutamia muistutuksia. Ensiksi mainitsitte, että palkintolautokunta oli huonoasti järjestytt, ettei lähtöpalkilla ollut kuin y f i (1) tarkastaja, waiffa niitä oli f o (m e (3) tpi., joista kati tarkasti kelloa ja kolmas antoi lipulla lähtömerkin. Mitä Sammutusosaston mufa epämielittämään tulofeen tulle, niin oli siihen syytä huono ilma ja soutuajat eiwät palkintoumarit. Ruuten on joutunut lompponian tulos latsoen silloin wouoitteuwan huonoon ilmaan jangen hyyö, sillä wiime Palokunnan kilpailussa ei yhjään wouoikunta soutuat niin hyuin kuin Sammutusosasto junnutaina, waiffa silloin oli paljoa parempi ilma. Myöskin olette maininneet, että erään nuabin wouheen lähtöaika oliji ollut 7 tuut. 19 m. eikä 7 tuut. ja 17 m., tuten otemme merkinneet; mutta siinä olette wouoioisja, sillä mainittu wouoikunta starttoi juuri klo 7 ja 17 m. Kenties sen hyyä toimittajan kello, joka oli kil-

kuvi ei wouoioikunta wouoitteuwa wouoijaa Wiip. Sanomain palstoilla, vyydetään sen julkaisemista „Wiipurisja".

Wähän wastinetta

Wiip. Sanom. 194 n:ösa „Parempi tullejo, kun Salakalohessa"-nimijen uutisen kirjoittajalle.

Jaha! Ktin. — Erinomaisen ihanaa on nähdä, että on ihmisiä, jotka muistawot salomaidenkin asukkaista lanomalehtien palstoilla ja kaiten muun toimintansa siwousja pitäwät silmällä heidän töitänjä. „Ahtera towanin onnen woittoa", niin warmaanlin on ajatellut yllämainitunkin kirjoituksen keltjä, ryhtyesjään antamaan mielestään tarffoja tietoja minun työpaltoni.

Mutta —, sieneedö hän kumminkin oifut unen wouoitaama, wai muutenko sienee ollut ajatukset kretijäsä, koska on saanut tuon uutisen wouin perin aiwouloppaansa ja kaitessa woumundesjään wouonnut sygtämään minua, että minä mufa olen pannut tullen hallopinojen juureen. „Niinhän sen tulleer, kun puueta latsoo!"

Tarfat tiedot! Tarfan tarfat tiedot!! Waiffa lohtafin asuu läänin pääkaupungisja, on hän uutisen aineen sentään joutenin tarkoin saanut selwille, sen näkee muun muosja siitän, että hän on saanut halfoja mainitulle työmoalle latfijataa neljäkymmentä (240) siltä, waiffa niitä ei ole ollut yhtään taputaa yttise rittä wouille 103¹/₂ siltä. Setä wietä hänen ilmoitustuffensa mukaan paloi neljäkymmentä (40) siltä, waiffa itse asiasja ei palanut kun juuri 28¹/₄ siltä; mutta eihän se mitä, oihon tuo uutisen kirjoittaja rittaampi haloiesta, jos hänellä enemmän paloiin. Vielä hänen silmälänjä hämärtäneet, waiffa wouoioikunta wouoitteuwa wouoijaa Wiip. Sanomain palstoilla, vyydetään sen julkaisemista „Wiipurisja".

Leikkawomen E hillingia Grog: Marttinain suunt:

Sladgowida R: n i n koutta ei tään laija Suom:

Paul E jof:

Vait:

Gic:

Sotjal. höyryl. Darrit, Schiesou höyryl. Grantull; stadiesta painot.

W:

Gic:

Lanskal. höyryl. Andrefen, Galosju Boreniuffelta; ta: kapt. Kw. Ghriste: Gederberg & kum:

Kuul:

Silfää oifowan jet tässä kuu tulwouosja Syy: päwinä nimittäm 13, 14, 16 ja: nouituffesja setä lahden kaupungin: 19 ja 19 päin gijä. Saomalah: asiasja, setä 21, 23, 24.

kosta. Kolmannella sivulla oli lisäksi rikos- ja tuomioistuinuutisia, mutta myös kevyempää sisältöä osastoilla, jotka oli nimetty esimerkiksi "Kaikkelaista"-, "Niitä näitä"-, "Ett och hvarje"- ja "Härifrån o. därifrån". Niissä julkaistiin vitsejä sekä huvitusta tai kummastusta herättäviä satumuksia, joita lukijat olivat lähettäneet tai joita oli poimittu muista kotimaisista tai ulkomaisista sanomalehdistä. Kolmannen sivun alaosassa saattoi olla kaunokirjallinen jatkokertomus koko sivun leveydeltä.⁶⁸ Maaseutukirjepalsta julkaisiin lähes poikkeuksetta ennen mielipidepalstaa sivuilla 2–3. Neljännen sivun valtasivat useimmiten sekä kaupalliset ilmoitukset että ilmoitukset yksityishenkilöiltä ja yhteisöiltä. Osastojen huomattavan yhdenmukaiset nimet ja sijoittelut kertovat siitä, että sanomalehdet kopioivat toisiltaan, ja siitä, että lukijoiden mielipiteet haluttiin erot-

■ Kuva 2. Yleisönosasto Wiipuri-lehdessä 30.8.1895.

taa lehden tärkeimmäksi katsomista aineistoista. Karkeasti ottaen toimituksen tuottama sisältö oli sijoitettu sivuille 1–2 ja sivuilla 3–4 oli toimituksen ulkopuolisten tahojen tuottama sisältö.

Yksittäisellä mielipidekirjoituksella oli yksipalstainen otsikko, johon käytettiin useimmiten yhdestä kolmeen riviä. Useimmiten ne olivat lyhyitä kuten "Selitys", "Vastine" tai "Bemötande" tai ne oli osoitettu lehden toimitukselle. Oli myös pidempiä ja kuvaavampia otsikoita kuten "Dricks-pengarna bort!", "Små tjuvar hängas, de stora gå fria!" ja "Nauttivatko kaikki kansalaiset Suomessa yhtäläisiä oikeuksia lain edessä?". On kiintoisaa, että vielä vuonna 1895 monet yleisönosastokirjoituksista oli vanhan tavan mukaan alaotsikoitu

68. Ks. lisää lehtien alakerroista ja nurkkaromaaneista Mervola 1995, 147–148.

”toimitukselle”-tyyppisesti. Useimmat näistä olivat oikaisupyynnöitä lehden julkaisemiin uutisiin tai kokousreferaateihin, mutta joukossa oli myös mielipidekirjoituksia, joita ei ollut suunnattu lehden toimitukselle vaan lukijoille. Kun tarkastellaan kaikkia yleisönosastokirjoituksia, kiinnittämättä huomiota alaotsikointiin, havaitaan, että suurin osa kirjoituksista keskusteli toisen yleisönosastokirjoituksen kanssa sen sijaan, että kirjoitus olisi puhutellut suoraan toimitusta. Tässä suhteessa suomalaiset yleisönosastot mukailivat 1800-luvun loppupuoliskon brittileisönosastoja, joissa vain noin 30 prosenttia kirjoituksista oli palautetta lehden artikkeleihin.⁶⁹

Monesti kirjoituksen otsikon alla pyydettiin arvoisaa lehden toimitusta ottamaan kirjoitus julkaistavakseen. Kirjoittaja saattoi kertoa, että tekstiä oli tarjottu jo toiseen lehteen, mutta sitä ei ollut syytä tai toisesta julkaistu. Välillä kirjoitukset olikin osoitettu toiselle lehdelle kuin missä kirjoitus lopulta julkaistiin.⁷⁰ Lukijat saattoivat esittää kirjoituksensa yhteydessä erilaisia toiveita ja yksi useimmin esitetystä oli se, että myös muut lehdet ottaisivat kirjoituksen palstoihinsa. Kirjoittajat tuntuivat olevan hyvin perillä siitä, että toimituksissa luettiin tarkkaan toisten lehtien sisällöt ja saksittiin kiinnostavimmat tekstit omiin aviiseihin. Lehdet eivät kuitenkaan kaivaneet lisää yleisönosastokirjoituksia. *Päivälehdessä* Tuomaksen mukaan tuollainen pyyntö oli ”kohutuuton”.

Sillä jos joku tahtoo käyttää sitä oikeutta, jota ei ole aivan vähäinen, saada harrastamiaan asioita sanomalehdissä julkisuuteen, niin on hänellä todellakin velvollisuus itse toimittaa kirjoituksensa sanomalehdille ja toimittaa ne samaan aikaan kaikille niille lehdille, joihin hän ne tahtoo sekä luonnollisesti lehtien omalla kielellä. Toimitukset eivät hyvin ymmärrettävistä syistä rupea palstoilleen lainailemaan yleisön kirjoituksia, jotka jo ennen jossakin muussa lehdessä ovat olleet. Tämä seikka ei näy ”yleisölle” olleen aivan selvillä ja siksi olen siitä nyt huomauttanut.⁷¹

”Ymmärrettävillä syillä” Tuomas todennäköisesti viittasi siihen, että lukijoiden kirjoituksia tulvi toimituksille jo nyt liikaa. Lisäksi jos kirjoituksia olisi kopioitu muista lehdistä, olisi myös niistä koitunut valitsemis-, stilointi- ja kääntämisvaivaa. Muutama vuosi Tuomaksen kirjoituksen jälkeen vuonna 1898 pidetyssä sanomalehtimiesten kokouksessa hyväksyttiin ehdotus, että samaa asiaa koskevaa yleisönosastokirjoitusta ei otettaisi useampaan saman paikkakunnan samankieliseen lehteen. Myös vastineet otettaisiin ainoastaan siihen lehteen, jossa alkuperäinen kirjoitus on julkaistu. Lisäksi vastineiden määrää tahdottiin rajoittaa yhteen per kirjoittaja.⁷² Vastineiden ottaminen ainoastaan siihen lehteen, jossa alkuperäinen kirjoitus oli julkaistu, on ymmärrettävää, koska lukijat eivät olisi tienneet, mitä vastine käsitteli.⁷³ On kiintoisaa, etteivät lehdet halunneet julkaista keskustelua avaavaa mielipidekirjoitusta, joka oli julkaistu muualla tai jota oli tarjottu usealle lehdelle, kun samaan aikaan muita juttuja kyllä lainailtiin toisista lehdistä. Ehkäpä mielipidekirjoitukset toimivat sanomalehtien erottautumiskeinoina ja jopa jonkinlaisina myyntivaltteina. Toinen, hiukan epätodennäköisempi vaihtoehto on, että haluttiin vain vilpittömästi tarjota mahdollisimman monen lukijan kirjoitukselle palstatilaa. Kuten jo aiemmin todettiin, sanomalehdellä ja mielipidepalstalla oli maksimimittansa. Sekä toimitus että yleisönosastokirjoittajat ilmaisivatkin usein huolensa rajatun palstatilan viisaasta täyttämisestä.

Suurin osa kirjoituksista noudatti hyvin yhdenmukaista kaavaa. Usein mielipidekirjoitus alkoi asian huolellisella taustoittamisella, jonka jälkeen esitettiin oma näkemys asiasta, vedottiin yleisöön ja lopuksi vielä tiivistettiin sanoma. Suuri osa kirjoituksista oli reagointia johonkin lehdessä jo aiemmin julkaistuun, oli se sitten uutinen, reportaasi tai toinen lukijakirje. Toiset olivat proaktiivisia kirjoituksia, joissa kirjoittaja toimi keskustelun aloittajana itse valitsemastaan aiheesta. Kymmenen sanomalehden harkinnanvarainen näyte vuosikerrasta 1895 kertoo, että

69. Hobbs 2018, 360–361.

70. Ks. esim. G. A. Östergren, Till red. för Tidningen Aura. Åbo Tidning 13.11.1895, 3.

71. Tuomas, Kirje Helsingistä. *Päivälehti* 1.11.1896, 3. Kirjoitusta lainattiin muihin lehtiin, ks. esim. *Pohjalainen* 5.11.1896, 2.

72. Sanomalehtimiesten kokous, *Tampereen Uutiset* 1.6.1898, 2. Sama muistio kokouksesta julkaistiin useassa eri sanomalehdessä eri päivinä.

73. Esimerkiksi *Wiipuri*-lehden toimitus hylkäsi yhden vastineen tällä perusteella. Kirjevaihtoa, *Wiipuri* 20.3.1895, 4.

noin puolet mielipidekirjoituksista oli proaktiivisia.⁷⁴ Tulosta saattaa vääristää se, että keskusteluketjut saattoivat toisinaan venyä kovin pitkiksi. Toisaalta jonkun toisen virittelemään keskusteluaiheeseen saattoi olla helpompi tarttua ja argumentoida sen puolesta tai sitä vastaan kuin kynäillä keskustelunaloitus jostain omasta aiheesta tai epäkohdasta omassa arkipäivässä tai yhteiskunnassa ylipäätään.

Johtopäätökset

Yleisönosastojen syntyminen ja vakiintuminen oli olennainen osa kansallisen julkisuuden kehittymistä, joka oli nähtävissä eri maiden sanomalehdistöissä. Autonomisen Suomen lehdistö otti yleisönosastoihin mallia kiistatta ainakin Ruotsista, mutta todennäköisesti ainakin välillisesti myös Britanniasta ja Yhdysvalloista.⁷⁵ Samankaltaisuutta voidaan havaita esimerkiksi palstan nimissä ja muodossa myös yleisönosastokirjoittajien taustoissa, jotka laajentuivat vähitellen yläluokasta keskiluokkaan.⁷⁶ Tarkasteltaessa lukijakirjeitä suomenkielisen lehdistön perspektiivistä pitää huomioida kansainvälisesti ainutlaatuinen maaseutukirjeiden ilmiö, joka kuitenkin erosi yleisönosastoista paikkakuntariippuvuutensa, rakenteensa sekä aiheidensa kautta. Sanomalehtien sisällön muokkaantuminen ja yleisönosaston vakiintuminen olennaiseksi osaksi sanomalehteä juontaa juurensa toimittajien ammatillistumiseen. Kun aiemmin toimitustyötä oli tehty muun työn ohessa harrastuksenomaisesti, 1800-luvun lopussa syntyi toimittajan ammatti.⁷⁷ Tämä oli nähtävissä sekä 1800-luvun ruotsalais-, britti- ja yhdysvaltalaismedioissa että Suomessa, jossa *Helsingfors Dagblad* ensimmäisine ammattitoimittajineen näytti suuntaa muille lehdille.

Olen tehnyt erilaisia hakuja laajaan sanomalehtiaineistoon ja tarkistanut yksittäisiä sanomalehtinumeroita pistokokeina. On kiistatonta, että *Helsingfors Dagblad* oli autonomisen Suomen

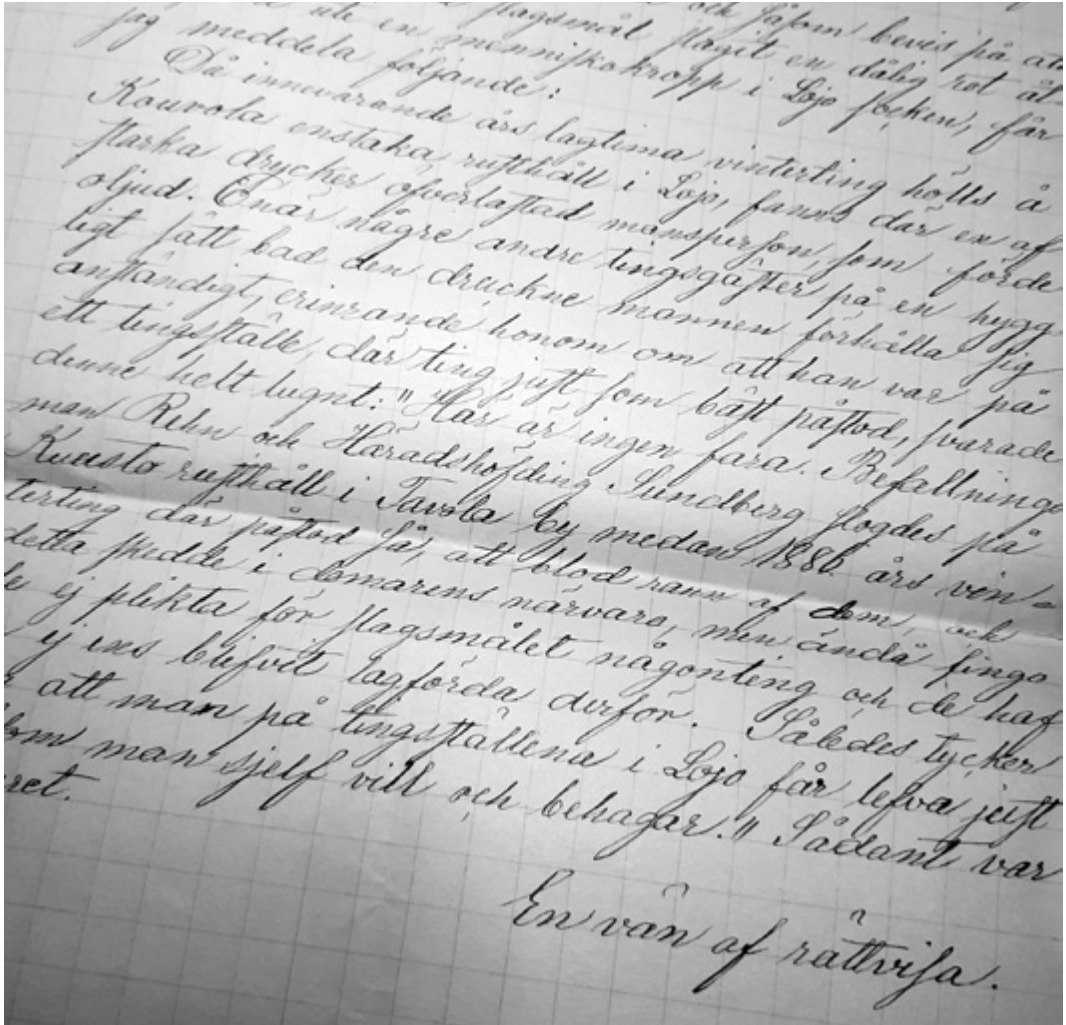
ensimmäinen lehti, jossa julkaistiin säännöllisesti lukijoiden mielipidekirjoituksia sisältävä ”Från Allmänheten” -niminen yleisönosasto. Varhaisemmat lukijoiden mielipidekirjoituksia sisältäneet ”Till redaktionen af”- tai ”Insändt”-otsikoidut palstat toteuttivat jo omalla tavallaan yleisönosaston ideaa, mutta kun yleisönosastoa tarkastellaan säännöllisyyden ja sisällön mitta-reaista käsin, voidaan sanoa, että moderni yleisönosasto syntyi 1860-luvun lopussa ja yleistyi ruotsinkieliseen lehdistöön 1880-luvun alkupuoliskolla. Suunnannäyttäjänä toimi ensimmäinen ammatillisesti toimitettu lehti *Helsingfors Dagblad*, jonka esikuvana toimi erityisesti Ruotsin lehdistö ja liberaalilehdistön ideaalit vapaasta ”yleisestä mielipiteestä” sekä lehdistön vapaudesta. Ruotsinkieliset liberaalilehdet pääsivät mukaan modernin länsimaisen sanomalehden kehityskulkuun ottamalla mallia *Helsingfors Dagbladista*. Suomenkieliset lehdet säilyivät sisällön suhteen pitempään jäsentymättömpinä ja toisaalta niillä oli olemassa myös maaseutukirjepalstat, joilla julkaistiin lukijoiden kirjoituksia. Siinä missä ruotsinkielisillä lehdillä näkyi selvä yhteys modernin yleisönosaston ja liberaaliaatteen välillä, modernin yleisönosaston ensimmäisinä omaksuneita suomenkielisiä lehtiä ei yhdistänyt toisiinsa juuri muu kuin kieli. Ne erosivat toisistaan maantieteellisesti, poliittisesti ja levikkinsä puolesta. Yleisönosastot vakiinnuttivat asemansa vasta 1890-luvun alusta lähtien suomenkielisessä lehdistössä, kun suuret suomenkieliset suunnannäyttäjät kuten *Päivälehti* ottivat osaston käyttöön. Samaan aikaan lehdistön kielisuhteet muuttuivat ja 1800-luvun viimeisellä vuosikymmenellä suomenkielisiä lehtien numeroita ilmestyi viikkotasolla jo enemmän kuin ruotsinkielisiä. Yleisönosastojen yhtenäisyys 1890-luvulla kertoo siitä, että uudet, juuri perustetut lehdet ottivat mallia jo olemassa olevilta lehdiltä suunnitellessaan mitä ja minkä nimisiä

74. Lehdet olivat *Karjalatar*, *Keski-Suomi*, *Louhi*, *Nya Pressen*, *Päivälehti*, *Svenska Österbotten* (nimellä *Gamlakarleby Tidning* 01-04/1895), *Työmies*, *Uusi Suometar*, *Wiipurin ja Åbo Tidning*. Ks. lehtien valintakriteerit tarkemmin Sorvali 2019.

75. Jyrki Pietilä mainitsee suomalaisen liberaalilehdistön malleina Ruotsin, Britannian ja Saksan. Myös Ranska vaikutti Pietilän mukaan 1800-luvun sanomalehdistöön ja Yhdysvallat välillisesti länsi-Euroopan lehdistön välittämänä. Pietilä 2008, 658-659. Päiviö Tommila, & Touko Perko, *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*. Kustannuskiila 1988c, 517.

76. Tarkemmin 1890-luvun puolivälin yleisönosastokirjoittajien taustoista Sorvali 2019.

77. Pirjo Munck, *Valistajista ammattimieheksi. Toimittajien ammatillistumisen pitkä tie 1771-1921*. Helsingin yliopisto 2016, 74-76.

osastoja lehti voisi pitää sisällään. Yleisönosastojen suosio ja vakiintuminen perustuu osaltaan paitsi lehtien mahdollisuuksiin julkaista enemmän sisältöä viikkotasolla myös lukijakunnan laajenemiseen eri säätyihin ja sosiaalisiin asemiin. Kaiken kaikkiaan siirtymä pirstaloituneesta lukijapostin julkaisemisesta mielipiteitä ilmaiseviin säännöllisesti ilmestyviin yleisönosastoihin oli pitkä ja epätarkka prosessi.

Yleisönosastoinstituutio oli syntynyt autonomisen Suomen lehdistöön ja eriytynyt selkeästi maaseutukirjeosastosta jo viimeistään 1890-luvun puoliväliin mennessä. Argumenttia tukee havainto siitä, että lähes kaikissa Suomen sanomalehdissä oli vuonna 1895 palsta, jonka otsikko oli "Yleisöltä" tai "Från allmänhet" ja johon toimitus sijoitti ne lukijakirjeet, jotka eivät käsitelleet

■ Kuva 3. Yleisönosastokirjoituksen käsikirjoitus todennäköisesti 1880-luvulta. Lähde: Chydeniuska släktarkivet SLSA 642.

tietyin paikkakunnan asioita kuulumisten muodossa, ja joissa kirjoitusten aiheet olivat monipuolisempia ja rakenteeltaan erilaisia kuin maaseutukirjeissä. Yleisönosastojen lisäksi useimmissa suomenkielisissä ja myös joissakin ruotsinkielisissä lehdissä oli erikseen maaseutukirjeille oma osastonsa. Ilmiöt elivät jonkin aikaa rinnakkain, kunnes maaseutukirjeet hiipuivat hiljalleen pois 1900-luvun alkupuolelta lähtien. Aiemman tutkimuksen arvio yleisönosaston syntymisestä ja vakiintumisesta Suomen lehdistöön vasta 1900-luvun kahdella ensimmäisellä vuosikymmenellä

on näin ollen ajoitettu liian myöhään. Osittaisena syynä siihen, ettei aiempi tutkimus ole juurikaan huomionnut 1800-luvun yleisönosastoja voi olla, että termit ”yleisönosasto” ja ”insändare”, viitaten yleisönosastoon – ei lähettäjänsä – yleistyivät vasta 1900-luvun puolella.

Sanomalehdet ja yleisönosastokirjoittajat elivät symbioosisissa, jossa kumpikin hyötyi toisesta osapuolesta. Osalle toimittajista yleisönosastot tuntuivat olevan välttämätön paha johtuen kirjoitusten suuresta määrästä ja ajasta, joka meni niiden valitsemiseen ja editointiin.⁷⁸ Kirjoitukset olivat kuitenkin tarpeellisia sanomalehdille, koska ne tarjosivat vahvistusta lehden edustamalle politiikalle sekä tärkeää sisällöntuotantoa aikana, jolloin suurin osa lehdistä toimitettiin muiden töiden ohessa ja avustajiin turvautuen. Lisäksi kipakat yleisönosastokirjoitukset toivat mahdollisesti viihdearvonsa vuoksi lisää lukijoita ja tilaajia. Sanomalehdillä oli kansaan nähden jokseenkin alentava kasvattava ote ja ne opettivat yleisöä valitsemalla ja muokkaamalla julkaistavat kirjoitukset ja liittämällä joihinkin mielipidekirjoituksiin omat saate- tai loppusanansa. Toisaalta yleisönosastot itsessään rohkaisivat kansalaisia kantamaan kortensa yhteiskunnan kehittämiseen, ohjasivat keskustelua ja opettivat debatoimaan ja argumentoimaan. Mielipidekirjoituksia lukemalla lukijat oppivat, että mahdollisuus

kirjoittaa lehteen samantyyppisistä aiheista oli avoinna myös heille. Sanomalehtien yleisönosastot tarjosivat lukijoilleen paitsi tietoa ja viihdettä myös väylän päästä keskustelemaan isoista ja tärkeistä yhteiskuntaa rakentavista teemoista näennäisesti yhdenveroisina kansalaisyhteiskunnan jäseninä, vaikkei tasa-arvo käytännössä täysin toteutunutkaan. Varmasti lehtiin kirjoittaminen saattoi palvella elitismiäkin, jos kirjoitti omalla nimellään tai muutoin tunnustettavasti. Voidaan kuitenkin sanoa, että tuona aikana ihmiskuva muuttui radikaalisti. Mielipiteen julkinen ilmaisu ei ollut varattu enää ainoastaan yhteiskunnan ylimmille kerroksille, vaan käytännössä kelle tahansa kirjoitustaitoiselle. Vaikka moni muu sanomalehtien sisältö on ajan saatossa poistunut, yleisönosastot ovat edelleen oleellinen osa sekä printti- että verkkomediaa. Palstat puolustavat edelleen paikkaansa yhtenä lehden luetuimmista ja pidetyimmistä sisällöistä, mistä kertoo sekin, että niistä on syntynyt uusia variaatioita eri alustoille, erityisesti sosiaaliseen mediaan.

FM **Satu Sorvali** työstää väitöskirjaa Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineeseen.

Sähköposti: satu.p.sorvali@utu.fi

78. Ks. esim. Sanomalehtimiesten kokous, *Tampereen Uutiset* 1.6.1898, 2; Ystävällisiä neuvoja sanomalehtiin kirjoittajille. (Englantilaisesta sanomalehdestä.), *Haminan Sanomat* 29.7.1892, 2.

Joni Krekola

Kootut selitykset

Entiset kansanedustajat ja eduskunnasta putoamisen tulkinnat

Eduskuntavaaleissa annetut äänet ratkaisevat edustuksellisessa demokratiassa sen, kenet valitaan kansanedustajan nelivuotiseen pätkätyöhön. Osa istuvista kansanedustajista jää aina valitsematta uudelleen eli putoaa eduskunnasta. Erityisen suuri, 50 tai enemmän, putoajien määrä on ollut vuosien 1966 (57), 1970 (55) ja 1983 (50) eduskuntavaaleissa.¹

Istuvien kansanedustajien pudottajina ovat Suomen vaalijärjestelmässä joko kilpailevan tai oman puolueen haastajat. Heikki Paloheimon mukaan pudonneet edustajat ovat useammin menettäneet paikkansa oman kuin jonkun toisen puolueen haastajille, mikä on omiaan tulehduttamaan ehdokkaiden keskinäisiä suhteita vaalipiirissä. Istuvien näkökulmasta erityisen vaarallisia ovat entiset kansanedustajat, jotka pyrkivät palaamaan eduskuntaan.²

Vuosikymmenten mittaiset parlamentaarikon urat, jotka päättyvät vapaaehtoiseen luopumiseen eduskuntatyöstä, ovat verrattain harvinaisia Suomessa.³ Eduskunnasta putoamisen mahdollisuus kuuluu lähes jokaisen pitkäaikaisen kansanedustajan odotushorisonttiin. Silti valitsematta

jääminen on miltei kaikille sen kokeneille karvas pettymys ja nöyryyttävä elämänmuutos.

Tässä artikkelissa analysoin, miten entiset kansanedustajat ovat selittäneet omaa putoamistaan eduskunnasta. Edustajapaikan uusimisen epäonnistumiseen vaikuttavat monet seikat, joiden painoerojen arvioiminen ei taida olla edes mahdollista. Pudonneet kuitenkin selittävät epäonnistumistaan tavalla tai toisella, usein välittömästi vaalien jälkeen julkisuudessa sekä myöhemmin haastatteluissa ja muistelmissa. Heti vaalien jälkeen heidän on nopeasti jäseneltävä, miksi näin on käynyt, sillä media janoaa kommentteja, kun tunteet ovat pinnassa.⁴

Tutkimusaineistona käytän ensireaktioiden kuvausten sijasta veteraanikansanedustajien muistitietohaastatteluja,⁵ joissa haastateltavien eduskuntavaalikampanjat ja -tulokset käydään perinpohjaisesti läpi. Veteraaniedustajahaastattelut ovat ei-julkista, luvanvaraista tutkimusaineistoa, jossa käsitellään putoamisen kaltaisia arkaluonteisiakin teemoja.⁶ Veteraanihaastattelujen tulkinnat eivät ole julkisuuteen muotoiltuja, joten voidaan olettaa, että haastateltavat kerto-

1. Heikki Paloheimo, Eduskuntavaalit 1907–2003. Teoksessa Anne Ollila & Heikki Paloheimo (toim.) *Kansanedustajan työ ja arki*. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 5. Edita 2007, 334, 351. Myöhemmät putoajien määrät: 2007: 44, 2011: 46, 2015: 40, 2019: 48.

2. Paloheimo 2007, 333–335.

3. Pisimpään yhtämittaisesti kansanedustajana edustajapäivien mukaan laskettuna (tilanne 16.4.2019): Ilkka Kanerva 15 908 (43 v. 6 kk, 21 päivää), John Österholm 15 144, Ben Zyskowicz ja Mauri Pekkarinen 14 634. Yli 40 vuotta edustajana, mutta ei yhtäjaksoisesti myös Johannes Virolainen (15 330). https://www.eduskunta.fi/FI/kansanedustajat/entiset_kansanedustajat/tilastotietoa-entisista-edustajista/Documents/pitkaaikaisimmat-kansanedustajat-edustajapäivien-mukaan.pdf (1.7.2020).

4. ”Vituttaa kuin pientä apinaa”, kuvasi Jyrki Kasvi tuntemuksiaan vuoden 2011 eduskuntavaalitulosien selvitä. Ex-kansanedustaja: Emme osanneet kuin naureskella persuille. *Vihreä Lanka* 21.4.2011. <https://www.vihrealanka.fi/uutiset/ex-kansanedustaja-emme-osanneet-kuin-naureskella-persuille> (1.7.2020).

5. Veteraanikansanedustajien muistitietoarkisto, Eduskunnan kirjasto. Artikkelin alaviitteistä ilmenee haastatteluvuosi ja haastattelijan nimikirjaimet: Eeva Ahtisaari, Marjatta Hietala, Jorma Kallenaatio (JK), Joni Krekola (JKr), Tapani Kunttu, Mikko Laakso, Juhani Mylly, Tuomo Olkkonen, Antti Parpola, Seppo Tamminen.

6. Veteraanikansanedustajien muistitietoarkistossa on tällä hetkellä 438 tutkimuskäyttöön valmistunutta, keskimäärin kuusituntista haastattelua, jotka on purettu tekstimuotoon. Vanhat C-kasetteille tallennetut haastattelut digitointiin äänitiedostoiksi vuonna 2012. <https://www.eduskunta.fi/FI/naineduskuntatoimii/kirjasto/aineistot/eduskunta/arkistonaineistot-tietopaketti/Sivut/Veteraanikansanedustajien-muistitietoarkisto.aspx> (1.7.2020).

vat vaikeistakin aiheista avoimemmin. Kulunut aika kypsyttää haastattelujen putoamisselitykset ensireaktioita henkilökohtaisemmiksi ja suora-sukaisemmiksi: tarvittaessa syylliset nimetään ja mediakin saa osansa. Aineistoa lukiessa on tärkeä pitää mielessä sen ajallinen luonne ja syntyprosessi. Kun haastattelijat esittävät puolistrukturoiduissa haastatelussa teemarungon mukaisia kysymyksiä, syntyy keskustelunomaista muistitietoaineistoa, jossa haastattelijan panos lopputulokselle on niin merkittävä, että on puhuttu yhteisestä tekijyydestä.⁷

Putoamisen selitykset saattavat vaihdella muutamasta virkkeestä useisiin polveileviin tekstisivuihin. Kuvauksia on paikannettu haastattelujen sisällysluetteloiden avulla sekä käyttämällä haastattelutekstit yhdistävässä tietokannassa hakusanaa ”putosin”. Näin saatiin tulokseksi 203 virkettä, joissa hakusana esiintyy.⁸ Eduskunnasta putoamista tarkoittavat osumavirkkeet on sitten luettu laajemmassa haastattelukontekstissaan. Selitysten yleisyyden ja kiinnostavuuden (esimerkiksi sukupuoleen ja ikään liittyvät maininnat) perusteella artikkeliin valikoitui otteita 44 veteraanikansanedustajan haastattelusta. Otoksen haastateltavien sukupuolijakaumaksi tuli 11 naista ja 33 miestä. Artikkelissa mainituista putoajista yli puolet tuli sittemmin valituksi uudelleen kansanedustajaksi.

Jokainen tulkinta putoamisesta on omakohtainen, mutta selityksissä on yhtäläisyyksiä, jotka ovat luokiteltavissa. Putoamisen selityksistä erotuu kolme tasoa: poliittinen järjestelmä, puolue ja taustajärjestöt sekä henkilökohtainen taso.⁹ Rakenteelliset selitykset perustuvat Suomessa käytössä olevan vaalijärjestelmän erityispiirteisiin. Järjestötasolla vaaliorganisaatioina toimivat puolueet pyrkivät vaalimatemaattisilla laskelmillaan maksimoimaan vaalituloksen, mikä saattaa

koitua istuvien ehdokkaiden kohtaloksi. Henkilökohtaisen tason selityksissä vedotaan terveystai motivaatio-ongelmiin sekä asiakysymyksiin. Median vaikutus ulottuu kaikille tasoille. Se onkin monelle valitsematta jääneelle sekä hyvä vihollinen että putoamisen selitys. Artikkelit etenee järjestelmätasolta kohti subjektiivisia selityksiä.

Haastattelujen putoamiskuvaukset ulottuvat ajallisesti 1960-luvulta 2010-luvulle.¹⁰ Haastattelun tulkintahetken ja kuvauksen kohteen ajallinen välimatka saattaa olla vuosikymmenien mittainen. Artikkelin rakenne on temaattinen, mutta selittävien ilmiöiden, kuten vaalijärjestelmän tai median, muuttuminen ajassa on otettu huomioon. Pyrkimyksenä on tutkia haastateltavien tulkintoja, ei niinkään korostaa henkilöitä. Alaviitteissä on kuitenkin kerrottu siteerattujen haastateltavien nimet, puoluekannat, ministeriydet ja kansanedustajauran kesto.

Entisten kansanedustajien muistitietohaastatteluihin valikoituvat pitkäaikaisimmat ja menestyneimmät parlamentaarikot.¹¹ Putoamisen riski lienee suurimmillaan ensimmäisen ja toisen nelivuotiskauden jälkeen: ”Ehdokastyypin, jonka putoamisriski on 1970-luvun perusteella suurin, on hieman yli 40-vuotias mies. Hänellä on takanaan enintään kaksi eduskuntakautta, ei merkittäviä valiokuntapaikkoja eduskunnassa mutta kylläkin näyttävä kunnallispoliitikon ura taustanaan.”¹² Riviedustajien tyypillisimpiä putoamiskokemuksia artikkelissa käytetty aineisto ei välttämättä tavoita, elleivät pudonneet ole tulleet myöhemmin uudelleen valituiksi.

Veteraaniedustajahaastatteluita voi yleisesti luonnehtia kertomuksiksi onnistumisista ja poliittisen vastuun kasautumisesta. Haastattelujen sisältö on eroteltu erilaisia tarinatyyppejä kehyskertomuksista puolustuspuheisiin.¹³ Eduskunnasta putoamisen kuvauksissa haastateltavat

7. Kari Teräs & Pia Koivunen, Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen, Pirjo Nikander & Johanna Ruusuvoori (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino 2017, 199–201, 204–209.

8. Tietokanta on koottu Suomen Akatemian Voices of Democracy -projektia (2017–2021, nro 308792) varten. Artikkelit on kirjoitettu projektin jäsenenä. Kiitän Kari Terästä rakentavista kommentteista.

9. Tässä on sovellettu Pippa Norrisin ja Joni Lovenduskin kolmitasoisista mallia, jota on käytetty kansanedustajaksi valikoitumisen tutkimiseen. Ilkka Ruostetsaari, Kansanedustajaksi rekrytoituminen ja vaalimenestykseen vaikuttavat tekijät. Tapaus tutkimus vuoden 1999 eduskuntavaaleista Pirkanmaan vaalipiirissä. *Politiikka* 2/1999, 80–84.

10. Tutkimusaineiston putoamisajankohdat vuosikymmenittäin: 1960-luku 3, 1970-luku 10, 1980-luku 6, 1990-luku 11, 2000-luku 7, 2010-luku 8. Muutamilla haastatelluilla oli putoamiskokemuksia eri vuosikymmeniltä.

11. Haastateltavien valinnasta, ks. Kristiina Graae & Marjatta Hietala, *Suullista historiaa. Veteraanikansanedustajat haastateltavina*. Eduskunnan kirjasto 1994, 100–102.

12. Pekka Väänänen, *Eduskunnan uusiutuminen. Tutkielma kansanedustajien vaihtuvuudesta 1970-luvulla*. Espoo 1983, ii.

13. Anne Ollila, Ammattina kansan edustaminen. Teoksessa Anne Ollila & Heikki Paloheimo (toim.) *Kansanedustajan työ ja arki*. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 5. Edita 2007, 160–167.

ovat usein epämukavuusalueella, jolla he joutuvat poikkeamaan menestyskertomusten kaavasta. Miten politiikassa merkittäviin tehtäviin edenneet entiset kansanedustajat selittävät epäonnistumisiaan?

Suomessa politiikan tutkimuksessa on käsitelty perinpohjaisesti vaaleja sekä ehdokkaiden rekrytointia ja valikoitumista kansanedustajiksi.¹⁴ Eduskunnasta putoamista on sivuttu osana eduskunnan uusiutumisen eli sen kokoonpanojen muutosten kokonaistarkastelua.¹⁵ Entisten kansanedustajien tulkintoja putoamisesta politiikan päänäyttämöltä ei ole aikaisemmin tutkittu. Muistitiedon näkökulma eduskunnasta putoamiseen tuottaa uutta tietoa kansanedustajuuden kipukohdasta, poliitikkojen kokemusmaailmasta ja julkisuussuhteesta.

Vaalijärjestelmän sudenkuopat

Suomessa on vuoden 1954 vaaliuudistuksesta lähtien ollut käytössä henkilö- ja puoluevaalin yhdistävä vaalijärjestelmä, joka suosii suuria vakiintuneita puolueita, tehokkaita vaaliorganisaatioita ja täysiä ehdokaslistoja. Jokaisessa eduskuntavaalissa on jäänyt valitsematta ehdokkaita, joiden henkilökohtainen äänimäärä on ollut suurempi kuin viimeisten valituksi tulleiden. Kaikkein kohtuuttomimmin piilevä äänikynnys on kohdellut pienen vaalipiirin verrattain pientä puoluetta, jolla on yksi valovoimainen ehdokas. Tunnetuin esimerkki lienee vihreiden puheenjohtaja Tarja Cronberg, joka jäi valitsematta vuoden 2007 eduskuntavaaleissa, vaikka henkilökohtaisia ääniä kertyi 7804. Kun vihreiden Pohjois-Karjalan listan toiseksi suosituin ehdokas sai vain 473 ääntä, kärkiehdokkaan vertailuluku jäi auttamatta liian pieneksi:

[...] se oli tosi jännä tilanne vaalien jälkeen, kun melkein kahdeksalla tuhannella äänellä

ei päässyt Pohjois-Karjalasta, jossa on vähän ihmisiä. Täältä pääsi tuhannella. Se oli kesämätöntä. Kaikkien puolueiden edustajat pysäyttelivät minua kadulla ja sanoivat, että eivät he tienneetkään, että teillä on tällainen vaalijärjestelmä.¹⁶

Cronberg tiesi, että läpimeno Pohjois-Karjalan vaalipiirissä oli epätodennäköistä. Helsingin vaalipiirissä puolueen puheenjohtaja olisi mitä ilmeisemmin tullut valituksi. Vaalipiirin vaihdos on kuitenkin ehdokkaalle, kuten Eero Akaan-Penttilälle, aina myös riski: ”Eli minä jätin vaalipiirini, Uudenmaan vaalipiirin, muutin Helsingin puolelle, muutin 12 kilometriä Tapiolasta tuohon noin Rautatienkadulle. Se tiedetään Suomen politiikasta, että silloin kun sinä vaihdat vaalipiiriä, niin se on aina riski siihen, että sinä voit pudota.”¹⁷

Pienet puolueet voivat parantaa mahdollisuuksiaan solmimalla vaaliliittoja, joiden sisällä kaikkien ehdokkaiden äänet lasketaan mukaan vertailulukuun. Vihreillä oli vuonna 2003 vaaliliitto keskustan kanssa, mikä nosti Cronbergin 5618 äänellä eduskuntaan. Pohjois-Karjalassa vihreät olivat myös vuoden 2007 vaaleissa neuvottelleet vaaliliitosta sosiaalidemokraattien kanssa, mutta istuva SDP:n kansanedustaja sai hankkeen kaadettua. Sittemmin vihreät ajoivat muutoksia vaalipiirijakoon puheenjohtajansa kohteluun vedoten. Vaalilain muutoksessa vuonna 2013 Pohjois-Savon ja Pohjois-Karjalan vaalipiirit yhdistettiin Savo-Karjalan vaalipiiriksi.¹⁸

Pienpuolueille vaaliliitosten solmiminen on ollut yksi vaalistrategian tärkeimmistä kysymyksistä. Esimerkiksi Kristillinen liitto onnistui vuosien 1975 ja 1979 vaaleissa korottamaan paikkalukuaan useilla kansanedustajilla, jotka eivät olisi menneet läpi ilman vaaliliittoja. Menestyminen vaaliliitoissa edellyttää äänten keskittämistä kär-

14. Ks. Suomen vaalitutkimusportaali: <https://www.vaalitutkimus.fi/fi/julkaisut.html> (1.7.2020). Rekrytoinnista ja valikoitumisesta esim. Ruostetsaari 1999; Soile Kuitunen, Rekrytoitusprosessin mysteeri. Miten ehdokkaaksi ja edustajaksi valikoidutaan. Teoksessa Voitto Helander, Soile Kuitunen & Lauri Paltemaa (toim.) *Kansalaisesta aktiiviksi, aktiivista edustajaksi. Tutkimus vuoden 1995 eduskuntavaaleista ja niiden ehdokasasettelusta*. Turun yliopisto, valtio-opillisia tutkimuksia n:o 51, 1997.

15. Martti Noponen, *Kansanedustajien sosiaalinen tausta Suomessa*. Poliitiikan tutkimuksia 6. Porvoo 1964, 273–300; Martti Noponen, Eduskunnan jäsenistön uusiutuminen. Teoksessa Pertti Pesonen (toim.) *Protestivaalit, nuorisovaalit: tutkielmia kansanedustajien vaaleista 1966, 1970 ja 1972*. Poliitiikan tutkimuksia 12. Ylioppilastuki 1972, 286–315; Väänänen 1983.

16. Tarja Cronbergin haastattelu, 28 (AP 2015). Kansanedustaja (vihr) 2003–2007, Vihreän liiton puheenjohtaja 2005–2009, työministeri 2007–2009. Kansanedustajavuosista voi päätellä, mitä vuotta putoamisen kuvaus koskee.

17. Eero Akaan-Penttilän haastattelu, 32 (ST 2014). Kansanedustajana (kok) 1999–2011.

18. Lauri Tarasti & Arto Jääskeläinen, *Vaali- ja puoluelainsäädäntö*. Edita 2014, 111.

kiehdokkaalle, jonka on saatava vaaliliiton suurin äänimäärä. Kristillisten pitkän linjan vaalistrategi Jouko Jääskeläinen putosi itse vuoden 2003 vaaleissa, joissa kristillisdemokraatit tavoittelivat Uudellamaalla kahta paikkaa kahdella kärjellä. Vaaliliitto perussuomalaisten kanssa nosti ainoastaan Timo Soinin eduskuntaan.¹⁹

Myös Liberaalinen kansanpuolue hyötyi vaaliliitoista vuoden 1975 eduskuntavaaleissa. Koko maan äänimäärä pieneni, mutta paikkaluku kasvoi peräti yhdeksällä edustajalla. Olavi Borg ei uusinnut paikkaansa, sillä keskustapuolue ei suosunut vaaliliittoon vahvan istuvan ehdokkaan vaalipiirissä: ”Sellaisissa vaalipiireissä, joissa ei ollut vaaraa, että se menettää fataalit asemansa, se teki vaaliliittoja. Mutta Kepun taktiikkahan oli se, että aina kun se havaitsi, että on liian vahva liberaali, niin se ei mennyt vaaliliittoon.”²⁰

Veikko Vennamon teoria niukasta putoamisestaan vuoden 1962 vaaleissa perustui silloisen vaalijärjestelmän manipulointiin:

Kuopion läänissä oli jok’ikisessä vaalilautakunnassa joko kepulainen tai kommunisti lautakunnan puheenjohtaja ja silloisten säädösten mukaan lautakunnan puheenjohtaja antoi oteäänän,²¹ voi antaa ilman, että lautakunta tiesi mitään. Kun ne näki, että noin on lähellä, niin yht’äkkiä ilmestyi oteääniä niin paljon, että minä putosin pois.²²

Vennamon putoamiseen vaikutti myös Pientalonpoikien puolueen sisäinen oppositio sekä edellisyksyinen Honka-liitto, jonka puuhamiehistä jäi valitsematta myös Tuure Junnila.²³

Vaalijärjestelmää on sotien jälkeisellä kaudella muutettu laskemalla äänioikeusikärajaa kahteen

otteeseen, vuoden 1970 vaaleissa kahteenkymmeneen ja vuonna 1972 nykyiseen kahdeksaantoista vuoteen. Muutamat näissä vaaleissa rannalle jääneet selittivät valitsematta jäämistään äänioikeutettujen ja ehdokkaiden nuorennusleikkauksella.²⁴ Putoajien tilalle valittiin vielä nuorempia: ”Täällä Helsingissähän Tuomiojat ja Fribat [Ralf Friberg] ja nämähän ne pudottivat. Tämä uusi polvi tuli silloin. Vuonna 66:han minä olin eduskunnan nuorin; minä olin 33-vuotias ja olin kuopus.”²⁵

Vuoden 1970 eduskuntavaaleja on sittemmin kutsuttu nuorisovaaleiksi, joissa vaihtui kokonainen sukupolvi. Monet puoluejohtajat, kokeneet ja tunnetut poliitikot (V. J. Sukselainen, Väinö Leskinen, Arne Saarinen) putosivat: ”Me kuvittelimme, että niin kuin ennenkin oli aina tapahtunut, että vanhat valitaan ensin ja sitten vasta uusia pääsee sinne häntäsijoille. Mutta kävikin päinvastoin.”²⁶ Nuorison esiinmarssin yhteydessä on vedottu myös vauhtiin, jolla tv-julkisuus nosti uusia kasvoja politiikkaan: ”silloin tulivat niin kuin aika monet tällaiset televisiotähdet valituksi. Televisio oli uusi tällainen tiedotusväline ja siinä esiintyneet ihmiset olivat siten niin kuin tällaisia idoleja ja tähtiä. Näitä äänestettiin.”²⁷ Havainto pätee sekä tv-julkisuuden aiheuttamaan nosteeseen 1960–70-lukujen taitteesta alkaen että sosiaalisen median haluttuunottoon 2000-luvulla.²⁸

Nuorison vaikutuksen lisäksi eduskunnasta putoamista on selitetty ”naisbuumilla”, mikä ei enää ole järjestelmätason selitys, vaan johdettiin äänestäjien tekemistä valinnoista. Ehdokkaiksi asetettujen ja kansanedustajiksi valittujen naisten määrä alkoi kasvaa 1970-luvun lopulta lähtien. Periaatteessa myönteinen kehityskulku

19. Jouko Jääskeläisen haastattelu, 28–29, 158–159 (JKr 2019). Kansanedustaja (skl, kd) 1991–2003, 2011–2015. Erkka Railo, Mari K. Niemi, Ville Pitkänen & Sini Ruohonen (toim.) *Kamppailu vallasta. Eduskuntavaalikampanjat 1945–2015*. Docendo 2016, 241.

20. Olavi Borgin haastattelu, 104 (JK 2003). Kansanedustaja (lib) 1972–1975.

21. Vaalilautakunnan puheenjohtajan allekirjoittamalla oteäänellä saattoi antaa äänensä oman kunnan äänestysalueen ulkopuolella. Ennakoäänestys korvasi järjestelmän 1970 vaaleista alkaen.

22. Veikko Vennamon haastattelu, 82 (JK 1992). Kansanedustaja (ml, spp, smp) 1945–1962, 1966–1987, ministeri valtiovainministeriössä 1954–1956.

23. Seppo Keränen, *Vallan leppymättömät. Urho Kekkosen ja Veikko Vennamon taistelujen vuodet*. Auditorium 2015, 272.

24. Noponen 1972, 298–302.

25. Pauli Burmanin haastattelu, 43 (JKr 2010). Kansanedustaja (sdp) 1966–1970, 1974–1975. Äänioikeusikärajan muutoksista ks. Tarasti & Jääskeläinen 2014, 37, 44–69.

26. Arvo Salon haastattelu, 80 (JK 1992). Kansanedustaja (sdp) 1966–1970, 1979–1983, ministeri opetusministeriössä 1982–1983.

27. Edit Terästä haastattelu, 115 (EA 1990). Kansanedustaja (sdp) 1962–1972.

28. Railo & al. 2016, 138–140, 303–314.

saattoi koitua istuvan naiskansanedustajan koh-
taloksi:

Me naiset oltiin siihen saakka nautittu sem-
moista etua, että meitä oli vaan kolme ehdo-
kasta ja meidät kolme valittiin. Sitten tuli seit-
semän naisehdokasta ja taas vaan oli määrä
niin kuin kolme korkeintaan valita naisia tai
kaksihan oli pojilla tavoitteena, että tulisi vaan
kaksi "akkaa".²⁹

Riitta Järvisalo viittaa tässä puolueen piirijärjes-
tön "poikien" pyrkimykseen pudottaa naisedus-
tajia. Vakiintuneiden valta-asetelmien horjut-
taminen tasa-arvoon ja naisten joukkovoimaan
vetoamalla ärsytti joitakin naisehdokkaiden syr-
jäyttämiä miehiä.³⁰

Vielä 1960-luvulla eduskunnassa oli vähän
naisedustajia, eikä heidän asemansa ollut kadeh-
dittava:

Naiset on arvokkaita puolue-elämässä niin
kauan kuin ne tosiaan jaksavat vaan siihen

■ Kuva 1. Vuoden 1972 eduskuntavaaleissa puolueet
(kok, sdp, skdl) koettivat vedota nuortuneisiin äänes-
täjiin julkaisemalla vaalisinglejä. Lähde: Heikki Rajala,
Eduskunnan kirjasto.

yhteiseen hyvään. [...] Kerätä rahaa ja huo-
lehtia äänestäjistä ja kannattajista jollekin
miehelle. Mutta jos ne sitten alkavat itse tulla
esille, niin sitten ne on vähän pöhköjä sellaiset
naiset miesten mielestä.

Kokeneitten ja itsenäisten naisten pudottajat oli-
vat usein nuoria ja tv:stä tuttuja miehiä. "Vanha
rouva", 59-vuotias Edit Terästö koki tulleensa syr-
jäytetyksi myös korkean ikänsä takia.³¹

Vaalimatemiikka, poliittinen suunnittelu ja taustavaikuttajat

Puolueet pyrkivät maksimoimaan eduskuntaan
valittujen ehdokkaidensa määrän kussakin vaa-
lipiirissä. Ehdokkaiden asettaminen eduskun-
tavaaleihin perustuu vaalilainsäädäntöön sekä

29. Riitta Järvisalon haastattelu, 80 (JK 1999). Kansanedustaja (sdp) 1972–1979, 1983–1991.

30. Railo & al. 2016, 185–205.

31. Terästön haastattelu, 116. Terästön tilalle valittiin Kuopiosta 25-vuotias YLE:n tv-toimittaja Lasse Lehtinen.

puolueiden omiin sääntöihin ja käytäntöihin. Piirijärjestöt ovat viime kädessä vastuussa ehdokaslistojen laatimisesta ja vaaliliittojen solmimisesta.³² Ehdokasasettelussa on sääntelystä huolimatta niin paljon liikkumavaraa, että osa eduskunnasta pudonneista on katsonut puolueen sisäisten painotusten vaikuttaneen ratkaisevasti läpimeneen. Suomessa puolueen keskusjohdon mahdollisuudet vaikuttaa piirien toimintaan ja piirijärjestöjen mahdollisuudet manipuloida kentän eli perusjärjestöjen valintoja ovat kuitenkin rajalliset.³³

Yhtäältä puolueet haluavat listoilleen istuvia kansanedustajia, jotka ovat lähtökohtaisesti haastajaan paremmassa asemassa ja tuovat runsaasti ääniä. Toisaalta puolueet houkuttelevat listoilleen tunnettuja kasvoja, entisiä urheilijoita ja muita julkisuuden henkilöitä, joiden oletetaan vetoavan liikkuviin äänestäjiin.³⁴ Toisinaan julkisehdokkaat pudottavat pitkän päivätyön tehneitä parlamentaarikkoja. Hiihtäjäleghenda Juha Mieto sai vuoden 2007 vaaleissa yli 13 000 ääntä ja tiputti 24 vuotta kansanedustajana toimineen Jukka Vihriälän lisäksi Lasse Hautalan ja Aulis Ranta-Muotion. Kolme eri puolueen puheenjohtajaa oli houkutellettu Mietoä listoilleen. Hän suostui ehdokkaaksi vasta, kun pääministeri Matti Vanhanen kävi kotona pyytämässä ja keskustapuolue tuki avokätisesti kampanjaa.³⁵

Kaikki julkisehdokkaat eivät tule valituksi, mutta he saattavat syödä istuvien äänisaaliista ratkaisevan siivun. Julkisehdokkaan hyväksyminen puolueen listalle on nähty tietoisena päätöksenä horjuttaa istuvan edustajan asemaa: ”Minulehan sanoivat kokoomuksen ihmiset Lahdessa, että mitä pahaa sinä olet tehnyt, että puolue sinut näin haluaa pudottaa.”³⁶ Istuvilla on taakkanaan myös oletus, että he tulevat joka tapauksessa valituiksi, mihin haastajat ääniä kalastellessaan vetoavat.

Aikansa julkisehdokas, SKDL:n Terho Pursiainen onnistui tiputtamaan eduskunnasta sekä SKP:n puheenjohtaja Arne Saarisen (1970) että SKP:n vähemmistöläisten keulakuva Taisto Sinisalon (1979). Edellinen tapaus oli Saarisen mukaan radikaalin punapapin tv-julkisuuden aikaansaama vahinko:

Tämä pappihan – jollakin tavalla hänet koettiin siis hyvin myönteiseksi asiaksi. Katsottiin, että on ikään kuin nyt välttämättä saatava hänet eduskuntaan. Siis hänen esiintymisensä ja se seikka, että hän oli pappi, se oli siinä määrin uutta kuitenkin meidän välle, että se jollakin tavalla hullaannutti.

Saarisen mukaan piirijärjestön ”pojat” möhliivät:

[...] kyllä Helsingin piirijärjestö oli kovin pahoillaan, että siinä kävi sillä lailla kuin kävi, kävi vähän niin kuin anteeksi pyytämässäkin. Sanoivat, että he pitivät kerta kaikkiaan sitä niin kuin itsestään selvänä asiana, että minä menen lävitse. No, seuraavissa vaaleissa pojat sitten korjasivat asian.³⁷

Sinisalon putoaminen oli paraatiesimerkki laitavasemmistossa rehottaneesta äänen keskittämisen kulttuurista. Hajaannuksen tilassa olleen SKP:n sisällä enemmistö ja vähemmistö asettivat vuonna 1979 omat ehdokkaansa SKDL:n listalle. Puolueen fraktiot edellyttivät kannattajiensa äänestävän Kymen vaalipiirissä kahta kärkiehdokasta, joista Pursiainen sai 11 553 ääntä ja Sinisalokin melkein 10 000. Sinisalon mukaan kyse oli SKP:n suuntakamppailusta, jossa tavoitteena oli kaataa ”taistolaisuuden” keulakuva: “[...]en usko, että se oli henkilökohtainen kysymys, vaan se oli antaa isku stalinisteille, jos nyt ihan siihen kieleen pannaan.”³⁸

32. Kuitunen 1997, 90–140.

33. Ruostetsaari 1999, 84.

34. David Arter, Money and Votes. The Cost of Election for First-Time Finnish MPs. *Politiikka* 1/2009, 22–26.

35. Jukka Vihriälän haastattelu, 70–71 (ST 2017). Kansanedustaja (kesk) 1983–2007. Hautala 2003–2007, 2009–2019. Ranta-Muotio 1995–2007. Hellevi Pouta, *Mieto*. Karisto 2019, 165–166. Muut puheenjohtajat olivat perussuomalaisen Timo Soinin ja kokoomuksen Jyrki Kataisen. Kampanjatuesta (n. 25 000 euroa) ks. Arter 2009, 26.

36. Maija-Liisa Lindqvistin haastattelu, 44 (JK 2011). Kansanedustaja (kesk) 1991–1999, 2003–2007. Hän uskoi, että putoamiseen 1999 vaikuttivat entinen missi Riitta Väisänen ja näyttelijä Risto Autio (television Kotikatu-sarjan ”Hannes”).

37. Arne Saarisen haastattelu, 89 (TO 1989). Kansanedustaja (skdl) 1962–1970, 1972–1983, SKP:n puheenjohtaja 1966–1982. Arne Saarinen, *Kivimies*. Otava 1995, 194–195. Tv-julkisten vaikutuksesta 1970 vaaleissa, ks. Railo & al. 2016, 138–140.

38. Taisto Sinisalon haastattelu, 64–69, lainaus 66 (JK 1990). Kansanedustaja 1962–1979. Keskittämisestä ks. myös Railon & al. (s. 186) esimerkki Marja-Liisa Löyttyjärven ja piirin pääehdokka Markus Kainulaisen kaksinkamppailusta.

SKP:n vähemmistön on yleensä katsottu taitaneen äänten keskittämisen ja saaneen kokoaan suuremman ryhmän eduskuntaan. Sinisaloon mukaan kaksinkamppailun asetelma luotiin lehdistössä ja Pursiaisien äänestäjiksi haalittiin myös sosiaalidemokraatteja. Muille listan ehdokkaille jäi jaettavaksi vain 300–400 ääntä. Sinisaloon kaataminen kuvaa hyvin laitavasemmiston puolueuskollista kulttuuria, jossa puolue tai sen fraktiot ohjasivat äänestyspäätöksiä.

SKP:n sisäinen hajaannus syveni 1980-luvulla, ja enemmistö päätyi erottamaan vuonna 1985 vähemmistöläiset puoluepiirit ja jäsenet. He olivat vuoden 1987 vaaleissa Demokraattisen vaihtoehdon listoilla:

Mutta tosiaan tämä hajaannus vaikutti sitten siihen, että ei ollut mahdollista sillä tavalla saada. Siinä oli vähän uskottavuuden puutetakin, koska kyllä väki tajusi, että ei sieltä voi kahta saada millään. Mehän olisimme saaneet kolme paikkaa, jos olisimme olleet yhtenä listana, SKDL:n listalla olisimme saaneet kolme paikkaa enemmän.³⁹

Puoluehajaannukset ovat yleisemminkin tekijä, jolla eduskunnasta putoamista on selitetty. Sosiaalidemokraatit olivat hajaannuksen tilassa vuoden 1962 eduskuntavaaleissa, mutta siitä johtuvaa putoamista ei välttämättä koettu henkilökohtaisena tappiona: ”Ja silloin kävi sitten niin, että minä putosin pois eduskunnasta taikka eihän se tietysti ole minusta kiinni. Sieltä putosi edustaja pois.”⁴⁰ SMP:stä erotettujen 12 kansanedustajan (enemmistö ryhmästä) perustama SKYP onnistui seuraavissa vuoden 1975 vaaleissa uusimaan vain yhden edustajanpaikan. Perussuomalaisista irtautui vuoden 2017 kesällä 17 kansanedustajan Uusi vaihtoehto -ryhmä, jonka perustama Sininen tulevaisuus -puolue jäi 2019 vaaleissa kokonaan vaille kansanedustajia.

Osa pudonneista uskoi, että oman puoluepiirin painotukset vaikuttivat ratkaisevasti uudelleenvalinnan epäonnistumiseen. Piirin kärkiehdok-

kaaksi nostama haastaja voi parhaassa tapauksessa tehdä pitkän ja tehokkaan kampanjan, kun istuva edustaja vielä uurastaa eduskunnassa: ”Ja siinä oli vielä kyllä, ikävä kyllä, semmoista, että meidän piirin toiminnanjohtaja sanoi, että hän tulee tekemään kaiken voitavan, ettei sinua tulla valitsemaan. Se oli hyvin poikkeuksellista.”⁴¹ Olli Nepponen otaksui myös, että piirissä haluttiin nuorempi vaihtoehto 71-vuotiaan tilalle.

Yksittäisen ehdokkaan näkökulma ehdokasasetteluun ja kampanjoinnin painotuksiin eroaa puolueen piirijärjestön tarpeista perustavanlaatuisesti. Vaalimatematiikassa pyritään optimoimaan läpi päässeiden ehdokkainen määrä:

[...] se äänikynnys Etelä-Savossa oli noussut tosi korkealle, se oli 14,5 prosenttia ylipäättään ja sen lisäpaikan saaminen oli hankalaa, niin sitten tehtiin näitä kalkylointeja. Demarit muuten eivät lähde ikinä vaaliliittoihiin. Ei ole mitään tarvetta. Mutta niissä vaaleissa sitten tehtiin tämä epäortodoksinen ratkaisu, että tehtiin vihreiden ja vasemmistoliiton kanssa vaaliliitto. Minä itse kannatin sitä. [...] Minulla olisi ollut paikka saletti, niin sanotusti saletti. Mutta taas puolueen uskollisena soturina en minä ajatellut omaa paikkaa, vaan minä ajattelin, että nyt täytyy yrittää saada se, ja kun pelaa upperikasta ja rutiköyhää, nyt tuli rutiköyhää. Tavoiteltiin kahteen paikkaan lisäystä, kolmatta, niin lopputulos oli, että vaaliliitosta vihreitten Heli Järvinen naapurikunnasta meni läpi ja minä jäin rannalle ja demarit saivat vain yhden paikan.⁴²

Putoamista on selitetty myös puoluejohdon puutumisella vaalipiirin asetelmiin. Heimo Linnan mukaan keskustan puheenjohtaja Paavo Väyrynen halusi vuonna 1987 Vaasan vaalipiirissä varmistaa Esko Ahon jatkamisen eduskunnassa. Valtiovarainministeri Esko Ollila lähetettiin kertomaan maakunnan luottamusmiehille, että 21 vuotta edustajana pysyneen Linnan suhteet puoluejohtoon eivät olleet kunnossa: ”Mutta se

39. Mikko Kuopan haastattelu, 14 (ST 2015). Kansanedustaja (skdl) 1979–1987, (vas) 1995–2011.

40. Vilho Väyrysen haastattelu, 16 (MH 1989). Kansanedustaja (sdp) 1948–1962, oikeusministeri 1956, sisäasiainministeri 1956–1957.

41. Olli Nepposen haastattelu, 102–103, 106 (ML 2016). Kansanedustaja (kok) 1999–2011.

42. Jouni Backmanin haastattelu, 258 (ML 2018). Kansanedustaja 1987–2007, 2011–2015, ministeri sisäasiainministeriössä ja valtiovarainministeriössä 1995–1999, ympäristöministeri 2002–2003.

oli minulle täysin yllätys, että niin pitkälle poliitikassa halutaan mennä, että oikeastaan suoraan puolueen johdosta puututtiin siihen, miten ihmiset kentällä äänestävät.”⁴³ Linna käyttää hienovaraista kiertoilmausta: kyse oli ”poliittisesta suunnittelusta”.

Ehdokkaan näkyvyys vaalikampanjan aikana riippuu käytössä olevan vaalirahan määrästä. Puoluetoimistot jakavat valitsemilleen ehdokailleen vaalirahaa. Nykyään puolueiden menestyksestä vastuussa olevien puheenjohtajien vaalikulut yleensä katetaan. Istuvat kansanedustajat eivät automaattisesti saa puolueen varoja käyttöönsä. Kohdentamalla käytettävissä olevia varoja puolueiden piirijärjestöt vaikuttavat vaalituloksiin. Puolueiden paikallisosastot ja ehdokaiden tukiryhmät voivat toki vapaasti kerätä vaalirahaa oman ehdokkaansa tueksi.⁴⁴ Liian niukkaa vaalirahoitusta tai väärin kampanjassa kohdennettuja resursseja on käytetty monen putoamisen selittäväksi tekijänä.⁴⁵ Aina raha ei ratkaise: Seppo Westerlund käytti vuoden 1979 vaaleissa kampanjakuluihinsa toiseksi eniten rahaa koko Suomessa onnistumatta silti uusiin paikkaansa.⁴⁶

Suurimpien puolueiden ehdokaiden tärkeitä vaalirahoittajia ovat Suomessa yritykset ja työnantajajärjestöt, ay-liike sekä maataloustuottajien järjestöt.⁴⁷ Vuoden 2007 vaalirahaskandaali, jossa muutamat yrittäjät tarjosivat avokätisesti vaalirahoitusta lähinnä keskustan ja kokoomuksen ehdokkaille, lienee ilmeisin esimerkki pyrki-

myksestä vaikuttaa uuden eduskunnan kokoonpanoon.

Yksittäisen ehdokkaan näkökulmasta tausta-vaikuttajien suorasukainen puuttuminen vaali-asetelmaan aiheuttaa katkeruutta. Vasemmistoliiton ay-taustaiset vaalirahoittajat olivat laatineet vuoden 1995 vaaliin listauksen sekä tuettavista että tiputettavista ehdokkaista:

Se oli joka tapauksessa järjestelmä, jossa pyrittiin aika tiukasti ohjaamaan niin kuin ay-porukkaa erityisesti. [...]olisiko se ollut sitten liittovaltuuston kokous vai mikä se oli, niin Viialainen oli siinä vastassa. Me menimme Vokkolaisen kanssa samanaikaisesti. Viialainen tervehti, että jaha, tässä tulee se uusi tuleva kansanedustaja, ja siinä on sitten se putoava.⁴⁸

Vasemmistopuolueissa vaalitukea on myös saatettu suunnata sen mukaan, miten ehdokkaat ovat suhtautuneet ay-liikkeen tärkeiksi katsomiin asiakysymyksiin kuten ydinvoimaan:

Vuoden 1995 vaaleissa liittojen pää ilmoitti, että Korhosta ei rahoiteta, kun äänesti ydinvoimaa vastaan. Ne panivat Ouluun minulle vastaehdokkaita, joita ne rahoittivat. Kaikki rahat liitolta ohjautuivat sinne. [...] Vuoden 1999 vaaleissa vielä sama meno jatkui. Ne tekivät ihan totaalisen päätöksen, että ydinvoimapettureita kuuluu joukkoon. Se oli kovaa leikkiä.⁴⁹

43. Linna sai 400 ääntä vähemmän kuin Aho, joka jatkoi eduskunnassa toiselle kaudelle. Heimo Linnan haastattelu, 68 (JK 1994). Kansanedustajana 1966–1987, maa- ja metsätalousministeri 1976–1977.

44. Tomi Venho, *Rahastaa, ei rahasta, rahastaa. Suomalaisen vaalirahoituksen seurantatutkimus*. Kunnallisuuden kehittämissäätiön Tutkimusjulkaisu-sarja nro 94. Sastamala 2015, 66–82.

45. Pietari Jääskeläisen haastattelu, 121 (ST 2017). Risto Kuisma (90; JK 2013) ja Suvi Lindén (22–23; JK 2011) mainitsivat erikseen tv-mainosten puuttumisen. Jääskeläinen kansanedustaja (ps) 2009–2015, Kuisma (sdp, nuors, rem) 1995–2007, 2010–2011. Lindén kansanedustaja (kok) 1995–2011, kulttuuriministeri 1999–2002, viestintäministeri 2007–2011.

46. Kampanjaan kului 100 000 markkaa. Kaarlo af Heurlin käytti 150 000 markkaa, muttei tullut valituksi. Seppo Westerlundin haastattelu, 10 (TK 1989). Kansanedustaja (lib) 1970–1979, puolustusministeri 1976–1977. Ks. myös Pentti Jonninen, Lauri Tarasti & Leena Tulkki, *Vaalimainontatutkimus -79*. Oikeusministeriön lainvalmisteluosaston julkaisu 3/1979, 31.

47. Venho 2015, 98–100.

48. Iivo Polven haastattelu, 112–113 (JKr 2019). Kansanedustaja (vas) 1991–1999, 2003–2007. Sekä 50 000 markalla rahoitettu Jorma Vokkolainen että Polvi valittiin, mutta Polvi putosi vuoden 1999 vaaleissa. Risto Korhonen, *Hakaniemen voima- vuodet. Valtapeliä ay-liikkeessä 1985–1995*. Otava 2015, 171–179.

49. Martti Korhosen haastattelu, 29–30 (JKr 2018). Kansanedustaja (vas) 1991–2015, puheenjohtaja 2006–2009. Korhonen säilytti edustajanpaikkansa, vaikka menetti ay-liikkeen tuen. Lauri Metsämäen (sdp:n kansanedustaja 1987–1995, 1996–1999) haastattelussa (34; JKr 2015) 1995 vaaleista: ”Sitten toinen asia, mikä tähän vaikutti, oli se, että minä kadotin yhden pääkannattajieni luottamuksen, kun minä äänestin tässä ydinvoimaaäestyksessä väärin. Metallin kaverit täällä sanoivat, että ei tarvitse tulla pyytämään apua enää.”

Ydinvoimalobbausta kartoittanut tutkimus tunnistaa vaalituen menetyksellä painostamisen, mutta on varovainen arviomaan sen vaikutusta.⁵⁰

Henkilökohtaiset syyt ja ratkaisevat asiakysymykset

Kamppailu kansanedustajan paikoista on raakaa peliä, jossa ei voi paljastaa heikkouksiaan. Sairastuminen kampanjoinnin aikana saattaa hidastaa tahtia, mutta asian julkistaminen ei välttämättä kannata. Asiallinenkin lehtijuttu sairaudesta, joka ei vaikuta kansanedustajan työkykyyn, saattaa kääntyä ehdokasta vastaan.⁵¹ Poliitikon ei liioin kannata näyttää, ettei hän itse usko vaalimenestykseensä: ”Politiikassa kun alkaa pelkää putoamista, niin sitä putoo. Äänestäjät haistaa pelon.”⁵²

Myös myönteinen muutos henkilökohtaisessa elämässä saattaa toimia selityksenä eduskunnasta putoamiselle. Lapsen saaminen vuonna

■ Kuva 2. Vaalimainonta lisää ehdokkaan näkyvyyttä, mutta se on kallista. Juhana Sipilän (lib) kadunvarsimainoksia Helsingistä vuoden 1970 eduskuntavaaleissa. Lähde: Helsingin kaupunginmuseo.

1990 vaikutti Pirjo-Riitta Antvuoren mielestä omaan vaalitulokseen 1995, semminkin, kun naispoliitikkojen raskaudet yleistyivät vasta 1990-luvun edetessä: ”Ei saanut sitä semmoista intoa ja kipinää siihen kampanjan tekoon, eikä niihin politiikan asioihin, kun oli niin jotenkin sitten vielä sen pienen lapsen kanssa.”⁵³

Avioero ja uusi liitto kansanedustajakollegan kanssa on aina mediatapaus, joka saattaa vaikuttaa äänestyspäätöksiin. Johannes Virolaisen pitkä parlamentaarikon ura katkesi putoamiseen vuonna 1983, minkä yhtenä syynä on pidetty avioeroa ja uutta liittoa. Samoissa vaaleissa putosi

50. Ilari Hylkilä, *Suomen viidennen ydinvoimalan lobbaus kansanedustajan näkökulmasta*. Pro gradu. Jyväskylän yliopisto 2003, 133–136. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/12931> (1.7.2020).

51. Perustuu kolmeen veteraanikansanedustajahaastatteluun, joita ei tässä yhteydessä ole tarpeen yksilöidä.

52. Anonymisoitu istuvan edustajan haastattelulausunto vuodelta 2017 teoksessa Anna Kontula, *Eduskunta. Ystäviä ja vihhamiehiä*. Into 2018, 47–48.

53. Pirjo-Riitta Antvuoren haastattelu, 28 (TK 2007). Kansanedustajana (kok) 1987–1995, 1996–2003.

myös Sinikka Linkomies-Pohjala, joka oli solminut uuden avioliiton kansanedustaja Toivo T. Pohjalan kanssa. Vuoden 2011 vaaleissa jäi valitsematta tuore kansanedustaja-aviopari Kirsi Ojansuu-Kaunisto ja Timo Kaunisto.⁵⁴

Jotkut selittävät putoamistaan väsymisellä ja motivaation hiipumisella:

Mutta joka tapauksessa siis yhdistelmä oli se, että oma motivoitumattomuuteni, joka varmaan näkyi naamasta ja matkusteluna, pois-
saolot, päivärahat ja sitten tämä naisten tuleminen.⁵⁵

Minä kävin suuripiirteisesti ja löyhästi vaalikampanjan. Minä vähän luotin, että minä menen itselläni läpi. [...] Jos ihan oikein syvältä, syvältä hakee, voi olla, että minä aloin olla itsekin väsynyt.⁵⁶

Puolue saattaa edellyttää kokeneilta kansanedustajilta ehdokkaaksi asettumista. Esimerkiksi Kusti Eskola katsoi, että valinta ryhmänjohtajaksi velvoitti ehdokkaaksi: "[...]minä jo edellisenä -58 vaaleihin yritin päästä pois. Olin väsynyt jo ja tuntui, ettei sitä koko ikäänsä näissä touhuissa jaksa olla."⁵⁷

Väsymiseen ja motivaation puutteeseen vetoaminen on toisaalta tapa ilmaista, että halutessaan ehdokas olisi tullut valituksi. Motivaation puute saattaa juontaa juurensa turhautumisesta, jota kansanedustaja on kokenut tultuaan valituksi eduskuntaan merkittävämmän vallankäyttäjän asemasta. Gustav Björkstrand valittiin ensi kertaa eduskuntaan nelivuotisen tiede- ja kulttuuriministerikauden jälkeen: "[...] minä ajattelin, että mitä ihmettä minä teen täällä. Enhän minä voi tehdä mitään hyödyllistä täällä, että minä voin puhua ja keskustella, mutta ei sillä ole mitään merkitystä. Päätökset tapahtuvat muualla."⁵⁸ Hän oli käytettävissä ehdokkaaksi vuoden 1991 vaaleissa, mutta ilmoitti varomattomasti julkisu-

udessa, että akateemisen uran jatkaminen professorina olisi yhtä hyvä vaihtoehto.

Björkstrand nosti vaalikampanjansa kärjeksi Vaasan yliopiston kaksikielisyyden puolustamisen. Kaksikielisen yliopiston tapaus on esimerkki asiakysymyksestä, jonka haastateltava on kokenut vaikuttaneen eduskunnasta putoamiseen. Jouni Backman on tunnistanut samanlaisen tunteisiin vetoavan asiakysymyksen, synnytyksen lopettamisen Savonlinnan keskussairaalaissa. Päätös haittasi ehdokkaan asemaa, vaikka hän koki "vetäneensä kotiinpäin" eli onnistuneensa edellisellä kaudella monessa kotikaupungilleen tärkeässä hankkeessa:

Myönteiset asiat eivät paina verrattuna niihin kielteisiin. Pelkkä se synnytyksen loppuminen, ja synnytykset loppuivat Savonlinnassa sen takia, kun siellä ei ole enää synnyttäjiä. [...] Poliitiikkakin on kuitenkin viime kädessä tunteita, psykologiaa, mielikuvia, siis tällaista. Ei faktoja.⁵⁹

Joissakin ratkaisevaksi koetuissa asiakysymyksissä edustaja on tiedostanut päätöksensä todennäköisen vaikutuksen uran jatkolle. Kansanedustajien taivuttelu kannattamaan poikkeuslakia, jolla Kekkonen valittiin jatkamaan presidenttinä ilman vaaleja vuonna 1974, oli kokoomuksen kenttäväelle liikaa: "[...]sinä päivänä, kun menet Kekkonen taakse, niin se on eduskunnasta – ja niin tässä minulle kävi, että kun minä menin Kekkonen taakse, niin minä putosin sitten eduskunnasta. Se oli niin raskas teko. Mutta minä tein sen aivan täysin tietoisena."⁶⁰

Ratkaiseviksi koetut asiat ovat eduskunnassa usein niin sanottuja omantunnonkysymyksiä, joihin kansanedustajat voivat muodostaa kantansa itsenäisesti. Omantunnonkysymyksiksi on katsottu esimerkiksi energiaratkaisuihin, uskontoon sekä avioliittoon liittyvä lainsäädäntö. Alkoholi on suomalaisille äänestäjille pyhä aihe:

54. Kirsi Ojansuu-Kauniston haastattelu, 118–119 (JKr 2018). Kansanedustaja (vihr) 1999–2011. Kati Katajisto, *Verraton Virolainen. Johannes Virolainen 1914–2000*. Otava 2017, 549.

55. Lasse Lehtisen haastattelu, 39 (JK 2014). Kansanedustaja (sdp) 1972–1983.

56. Virpa Puiston haastattelu, 211–212 (TK 2011). Kansanedustaja (sdp) 1987–2007.

57. Kusti Eskolan haastattelu, 122 (JM 1991). Kansanedustaja (ml) 1945–1962.

58. Gustav Björkstrandin haastattelu, 101 (JKr 2013). Kansanedustaja (rkp) 1987–1991, ministeri opetusministeriössä 1983–1987.

59. Jouni Backmanin haastattelu, 306.

60. Mauri Sepän haastattelu, 47 (TK 1990). Kansanedustaja (kok) 1954–1962, 1970–1975.

Ja syy, miksi minä putoisin, oli yksinkertaisesti tämmöinen, että minä olin tehnyt aloitteen, niin, me olimme EU:hun liittyneet ja sitten alkoi itärajalla tämä viinaralli. [...] mutta sitten se kansan suussa kääntyi niin, että Sinikka haluaa, että viinan tuonti lopetetaan, ja sehän on kauheata, kun sitä alkaa kansa puhua. [...] Sitten tietysti vastustajathan viljelivät sen vielä niin kuin kovemmin, että minä olen tehnyt ehdotuksen, että kokonaan lopetetaan viinan-tuonti Venäjältä minun aloitteestani.⁶¹

Myönteinen kanta ydinvoiman lisärakentamiseen ja Suomen EU-jäsenyyteen oli hankala yhdistelmä keskustalaisille: ”Se EU-ratkaisu oli hankala ratkaisu nimenomaan keskustan kentällä ja minä leimallisesti olin EU-jäsenyyden kannalla. Sitten toinen hyvin herkkä paikka oli ydinvoima, eliikkä oli äänestetty 93 ydinvoimasta ja olin ollut sen kannalla.” Vuoden 2011 vaaleihin vaikuttivat Markku Laukkasen mukaan kuntaliitosasiat, joiden avulla kilpailija teki ”oikein likaisen kampanjan”. Itsetunto ei kahdesta putoamisesta järkkynyt: ”tässä ei ollut kummassakaan kyse siitä, että olinko minä täällä ollut hyvä kansanedustaja vai en, vaan ihan muista asioista.”⁶²

Toisille putoamisen jälkipyykki nimenomaan johtaa analyysiin omasta riittämättömyydestä kansanedustajana: ”[...]siinä meni varmaan puoli vuotta, kun sitä pohti, että mitä minä tein väärin. Tavallaan sellaista hirveätä itsesyytöstä, että minä en tehnyt sitä ja sitä, ja minun olisi pitänyt tehdä sitä ja tätä.”⁶³ Sinikka Hurskainenkin sai korjaavan kokemuksen tultuaan uudelleen valituksi kansanedustajaksi neljän vuoden kuluttua.

Median vaikutus putoamiseen

Poliitikot tarvitsevat julkisuutta pyrkiessään kansanedustajiksi ja sen jälkeen tullakseen valituksi uudelleen. Poliitikkojen keskinäinen kilpailu

näkyvyydestä 1970-luvulta lähtien sähköistyneessä ja kaupallistuneessa julkisuudessa on koventunut; nykymedia korostaa asioiden sijasta henkilöitä, tunteita ja vastakkainasetteluja.⁶⁴ Kansanedustajat janoavat myönteistä julkisuutta ja samanaikaisesti pelkäävät kasvojen kulumista, julkisuusnosteen hiipumista ja alamäen vauhdittamista kielteisellä julkisuudella. Eduskunnasta putoamisen selityksissä media mainitaan usein.

Media seuraa kansanedustajien aktiivisuutta määrällisten mittarien avulla, mitä veteraanihaastatteluissa kritisoidaan. Täysistuntopuheiden ja valtiopäivätoimien määrien oletetaan osoittavan aktiivisuutta, poissaolotilastojen puolestaan laiskuutta ja piittaamattomuutta.⁶⁵ Kun kielteisiä tilastoja on julkaistu aivan eduskuntavaalien aattona, listojen kärkiehdokkaat ovat kokeneet tullessaan väärin kohdelluiksi:

[...] mutta silloin ennen näitä vaaleja lehdessä julkaistiin minusta täysin asiaton juttu, oliko se kuudella palstalla, että minä olen eduskunnan laiskin, kun minulla on poissaoloja enemmän.⁶⁶

[...] MTV teki [...] viikkoa tai kahta ennen, poissaolotilastoja, joita johti Paasio, joka oli ulkoministeri ja minä olin kolmas. Ja täällä heti radio ja paikalliset lehdet hyökkäsivät, Elo laiska mies ja ei osallistu eduskunnan istuntoihin.⁶⁷

[...] kun ennakköäänestys alkoi, tuli Sunnuntairaportti, jossa tuotiin esille ”kymmenen kärjessä poissaolleet”. Siinä haastateltiin kaikkia muita, joiden nimi oli siinä listalla, ja tuotiin näkyvästi, mutta minua ei haastateltu.⁶⁸

Haastateltavien mielestä tilastoidut poissaolot johtuivat työmatkoista tai sairaudesta. Entinen toimittaja Lasse Lehtinen ymmärsi tiedotusvä-

61. Sinikka Hurskaisen haastattelu, 24–25 (TK 2013). Kansanedustaja (sdp) 1983–1999, 2003–2011.

62. Markku Laukkasen haastattelu, 24, 157 (TK 2014). Kansanedustaja (kesk) 1991–1995, 1999–2011. Ks. myös kokoomuksen maanviljelijäedustaja Heikki A. Ollilan (1987–1995, 2003–2011) haastattelu, 19 (TK 2013): ”Kokoomuksen maatalouskenttää rangaistiin tästä EU-ratkaisusta ihan selkeästi.”

63. Sinikka Hurskaisen haastattelu, 27.

64. Ville Pernaa, Neljäs valtiomahti haastaa ensimmäisen. Teoksessa Ville Pernaa, Tuula H. Laaksovirta & Pentti Lumme (toim.) *Ensimmäinen ja neljäs valtiomahti*. Suomen eduskunta 100 vuotta, osa 10. Edita 2007, 111–114.

65. Poissaolojen seurannasta ks. Pernaa 2007, 93–94. Pentti I. Lumme: Eduskuntajournalismin vuosisata. Teoksessa Ville Pernaa, Tuula H. Laaksovirta & Pentti Lumme 2007, 307–309.

66. Hannu Kemppaisen haastattelu, 54 (JK 2010). Kansanedustajana (kesk) 1983–1987, 1991–1999.

67. Mikko Elon haastattelu, 20 (TK 2011). Kansanedustajana (sdp) 1979–1991, 1995–2007.

68. Maija-Liisa Lindqvistin haastattelu, 30.

lineiden näkökulman: "[...]Savon Sanomat oli hyvin ystävällinen, mutta totta kai oli pakko raportoida, jos on eduskunnan poissaolojen ykkönen, niin täytyyhän se uutinen julkaista myöskin."⁶⁹

Myös myönteinen julkisuus saattaa vaikuttaa istuvan ehdokkaan putoamiseen. Erityisen vaarallisia ovat listaukset todennäköisesti valituksi tulevista ehdokkaista. Vakiintuneetkin äänestäjät saattavat olettaa, että istuvan ehdokkaan läpimeno on varma, ja siirtää äänensä niitä enemmän tarvitsevalle:

Keskisuomalainen teetti kaksi vai kolme maakunnallista gallupia, jotka osoittivat ja joita tulkittiin niin, että paikka on varma [...] Se oli varmaan yksi syy siihen, niin kuin jälkepäin ovat sanoneet jotkut, että äänestimme Hakkarista, kun arvelimme, että sinä joka tapauksessa pääset, kun gallupit näyttävät siltä.⁷⁰

■ Kuva 3. Poliitiikan media seuraa herkeämättä eduskuntatyötä. Haastatteluaineistojen mukaan politiikan uutisointi vaikuttaa myös eduskunnasta putoamisiin. Lähde: Esa Hilli / Eduskunta

Joissain tapauksissa puoluejohtajana, päätoimittajana tai ministerinä toiminut ehdokas on saatanut tuodittautua siihen, että näkyvyys ja teot puhuvat puolestaan: "Sitä palautetta kyllä ihmisiltä tuli, ja kaikki pitivät täysin selvänä, että minä menen läpi. Silloin siinä juuri tulee se vaara, niin kuin tässä vielä se konkretisoitui, kun Tuulikki Ukkola jätti tehtävänsä."⁷¹

Osa haastatelluista oli sitä mieltä, että heidän saavutuksiaan kansanedustajana ei riittävästi uutisoitu. Ennen sosiaalisen median aikakautta edustajat ovat olleet viestinnässään riippuvaisia

69. Lasse Lehtisen haastattelu, 40.

70. Toimi Kankaanniemen haastattelu, 38 (JKr 2012). Kansanedustaja (skl/kd) 1987–2011, 2015– (ps). Ks. myös Noponen 1972, 291.

71. Suvi Lindénin haastattelu, 21. Puoluejohtajista esim. Johannes Virolainen, Aarne Saarinen ja Tarja Cronberg, päätoimitajista *Suomen Sosialidemokraatin* Pauli Burman.

toimittajien suopeudesta. Alueen valtalehden noudattama tasapuolisuus edustajien kohtelussa on saatettu tulkita tahalliseksi vähättelyksi:

Kyllä minä koin, että olin selvästi aktiivisin: kirjoitin eniten, otin eniten kantaa, laitoin puhereferaatteja, mutta ei sitä vaan lehdessä näkynyt. Se ei julkaissut; se halusi olla niin millimetritasapuolinen. Sitten näistä passiivisimmista ne kävivät tekemässä asiakseen juttuja, jos minun kirjoitukseni meni läpi. [...] Jotenkin lehti teki minusta räkyttäjän, että se ei ollut sopivaa. Lehden tuki, minä en tiedä, mutta tämä uusi päätoimittaja, joka on selvästi, onko se 10 vai 50 prosentin syyllinen siihen, että en ole kansanedustaja.⁷²

Median on väitetty myös kostaneen tiputtamalla kansanedustajan eduskunnasta. Esimerkki liittyy lakialoitteeseen rekisteröidystä parisuhteesta vuodelta 1997. Maija-Liisa Lindqvistin täysistuntopuheenvuorossa parisuhteessa elävien seksuaalivähemmistöjen edustajien oikeuksien laajentamista verrattiin siihen, että tulevaisuudessa joku ”voisi elää vaikka sian kanssa”. Kohulausunnon huumoria tavoitellut jatko⁷³ ei enää saanut palstatilaa:

Nämähän olivat uhanneet minua. Silloin kun minä sanoin tämän eduskunnassa, niin ei mennyt tuntiakaan siitä [...] Siis kun tuli puheelinsoitto. Mies soitti, että meitä on niin paljon tiedostusvälineissä, että voimme tuhota täysin sinun urasi, sinä et ole sitä lakia tekemässä, kun se tulee seuraavalla kaudella.⁷⁴

Kun sitten Sunnuntairaportti eniten eduskunnasta poissa olleista kansanedustajista lähetettiin tv:stä, Lindqvist kertoi ajatelleensa heti: ”se on tässä”. Hän ei ollut vastustamassa, kun laki rekisteröidystä parisuhteesta hyväksyttiin eduskunnassa vuonna 2001.

72. Hannu Kempaisen haastattelu, 53–54.

73. ”Moni katsoo sen jälkeen, jos tällainen aloite hyväksyttäisiin ja asia vietäisiin eteenpäin, että seuraava vaihe olisi, että voisi elää vaikka sian kanssa ja se olisi yhteiskunnassa hyväksyttävää. (Puhemies koputtaa) Moni varmasti sitä välillä tuntee avioliitossakin olevansa, mutta jos näin harhainen käsitys on normaalista perheyhteisöstä, mikä kuului ed. U. Anttilan puheenvuorosta, niin ihmettelen ja toivon, ettei tämä etene mihinkään.” *Valtiopäivät 1997*, pöytäkirjat 3, 3633 (16.9.1997).

74. Maija-Liisa Lindqvistin haastattelu, 30.

75. Arto Lampisen haastattelu, 120 (TK 1993). Kansanedustaja (kok) 1974–1983. Kansliatoimikunnan jäsenistä vain Kauko Juhantalo säilytti edustajanpaikkansa. Veikko Helle ja Kauko Tamminen eivät asettuneet ehdolle.

76. Terhi Nieminen-Mäkynen haastattelu, 36–37 (ST 2016). Kansanedustaja (lib) 1975–1983.

Paavo Väyrysen ”jalasmökkikohu” oli vuoden 1983 eduskuntavaalien kuumimpia puheenaiheita. Helsingissä asunut Väyrynen oli ilmoittanut kotipaikakseen Keminmaan, minkä mukaan hänelle maksettiin kansanedustajan päivärahaa. Verottajan puututtua käytäntöön lääninhallitus päätti, että päivärahoista oli luovuttava. Väyrynen valitti vaalien lähestyessä korkeimpaan hallinto-oikeuteen. Eduskunnan kansliatoimikunta päätti, että päivärahaa maksetaan, kunnes KHO:sta saadaan päätös. Oikeuskansleri Kai Korte syytti kansliatoimikuntaa virkavirheestä ja julkisti kiistan vaalien alla:

Vennamo näki siinä elämänsä tilaisuuden, hänen jo melkein alas ajettu puolueensa pääsi tähän rötösherrajahtiin ja niinhän me sitten kansliatoimikunta olimme ne vaalien alla olevat kaksi viikkoa, niin melkein joka päivä negatiivisessa julkisuudessa. Sen seurauksena voidaan todeta, että silloin putosivat kansliatoimikunnan jäsenistä Juuso Häikiö, Johannes Virolainen, Reino Breilin ja minä.⁷⁵

Populistinen rötösherrajahti nosti SMP:n vaalivoittoon ja hallitukseen. Vaalien protestiluonne selittää myös suurta putoajien kokonaismäärää (50).

Iltapäivälehdessä lööppi ennen vuoden 1983 vaaleja ”En välitäkään tietää, mistä rahat tulevat. Miljoonia vaalikampanjaan” päätti haastatteluaineiston mukaan yhden parlamentaarisen uran. Terhi Nieminen-Mäkynen oli saanut puolueensa kunnallisjärjestöltä tukea yhteen mainokseen vuoden 1975 vaaleissa. Puolueen sisäpiiristä vaarallisen lähellä vaaleja vuodettu tieto oli iltapäivälehdessä lööppitoimituksessa vielä muokattu kohtuuttomaksi otsikoksi. Kuvavalinta tuki kielteistä viestiä: ”Ja semmoinen kuva vielä, tämmöinen, minulla on kieli vähän ulkona.”⁷⁶ Vuodon syyksi haastateltava epäili liberaalien sisäistä linjariitaa, jossa hän edusti keskustayhteistyön suuntaa.

Leena Luhtasen ongelmat median kanssa alkoivat vuoden 2007 eduskuntavaalien alla, kun *Iltalehti* raportoi tämän puolison maksaneen pimeästi 800 euron laskun vuoden 2004 kunnallisvaalimainoksen tekijälle. Luhtanen kuvasi haastattelussa, että hänen oikeusministerinä käymänsä vaalikampanja lässähti kohu-uutisointiin: ”Kun minä olin jossain asutuskeskuksen ostoskeskuksessa, niin takana oli lööppi taas, isot lööpit näistä jutuista ja minun pääni kuva siellä.” Luhtasen mieleen jäi myös vaali-ilta, jolloin toimittajat tulivat kotiovelle kyselemään putoajan tunnelmia: ”Mutta sitten minä avasin ja siellä olivat *Iltalehden* toimittajat, salamavalot räppäsivät ennen kuin kerkesin oven avata; miltä nyt tuntuu?”⁷⁷

Skandaalin logiikka avautuu myös tapauksesta, jossa hiljattain toiselle kaudelleen valittu kansanedustaja sai syytteen kolmesta törkeästä kirjanpitorikoksesta. Media uutisoi tapauksen näyttävästi, mutta syytteet kaatuivat sekä käräjäoikeudessa että hovissa. Kun kansanedustajan epäily oli iso uutinen, vapauttava tuomio ei enää kiinnostanut: ”kun tuomio tuli, niin tämä Yle kyllä jo julkaisi sen, se kertoi aivan suoraan. Mutta MTV ei kertonut, ennen kuin soitin ja kerroin, että tuomio on saatavissa, että julkistatte sen, koska julkistitte syytteen, niin teette myös sen. Mutta *Helsingin Sanomat* oli kaikista hankalin.”⁷⁸ Keran menetettyä mainetta oli hankala puhdistaa: Iivo Polvi katsoi, että pitkän prosessin kielteinen julkisuus pudotti hänet eduskunnasta.

Putoaminen on monen tekijän summa

Tässä artikkelissa entisten kansanedustajien havaitsemia syitä putoamiselleen eduskunnasta on eritelty teemoittain. Yksi ainoa tekijä on harvoin kenellekään ratkaiseva, pikemminkin selitykset koostuvat monista pienistä puroista. Johannes Virolaisen kaltaisen ikihongan kaatuminen kelpaa esimerkiksi: Eduskunnan puhe-

mies Virolainen oli ennen vuoden 1983 vaaleja menestynyt kohtuullisesti presidentinvaaleissa mutta saanut kielteistä julkisuutta Kekkonen kauden kritiikistään, Jasser Arafatin toteutumattomasta Suomen-vierailusta, kansanedustajien päivärahajupakasta sekä virheistä eläkeuudistuksessa. Vaaliliitossa kristilliset keskittivät äänensä Impi Muromalle, joka nousi 400 äänen erolla Virolaisen ohi eduskuntaan. Vaalimatemaattikalakin oli merkityksensä, sillä kolme karjalaistaustaista miesehdokasta oli jakamassa Virolaisen äänipottia Uudellamaalla. Vanhoillisimmat kannattajat eivät hyväksyneet avioeroa pitkän liiton päätteeksi. Veteraanihaastattelussaan Virolainen vetosi ainoastaan siihen, että hän oli puhemiehenä puolustanut päivärahakohussa ryvettyneitä kansanedustajia.⁷⁹

Enemmistö haastateltavista katsoi, että syy omaan putoamiseen oli jossain muualla kuin omissa toimitissa kansanedustajana. Ilmeisissäkin tapauksissa, jotka olivat poikineet kohujulkisuutta, saatettiin syyttää median ajojahtia: ”Se minun puhe ei varmasti ollut syyllinen.”⁸⁰ Media on monelle niin sanottu hyvä vihollinen, jolle syy putoamisesta on houkuttelevaa ulkoistaa. Leipääntyminen kansanedustajan tehtävään sekä vetoaminen motivaation puutteeseen ja vaisuun vaalikampanjointiin ovat tapoja ilmaista, että halutessaan ehdokas olisi tullut valituksi uudelleen.

Vähemmistö haastatelluista kykeni harjoittamaan varsinaista itsekritiikkiä putoamista selittäessään. Lasse Lehtisen tapa myöntää oma laiskuus kansanedustajana syyttämättä mediaa tai kilpailijoita erottui joukosta: ”Käyttivät hyväkseen tietysti, mutta siis minä tarkoitan, että minähän ne aiheet annoin heille.”⁸¹ Sinikka Hurskainen nosti esiin yhden pahan virheen, ehdotuksensa viinarallin kieltämisestä, ja koki etenkin jälkeenpäin riittämättömyyden tunnetta: olisi pitänyt tehdä yhtä ja toista ollakseen parempi kansanedustaja. Kaikki naiset eivät olleet yhtä itsekriittisiä.

77. Leena Luhtasen haastattelu, 196–197 (ML 2014). Kansanedustaja (sdp) 1991–2007, liikenne- ja viestintäministeri 2003–2005, oikeusministeri 2005–2007. Luhtanen vaikenä. *Iltalehti* 17.3.2007.

78. Iivo Polven haastattelu, 181. Polvi, ammatiltaan kirjanpitäjä, oli havainnut kavalluksen erään vasemmistojärjestön tileissä. Kavalluksesta epäilty henkilö sai lausunnoillaan syyttäjän vakuutettua Polven osuudesta rikokseen.

79. Johannes Virolaisen haastattelu, 40 (JM 1993). Kansanedustaja (ml/kesk) 1945–1983, 1987–1991, puheenjohtaja 1964–1980, moninkertainen ministeri, pääministeri 1964–1966. *Katajisto* (2017, 549–550) huomauttaa alaviitteessä 1138: ”Tässä Virolainen ei selitä tippumistaan avioerolla, mutta kyse onkin eduskuntahaastattelusta.”

80. Maija-Liisa Lindqvistin haastattelu, 29. Ks. myös ministerieron kokeneen Lindénin haastattelu, 21: ”[...]koen, että se luottamus ei minulta kadonnut sen takia, ettei olisi ollut luottamusta siihen minun työhöni.”

81. Lasse Lehtisen haastattelu, 40.

Jussi Rannan kertomus putoamisesta vuoden 1995 vaaleissa on tässä aineistossa ainutlaatuisen. Kolmannen kauden kansanedustaja toimi lama-aikana eduskunnan pankkivaltuuskunnan varapuheenjohtajana ja koki henkilökohtaisesti kansalaisten hädän:

Näki, että se seinä kaatuu päälle ja poliittisesti oli vaikeaa se, että sen seuraukset olivat niin kamalia, että tuli paljon konkursseja, valtava määrä työttömyyttä. Ei se vielä, mutta sitten kun ei pysty tekemään mitään, ettei ymmärrä eikä saa tietää kaikkea sitä mitä talouselämässä, suuressa talouselämässä, tapahtuu, mikä osittain sitten on tätä aikaansaamassa.

Ranta kuvaili oireilleensa henkilökohtaisessa elämässään ja kävi huppenneilla voimillaan ”surkean” vaalikampanjan. Putoaminen oli selviö, mutta se ”[...]oli itse asiassa sitten siitä eteenpäin taas ajatellen parasta, mitä minun elämässäni tapahtui, koska sitten minä taas pääsin sellaiseen ympäristöön, jota minä hallitsin.” Elämänmuutos, avun hakeminen ja työpaikan löytäminen auttoivat jaloilleen. Järkkynyt usko poliittiseen vaikuttamiseenkin palasi:

[...] kyllä minulle nyt jää niin huono kuva tästä viimeisestä eduskuntakaudesta, että minä pyrin sinne vielä kerran, ja teen sitten kaikki sillä lailla, kuin minä näen sen itse oikeaksi ja hyväksi, että olen isoissa asioissa mukana positiivisesti ja että sitten minun on hyvä jäädä pois, se ei jää kalvamaan.⁸²

Rannan kuvaus putoamisen syistä on selviytymistarina menestyskertomuksen sisällä. Kriittinen näkemys kohdistui omaan hankalaan asemaan lama-ajan vastuunkantajana. Poliittinen rooli heijastui myös henkilökohtaiseen elämään. Muistelu etenee kuitenkin vaikeuksien ja kriisien kautta voittoon, jota edustaa onnistunut paluu eduskuntaan: ”[...] pystyin tekemään siitä hyvin mielekkään jakson.”⁸³

Pyrkimys lukea veteraanikansanedustajahaastattelujen menestyskertomuksia vastakarvaan, tarttumalla politiikan uran epäonnistumisen kuvauksiin, vahvistaa käsitystä tutkimusaineiston eli entisten poliitikkojen haastattelupuheen erityislaadusta. Vaikeatkin aiheet tavataan selittää parhain päin, niin, että syy epäonnistumisiin on jossain muualla kuin itse poliitikossa. Kehityskertomuksissa on suvantovaiheita ja kriisejä, mutta kriittinen itsereflektio ja menestyskertomuksen kaavan rikkominen luonnistuvat vain harvoilta.

Putoamisten syiden analyysissa järjestelmätason selitykset vaikuttavat uskottavammilta kuin mielikuvat puolueen tai sen taustavaikuttajien ohjauksesta. Puolueen ja yksittäisen ehdokkaan välillä on kuitenkin eturistiriita, joka ilmenee siinä, miten kylmästi pudonneisiin on suhtauduttu. SDP hävisi vuoden 2007 eduskuntavaalit, ja monet istuvat edustajat putosivat. Puolueen lähettämä kortti, jossa kiitettiin tehdystä työstä ja sitkeästä kampanjasta, ei paljoa lohduttanut. Kun kohtelua ihmeteltiin, varapuhemies Johannes Koskinen (sdp) suostui järjestämään tilaisuuden, jonne kutsuttiin vaaliasiantuntija alustamaan pudonneille tappion syistä. Virpa Puiston mukaan tunnelma tilaisuudessa oli niin väkinäinen, että Ilkka Taipale poistui näyttävästi kesken alustuksen. Taipale järjesti vaihtoehtoisen tilaisuuden hotelli Presidenttiin, jossa kohtalontoverit jatkoivat surutyötään.⁸⁴

Putoamisselitysten tulkinnanvaraisuus lisäantyy yksittäisten asiakysymysten kohdalla ja median vaikutuksiin vedottaessa. Julkisuudessa syntynyt kielteinen mielikuva kansanedustajasta (esimerkiksi laiska, huijari, pimeän työn hyödyntäjä) voi sinänsä tuhota hyvänkin kampanjan. Kielteinen mielikuva – ikävä kyllä – myy paremmin kuin myönteinen. Median raportoinnin pitäisi perustua kansanedustajien tekemisiin ja tekemättä jättämisiin. Kokeneet poliitikot tietävät, että virheelliseen uutisointiin puuttuminen pahimmillaan vain pidentää piinaa julkisuuden valokeilassa. Epäreiluksi koettu kohtelu jää mieleen ja puhuttaa yhä vuosien kuluttua: putoami-

82. Jussi Rannan haastattelu, 84–85 (TK 2012). Kansanedustaja (sdp) 1983–1995, 1999–2003. Ranta joutui taloudelliseen ahdinkoon taattuinaan sukulaistensa lainoja. Puukkomiehen öinen vierailu Helsingin-kämpän ovella oli kansalaisten pahan olon rajuihin oire.

83. Jussi Rannan haastattelu, 86.

84. Virpa Puiston haastattelu, 214. Ilkka Taipaleen haastattelu, 82–83. Kansanedustajana (sdp) 1971–1975, 2000–2007.

sen analyysit kääntyvät joissakin veteraanihaastatteluissa vaikean mediasuhteen ruotimiseksi.

Tämän artikkelin alussa todettiin, että demokratiassa äännet ratkaisevat. Haastatteluaineiston kautta edustuksellisen demokratian toteuttajien ääni on tullut kuulluksi. Yksinkertaisin ja aseista-riisuvinkin selitys eduskunnasta putoamiselle lienee

yhä Matti Saarisen tokaisu – ”[...]kun paikallinen lehti kysyi, miksi putosit eduskunnasta, [sanoin] että sain liian vähän ääniä.”⁸⁵

VTT **Joni Krekola** on tutkija Eduskunnan kirjastossa.

Sähköposti: joni.krekola@eduskunta.fi

85. Matti Saarisen haastattelu, 58 (JKr 2016). Kansanedustaja (sdp) 1987–1991, 1995–2015.

Arvion mekin ansaitsemme

Kirja-arviot ja tieteellisen kirjoittamisen taito

Tiedekirjoja ja tietokirjallisuutta julkaistaan hengästyttäviä määriä. Julkaisutyyppien kirjo on valtava ja informaatiohäyky on totta myös tieteellisen kirjoittamisen saralla. Tuskin kukaan pystyy yksin seuraamaan edes omien keskeisimpien tutkimusintressiensä korpusta täydellisesti. Nykyään harva tutkija on enää vain yhden aihepiirin asiantuntija, vaan kiinnostuksenkohteita on paljon. Tämä lisää erilaisten tieteellisten rajapintojen määrää, mihin myös kasvava poikkitieteellisyys vaatimus lisää omat haasteensa. Jotta akateemisen julkaisupaineen alla julkaisut eivät jäisi vain Jufo-pisteiksi ja maininnoiksi ansioluetteloissa, on merkityksellistä, että kirjoja luetaan ja arvioidaan, ja että niistä myös keskustellaan.

Tutkimuksesta keskusteleminen on keskeinen osa tieteellistä toimintaa. Kirja-arviot ovat tässä mielessä erittäin tärkeä osa tiedekirjoittamista. Ne tekevät tutkimusta näkyväksi ja kertovat kollegoille siitä, mitä kentällä tapahtuu, sitovat tieteellisiä keskusteluja yhteen, auttavat suhteuttamaan tutkimuksissa esiin nousevia käsityksiä aikaisempiin ja tarjoavat parhaimmillaan erilaisia vinkkejä ja näkökulmia pohdittaviksi. Oman alan uuden kirjallisuuden esittely ja arviointi on siis tärkeä palvelus muulle tiedeyhteisölle. Arviointi on myös olennainen osa akateemista laadunvalvontaa. Siinä missä tieteellinen vertaisarviointi yleensä edeltää kaikkien tutkimusten julkaisemista, kirja-arvostelut ovat akateemisen arvioinnin ulospäin kenties näkyvin muoto.¹

Ryhdyimme kirjoittamaan tätä puheenvuoroa erinomaisen opetuskokemuksen inspiroimina. Keväällä 2020 järjestimme pilottikokeiluna Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksen väitöskirjatutkijoille suunnatun kurssin, joka käsitteli tieteellisten kirja-arvioiden laatimista. Taustalla olivat omat kokemuksemme nuorempina tutkijoina ja arvioiden kirjoittajina sekä tämänhetkiset luottamustehtävämme tiedelehtien toimituksissa. Arvioiden kirjoittamisen ja arvioinnin haasteet olivat tulleet esiin myös väitöskirjatutkijoiden suunnalta ja muiden kollegojen kanssa keskustellessa.

Tiiviillä, työpajamuotoisella ja taitopainotteisella kurssilla perehdyimme kirja-arvion kirjoitus- ja julkaisuprosessiin. Lisäksi tutustuimme konkreettisten esimerkkien kautta erilaisiin arvioihin ja niiden kirjoittamisen periaatteisiin sekä pohdimme yhdessä laadukkaan kirja-arvion kirjoittamiseen tarvittavia seikkoja ja taitoja. Kurssi jakautui kolmeen lähiopetukselliseen kontaktikertaan ja toteutettiin yhdistelmänä ohjausta, itsenäistä työskentelyä ja vertaistukea. Tueksi ja materiaaleja varten laadimme myös Moodle-pohjaisen kurssialustan. Aloitimme pienillä alustuksilla ja pohdimme yhdessä arvioimisen eri ulottuvuuksia. Kun opiskelijat olivat perehtyneet itse valitsemiinsa kotimaisiin ja kansainvälisiin esimerkkiarvioihin sekä muutamisiin opettajien tarjoamiin esimerkkeihin, he laativat kukin oman kirja-arvionsa, osin ohjatusti ja osin omatoimisesti kurssilla opittua hyödyntämällä.

1. Mikko T. Virtanen, *Akateeminen kirja-arvio moniäänisenä toimintana*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2015, 13. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/158605/Akateemi.pdf?sequence=1> (23.8.2020), 11.

Kurssille osallistuneet olivat väitöskirjaprosessin alku- tai keskivaiheilla eikä heillä ollut juurikaan kokemusta kirja-arvioiden kirjoittamisesta tai arvioinnista. Päämääränä oli, että he oppisivat laatimaan päteviä kirja-arvioita kohtuullisella työpanoksella, ymmärtämään tekstilajin merkityksen tieteen, tiedeyhteisön ja myös yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumisen kannalta sekä hahmottamaan arvioinnin perusteiden ja tieteellisen kritiikin merkitystä myös siirrettävänä taitona ja osana tieteellistä työkalupakkia. Kurssin aikana arviointia opeteltiin jatkuvasti sekä ohjatusti että erilaisten keskustelujen ja alustusten kautta. Ensimmäisen lähijakson jälkeen eskaloitunut COVID-19 -epidemia johti kuitenkin siihen, että siirryimme täysimuotoiseen etäopetukseen Moodlessa. Pyöreän pöydän keskustelut toteutimme sangen joustavalla Zoom-ohjelmistolla. Tämä aiheutti jonkin verran pedagogisia haasteita, sillä paraskaan etäohjelma ei voi täysin korvata lähiopetuksen hedelmällistä, turvallista ja vuorovaikutteista ilmapiiriä. Näistä seikoista olisi asiaa enemmänkin, mutta säästämme sen tulevia pohdintoja varten.

Työpajan aikana, olosuhteiden sallimissa rajoissa, tieteellisen kirja-arvion laatimisen perusteita opeteltiin ohjatusti yhdessä tekemällä. Oman tekstin kirjoittamista pohjustettiin muun muassa refleктоimalla omaa arvostelijan positiota, pohtimalla eri arviointityylejä ja myös kysymystä siitä, millä tavoin eri kirjoittajien pyrkimyksiä voisi tavoittaa. Myös eri julkaisualustoihin ja niiden konventioihin kiinnitettiin huomiota. Väitöstutkijat työstivät tekstiään prosessikirjoittamisen periaatteiden mukaisesti ja saivat sekä vertaispalautetta että kohdennettua palautetta ohjaajilta. Lisäksi pulmista oli mahdollista keskustella verkkoalustalla yhdessä tai ohjaajien kanssa. Tämän jälkeen osallistujat kirjoittivat saamansa palautteen perusteella arvion lopullisen version.

Valmiita arvioita oli mahdollista tarjota julkaistavaksi johonkin oman alan kannalta relevanttiin suomenkieliseen tiedelehteen, jossa ne kävisivät vielä läpi lehden oman toimitusprosessin. Kurssin suorittaminen ja arvion kirjoittaminen ei taannut arvion julkaisua, mutta työpajan yhteistyökumppaneina toimineet *Historiallinen*

Aikakauskirja ja *J@rgonia* olivat jättäneet muutamalle arviolle tilaa.

Koimme toimitus- ja julkaisuprosessiin perehdyttämisen tärkeänä tapana lisätä käytännönläheisyyttä. Samalla pyrimme varmistamaan ja havainnollistamaan yhteisöllisiä elementtejä tieteellisessä kirjoittamisessa, hälventämään kirja-arvioihin ja yleensä laajemminkin tieteelliseen toimitustyöhön liittyvää mystiikkaa sekä siirtämään eteenpäin hiljaista tietoa. Näin ilmiön tullessa tutummaksi ja käytäntöjen avautuessa tutkijan uransa alkuvaiheissa oleville myös ”pöydän toiselta puolelta”, olisi laadukkaan arvion tekemiselle entistä paremmat mahdollisuudet ja kynnys tieteelliseen keskusteluun osallistumiselle madaltuisi. Tärkeintä oli kuitenkin arvioimisesta ja kirjoittamisesta opittavien siirrettävien taitojen, arvojen ja ajatusten ymmärtäminen ja kehittäminen sekä arvioimisesta keskustelemisen matalalla kynnyksellä.

Työpajan johtoajatus oli *dialogisuus* tieteen tekemiseen ja myös laajemmin akateemisen elämän kuuluvana asenteena ja toimintatapana. Kirja-arviot ovatkin lähtökohtaisesti moniäänisiä. Kuten tutkija Mikko T. Virtanen on todennut, niissä kohtaavat erilaiset akateemisen maailman äänet ja näkökulmat.² Laadukkaan kirja-arvion tekeminen ei kuitenkaan ole aivan yksiselitteisen helppoa. Pelkillä sisältöreferaateilla on toki paikansa, mutta arvioon liittyy paljon muutakin. Laadukkaat kirja-arviot ovat rakentavalla tavalla kriittisiä, analyttisiä, pyrkivät tavoittamaan kirjoittajien lähtökohtia, pyrkimyksiä ja tiedonintressejä sekä ottavat huomioon myös erilaiset kirjoitustyyliä. Taitava arvioitsija osallistuu tieteelliseen keskusteluun ja tekee tämän avoimesti, oikeudenmukaisesti ja vastuullisesti, arvioitavan työn vahvuuksia ja mahdollisia heikkouksia tasapainoisesti analysoiden. Mahdollisista ongelmista vaikeneminen ei kuitenkaan kuulu asiaan, sillä arvion kuuluu arvottaa.

Rakentavan kritiikin käsitettä pohdittiinkin kurssilla paljon. Monet osallistujista mielsivät aluksi kritiikin ensisijaisesti puutteiden ja ongelmien käsittelyksi. Laadukas kritiikki nostaa kuitenkin myös ansioita esiin ja lähestyy teosta analyttisesti ja ymmärtävällä otteella. Se keskittyy käsillä olevaan teokseen ja sen aihepiiriin, mutta

2. Virtanen 2015, 13.

tähän kuuluu myös tarjolla olevan tiedon suhteuttamista, esimerkiksi uutuusarvon pohtimista, joka on käytävä läpi ainakin ajatustasolla. Mitä aihepiiriin liittyvää on viime aikoina ilmestynyt, onko olemassa jotain teemaa koskevia klassikoita ja niin edelleen – kaikki tämä kuuluu arviointiprosessiin. Tärkeää on myös pohtia, täydentääkö arvioitava teos olemassa olevaa tutkimusta, haastaako se sitä – jopa kieltää ja kyseenalaistaa? Kaikki arviointiprosessiin sisältyvä ajatustyö ei realisoidu valmiissa arviossa, mutta siitä on varmasti hyötyä myöhemmin ja se jalostaa sanottavaa.

Pian kurssin käynnistymisen jälkeen havaitsimme, että kirja-arvioiden opettamisessa ei ole kysymys vain opastamisesta tietyn rajatun tekstilajin pariin vaan laajemminkin *tieteellisen kirjoittamisen* perusteiden ja ihanteiden välittämisestä eteenpäin, tässä tapauksessa tutkijanuransa alkutaipaleella vaeltaville väitöskirjan tekijöille. Keskustellessamme laadukkaiden arvioiden kriteereistä tulimme väistämättä puhuneeksi myös laadukkaasta tutkimuksesta ja pätevistä tieteellisistä ilmaisusta. Tuli selväksi, että hyvin laaditut kirja-arviot palvelevat tieteellisesti perustellun, kriittisen, monet näkökulmat tunnustavan, mutta silti vahvasti tietyn näkökulman puolesta argumentoivan tutkimuksen tekemisen ihannetta. Arvion kirjoittaminen onkin tutkimustyössä tarvittavien siirrettävien taitojen opettelemisen lisäksi myös matkan aikana kertyneen näkemyksen sanallistamista ja näkyväksi tekemistä.

Kirja-arviot ja historiallisen tiedon rakentuminen

Anna Veijola ja Simo Mikkonen peräänkuuluttavat historiallisen ajattelun ja historiallisen tiedonmuodostuksen periaatteiden opetuksen lisäämistä historian perusopintoihin, jotta opiskelijat oppisivat toimimaan lähtökohtaisesti ristiriitaisen aineiston kanssa ja tekemään sen pohjalta perusteltuja tulkintoja. Historiallisen ajattelun ja historian taitojen kehittäminen on tärkeää, sillä näin koulutetaan myös tietoon kriittisesti suhtautuvia kansalaisia.³ Veijola ja Mikkonen esittävät myös hyvän kysymyksen koskien historianopetuksen ja -tutkimuksen yleistä

funktiota: onko historia sopivaksi katsottujen, menneisyyttä koskevien tietojen siirtämistä sukupolvilta toisille, vai aktiivista, moniperspektiivistä informaation käsittelyä ja analysointia?⁴ Ajatusta voi mielestämme soveltaa myös historian tutkijamukseen perustuvien tiedekirjojen arvioinnissa: paitsi ”kertomus” menneisyydestä, historia on myös menneisyyden moninäkökulmaisuuksien ja tulkinnallisuuden huomioiva tieteellisen kirjoittamisen laji.

Kurssilla käydyissä keskusteluissa nousi esille paitsi historian myös yleisesti tieteen uskottavuuden kannalta keskeinen kysymys siitä, millä tavoin tiedon rakentumisen prosessi on julkaisuissa esitetty. Johtopäätöksemme oli, että tiedekirjojen arvioinnissa on hyvin tärkeää kiinnittää huomiota siihen, kuinka avoimesti tutkimusprosessi ja siihen perustuvat johtopäätökset on kuvattu, eli millä tavoin historiallinen tieto on kussakin yksittäisessä tutkimuksessa rakentunut. Tämä ei tarkoita sitä, että kirjoittajien pitäisi tutkimuksen esityksissään mukautua ahtaisiin tutkimusprosessin tai metodologian esittämisen kaavoihin. Esitystapoja on monia ja tekstin pitää olla myös kiinnostavaa luettavaa. Historiantutkijoilla argumentointi ja sen uskottavuus nousevat usein narratiivista perustuen siihen, kuinka johdonmukaisesti asioista ja ilmiöistä kerrotaan.

Menetelmällisten polkujen avaamisesta ja tieteellisestä uskottavuudesta ei kuitenkaan pidä mielestämme tinkiä edes populaareille tietokirjamarkkinoille suunnatussa teoksessa, sillä taitava kirjoittaja voi aivan hyvin pohtia tiedon tulkinnallisuutta sekä empiriaan liittyviä epävarmuustekijöitä ja tehdä lukijalle näkyväksi omien (perusteltujen) tulkintojensa rakentumista niin, että nämä elementit sujahtavat luontevaksi osaksi narratiivia. Myös tieteelliseen tutkimukseen perustuvalta tietokirjalta pitää odottaa, että tiedon rakentumisen elementti tuodaan avoimesti esille; että kirja on yksi näkökulma, joka tuo teemaa koskevaan keskusteluun uuden elementin, uutta tietoa, ja tekee siten tuota teemaa koskevasta keskustelusta objektiivisempaa (= monia näkökulmia huomioivaa), samalla velkansa aiemmalle tutkimukselle tunnustaen. Hyvänä esimerkkinä tällaisesta esitystavasta voidaan mainita vaikkapa historian-

3. Anna Veijola & Simo Mikkonen, Mitä historia on. Aloittavien historianopiskelijoiden historiakäsitteet. *Kasvatus & Aika* 10:3 (2016), 7.

4. *Ibid.*, 8.

tutkija Marko Lambergin kirja *Noitaäiti. Malin Matsintyttären tarina* (SKS 2019).⁵

Tieteellisten kirja-arvioiden yksi tärkeimmistä funktioista on toimia paitsi yleisten laastandardien ylläpitäjänä ja kehittäjänä myös alan sisäisenä kriitikkinä suhteessa historiallisen tiedonmuodostuksen prosessiin. Arvioiden kirjoittaminen on historiallisen keskustelun tason vaalimista, mutta myös alan laajemman merkittävyyden ja niin kutsutun yhteiskunnallisen vaikuttavuuden puolesta toimimista. Lukevathan kirjoja ja niistä tehtäviä arvosteluja historian-tutkijakollegoiden ohella myös muut tutkijat ja lukeva yleisö akateemisen maailman ulkopuolella. Historiantutkimuksen *yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta* puhuminen ei tarkoita yksinomaan sitä, että tuotamme yhteiskuntaan uutta ”vaikuttavaa” tietoa, vaan myös sitä, millä tavoin menneisyydestä koskevasta julkisesta debatista – ja historiakulttuurista laajemminkin – tulisi vielä nykyistekin moniäänisempää, dialogisempaa ja myös eettisesti kestävämpää.

Kirja-arviot ja tutkimusetiikka

Moninäkökulmaisen ja dialogisen historiantutkimuksen edistäminen voidaan ymmärtää myös tutkimuseettisenä projektina. Kirja-arvioissa puolestaan on mahdollista ottaa kantaa ja keskustella tutkimuseetiikasta konkreettisten esimerkkien kautta. Yksi kevään 2020 kurssilla saavuttamamme oivalluksista liittyikin kirja-arvostelujen moniin eettisiin ulottuvuuksiin. Historiantutkijoille tuttuun esimerkkinä mainittakoon ensin aikaisempaan tutkimukseen viittaaminen, jonka eettisistä puolista muun muassa professori Petri Karonen on kirjoittanut. Soveltaen Jorma Kalelan teesejä *oikeuden tekemisestä* menneisyyden ihmisille Karonen painottaa, että myös menneille tutkijasukupolville ja heidän pyrkimyksilleen on tehtävä oikeutta.⁶ Kalela onkin kirjoittanut historian tutkimuksesta ”eettisenä hankkeena”: tutkija ei tutki vain mennyttä todellisuutta vaan myös aikaisempia tulkintoja tästä todellisuudesta.⁷ Hyvä kirja-arvostelija kiinnittää huomiota siihen,

”kuka puhuu” eli mikä on tutkijan omaa tulkin-taa, ja mikä puolestaan lähteistä ja tutkimuskirjallisuudesta nostettua. Onko tutkija dialoginen ja antaako hän äänen tutkijatovereilleen?

Keskustelimme väitöstutkijoiden kanssa myös esteellisyydestä ja jäävyteen liittyvistä, sinänsä melko selkeistä pelisäännöistä, mutta vielä enemmän puhuimme siitä, millä tavoin toisen ihmisen tieteelliseen luomukseen olisi hyvä suhtautua – miten hänet tulisi tutkijana ja ihmisenä kohdata. Ymmärsimme, että kirja-arvostelut ovat jo itsessään tärkeitä dialogin käynnistäjiä: ne ovat *arvokkaita*, sillä ne tekevät toisten tutkimusta pyyteettömästi näkyväksi tutkijoille ja muille kansalaisille, arvioivat niitä syvällisesti ja nostavat ne osaksi tieteellistä keskustelua. Arvosteleminen on toisen huomioimista, näkemistä ja tunnus-tamista, siis jo sellaisenaan hyvä ele. Arvostelija pyrkii tavoittamaan kohteena olevasta tekstistä jotain tärkeää, pyrkimyksen, perehtyneisyyden, rakkauden lajiin, ja hän tekee näin kanssatutkijana, kanssakirjoittajana ja kanssaihmisenä. Eettisesti kestävään toimintaan kuuluu myös virheistä ja väärinkäytöksistä huomauttaminen ja huolimattomuuksien korjaaminen. Kukaan arviotsija ei tietenkään oleta, että vilppiä olisi tehty, mutta aiheesta on keskusteltu paljon. Eettisiä pelisääntöjä ei pidäkään ulkoistaa pelkästään erilaisille järjestelmille ja työkaluille. Hyvät kirja-arviot voivat myötävaikuttaa siihen, että eettisyydestä tulee sisäistetty käytäntö.

Kenties kirja-arviot ja kirjallisuuskatsaukset voisivat nykyistä enemmän pyrkiä antamaan panoksensa dialogiin historiakulttuurin tai muun tieteenalan tai oppiaineen tilasta kiinnittämällä huomiota objektiivisuuden, moniäänisyyden ja eettisen kestävyuden ideaalien toteutumiseen käytännössä, tai siihen, mitä muut tutkijat näistä asioista sanovat. Tilaa tälle kaikelle ei välttämättä aina toimituskäytännöistä johtuen kuitenkaan ole, ja monelle kirja-arviot toimivat lyhyenä esitelynä siitä, mihin ehkä kannattaa tutustua, eikä merkkimäärän kasvattaminen välttämättä ole laadun tae. Siksi laadukkaiden arvioiden teke-

5. Ks. Jari Eilola, Noitien ja ihmisyyden jäljillä 1600-luvun Tukholmassa. *J@rgonia* 18 (2020), 96–99. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-202006234347> (21.8.2020).

6. Petri Karonen, Tutkimuskirjallisuuteen viittaamisen etiikasta (Tietolaatikko). Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus 2017, 136–138.

7. Jorma Kalela, Historian rakentaminen eettisenä hankkeena. Teoksessa Satu Lidman, Anu Koskivirta & Jari Eilola (toim.) 2017, 93.

minen onkin haastavaa. Tiiviiseen muotoon on mahdutettava paljon ja valintoja on tehtävä. Yhtäläisyys tutkijantaitoihin on ilmeinen.

Tuloksia ja onnistumisia

Molemmat tämän puheenvuoron kirjoittajat ovat saaneet omassa toimitustyössään huomata, että kirja-arvioiden tarkka toimittaminen voi parhaimmillaan antaa paljonkin hyviä eväitä kirjoittajalle oman kritiikin kärkensä terävöittämiseksi. Nuorempien tutkijoiden kohdalla toimittajan roolina voi olla eräänlainen sparraaminen ja rohkaisu, sillä uskalluksen puutteen vuoksi nuorempi tutkija saattaa luopua sellaisesta relevantista, kohteliaasta ja rakentavastakin kritiikistä, jolla voi olla suurtakin merkitystä tieteelliselle keskustelulle. Tällöin yksi toimittajan tehtävä voi olla kannustaa tekijää pysymään rohkeasti linjassaan, onhan niin, että suurin osa kirjoittajista nauttii perustellusta kritiikistä ja ajattelee sen olevan yhtä tervetullutta kuin ansioista annettujen kiitostenkin. Kukapa ei haluaisi tulla nähdyksi ja tunnustetuksi työnsä kautta. Tieteellisiä kirja-arvioita ei synny ilman tärkeimpiä tekijöitä eli merkittävien julkaisujen kirjoittajia, mutta ei myöskään ilman arvioitsijoita tai tieteellisten lehtien toimituskuntia. Näistä kolmesta kahden viimeisen vastuulla on pitkälti se, nousevatko tärkeät kirjat osaksi eettistä, perusteltua ja laajalajaisesti kriittistä, mutta rakentavaa tieteellistä jatkumoa.⁸

Kurssilla opimme, että kirja-arvio on oma kiehtova tieteellisen kirjoittamisen tyylilajinsa. Kirja-arvioita laatimalla ja muiden työn tuloksia arvioimalla on mahdollista oppia paljon myös itsestään ja kehittää omaa tutkijuuttaan. Saamme palautteen perusteella vaikuttaa siltä,

että kirja-arvioiden, tieteellisen kirjoittamisen ja tutkijaihanteiden yhteyttä korostamalla onnistuimme osumaan jonkinlaiseen hyvään hermopisteeseen. Selkeänä onnistumisena pidämme mekin osallistujien keskuudessa virinnyttä keskustelua tutkijanidentiteetistä ja sen löytämisestä. Väitöstutkijoiden mukaan kurssi valoi uskoa omaan tekemiseen, antoi eväitä puntaroida tietoa ja sen rakentumisen prosesseja, tuki omien vahvuuksien löytämisessä ja antoi keinoja kohdata luettavaa tekstiä analyttisesti, mutta samalla arvioitavan tekstin omilla ehdoilla.

Kirja-arvion kirjoittaminen osana jatko-opintoja ja väitöskirjaprojektia näyttäytyi konkreettisenä, hallittavana kokonaisuutena ja välitti uskoa siihen, että laajempikin kokonaisuus on mahdollista saada valmiiksi tavoiteajassa. Monenlaisia artikkeli- ja väitöskirjapajoja järjestetään yhä enemmän, mutta tämä kompakti ja käytännönläheinen kurssi osoittautui varsin käteväksi tavaksi saada tuntumaa helpommin hallittavasta kokonaisuudesta. Palautteen saaminen omasta tekstistä kannustavassa ja ongelmanratkaisuun rohkaisevassa ilmapiirissä ja vertaisten kanssa työskennellen vaikutti monille hyvin tärkeältä.

Yliopistoissa puhutaan paljon tutkimuksen arvioinnista ja laatutyöstä. Oli oivaltavaa huomata, että juuri kirja-arvioiden opettamisen kautta pääsimme hyvin luontevasti etenemään myös laajempiin keskusteluihin siitä, miten tutkimusta ja tieteellistä kirjoittamista tulisi arvioida ja mitä laadukas tutkimus ylipäätään on. Kirja-arvio on syytä nähdä äärimmäisen tärkeänä ruohonjuuritason dialogisena käytäntönä, joka ei ainoastaan esittele uusia kirjoja ja tutkimuksia vaan viime kädessä toimii niiden tieteellisen laadun takeena.

FT Matti Roitto, tutkijatohtori
Jyväskylän yliopisto

FT Tuomas Laine-Frigren, tutkijatohtori
Jyväskylän yliopisto

8. Matti Roitto & Petteri Impola, Arvokkaat arviot. *J@rgonia*, 16 (2008). <http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-201812185173> (23.8.2020).

Syvennämälle sokkeloon

Historianopetus, historiallinen ajattelu ja tietentutkimus

Linnake, leijonapatsaita, taistelevia sotilaita musketteineen, asiakirjoja, hevosvau-
nuja, Martti Luther sekä kättelevät Elvis ja
Richard Nixon. *Näinkö historiaa opitaan?* -teok-
sen kannessa on kokoelma tutun oloista, mennei-
syyteen ja historiaan helposti yhdistyvää symbo-
listia ainesta.¹ Kannen hahmot ovat kietoutuneet
pyöreän labyrintin ympärille. Elvis ja Nixon jopa
seisovat labyrintin sisällä. Aivan kuin tämä joukko
asuttaisi labyrinttimaista planeettaa. En tiedä,
onko Jussi Jääskeläisen tekemä kansi suunniteltu
itsenäisesti vai tiiviissä yhteistyössä kirjoittajien
kanssa, mutta se saa huomioni. Onko labyrintti
yksi historiallista menneisyyttä edustava esine
muiden joukossa vai jotain keskeisempää? Jos
kirjankansissa ”[h]istoria takertuu pintaan”, kuten
tietokirjailija Ville Hännisen asian ilmaisee,² mitä
labyrintti voisi kertoa historiasta – ja sen oppimi-
sesta?

Vaikka työryhmä ei labyrinttia kirjan sisällössä
käsittelekään, arvioin ajatuksen innoittamana
joitain *Näinkö historiaa opitaan?* -teoksen tee-
moja, piirteitä ja väitteitä. Kohti kirjoitukseni
loppupuolta irrottaudun kuitenkin itse teoksesta
tarkastelemaan hieman laajemmin kirjan pääkä-
sitettä, historiallista ajattelua, ja joitain sen sisäl-
tymiä oletuksia.

Ariadnen lanka

Yksi tunnetuimmista labyrinteista lienee se myyti-
nen kreetalainen, jossa Minotauosta pidettiin
vankeudessa. Lopulta Theseus surmasi Minotau-
roksen ja selvisi ulos labyrintista niin sanotun Ari-
adnen langan avulla. Onko historian oppiminen
labyrintissa seikkailua, jonka tarkoituksena on
löytää reitti ulos: onko historian oppija Ariadnen
lankaa seuraava Theseus?

Näinkö historiaa opitaan? -teos pyrkii ”mur-
tamaan perinteen voiman”. Työryhmä puhuttelee
historianopetuksen suunnittelun ja toteutuksen
parissa toimivia – etenkin historianopettajia ja

sellaiseksi aikovia. Kirjoittajien haasteena on his-
torianopetus, jossa ”[o]pettajat kertovat historian
tapahtumista ja ilmiöistä, ohjaavat oppikirjojen ja
tehtäväkirjojen käyttöön”, ja jossa ”[o]ppilaat eivät
juurikaan tulkitse lähteitä tai käy keskusteluja his-
torian tulkinnoista”³ Perinteen murtaminen on
kirjan normatiivinen tavoite. Se sisältää väitteitä
sekä siitä, miten asioiden tulisi olla historianope-
tuksessa, että siitä, miten tämä asiantila voidaan
saavuttaa.

Normatiivisen tavoitteen lisäksi kirjalla on
myös merkittävä deskriptiivinen tavoite: tekijät
kuvailevat (etelä)suomalaisten koulujen histori-
anopetusta ja oppimista. Molemmat pyrkimykset
esiintyvät vuoroin pitkin kirjaa ja tukevat toisiaan.
Etenkin ensimmäisessä, historialliseen ajatteluun
paneutuvassa ja kuudennessa, perinteen voiman
murtamista käsittelevässä kappaleessa sekä teh-
täväesimerkeissä painottuu teoksen normatiivi-
nen kärki.

Toisessa, historiantunteja käsittelevässä kap-
paleessa taas painottuu selvimmin teoksen kuvai-
leva pyrkimys. Siinä keskitytään kuvailemaan ala-
koulun ja lukion historian oppitunteja. Aineisto
perustuu havainnointiin, jonka Amna Khawaja ja
Mikko Puustinen ovat toteuttaneet yli 100 oppi-
tunnin aikana useassa alakoulussa ja lukiossa.
Kirja ei kuitenkaan ole pääasiallisesti raportti
tästä empiirisestä tutkimuksesta. Löydöksiä kyllä
eritellään, mutta mitään varsinaista analyysime-
netelmää kirjassa ei kuvata. Aineistoon syvenny-
tään kuvaillen oppituntien kulkuja, oppimisen
tiloja ja välineitä, opetusmenetelmiä sekä oppi-
laiden toimintaa. Tärkeimmät havainnot tiivis-
tyvät napakasti toisen kappaleen väliotsikoihin:
”Oppikirjat hallitsevat alakoulun historiantun-
teja” ja ”Lukiossa luotetaan luennointiin”. Näistä
ensimmäiseen liittyen kirjoittajat nostavat haus-
kasti esiin, kuinka jotkut opettajat ”puristi[vat]
opettajanopasta tiukasti käsissään tunnin alusta
loppuun asti” (s. 39). Havaintoja purkaessaan

1. Jukka Rantala, Mikko Puustinen, Amna Khawaja, Marko van den Berg & Najat Ouakrim-Soivio, *Näinkö historiaa opitaan?* Gaudeamus 2020.

2. Ville Hänninen, *Kirjan kasvot. Sata vuotta suomalaisia kirjankansia*. SKS 2017, 10.

3. Rantala et al. 2020, 169–170.

kirjoittajat kritisoivat oppitunneilla ilmenneiden menetelmien, välineiden ja tekstityyppien suppeaa kirjoa. Toisaalta kirjoittajilta löytyy myös paljon ymmärrystä opettajien tilanteille, valinnoille ja niiden ehdoille, sillä ne eivät ole yksin opettajien hallinnassa. Tässä ilmeneekin piirre, joka on yksi teoksen vahvuuksista: tarkastelun tasoja on monta. Kirjoittajat löytävät haasteita opetuskäytäntöjen lisäksi niin eri tasojen opetussuunnitelmista, niissä ilmaistuista tavoitteista, oppikirjoista kuin ylioppilaskokeistakin.

Työryhmälle historianopetuksen perinne on kuin Ariadnen lanka. Siinä historian oppiminen on jonkin tietyn valmiina odottavan kertomuksen seuraamista pitkin ennalta määrättyä reittiä kohti jotain yksittäistä päämäärää. Tämän sitkeän perinteen olemassaolon he havaitsivat aineistoissaan ja haluavat haastaa sen.

Myös aatehistorioitsija Beverley Southgate on reflektoinut historiakäsityksensä kehitystä labyrintin kautta, päätyen myös hylkäämään Ariadnen langan metaforan, koska ”ei tietenkään koskaan voi olla mitään yhtä menneisyytemme kompleksisuuden läpi vievää tietä, joka johdattaisi meidät tyydyttävästi, siististi, turvallisesti ja lopullisesti takaisin nykyisyyteemme”.⁴ Lankoja lieneekin useampi. Näin ajattelee antropologi Amy Cox Hall kuvatessaan tutkimuksen arkistotyöhön kiinnittyvää vaihetta labyrinttimaiseksi, jolloin ”tutkija ei koskaan näe kokonaisuutta, vaan pelkästään mahdollisuuksien lankoja. Valittu polku muodostaa aikanaan kuvion, ja jos olet onnekas, argumentin, jota vertaisarvioitsijat pitävät arvokkaana. Asiaan kuuluu järjestelyä, selailua, rakentelua, purkamista, aktiivista dialogia, jatkuvaa keskustelua, johonkin suuntaamista ja ei-mihinkään menemistä.” Hall lisää vielä: ”Lopulta emme niinkään löydä tietämme ulos, vaan asutamme labyrintin.”⁵

Taitava käsityöläinen

Myytissä Minotauroksen vankilaksi tarkoitettua labyrintin suunnitteli ja rakensi Kreetan kuninkaallisten tilaustöiden tekijä Daidalos, jonka nimi merkitsee taitavaa käsityöläistä.⁶ Voisiko historian oppiminen olla käsityöläisen hommaa? Esimerkiksi Marc Bloch on tunnetusti verrannut historioitsijaa luutunrakentajaan.⁷ Historiantutkimuksen suhdetta käsityöläisyyden metaforaan ovat tarkastelleet myös antropologi Van Troi Tran ja historioitsija Patrick-Michel Noël. Heidän tulkitsemana käsityöläisen hahmo on kiinnostavasti mobilisoitu melkein pä vastakkaisen positoiden toimesta: yhtäältä sen avulla on irtisanouduttu tietoteoreettisesta naiiviudesta, toisaalta sillä on edistetty kuvaa historioitsijoiden taidon käytännönläheisyydestä.⁸ Näin siis historioitsijoista, mutta entäpä oppilaat, opiskelijat ja muut, jotka pyrkivät kyllä ymmärtämään historiaa, mutteivat tekemään siitä ammattia tai edes harrastusta? Onko heidänkin tekemisensä käsityöläisyyttä muistuttavaa?

Jos teoksen työryhmältä kysytään, vastaus lieinee myöntävä. Kirja argumentoi, että historia on taitoa vaativaa tekemistä – ei siis vain sisältöä, ja tähän taitoon harjaantuminen tulisi olla keskeisessä roolissa koulujen historianopetuksessa. Työryhmän premissinä on, että historianopetuksen täytyy vaalia ja edistää ”historiallista ajattelua”, ja että tämä pyrkimys onkin jo eräässä muodossa nostettu virallisella tasolla opetuksen keskeiseksi tavoitteeksi. Tässä ei siis vielä juurikaan uutta.⁹ Kirjan pääasiallisena tutkimusongelmana onkin, että käytännössä historiallisen ajattelun tavoite ei toteudu. Tähän kirjoittajat erittelevät syitä opetuksen järjestämisen eri tasoilla ja tekevät ehdotuksia ongelman ratkaisemiseksi. Tämä ongelma vaikuttaa sinänsä hyvin diagnosoidulta, sen syyt monipuolisesti analy-

4. Beverley Southgate, *In search of Ariadne's thread*. Teoksessa Alun Munslow (toim.) *Authoring the past. Writing and rethinking history*. Routledge 2013, 163.
5. Amy Cox Hall, *Archival labyrinth. Words, things and bodies in epistemic formation*. *Tapuya. Latin American Science, Technology and Society* 1:1 (2018), 172, 176.
6. Mika Kajava, *Fyysiset, materiaaliset ja taloudelliset edellytykset*. Teoksessa Mika Kajava et al. (toim.) *Kulttuuri antiikin maailmassa*. Teos 2009, 49–50.
7. Marc Bloch, *Historian puolustus*. *Artemisia* 2003, 77–78.
8. Van Troi Tran & Patrick-Michel Noël, *For an anthropology of historians*. *Ethnologies* 40:1 (2018), 52–57.
9. Historianopetusta käsittelevässä debatissa on pyöritetty vastaavia ideoita jo yli vuosisadan verran. Ks. James Fitzgerald, *History in the curriculum. Debate on aims and values*. *History and Theory* 22:4 (1983), 83–93; Avishag Reisman, *Reading like a historian. A document-based history curriculum intervention in urban high schools*. *Cognition and Instruction* 30:1 (2012), 86; Tyson Retz, *At the interface. Academic history, school history and the philosophy of history*. *Journal of Curriculum Studies* 48:4 (2016), 505, 508–512.

soidulta ja ehdotetut ratkaisut toteuttamiskelpoisilta.

Mutta mitä on ”historiallinen ajattelu”? Koska työryhmän mielestä opetussuunnitelmien määrittely kaipaa selvennystä, keskityn heidän edistämäänsä näkemykseen. Työryhmä lainaa historiandidaktikko Ruth Sandwellia: ”historiallisessa ajattelussa on kyse *historioitsijoiden tavasta* tulkita historiallista todistusaineistoa ja luoda mielekkäitä kertomuksia menneisyydestä.” Työryhmä painottaa, että ”[j]okaisesta oppilaasta ei ole tarkoitus tehdä historian tutkijaa”, mutta oppilaita tulisi kuitenkin ”kannustaa lukemaan, kirjoittamaan ja ajattelemaan *historioitsijoiden tapaan*”.¹⁰ Kyseessä on kokonaistaito, jonka ytimessä ovat historian tekstitaidot.¹¹ Tässä yhteydessä historian tekstitaidot mielletään nimenomaan lähdeytöskentelyksi, kyvyksi tulkita menneisyyden lähteitä.¹²

Tämän lähestymistavan voidaankin katsoa edustavan tutkivaa oppimista, vaikka työryhmä ei termiä käytäkään.¹³ Tutkivassa oppimisessa oppilaat tai opiskelijat eivät vain opiskele jotain väitetietoa ja muuta jo-artikuloitua sisältöä, vaan toimivat ohjatusti itse tutkijan ominaisuudessa tiedon tuottajina erilaisten menetelmien ja välineiden avulla. Kyse ei ole vain kasvatustieteellisestä konstruktivismista, jossa oppija mielletään aktiivisena tiedonmuodostajana, vaan tarkoituksena on usein myös muodostaa sekä sisältötietoa että käytäntöihin kiinnittynyttä ymmärrystä alakohtaisista tiedonmuodostuksen prosesseista.

Erilaisten sovellutusten välillä tavoitteiden ja menetelmien painotukset saattavat elää huomattavastikin.

Kirjan työryhmä – kuten myös monet muut historian oppimisen tutkijat – esittävät, että historianopetuksen tulee edistää oppilaiden kykyä ymmärtää, tulkita ja tuottaa historiaa jokseenkin samalla tavalla¹⁴ kuin historioitsijat. Tämä tavoite taas saavutetaan kääntymällä historioitsijoita koskevaan tutkimukseen ja tulkitsemalla sieltä esiin se ”historioitsija”, jota opetuksen ja oppimisen suunnittelussa sitten mallinnetaan. Työryhmän ajattelussa tämä pyrkimys yhdistyy erilaisten sisältöjen oppimiseen.¹⁵

Kolmannessa ja neljännessä kappaleessa käsitellään peruskoulun ja lukion historianopetuksen piirteitä. Viides kappale on arvokas kontribuutio kielen ja identiteetin kysymyksiin historianopetuksessa. Kappaleessa tehdään myös onnistunut avaus genreihin. Kielitieteilijä Caroline Coffinin työn pohjalta työryhmä erittelee muutamia historiankirjoituksen tekstityyppäjä (kuvaus, selostus, analyysi ja argumentaatio), ja havainnollistavat niitä oppikirjoista ja muusta historiankirjoituksesta valikoiduilla näytteillä.

Kuudennessa kappaleessa kirjoittajat tiivistävät ehdotuksensa, millaisin askelin historiallisen ajattelun opetusta tulisi edesauttaa. Ehdotukset suuntaavat useaan kohteeseen: muutoksen edistämiseksi tarvitaan opettajien ja heidän yhteisönsä tahtoa, pedagogista keskustelukulttuuria, moniperspektiivisempiä ja vähemmän sisältö-

10. Rantala et al. 2020, 15, 22 (kursiivit lisätty).

11. Mukailleen historiandidaktikkojen Jannet van Drien ja Carla van Boxelin kehittämää historiallisen päättelyn mallia, Rantala ja kumppanit määrittelevät kirjan päättävässä liitteessä historiallisen ajattelun taidoksi, jonka tarkasta sisällöstä ei ole yksimielisyyttä, mutta johon lähdeytöskentelyn lisäksi liitetään yleensä kysymysten esittäminen, argumentointi sekä sisällöllisten käsitteiden ja metakäsitteiden käyttö (s. 196).

12. Kirjassa käsitellään myös historiankirjoituksessa esiintyvien genrejen tunnistamista (s. 146–151), mutta esimerkiksi historiateorian piirissä keskeinen kertomuksellisuuden käsite ei esiinny osana historian tekstitaitoja.

13. Oppimistutkimuksen saralla päällekkäisistä ajatuksista on puhuttu mm. ”tutkivana oppimisena” ja ”historiallisena ajatteluna”. Ks. Michiel Voet & Bram De Wever, History teachers’ knowledge of inquiry methods. An analysis of cognitive processes used during a historical inquiry. *Journal of Teacher Education* 68:3 (2017), 312–329. Historianopetukseen liittyvästä tutkivasta oppimisesta, ks. Jan Löfström & Matti Rautiainen (toim.) *Kohti tutkivampaa historian opiskelua*. Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen tutkimus- ja kehittämiskeskus 2013. Tutkivasta oppimisesta laajempaan kasvatustieteellisenä viitekehystenä, ks. Kai Hakkarainen, Kirsti Lonka & Lasse Lipponen, *Tutkiva oppiminen. Älykkään toiminnan rajat ja niiden ylittäminen*. WSOY 1999. Tutkivan oppimisen voi nähdä kytkeytyvän myös ”tutkimuksellisuutta” painottavaan muutokseen opettajankoulutuksessa. Johanna Sitomaniemi-San, *Fabricating the teacher as researcher. A genealogy of academic teacher education in Finland*. Acta Universitatis Ouluensis E Scientiae Rerum Socialium 157. Oulun yliopisto 2015; Matti Rautiainen, Minne menet historian opettajankoulutus? *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 316–318.

14. Samankaltaisella tavalla, mutta ei samassa laajuudessa tai syvyydessä.

15. Rantala et al. 2020, 17.

painotteisia oppikirjoja, selkeämpiä opetussuunnitelmia sekä historiallisen ajattelun piirteisiin kohdistettua arviointia.¹⁶

Historiallinen ajattelu näyttäytyy työryhmälle arvokkaana niin itsessään kuin välineellisesti. Sen välineellinen arvo ilmenee esimerkiksi identiteetin muodostukselle ja onnistunut historianopetus nähdään ”parhaana lääkkeenä” ”mustavalkoisia väitteitä, vaihtoehtoisia faktoja ja sumeilemattonta informaatioisotaa vastaan”.¹⁷ Väite olettaa huomattavan siirtovaikutuksen historiallisesta ajattelusta muuhun toimintaan, ja tässä mielessä sitä voisi tarkastella myös erään tuoreen tutkimuksen valossa. Historian oppimistutkijat Sam Wineburg ja Sarah McGrew vertailivat yhdysvaltalaisia historioitsijoita, faktantarkistajia ja kandidaton yliopisto-opiskelijoita heidän etsessään tietoa lähteiksi valituilta verkkosivuilta ja arvioidessaan sivujen luotettavuutta. Heidän tuloksensa osoittivat, että – toimiessaan erikoistumisensa ulkopuolella – tutkimukseen osallistuneet historioitsijat eivät onnistuneet erityisen hyvin tunnistamaan luotettavia verkkosivuja. Ja he olivat käyneet läpi tohtoritason historianopetuksen.¹⁸ Uusien medioiden parissa toteutettavan tiedonmuodostuksen turvaamiseksi tarvittaneen siis muitakin ”lääkkeitä”.

Merkittävä osa teosta ovat myös tehtäväesimerkit, joilla tekijät sekä havainnollistavat historialliseen ajatteluun kannustavaa tehtäväsuunnittelua että tarjoavat valmiita malleja sovellettavaksi. Osa niistä on kirjoittajien omaa ja osa muiden historiandidaktikkojen käsialaa. Tehtäväesimerkkien teemat liikkuvat neuvostoliittolaisessa propagandassa, Yhdysvaltain harjoittamassa orjuudessa, Nixonin ja Elviksen tapaamisessa, Pohjois-Amerikan siirtokuntalaisten ja Britannian sotilaiden väkivaltaisessa yhteenotossa sekä kylmän sodan alkumetreillä.

Vaikka *Näinkö historiaa opitaan?* -teoksen kuvailevan tavoitteen päällimmäisenä antina

ovat kriittiset huomiot siitä, kuinka historiallisen ajattelun pedagogiset tavoitteet eivät toteudu,¹⁹ teos ei tyydy kuvailevassa puoleessaankaan vain huomioimaan ”perinteisiä käytäntöjä”, umpikujia ja vaikeuksia. Näiden tunnistamisen ja erittelyn rinnalla kirjoittajat myös yllättyvät ja innostuvat joidenkin opettajien käytännöistä tai oppilaiden yhteiskunnallisen tiedon korkeasta tasosta. Tämä kirjoitusvalinta on onnistunut. Se välttää yksinkertaistamista aihetta liikaa. Khawaja ja Puustinen huomauttavat, että oikeastaan ”[j]okaisen opettajan työtavoista ja ajattelusta piirtyi monitahoinen ja joskus sisäisesti ristiriitainenkin kuva”.²⁰ Samalla tämä kirjoitusvalinta tuo esille, kuinka monet toisintekemisen mahdollisuudet ovat jo tällä. Kirjassa esimerkkejä ovat muun muassa ajankohtaisen uutisaineiston yhdistäminen historiallisten kysymysten selvittämiseen sekä poikkitieteellinen useiden rinnakkaisten (esimerkiksi sosiaalipsykologian ja historiantutkimuksen) selitysmallien vertailu osana historialliseen kysymykseen vastaamista.²¹

Historiatietoisuus ja historiallinen ajattelu

Jos labyrintistä ei pääse pois lankaa seuraamalla, onko historian oppiminen sittenkin ikuista vaelusta vankilamaisessa sokkelossa, jossa joskus löydämme itsemme Elviksen saappaankärjeltä, toisinaan taas kantapäähän puolelta? Onko historian oppija kenties Minotauros tai Ikaros, joille labyrintistä pääseminen merkitsi loppua?

Historia ymmärretään usein jonain aina uusien nykyisyyksien tulkitsemana ja uusia tulevaisuuksia luotaavana. Tällaiseen ajatukseen on viitattu historiatietoisuuden käsitteellä. Vuonna 2015 julkaistussa *Ajan merkit* -teoksessaan Jukka Rantala ja Sirkka Ahonen selvittivät, ”mitä historiatietoisuus 2000-luvun yhteiskunnassa edellyttää ja millä eri tavoin uuden digitaalisen aikakauden nuoria opetetaan”. Yksi teoksen kappaleista

16. Arvionnin kehittämisen suuntaa on tässäkin lehdessä yksityiskohtaisemmin tarkastellut yksi työryhmän jäsenistä, Najat Ouakrsim-Soivio, Historian opetuksen tavoitteet ja sisällöt muuttuvat. Entä niiden arviointi? *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 293–305.

17. Rantala et al. 2020, 185.

18. Sam Wineburg, Sarah McGrew, Lateral reading and the nature of expertise. Reading less and learning more when evaluating digital information. *Teachers College Record* 121:11 (2019), 1–40.

19. Tässä teos jatkaa jokseenkin samoilla linjoilla kuin Rantala ja Anna Veijola aiemmin. Jukka Rantala & Anna Veijola, Historiallisen tiedonmuodostuksen periaatteet hukassa. Tapaustutkimus nuorten historian tekstitaidoista. *Historiallinen Aikakauskirja* 114:3 (2016), 267–277.

20. Rantala et al. 2020, 37.

21. Rantala et al. 2020, 42–43, 186–188.

käsittelee sitä, "[m]iten historiaa opetetaan ja opitaan", painottaen erityisesti "historiallista ajattelua".²² Kyseisen kappaleen ja uudemman työryhmän teoksen välillä voikin nähdä selkeän jatkumon.

Toinen huomionarvoinen seikka näiden kahden Rantalan ja kollegoiden teosten välillä liittyy historiatietoisuuteen. Vuoden 2015 teoksen kantavana teoreettisena käsitteenä esiintynyt historiatietoisuus mainitaan uudessa teoksessa vain kahdesti ja silloinkin ohimennen. Ensimmäisessä kappaleessa tekijät tunnistavat historiatietoisuuden käsitteen osana ongelmaa: "Opetussuunnitelmissa on historiallisen ajattelun, historian tekstitaitojen ja historiatietoisuuden kaltaisia käsitteitä. Käsitteitä ei kuitenkaan määritellä, eikä niiden keskinäisiä suhteita avata."²³ Aivan kirjan lopussa historiatietoisuus mainitaan seuraavan kerran, jolloin se huomioidaan saksalaisten historiandidaktikkojen panoksena historiallisen ajattelun määrittelylle. Tätä kontribuutiota ei kuitenkaan käsitellä²⁴ vaan tyydytään toteamaan, että erilaisten teoreettisten perinteiden "kirjavista määrittelyistä huolimatta itse asia [historiallinen ajattelu] on suurelta osin sama."²⁵

Kuinka samanlaisia nämä eri mallit oikeastaan ovat? Työryhmä näkee "historiallisen ajattelun" perustan historioitsijoiden käytännöissä, joita opetuksessa pyritään ymmärtämään ja jossain määrin omaksumaan mallintamalla niitä. He näkevät historiallisen ajattelun perustavanlaatuisen arvokkaana, mutta "epäluonnollisena" ja "intuitionvastaisena" toimintana.²⁶ Historiatietoisuus taas tarkoittaa esimerkiksi Ahoselle

"ihmiselle ominaista kykyä suhteuttaa itsensä samanaikaisesti menneisyyteen ja tulevaisuuteen katsomalla menneisyyteen tulevaisuudenodosten ja tulevaisuuteen menneisyyden selitysten näkökulmasta."²⁷ Tässä kirjoittajat jättävätkin ratkaisematta osan kirjan alussa esille nostamastaan käsitteiden sekaannuksen ongelmasta. Avoimeksi kysymykseksi jää, kuinka historiatietoisuuteen ja tutkivaan oppimiseen perustuva lähestymistapa käytännössä sovitetaan yhteen.²⁸

Historiallisen ajattelun empiirinen perusta

Historiallisen ajattelun malleja kohtaan on myös esitetty kritiikkiä. Eräs huoli liittyy faktoihin ja kronologioihin painottuvan historiallisen tiedon vähäisyyteen opetuksessa.²⁹ Tämän työryhmä ottaakin huomioon teoksessaan: vaikka historiallinen ajattelu ei heille missään nimessä tarkoita tällaisen "sisällön" katoamista, ovat he kuitenkin jossain määrin valmiita tinkimään sen laajuudesta.³⁰ Toinen haaste liittyy siihen, että historiallisen ajattelun mallit voivat ohjata historianopetusta staattisen taitoryppään opetteluun, jonka katsotaan edustavan historian tutkijoiden kognitiivista toimintaa, mutta joka ei oikeastaan tavoita pedagogisen toiminnan ulkopuolista historiallista ajattelua sen laajuudessaan, monipuolisuudessaan ja dynaamisessa luonteessaan.³¹ Tähän liittyy myös kolmas haaste. Kuten mainittu, tutkiva oppiminen nojaa yleensä ajatukseen siitä, että siinä esiintyvät piirteet edustavat jollain tapaa tutkimustoiminnan keskeisiä piirteitä. Mutta onko olemassa jokin yhtenäinen historiallinen tapa

22. Jukka Rantala & Sirkka Ahonen, *Ajan merkit*. Gaudeamus 2015, 10, 140–192.

23. Rantala et al. 2020, 26.

24. Tästä ks. esim. Sebastian Bracke et al. German research on history education. Empirical attempts at mapping historical thinking and learning. Teoksessa Manuel Köster, Holger Thünemann & Meik Zültsdorf-Kersting (toim.) *Researching history education. International perspectives and disciplinary traditions*. Wochenschau 2019, 17–70.

25. Rantala et al. 2020, 196.

26. Rantala et al. 2020, 81–82. Kirjoittajat viittaavat historian oppimistutkijoihin Sam Wineburgiin ja Peter Leehen. "Epäluonnollisuuden" argumenttia on hiljattain kriittisesti tarkastellut Jon A. Levisohn, *Historical thinking. And its alleged unnaturalness. Educational Philosophy and Theory* 49:6 (2017), 618–630.

27. Sirkka Ahonen, Metodologinen nationalismi historiatietoisuuden näkökulmasta tarkasteltuna. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1 (2020), 76 (kursiivi lisätty).

28. Tätä kysymystä ja sen vastausta ovat alustavasti hahmotelleet ainakin Christian Mathis & Robert Parkes, *Historical thinking, epistemic cognition, and history teacher education*. Teoksessa Christopher W. Berg & Theodore M. Christou (toim.) *The Palgrave handbook of history and social studies education*. Palgrave Macmillan 2020, 189–212.

29. Esim. Veli-Matti Rautio, Lukion historianopetus. Keskustelupuheenvuoro. *Historiallinen Aikakauskirja* 117:3 (2019), 233–234.

30. Rantala et al. 2020, 17.

31. Robert Thorp, Anders Persson, On historical thinking and the history educational challenge. *Educational Philosophy and Theory* 52:8 (2020), 891–901.

ajatella tai tutkia?³² Jos ei, niin keiden historioitsijoiden toimintaa oikeastaan mallinnetaan:³³ empiristien, teoreettisesti orientoituneiden historioitsijoiden, (re-/de-)konstruktivistien, kulttuurihistorioitsijoiden, aatehistorioitsijoiden, tieteenhistorioitsijoiden, posthumanistien, uusmaterialistien, digitaalisten humanistien, eurooppalaisten, metodologisten nationalistien/globalistien? Tätä listaa voisi jatkaa, ja tulevaisuus tuonee siihen lukuisia uusia vaihtoehtoja.

Nämä kritiikit huomioiden uskon kuitenkin kirjan työryhmän tavoin, että erilaiset tutkivan oppimisen lähestymistavat ovat merkittävä ja kehittämisen arvoinen resurssi historianopetukselle. Ja juuri siitä syystä näen, että niiden perusteissa piilee vielä yksi heikko kohta, johon pureutuminen olisi tärkeää historianopetuksen lisäksi myös laajemmalle ymmärryksemme historian tutkimuksesta. Tämän havaitsemiseksi tulee esittää kysymys: miten tiedämme, miten historioitsijat tuottavat historiaa?

Tässä suhteessa työryhmän olennaisin referenssi historialliselle ajattelulle ja lähdetyöskentelylle on Wineburg³⁴ ja etenkin hänen esittämänsä malli lähdetyöskentelystä. Wineburgin mukaan historioitsijan tekstitaidot jakautuvat kolmeen osa-alueeseen, joita hän kutsuu heuristiikoiksi: 1) taustoittamiseen eli lähteiden luonteen ja tarkoituksen selvittämiseen, 2) kontekstualisoimiseen eli lähteiden sijoittamiseen historialliseen kontekstiinsa ja 3) vertailuun, eli lähteitä keskenään vertailemalla tapahtuvaan oman tulkinnan vahvistamiseen.³⁵

Historian oppimisen tutkimuksen parissa Wineburgin päätelmissä on ollut suuri vaikutus, ja niihin pohjautuen on hahmoteltu niin histori-

anopetuksen uusia menetelmiä³⁶ kuin historianfilosofisia tutkimuksiakin.³⁷ Näihin heuristiikkoihin Wineburg päätyi tutkimalla vuonna 1991 julkaistussa artikkelissaan akateemisia historioitsijoita ja toisen asteen opiskelijoita San Franciscon alueella. Tutkimuksen osallistujat saivat eteensä joukon valikoituja tekstinpätkiä ja kuvia, jotka liittyivät Yhdysvaltain vapaussodan Lexingtonin taisteluun. Ennen varsinaista koetilaisuutta osallistujat koulutettiin toimimaan Wineburgin soveltaman menetelmän mukaisesti, jossa tarkoituksena on sanoittaa päättelyä ”ajattelemalla ääneen”. Koetilanteessa osallistujat lukivat tekstejä ääneen ja sitten ne esitettiin heille uudelleen lyhyemmissä pätkissä. Tarkkaa kysymyksenasettelua tai päättelyä suuntaavaa ohjetta osallistujille ei esitetty, mutta mikäli he olivat hiljaa, heidän ajatusliikkeistään tiedusteltiin ääneen.

Kuten kuvauksesta selviää, Wineburgin tutkimuksessa oli kyse kognitiivisen psykologian saralla yleisestä kliinisestä tutkimusasetelmasta, jossa tutkija pyrkii pitämään tehtävän, materiaalin, tilan ja kontekstin hallinnassaan. Sellaisena kyseessä onkin varsin mallikelpoinen tutkimuksellinen taidonnäyte. Myöhemmin Wineburgin päätelmät ovat saaneet myös tukea useista muista – enemmän tai vähemmän vastaavilla menetelmillä toteutetuista – tutkimuksista.³⁸ Vaikka lähdetyöskentelyn tai lähdekritiikin käsitettä ei aina eriteltäisikään tarkemmin, useimmille historioitsijoille lähteiden taustoittaminen, kontekstualisoiminen ja keskinäinen vertailu lienevät itsestäänselvyksiä. Mutta kuinka hyvin historian tutkimusta voi ymmärtää kliinisen tutkimuksen kautta, jossa konteksti ja toiminta ovat ulkopuolisen tutkijan sanelemaa?³⁹ Vaikka

32. Retz 2016, 509. Ks. myös Sarah Maza, *Thinking about history*. The University of Chicago Press 2017, 1–4.

33. Ks. esim. Mark Donnelly & Claire Norton, In the service of technocratic managerialism? History in the UK universities. *Educational Philosophy and History* 49:6 (2015), 643–655; Thorp & Persson 2020.

34. Wineburgiin viitataan myös henkilöhakemiston mukaan eniten koko kirjassa.

35. s. 22–23; Alkuperäisessä analysissään Wineburg tunnisti myös neljännen historioitsijoiden käyttämän heuristiikan: puuttuvan todisteaineiston huomioimisen. Tämän hän mainitsee kuitenkin vain ohimennen alaviitteessä, eikä se ole saanut juurikaan huomiota myöhemmässä kirjallisuudessa. Samuel S. Wineburg, Historical problem solving. A study of the cognitive processes used in the evaluation of documentary and pictorial evidence. *Journal of Educational Psychology* 83:1 (1991), 73–87.

36. Reisman 2012.

37. Jong-pil Yoon, Was Emily Brown American empress in Korea? The limits and meaning of historical inquiry as seen through inferential contextualism. *Journal of the Philosophy of History* 12:1 (2018), 71–92.

38. Gaea Leinhardt & Kathleen McCarthy Young, Two texts, three readers. Distance and expertise in reading history. *Cognition and Instruction* 14:4 (1996), 441–486; Cynthia Shanahan, Timothy Shanahan & Cynthia Misischia, Analysis of expert readers in three disciplines. History, mathematics, and chemistry. *Journal of Literacy Research* 43:4 (2011), 393–429.

39. Kasvatustieteilijät Emily Fox ja Liliana Maggionin mielestä historioitsijoiden lähteistä päättelyyn kohdistuva empirinen tutkimus on keskittynyt tilanteisiin, jossa historioitsijat tulkitsevat heille tilanteessa annettuja lähteitä. Foxin ja Maggionin

Wineburgin tutkimus on monella tapaa ansiokas, sen koeasetelma tuskin vastaa yhtäkään historiantutkijan arjen tilannetta. Ja mikäli vastaisikin, tuo tilanne tuskin kuvaisi historiantutkimuksen tekemistä kovin kattavasti.

Toki lisäksi saatavilla on myös muunlaista kirjallisuutta, kuten lukuisia historioitsijoiden eritteilyjä alan tutkimusmenetelmistä. Näiden teosten pyrkimys on kuitenkin usein normatiivinen, mikä rajoittaa niiden mahdollisuuksia kuvauksina tieteenalasta. Monesti myös tutkimusjulkaisuissa kerrotaan jonkin verran siitä, miten tutkimus on toteutettu, mutta harvoin kovin mittavasti.⁴⁰ Eri aloilla on myös omat tapansa liittyen siihen, mikä osa tutkimustyöstä ylipäänsä kuuluu raportoinnin piiriin, joten julkaisut eivät aina kerro kaikkea olennaista tutkimuksen käytännön toteutuksesta.⁴¹ Ovatko kaikki kortit jo katsottu vai voitaisiinko vielä kuvitella jotain muunkinlaista olennaista, kontekstit huomioivaa tietoa historiantutkimuksesta?

Historiantutkimuksen etnografia

Vertailukohdaksi voi ottaa luonnontieteet ja niihin kohdistuvan tutkimuksen, tieteen tutkimuksen. 1970- ja 1980-lukujen taitteesta lähtien tieteen tutkijat ovat tutkineet luonnontieteitä havainnoiden toimintaa laboratorioissa ja muissa

työtiloissa etnografisin menetelmin. Laboratorioetnografian motivaationa on päästä loppuraporttien ja idealisoitujen julkilausumien taakse tarkastelemaan tieteen tekemistä niin ideointi- kuin päätelmävaiheissa, sekä konflikteissa että arkisten itsestäänselvyyksien keskellä.⁴² Sosiologi John Law'n mukaan etnografia tarjoaa mahdollisuuden tietokäytäntöjen suhteellisen sotkuisuuden näkemiselle, mikä monesti piilee siistittyjen menetelmäkuvausten takana.⁴³ Tieteentutkimus on oma mittava tutkimusala, jossa tehdään monenkirjavaa tutkimusta, ja jolla on useita omia menetelmällisiä ja teoreettisia viitekehyksiä, julkaisuja ja instituutioita. Tieteentutkimus kattaa tietysti paljon muutakin kuin tieteen antropologian ja laboratorioetnografian, mutta ne muodostavat tieteenfilosofian ja -historian lisäksi yhden sen ytimistä. Niin etnografisen tieteen tutkimuksen tuloksilla kuin metodologisilla käsitteellistyksillä on ollut merkittävä anti sille, kuinka tiedeopetusta toteutetaan, tutkitaan ja kehitetään.⁴⁴

Jos tieteen tutkimuksen piirteitä peilaa takaisin historian alaan, näyttäyty kiintoisa epäsuhta: siinä missä historiantutkimusta käsittelevää historiantutkimusta ja -filosofiaa kyllä löytyy, historiantutkimusta käsittelevä etnografia on äärimmäisen harvassa.⁴⁵ Tämän huomion ovat tehneet myös Tran ja Noël, jotka ihmettelevät

nin katsovat että tällainen tutkimusasetelma tilanteena toistaa – tai jopa matkii – niitä aineistoperustaisten tehtävien tilanteita, joita esiintyy yhdysvaltalaisissa standardoiduissa kokeissa. Emily Fox & Liliana Maggioni, Multiple source use in history. Teoksessa Jason. L. G. Braasch, Ivar. Bråten, & Matthew T. McCrudden (toim.) *Handbook of multiple source use*. Routledge 2018, 209.

40. Esimerkiksi Historiallisen Aikakauskirjan kirjoitusohjeistuksessa käytetyt metodit tulee kuvata lyhyesti.

41. Lisäksi voisi mainita, että historioitsijat ovat myös huomattavan ahkeria omaelämäkertojen kirjoittajia, ja myös tämä aineisto on huomattavan merkittävä resurssi ymmärrykselle historioitsijoista. Esim. Jeremy D. Popkin, *Historians on the autobiographical frontier*. *The American Historical Review* 104:3 (1999), 730.

42. Mika Kiikeri & Petri Ylikoski, *Tiede tutkimuskohteena. Filosofinen johdatus tieteen tutkimukseen*. Gaudeamus 2004, 148–161.

43. John Law, *After method. Mess in social science research*. Routledge 2004, 18–19.

44. Monipuolisen tieteen tutkimuksen merkityksestä tiedeopetukselle ks. esim. Wolff-Michael Roth & Michelle K. McGinn, *Knowing, researching, and reporting science education. Lessons from science and technology studies*. *Journal of Research in Science Teaching* 35:2 (1998), 213–235; Gregory J. Kelly, *The social bases of disciplinary knowledge and practice in productive disciplinary engagement*. *International Journal of Educational Research* 64 (2014), 211–214; Sibel Erduran (toim.) *Focus on ... scientific practices*. *Science Education* 99:6 (2015), 1023–1054. Laboratorioetnografiasta kummunneita viitekehyksiä sovelletaan aktiivisesti myös tiedeoppimisen tutkimuksessa. Ks. esim. Kok-Sing Tang, *Scientific practices as an actor-network of literacy events. Forging a convergence between disciplinary literacy and scientific practices*. Teoksessa Vaughan Prain & Brian Hand (toim.) *Theorizing the future of science education research*. Springer 2019; Lotta Leden, Lena Hansson & Malin Ideland, *The mangle of school science practice. Teachers' negotiations of two nature of science activities at different levels of contextualization*. *Science Education* 104:1 (2020), 5–26.

45. Jotain tapauksia toki löytyy, kuten esimerkiksi Smiljana Antonijevićin tutkimus digitaalisten humanistien tutkimustyöstä ja Michèle Lamontin tutkimus (mm. historian) professoreista rahoittajatahojen arviointiraadeissa. Amy Cox Hall ja Lucia Carminati ammentavat jossain määrin etnografiasta reflektoidessaan omia arkistokokemuksiaan. Myös Ludmilla Jordanovan laajassa johdatuksessa historiantutkimuksen käytäntöön on kiinnostava antropologinen ote. Tosin etnografiaksi sitä ei varsinaisesti voi laskea. Jouni-Matti Kuukkanen on ohimennen leikitelty ajatuskokeella, jossa sosiologi havainnoisi historioitsijan työtä. Michèle Lamont, *How professors think. Inside the curious world of academic judg-*

sitä aiheiden kirjoja, jota antropologit ja muut kulttuurintutkijat ovat etnografisesti lähestyneet, samalla kun historioitsijat ja heidän käytäntönsä ovat – kaikessa antropologisessa kutkuttelevuudessaan⁴⁶ – jääneet pimentoon. Historioitsijat ovat toki olleet osana etnografioita, mutta "[h]istorioitsijat itsessään, ammattilaisina, työläisinä, tutkijoina, käsityöläisinä, tiedon tuottajina ja akateemisina työntekijöinä eivät koskaan ole olleet systemaattisen etnografisen tarkastelun kohteena."⁴⁷ Tämä puute voidaan nähdä metodologisten valintojen lisäksi myös osana antropologian tutkimuskohteiden valintaa laajemmin. Antropologit Stephan Palmié ja Charles Stewart toteavat, että "[m]eillä on ollut historiaa ja antropologiaa, historiallista antropologiaa ja jopa antrohistoriaa, mutta vielä ei ole ollut jäsentynyttä historian antropologiaa."⁴⁸ Myös kasvatustieteilijät Emily Fox ja Liliana Maggioni näkevät empiirisen tutkimuksellisen perustan puuttuvan siltä, kuinka ymmärrämme historioitsijoiden kehittävän kysymyksiään, etsivän ja valitsevan lähteitään ja tuottavan kysymyksiinsä perustuvia tekstejä menneisyydestä.⁴⁹

Aiemmin tänä vuonna Ahto Apajalahti ja Henri Hannula argumentoivat tämän lehden sivuilla jokseenkin niin, että historian tutkimus on tiedettä siinä missä luonnontieteetkin. Tilanteisen ja havainnoivan tieteen tutkimuksen puute on merkittävä myös tämän ajatuksen kannalta: emme nimittäin tiedä historian tutkimuksen käytännöistä tavalla, jolla tiedämme luonnontieteellisen tutkimuksen käytännöistä. Yhdyn

Apajalahden ja Hannulan huomioon sellaisen historianfilosofian tarpeesta, "joka lähestyisi historian tutkijoiden 2020-luvulla tärkeiksi kokemia kysymyksenasetteluja."⁵⁰ Tähän voi kuitenkin lisätä kaksi laajentavaa huomiota. Kysymyksenasettelut – kyllä, mutta ehkäpä myös tutkimuksen muu sfääri. Tällöin huomio osuisi myös esimerkiksi aineistonkeruun ja analysoinnin menetelmiin, teknologioihin, argumentointiin, työnjakoon, keskusteluihin, infrastruktuureihin, sääntöihin, institutionaalisiin edellytyksiin ja muihin yhteisöllisiin järjestelyihin.⁵¹ Tärkeäksi koettu – kyllä, mutta myös kaikki muu, jonka varaan tutkimus nojaa, mutta jota ei ole nostettu kaapin päälle. Tällöin huomio kohdistuisi myös huomaamatta jääneeseen, tiedostamattomaan ja ei-tarkoitukselliseen: siihen, mikä historian tutkimuksessa oletetaan huomaamatta sekä siihen, mitä milloinkin "tullaan tehneeksi" sitä erityisesti tarkoittamatta. Tällaisia piirteitä voi toki tutkia myös historian tutkimuksen tuotoksina muodostuvista teksteistä ja tällaisessa tutkimuksessa on eittämättä omat vahvuutensa. Ilman tutkimuksen tekemisen käytäntöjen monipuolista tieteen tutkimusta ymmärryksemme historian tutkimuksesta jää kuitenkin etäiseksi ja huomattavan rajalliseksi – se jää välittymättä tavalla, joka on osoittautunut monella tapaa merkittäväksi luonnontieteiden sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa.

Apajalahden ja Hannulan puheenvuoroa kommentoiva Anna Sivula kirjoittaa myös "historiantutkijan käsityötäidosta", jonka hän katsoo muodostuvan "kolmesta menneisyyden käsittä-

ment. Harvard University Press 2009; Smiljana Antonijević, *Amongst digital humanists. An ethnographic study of digital knowledge production.* Palgrave Macmillan 2015; Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist philosophy of historiography.* Palgrave Macmillan 2015, 38; Amy Cox Hall 2018; Lucia Carminati, *Dead ends in and out of the archive. An ethnography of Dār al Wathā'iq al Qawmiyya, the Egyptian National Archive.* *Rethinking History* 23:1 (2019), 34–51; Ludmilla Jordanova, *History in practice.* Bloomsbury Academic 2019.

46. Näistä Tran ja Noël nostavat esille mm. vertaisarvioinnin lahjataloutena, heimomaiset ryhmittymät initiaatiiritteineen, pölyyn ja kulumaan liittyvän mystisyyden, kirjoittamattomat perinteet sekä alakohtaisten merkkihahmojen totemisaation. Tran & Noël 2018, 49–50; Myös Apajalahti ja Hannula viittaavat historiateoreettiseen keskusteluun historian tutkimuksesta erkaantuneena "filosofisena heimoyhteisönä". Ahto Apajalahti & Henri Hannula, *Historiantutkimuksen tieteellisyydestä.* *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1 (2020), 89.

47. Tran & Noël 2018, 51.

48. Stephan Palmié & Charles Stewart, Introduction. For an anthropology of history. *HAU. Journal of Ethnographic Theory* 6:1 (2016), 207.

49. Fox & Maggioni 2018, 209.

50. Apajalahti & Hannula 2020, 92.

51. Näissä on huomattavia eroja esimerkiksi eri sijaintien tai kulttuuristen kontekstien kohdalla. Ks. esim. Marte Mangset, *The discipline of historians. A comparative study of historians' constructions of the discipline of history in English, French, and Norwegian universities.* Universitetet i Bergen & Sciences Po 2009; Linus Salö, *The sociolinguistics of academic publishing. Language and the practices of homo academicus.* Palgrave Macmillan 2018; Samaila Suleiman, *The Nigerian 'history machine'.* Teoksessa Michael J. Kelly, & Arthur Rose (toim.) *Theories of history. History read across the humanities.* Bloomsbury Academic 2018, 119–140.

misen dimensioista”, eli ”historian, historian tutkimuksen ja historian kirjoituksen kompleksisesta yhteenkietoutumasta”. Sivula kuitenkin päättää puheenvuoronsa toteamalla, että ”[s]itä me historioitsijat emme tietenkään paljasta, miten se yhdistäminen todella tapahtuu,”⁵² jättäen lukijan tulkittavaksi, mitä tällä oikeastaan tarkoittaa. Miksi Sivula ja hänen historian tutkijansa eivät paljastaisi taitonsa luonnetta? Eivätkö he halua esittää näkemystensä aiheesta?⁵³ Tätä olisi vaikea uskoa. Kenties Sivulan historian tutkijat eivät ”paljasta” yhteenkietoutumansa ”todellista” luonnetta siksi, ettei se ole mahdollista – ehkä heillä ei ole pääsyä siihen. Tähän uskon itsekin. Etenkään se ei ole mahdollista yksin historian tutkijoiden toimesta. Voimme kuitenkin hahmottaa historian tutkimusta hieman paremmin ja tämän tavoitteen edistämiseksi on monia mahdollisia askelia. Siksi historian tutkimusta tulee tutkia erilaisin käsitteellisin oletuksin, viitekehyksin, menetelmin ja monialaisesti. Tätä tutkimusta tulee tehdä erilaisissa poliittisissa, historiallisissa, sosiaalisissa ja materiaalisissa konteksteissa. Monipuolinen tieto historian tutkimuksen käytännöistä mahdollistaisi paremman lähtökohdan niin historianfilosofialle kuin tutkivalle historian opetuksellekin.

Lopuksi: Planeetta

Labyrintit olivat tärkeitä myös kirjailija Jorge Luis Borgesille. *Haarautuvien polkujen puutarha* -novellissa kirjallisuus ja labyrintti kohtaavat ja ovat oikeastaan ”yksi ja sama asia”, joka ”sisältää

menneisyyden, tulevaisuuden ja on jollain tapaa yhteydessä myös planeettoihin.”⁵⁴ Toisessa spekulatiivista fiktiota edustavassa novellissaan hän kertoo planeetasta nimeltä Tlön. Borges hahmottelee planeetan todellisuutta kuvitteellisten tietokirjojen avulla. Näissä novellin sisäisten teosten kuvauksissa tlöniläinen maailmankatsomus ja kulttuuri on hyvin omalaatuinen. Esimerkiksi materiaalisuuden kokeminen tai ilmaiseminen ei kerta kaikkiaan käy päinsä. Mutta oikeastaan Tlön-planeetta on asiaan vihkiytyneen pienen piirin keksintöä. Se on ”ihmisten suunnittelema labyrintti, labyrintti joka on tarkoitettu juuri ihmisten tulkittavaksi.”⁵⁵ Ollaan siis sellaisen sosiaalisen konstruktion äärellä, jolla on todelliset ja merkittävät seuraukset – niin novellin sisäisessä kuin ulkoisessakin todellisuudessa.⁵⁶ Novellin sisäisessä ”jälkimerkinnässä” Borges suorastaan puhuttelee historiandidaktikkoja esittäessään huomion siitä, kuinka koulujen historian opetus (hänen fiktiivisen luomuksensa todellisuudessa) on ottanut vaikutteita tlöniläisestä historiakulttuurista ja uudelleenjäsentänyt suhteensa menneisyyden ”todellisuuteen” ja ”varmuuteen” sekä siitä kertovien episodien luonteeseen.⁵⁷ On selvää, ettei Borges syvenny historian opetuksen kysymyksiin – eikä varsinkaan tarjoa sille agenda. Hän saattaa kuitenkin hipaista jotain olennaista, nimittäin planetaarisuutta.

Ihmisinä emme asuta planeettaa yksin, ja tämän seikan merkitystä on viime vuosina pohdittu myös historian tutkimuksen saralla.⁵⁸ Ei-inhimillistä voi lähestyä monelta kantilta, esimerkiksi

52. Anna Sivula, Historiantutkimuksen tieteellisyyttä koskevan keskustelun konteksti on keskusteleva historian tutkimus. *Historiallinen Aikakauskirja* 118:1 (2020), 98.
53. Näinkin on esitetty historioitsijoiden toimesta. Esim. Peter N. Stearns, Goals in history teaching. Teoksessa James F. Voss & Mario Carretero (toim.) *International Review of History Education Vol. 2. Learning and Reasoning in History*. Woburn Press 1998, 283.
54. Jorge Luis Borges, *Haarautuvien polkujen puutarha*. WSOY 2001, 31, 34.
55. Jorge Luis Borges, Tlön, Uqbar, Orbis Tertius. Teoksessa Matti Rossi (toim.) *Kolmas maailma. Uutta proosaa espanjankielisestä Amerikasta*. Tammi 1966, 91.
56. Tlönä ovatkin pohtineet niin historian oppimistutkijat kuin historioteoreetikot. Ks. esim. Liliana Maggioni, Bruce VanSledright & Patricia A. Alexander, Walking on the borders. A measure of epistemic cognition in history. *The Journal of Experimental Education* 77:3 (2009), 187–188; Claire Norton & Mark Donnelly, *Liberating histories*. Routledge 2019, 179–180.
57. Borges 1966, 91.
58. Ewa Domanska, Beyond Anthropocentrism in Historical Studies. *Historiein* 10 (2010), 118–130; David Gary Shaw, A way with animals. *History and Theory* 52:4 (2013), 1–12; Tero Toivanen & Mikko Pelttari, Tämä ihmisen maailma. Planeetan hätätila, antroposeenikertomuksen kritiikki ja antroposeenin vaihtoehtoinen historia. *Tiede & Edistys* 42:1 (2017), 18–19; Hannu Salmi, Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste. *Historiallinen Aikakauskirja* 115:4 (2017) 423–423; Dipesh Chakrabarty, The planet. An emergent humanist category. *Critical Inquiry* 46:1 (2019), 29; Q. Edward Wang, Toward a multidirectional future of historiography. Globality, interdisciplinarity, and posthumanity. *History and Theory* 59:2 (2020), 296–302; Marek Tamm & Zoltán Boldizsár Simon, More-than-human history. Philosophy of history at the time of the anthropocene. Tulossa.

miettimällä sen roolia yhteiskuntatieteiden teorioissa, joiden parissa merkittävä osa historian-tutkimuksesta tapahtuu.⁵⁹ Vaikka monista ei-inhimilliseen liittyvien käsitteiden muodosta ja olemuksesta debatoidaan, on ilmeistä, että ei-inhimillisen rooli osana yhteiskuntatieteellisiä teorioita ja niiden muotoutumista on merkittävä.⁶⁰

Toisen globaalia⁶¹ skaalaa edellyttävän kysymyksen voi nähdä Ahosen käsittelemässä kysymyksessä metodologisesta nationalismista. Tällöin kritiikin kohteeksi asettuvat historian-tutkimuksen ontologiset ja epistemologiset lähtökohdat, joissa kansallisvaltio nähdään luonnollisena tutkimuskohteena ja päätoimijana, ja joissa selitykset keskittyvät kansallisiin toimijoihin ja perustuvat kansallisista kokoelmista hankittuihin aineistoihin. Näitä piirteitä ylittävää toimintaa taas kutsutaan metodologiseksi globalismiksi.⁶²

Antroposentrismen kritiikkiä tai metodologisen nationalismin/globalismin käsittelyä voi tuki ottaa osaksi sisältöä ja lähestymistapaa opetuksessa, mutta en nosta niitä esille juuri siksi. Tutkivan historianopetuksen tulevaisuuden kannalta olennaisempaa on, että nämä aiheet – kuten myös esimerkiksi digitalisaatio⁶³ – ovat esimerkkejä ilmiöistä ja keskusteluista, joiden kautta historian-tutkimus käytäntöineen on viime vuosikymmeninä muovautunut, ja joihin suhteessa

historioitsijat yhteisöineen tekevät teoreettisia ja menetelmällisiä valintojaan. Tutkiva historianopetus perustuu ymmärrykseen historian-tutkimuksesta, mutta tunnistaako tutkiva historianopetus tällaisen historian-tutkimuksen?

Historiantutkimus on liikkuva kohde ja historianopetusta suunnitteleville sen tavoittaminen on vaikeaa. Tieteenhistorioitsija Henry M. Cowles toteaa tuoreen teoksensa ensiriveillä, ettei (yksittäistä, universaalista) tieteellistä metodologia ole olemassa, mutta ”tieteellinen metodi” on.⁶⁴ Jälkimmäisellä hän tarkoittaa juurikin pedagogisiin tarkoituksiin reseptimäiseksi kaavaksi – langaksi – tiivistettyä idealisaatiota tieteestä. Cowlesin väite tuntuu osuvalta myös historian-tutkimuksen tapauksessa: historiallista ajatteluakaan ei ehkä ole olemassa, mutta ”historiallinen ajattelu” on. Vaikka opetuskäyttöön tuotetut mallit tieteistä eivät täydellisesti tavoita tieteentekemistä sellaisenaan, eivät ne kuitenkaan ole tuhoon tuomittu lähestymistapa, vaan pikemminkin tärkeä resurssi oppimisen tukirakenteina. Ne ovat tiedonalan ja sen oppimisen väliin sijoituvia episteemisiä työkaluja. Myös tämän välityksen tulee elää ajassa – sekä herkistyä historian-tutkimuksessa ja oppimisessa tapahtuville muutoksille että arvioida niitä kriittisesti – jottei se menetä kosketustaan näihin viitepisteisiinsä.

KM Mikko Kainulainen
Turun yliopisto

59. Tähän lukeutuvat mm. teoriat historiankirjoituksen mahdollisuuksista, teoriat kertomuksista, teoriat tietämisestä ja teoriat vallasta, joita historioitsijat kehittävät, soveltavat ja kritisoivat. Ks. esim. Nancy Partner & Sarah Foot (toim.), *The Sage Handbook of Historical Theory*. Sage 2013.

60. Esimerkiksi ympäristöhistorian saralla Andreas Malm arvioi kriittisesti ihmisen ja ei-inhimillisen muodostamia hybridisiä subjekteja sekä materian toimijuutta. Andreas Malm, *The Progress of This Storm. Nature and Society in a Warming World*. Verso 2018, 44–118.

61. Jätän tässä syventymättä globaalin ja planetaarisen kategorioiden eroon. Ks. Chakrabarty 2019, 3–4.

62. Ahonen 2020.

63. Esim. Ian Milligan, *History in the Age of Abundance. How the Web is Transforming Historical Research*. McGill-Queen's University Press 2019.

64. Henry M. Cowles, *The Scientific Method. An Evolution of Thinking from Darwin to Dewey*. Harvard University Press 2020, 1.

Tarina tarinoiden takana

Historiatietoisuus ja ajassa olemisen taito

Haluatteko kuulla tarinan siitä, miten pääsin opiskelemaan historiaa? Elettiin alkuvuotta 2007. Olin juuri suorittanut asepalveluksen ja edessä oli työn- ja pääsykokeisiinluvuntäyteinen kevät. Olin hakenut opiskelemaan historiaa jo kahtena aiempana vuotena. Ensimmäisellä kerralla ylioppilaskirjoitukset, toisella armeija, hidastivat pääsykokeisiin lukemista niin, että ovet yliopistolle eivät auenneet. Nyt tilanne oli toinen, olin aiempia vuosia vapaampi paneutumaan pääsykokeisiin. Vaikka olin motivoitunut ja sinnikäs sisään yrittäjä, hiipi realismi mieleen. Jollen kolmannella kerralla pääsisi sisään, ajattelin sen olevan merkki siitä, etten ole tarpeeksi kyvykäs historiassa. Päätin antaa historialle vielä viimeisen mahdollisuuden. Jos tärppäisi niin tärppäisi, jos ei, olisi aika katsoa jotain muuta hommaa.

Elämämme on täynnä vastaavan kaltaisia pieniä ja suuria tarinoita. Osa, kuten minun pieni tarinani, ovat yksityisiä ilman yleisempää merkitystä. Osa niistä on tuttuja suuremmalle joukolle, kuten vaikkapa argumentit siitä, miten maidon juominen on terveellistä tai miten korruptio Suomessa on vähäistä, vaikka samaan aikaan erilaiset hyvä veli -verkostot suhmuroivat taustalla. Jotkin tarinoista kääntyvät huonosti kielelliselle tasolle, vaikka moni ne tunnistaakin; aivan kuin ne olisi kirjoitettu dna-rihmojemme väliin. Tällaisia tarinoita voivat olla vaikkapa huomaamattomat kasvat tai sananlaskut, mutta myös hyvin haitalliset ja vaaralliset ennakkoluulot, kuten sukupuoliroolit tai rasistiset oletukset ihmisroduista ja niiden paremmuusjärjestyksestä.

Yhteistä kaikille tarinoille on se, että ne kuvaavat jollain tavalla meitä, elämäämme ja ajattelutapojamme. Vaikka ne yleensä ovat kuvauksia menneisyydestä, kiinnittyvät ne samaan aikaan nykyisyyteen ja luotaavat myös tulevaan. Yhteistä on myös se, että vaikka jokainen tarinoista on kerrotjalleen totta, on ne mahdollista kertoa lukemat-

tomalla eri tavalla riippuen siitä, mitä merkityksiä olemme niihin yksilöinä tai yhteisönä ladanneet ja mitä näistä merkityksistä katsomme parhaaksi sillä kertaa ottaa käyttöön. Alun esimerkkitarina voidaan lukea ”kolmas kerta toden sanoo” tai ”kova työ palkitsee”-tyylistenä kehityskertomuksena, mutta yhtä hyvin siitä voi lukea selittelyä aiempien vuosien epäonnistumisista tai ylipäättään sen, miten ymmärrän ja selitän syy-seuraussuhteita elämässäni. Valinta kertoa tarina kuvanee sitä, mitä pidän kertomisen arvoisena eli merkityksellisenä.

Tarinoiden ja niiden merkitysten käyttö vaativat taitoa. Saksalainen historiandidaktikko ja filosofi Jörn Rüsen kuvaa tällaista taitoa historiatietoisuudeksi. Hänen ajattelussaan historiatietoisuus on pienten ja suurten historiakertomusten – narratiivien – käytön taitoa, jossa valjastetaan menneisyys osaksi yksilön tai yhteisön itseymmärrystä. Siksi historiatietoisuus on myös taitoa asettua mielekkäästi ajan virtaan menneisyyden, nykyisyyden ja tulevaisuuden ristiaallokkoon.¹

Mitä syvempi tai laajempi historiatietoisuus on, sitä kyvykkäämpää on narratiivien käyttö. Pinnallisimmillaan historiatietoisuus on Rüsenin mukaan traditionalistista, jolloin historia näyttäytyy muuttumattomana ja historialliset narratiivit otetaan annettuina. Tällöin ihminen voi ajautua historian vangiksi. Syvimmillään historiatietoisuus on geneettistä, jolloin kaiken muuttuvuus ja inhimillisen elämän moninaisuuden ja kompleksisuuden ymmärrys ovat historiatietoisuuden määrittäviä tekijöitä. Niiden lisäksi sen hyväksyminen, että narratiiveja voi tulkita lukuisilla, jopa ristiriitaisilla tavoilla, on tähdellistä.²

Tarinoita kerrotaan nykyään paljon, ehkä enemmän kuin koskaan, ja sosiaalisen median kaiuttamana luonteeltaan yksityisetkin tarinat kantautuvat kauemmaksi ja useampien henkilöiden korviin kuin aiemmin. Vaikka kiihtyvä tarinatalous ja sen lieveilmiöt ovat saaneet ana-

1. Jörn Rüsen, *Historical Consciousness. Narrative Structure, Moral Function, and Ontogenetic Development*. Teoksessa: Peter Seixas (toim.) *Theorizing Historical Consciousness*. University of Toronto Press 2004, 63–85; Sirkka Ahonen, Taaksepäin katsoen. Puoli vuosisataan historianopetussotia. *Kasvatus & Aika* (2020), 129–139.

2. Rüsen 2004, 70–78.

lyyttikkonsa ja kriitikonsakin esimerkiksi monitieteisestä Kertomuksen vaarat projektista, historian rakenteellisesta narratiivisuudesta ihmisen elämän kannalta keskustellaan vähemmän. Keskustelu historian käytöstä sivuaa osaltaan aihetta, mutta keskustelu on usein negatiivissävytteistä puhetta historian poliittisesta käytöstä, ja sitä käydään valtiotasolla. Harvemmin keskustellaan yksityishenkilöiden tarinallisesta, ja siksi historiaan viittaavasta päivittäisestä valintojen mikropolitiikasta, vaikka se koskettaakin meitä kaikkia. Siinä historia voisi merkityksellistyä kaikille välttämättömäksi taidoksi ”olla ajassa” mielekkäällä tavalla ja viestiä siitä muille uskottavalla ja eettisesti kestäväällä tavalla.

Nykyään historiassa ja sen oppimisessa tärkeäksi ajatellaan historiatietojen ja -taitojen, kuten historiallisen ajattelun omaksumista, syy- ja seuraussuhteiden sekä muutoksien ja jatkuvuuksien ymmärtämistä. Nämä kaikki ovat tärkeitä taitoja, mutta historia ei tyhjene yksin niihin. Ne eivät kaappaa elämän ja ajallisuuden

mysteeriä, josta historiassa on myös kysymys. Niiden lisäksi tarvitaan ajassa olemisen taitoa ja syvää historiatietoisuutta. Sitä, miten rakentaa tarinoista täynnä olevassa totuudenjälkeisessä ajassa itseymmärrystä suhteessa kerrottuihin tarinoihin, muihin ihmisiin sekä ennen kaikkea menneisyyteen, nykyisyyteen ja tulevaisuuteen.

Kysymys tarinoista kytkeytyy historiaan ja sen merkitykseen, mutta ei ole ihan uusi. Jo 1800-luvun loppupuolella Friedrich Nietzsche kirjoitti pohtiessaan historian haittoja ja hyötyjä näin: ”Totta kai me tarvitsemme historiaa, mutta aivan eri syistä kuin tiedon puutarhoissa maleksivat joutilaat, vaikka he jaloudessaan halveksisivatkin meidän karkeita ja hienostumattomia tarpeitamme. Toisin sanoen me tarvitsemme sitä elämää ja toimintaa varten.”³ Näihin sanoihin on helppo yhtyä. Tarvitsemme historiaa tietääksemme mitä oli olla ihminen menneisyydessä, mutta ennen kaikkea tarvitsemme sitä selvittääksemme, mitä on olla ihminen nyt ja tulevaisuudessa.

FT Mikko Hiljanen
Jyväskylän yliopisto

3. Friedrich Nietzsche, *Historian hyödyistä ja haitasta elämälle*. JULPU 1999, 9.

Makrotason vastauksia kysymykseen, miten Suomesta tuli Suomi

Pertti Haapala (toim.):

Suomen rakennehistoria. Näkökulmia muutokseen ja jatkuvuuteen (1400–2000). Vastapaino 2018. 339 s. ISBN 978-951-768-626-6.

Juhani Koponen & Sakari Saaritsa (toim.):

Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi. Suomi kehityksen kiinniottajana. Gaudeamus 2019. 463 s. ISBN 978-952-345-031-8.

Jaana Laine, Susanna Fellman,

Matti Hannikainen & Jari Ojala (toim.):

Vaurastumisen vuodet. Suomen taloushistoria teollistumisen jälkeen. Gaudeamus 2019. 348 s. ISBN 978-952-345-001-8.

Talous- ja yhteiskuntahistoriasta kiinnostunutta yleisöä on hemmoteltu ryppäällä kirjanjulkistuksia. Ensimmäisenä keväällä 2018 ilmestyi Pertti Haapalan toimittama *Suomen rakennehistoria*. Seuraavana keväänä vuorossa oli Jaana Laineen, Susanna Fellmanin, Matti Hannikaisen ja Jari Ojalan toimittama *Vaurastumisen vuodet*, ja syksyllä 2019 seurasi Juhani Koposen ja Sakari Saaritsan toimittama *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi*.

Kolmen kokoomateoksen ilmestyminen peräjälkeen on ollut tekijöiden mukaan sattumaa ja kirjat ovat toisistaan erillisten syntyprosessien

tulosta. *Suomen rakennehistoria* on syntynyt Haapalan sanoin rakennehistorian tutkimusryhmän ”harjoitustyönä” Tampereen yliopistossa toimineessa Yhteiskunnan historian huippuyksikössä. *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi* sai alkunsa toimittajien kohdattua Dar es Salaamissa ja oivallettua yhteisen kiinnostuksensa Suomen historian ja kansainvälisten kehitysteorioiden yhdistämiseen. *Vaurastumisen vuodet* sai alkusysäyksensä emeritusprofessori Jorma Ahvenaisen täyttäessä 80 vuotta tammikuussa 2010. Toimittajakunta päätti tuolloin laatia jatkoa 1980-luvun alussa ilmestyneelle kolmiosaiselle *Suomen taloushistoria*-teossarjalle, jonka kirjoittamisessa Ahvenainen oli aikanaan keskeisessä roolissa.¹

Välissä on ehtinyt vuonna 2006 ilmestynyt Suomen taloushistoriaa syntetisoiva artikkelikoelma *The Road to Prosperity*.² Jari Ojalan, Jari Elorannan ja Jukka Jalavan toimittama kokoomateos on arvokas apu esimerkiksi tutkijalle, joka kaipaa kansainväliseen artikkeliin viitteen aihettaan taustoittavaan englanninkieliseen tutkimuskirjallisuuteen. Kun kuitenkin histori-anopiskelijat vaikuttavat vierastavan taloushistoriaa eikä englanniksi käyty tieteellinen keskustelu hevillä tavoita suurta yleisöä, on tärkeää madaltaa lähestymiskynnystä julkaisemalla taloushistoriaa myös suomeksi.³

1. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila (toim.) *Suomen taloushistoria*. 2, Teollistuva Suomi. Tammi 1982; Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen & Sven-Erik Åström (toim.) *Suomen taloushistoria*. 1, Agraarinen Suomi. Tammi 1980; Kaarina Vattula (toim.) *Suomen taloushistoria*. 3, Historiallinen tilasto. Tammi 1983; Paneelikeskustelu ”Suomen kehityksen pitkät linjat ja nykynäkymät”, Viidennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät, Oulu, 24.10.2019.

2. Jari Ojala, Jari Eloranta & Jukka Jalava (toim.) *The Road to Prosperity. An Economic History of Finland*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006.

3. Jari Ojala, Taloushistorian paluu ja liiketoimintahistorian nousu. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 446–456.

Tässä syväluotauksessa käsiteltävät kolme teosta päivittävät kertaheitolla Suomen taloushistorian kehityslinjoja pitkällä ja keskipitkällä aikajänteellä kokoavan kirjallisuuden ajan tasalle. Päivitys on erinomaisen onnistunut ja parhaimmillaan varsin kiehtova – heikoimmillaan informatiivisuudessaan hivenen puiseva. Käsitteiden seuraavassa kutakin teosta erikseen ilmestymisjärjestyksessä ja pohdin lopuksi kirjakolmikkoa kokonaisuutena.

Innostava johdatus rakenteiden hitaaseen muutokseen

Suomen rakennehistorian johdantoluvussa Pertti Haapala ja Christopher Lloyd määrittelevät teoksen lähestymistavan makrotason rakenteisiin keskittyväksi yhteiskuntahistoriaksi. Pyrkimyksenä on tavoittaa yhteiskunnan aineellinen todellisuus ja ”mahdollisen rajat” eli ne rakenteelliset reunaehdot, joissa yksilöt elävät ja toimivat. Kirjoittajat tarttuvat myös toimijan ja rakenteen väliseen suhteeseen ja perustelevat elegantin yksinkertaisesti näiden yhteen kietoutumisen: mikro ja makro ovat eri näkökulmia samaan todellisuuteen. Maailma rakenteistuu yhtä aikaa sekä yksilö- että makrotasolla, ja tasot ovat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään. Rakennehistoria ei kiistä tapahtumien ainutkertaisuutta tai yksilön toimintamahdollisuuksia vaan tarjoaa kehyskertomuksen, jota vasten ymmärtää toimijoita ja tapahtumia.

Haapala ja Lloyd perustelevat selkeästi ja vakuuttavasti, miksi rakennehistoriallinen lähestymistapa on tärkeä, ja houkuttelevat lukijan kirjan seuraavien kahdeksan luvun pariin. Ne problematisoivat selkeästi rajautuvan ”Suomen” ajatusta sekä ylijärjestyksen että alueellisen perspektiivin avulla, tarkastelevat asutusta, elintasoa ja elämäntapaa esiteollisella ajalla, analysoivat suomalaista teollisuutta ja sen asemaa kansainvälisessä taloudessa ja erittelevät elinkeinorakenteen muutoksia sekä hyvinvointivaltion kehitystä. Pisimmillään yksi luku kattaa peräti 700 vuoden ajanjakson, joten on ilmeistä, että tulkinta keskittyy laajoihin kehityskaariin. *Suomen rakennehistorian* ehdottomana valttina on juuri ajallisesta lintuperspektiivistä hahmotettava kokonaiskuva. Tarkastelu pohjautuu silti yksityiskohtaiseen tilastotietoon, jota myös esitellään havainnollisin graafein, mutta detaljeihin ei hukuta vaan niitä käytetään ison kuvan rakentamiseksi.

Suomen rakennehistoriassa viimeinen sana jää Matti Hannikaiselle, joka toteaa, etteivät yhteiskuntaa koskevat suuret muutokset ole ohitse. Epäilemättä näin, mutta teoksen johdannosta vaikuttuneena jäin kaipaamaan vielä loppulukua, joka olisi kiteyttänyt kirjoittajakunnan näkemykset lähitulevaisuuden rakenteellisista kehitystendensseistä. Mitä esimerkiksi ovat merkittävimmät eriarvoistavat yhteiskunnalliset rakenteet, joiden korjaamiseen toimintaa olisi syytä suunnata?

Suomen rakennehistoria on helposti lähestyttävä, innostava johdanto elämisen yleisiin reunaehdoin vuosisatojen saatossa. Teosta voi siten suositella kurssikirjaksi yliopisto-opintoihin tai lukemistoksi historian harrastajalle. Helppotajuisuus ei tarkoita annin köykäisyyttä: *Suomen rakennehistoria* on valaisevaa luettavaa myös kenelle tahansa historioitsijalle, jota kiinnostaa asiantunteva kokonaisnäkemys elämän rakenteellisten puitteiden murroksista ja jatkuvuuksista nykyisen Suomen alueella vuosisatojen saatossa.

Tuhti tietopaketti tuoreesta taloushistoriasta

Jaana Laineen, Susanna Fellmanin, Matti Hannikaisen ja Jari Ojalan toimittama *Vaurastumisen vuodet* kertoo taloushistorian keinoin tarinan siitä, miten ja miksi Suomi muuttui 1960-luvun alun köyhästä agraari-teollisesta maasta moderniksi, rikkaaksi hyvinvointivaltioksi. Kirjan kattamalla puolen vuosisadan ajanjaksolla taloudellinen, teknologinen ja yhteiskunnallinen kehitys on ollut huikaiseva. Sen ydinpiirteitä ovat olleet rakennemuutos alkutuotannosta ja teollisuudesta palveluvaltaisuuteen, kaupungistuminen, rikkaiden edelläkävijämaiden kiinniottaminen ja säännellyn talouden avautuminen sekä markkinaehtoisuuden lisääntyminen. Kehityskulun voi tiivistää sanoa ”vaurastuminen”. Varjopuolia ovat olleet hyvinvoinnin osin epätasainen jakautuminen ja erityisesti ympäristöongelmat, jotka teos nostaa aiheellisesti esiin Simo Laakkosen ja Timo Vuorisalon ympäristökysymystä käsittelevässä luvussa.

Kolmessatoista käsitteilyluvussa *Vaurastumisen vuodet* tarkastelee talouden eri osa-alueiden kehitystä 1960-luvulta 2010-luvulle maa- ja metsätaloudesta energiantuotantoon, liikenteestä kotitalouksien kulutukseen ja julkiseen kulutukseen. Teos tarjoaa helposti lähestyttävää taloushistoriaa eikä edellytä lukijalta laajoja pohjatietoja. Linjasta poikkeaa vain Arto Kokkisen

luku, joka käsittelee koulutuksen ja inhimillisen pääoman suhdetta talouskasvuun asiaan vihkiytymättömän silmiin mutkikkaan integroituvuusanalyysin avulla, mallia tosin lukijalle avaamaan pyrkien. Kaiken kaikkiaan luvut on kirjoitettu selkeästi ja informatiivisesti, mutta tietopainoteisuus tekee *Vaurastumisen vuosista* hetkittäin hivenen puisevan. Kirja ei niinkään ole mukana-satempaava lukunautinto kuin tuhti tietopaketti ja erinomainen taustateos tutkimuksen tueksi. Se onkin kätevä työkalu esimerkiksi tietyn talouden osa-alueen kehityksestä tietoa etsivälle opiskelijalle, tutkijalle tai toimittajalle. Teos sisältää runsaasti havainnollisia kuvia ja taulukoita, mutta niitä on käytetty harkiten eikä infograafihäkyä synny. Tarkkaa tilastotietoa tietyiltä poikkileikkausvuosilta tai ajanjaksoilta esitetään runsaasti myös itse leipätekstissä trendien osoittamiseksi.

Toimittajakunta käyttää *Suomen rakennehistoriaan* verrattuna vähemmän vaivaa vakuuttaakseen lukijan siitä, miksi lukea juuri tämä teos. Olettavasti teos onkin suunnattu taloushistoriasta jo valmiiksi kiinnostuneille tai tietyn talouden osa-alueen kehityksestä taustatietoa tarvitseville. Relevanssia suo toisaalta kuin itsestään se, että *Vaurastumisen vuodet* pohtii myös nykyhetken ja lähitulevaisuuden yhteiskuntapoliittisia haasteita. Ikääntyvän väestön, kasvavien hyvinvointikustannusten ja hiipuvan talouskasvun muodostamaa yhtälöä on vaikea ratkaista ja heikkenevän huoltosuhteen ongelmat tuodaan teoksessa hysyttelämättä esiin. Samalla erityisesti Sakari Heikkinen analysoi viileän analyttisesti väitteitä julkisen sektorin koosta ja kestävyysvajeesta. *Vaurastumisen vuosien* tavoitteena onkin ammentaa taloushistoriasta eväitä nykyhetken ja tulevaisuuden ongelmien ratkaisemiseksi sekä talouspoliittisen keskustelun ymmärtämiseksi. Loppuluvussa Susanna Fellman toteaa, että teoksesta voi ja pitää ottaa oppia. Harmillisesti kirjoittajat jättävät täsmentämättä, millä tavalla. Niin hankalaa kuin sanallistaminen usein on, olisi Suomen eturivin talous- ja sosiaalishistorioitsijoiden toivonut kykenevän selkeämmin konkretisoimaan, mitä käytännön oppeja *Vaurastumisen vuosista* olisi heidän mielestään ammennettavissa.

Suomen talousjärjestelmän ja yhteiskuntapolitiikan painopisteiden muutos sääntelystä ja koordinaatiosta kohti avoimempaa kilpailua ja markkinaehtoisuutta on ollut toisen maailmansodan jälkeisen historian tutkijalle ilmeinen

ilman *Vaurastumisen vuosiakin*. Kokoomateos kuitenkin osoittaa murroksen kiistattomuuden usean kirjoittajan voimin. Kehityksen kiteyttää Susanna Fellmanin tarkkanäköinen yhteenvetoluku, joka summaa ydinkohdat suomalaisen talousjärjestelmän peruspiirteistä, keskeisistä instituutioista ja niiden vähittäisestä muutoksesta viimeisen puolen vuosisadan aikana. Muutokset keskivertosuomalaisen arjessa tavoittaa puolestaan kulutusyhteiskunnasta ja sen symboleista kirjoittava Minna Autio. Aution luvussa kuvastuu hyvin *Vaurastumisen vuosien* vahvin anti: teos korvaa mutu-tietoon perustuvan kokemuksen toisen maailmansodan jälkeisen suomalaisen yhteiskunnan ja talouden muutoksista vankalla asiantuntemuksella ja vakuuttavalla tutkimustiedolla.

Kehityksen kärkeen

Juhani Koposen ja Sakari Saaritsan toimittama *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi* pyrkii vastamaan kysymykseen, miten ja miksi perifeerinen kehitysmää-Suomi pystyi pitkältä takamatkalta kuromaan kiinni vauraampien maiden etumatkan. Pyrkimys on siis sama kuin *Vaurastumisen vuosien*, mutta *Nälkämäasta hyvinvointivaltioksi* ammentaa kauempaa menneisyydestä ja keskittyy toista maailmansotaa edeltävään aikaan. Teoksen johtoajatuksena on suomalaisen kehityshistorian tuominen yhteen kansainvälisen kehitystutkimuksen teorioiden kanssa. Historiantutkimus saa kehityskeskusteluista teoreettisia ja metodologisia ravinteita ja voi puolestaan rikastuttaa kehitystutkimusta tarjoamalla ”ajan tajua ja herkkyyttä historian mekanismeille”, kuten toimittajat loppuluvussaan toteavat. Toimittajien lisäksi useat kirjoittajat soveltavat tarkasteluihinsa teoreettisia näkökohtia ja käsitteitä. Vaikka teos on kirjakolmikosta kaikkein teoreettisimmin suuntautunut, sekin on varsin lukijaystävällinen ja sopii vaivatta oppikirjaksi historian tai kehitystutkimuksen yliopisto-opetukseen – jos kohta myöhempään vaiheeseen opintoja kuin vaikkapa *Suomen rakennehistoria*.

Kehitysteoreettisia keskusteluita ja Suomen historiaa kehitystutkimuksen näkökulmasta avaavien johdannon ja johtopäätösten lisäksi kirjassa on 17 lukua, joista kukin käsittelee suomalaista kehitystietä tiettyyn erityisteemaan puretuen. Valotetuksi tulevat muun muassa maa- ja metsätalouden sekä maanomistusolojen,

ulkomaisen teknologian ja investointien sekä valtion ja eliittien merkitys kehitykselle. Oivaltavasti osoitetaan, miten kehitysmaihin liitetyt piirteet kuten korruptio, maastamuutto ja yhteiskunnan hauraus ovat olleet osa Suomenkin historiaa. Myös sukupuolen ja kehityksen suhdetta problematisoidaan.

Koponen ja Saaritsa pohtivat, voiko Suomen historiallinen kokemus valottaa globaalin kehityksen yleisempiä mekanismeja. Niille kehityspolitiikan toimijoille, jotka esimerkiksi ulkoministeriössä toivovat Suomen historian tarjoavan kehitysmaille soveltamiskelpoisia oppeja, toimittajat tuottavat pettymyksen. Kehitykseen vievät aina monet erilaiset tiet eikä kehitysmaille voi antaa yhtä selkeää mallia seurattavaksi. Kaikki Suomen valittavissa olleet mahdollisuudet eivät enää ole auki nykypäivän kehitysmaille, kuten Juhani Koponen muistutti Historiantutkimuksen päivillä Oulussa syksyllä 2019. Sakari Saaritsa täydensi, että historian avulla voi kenties tehdä pienen mittakaavan politiikkasuosituksia, mutta suuriin kysymyksiin kehityksen saloista tai hyvän yhteiskunnan aikaansaamisesta historia ei voi suoraan tarjota vastauksia.⁴ Loppuluvussa toimittajat nostavat kokoomateoksen tärkeimmäksi opiksi sen, ettei historia sanele lopullista kohtaloa. Heikkojen lähtökohtien vangiksi ei ole pakko jäädä vaan kehitykseen voi päästä kiinni monenlaisen historiallisten prosessien seurauksena.

Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi kritisoi Suomen historian esittämistä suoraviivaisena menestystarinana. Etenkään omahyväisyyteen ei ole aihetta eikä suotuisaa kehitystä voi teoksen mukaan pitää suomalaisten oman suunnitelmallisen toiminnan tai tietoisien, arvopohjaisen pohjoismaisen kehityspolitiikan tuloksena. Kaiken kaikkiaan *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi* piirtää kuvan Suomen kehityshistoriasta sattuman, poliittisten kamppailujen ja ulkoisen vaikutuksen tuloksena. Oivaltava kokoomateos auttaa kyseenalaistamaan yksinkertaistettuja väittämiä suomalaisesta ”ihmeestä” osoittamalla toteutuneiden kehityskulkujen vaihtoehtoja ja risteyskohtia, joista kehitystie olisi voinut kääntyä toiseenkin suuntaan.

Toisiaan täydentävä kolmikko

Teoskolmikolla on paljon yhteistä. Tarkastelu liikkuu talous- ja yhteiskuntahistoriallisella makrotasolla ja tavoitteena on tarjota vastauksia kysymykseen siitä, miten Suomesta tuli se Suomi, jossa tänään elämme. Koska maa on heikoista lähtökohdista huolimatta noussut inhimillisen kehityksen eri mittareilla tarkasteltuna maailman kärkeen, teokset kommentoivat samalla myös erästä taloushistorian polttavimmista kysymyksistä: miten rikkaat maat ovat rikastuneet?⁵ Paljosta yhteisestä huolimatta teokset ovat pikemmin toisiaan täydentäviä kuin päällekkäisiä. Ne liikkuvat eri aikajäniteillä, soveltuvat hieman eri lukijakunnalle ja painottavat eri tavoin empiriaa ja teoriaa.

Teoksiin on kontribuoinut yhteensä 40 kirjoittajaa. Vain yhdeksän on naisia; perinteisesti miesvoittoisessa taloushistoriassa tilanne ei kuitenkaan yllätä. Merkillepantavan moni on kirjoittanut kahteen kirjoista, mutta vain Matti Hannikainen kaikkiin kolmeen. Kirjat kokoavat yhteen 2000-luvun alun suomalaisen yhteiskuntahistorian parasta asiantuntemusta. Kirjoittajiin mahtuu nuoria nousevia kykyjä, kuten jokunen tutkijatohtori ja yliopistonlehtori. Valtaosin kirjoittajakunta koostuu kuitenkin professoreista ja emerituksista. Kokemus kuvastuu keskeisten kehityskulkujen kirkkaudessa ja suvereenissa laajojen kokonaisuuksien hallinnassa. Kirjakolmikko on myös tässä ajassa kiinni: huomiota saavat teemat kuten sukupuoli ja etnisyyden, maastaja maahanmuutto sekä ympäristö ja ympäristöongelmat.

Kaikissa kolmessa teoksessa korostuu 1990-luvun laman vaikutus Suomen talous- ja yhteiskuntakehitykseen. *Vaurastumisen vuosisissa* painotus on teoksen aikajäniteestä johtuen selkein, mutta lama nousee esiin vedenjakajana myös *Suomen rakennehistoriassa* ja *Nälkämaan* johdanto- ja johtopäätösluvuissa. Selityksenä lieinee, että 1990-luvun alkuun on vihdoin kertynyt riittävästi ajallista perspektiiviä. Yli neljänneksivuosisataa ja useampaa nousu- ja laskusuhdannetta myöhemmin laman poikkeuksellisuutta voidaan jo arvioida suhteessa myöhempään

4. Paneelikeskustelu ”Suomen kehityksen pitkät linjat ja nykynäkyvät”, Viidennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät, Oulu, 24.10.2019.

5. Ojala 2017, 451.

talouskehitykseen ja sen vaikutuksia analysoida osana pitemmän aikavälin kehityskulkuja.

Nykyisen Suomen alue on teosten maantieteellisenä fokuksena, mutta Suomea ei nähdä yksinäisenä selviytyjänä tai erityistapauksena vaan perustavalla tavalla muusta maailmasta riippuvaisena. Teoskolmikon keskeisin kantava tulkinta on, että Suomen vaurastumista ovat ruokki-neet kytkökset maailmantalouteen. Vastauksena teosten yhteiseen ydinkysymykseen siis on, että nykyisen kaltaisen Suomen syntyä selittävät parhaiten ulkomaailman vaikutus ja sidokset globaaleihin markkinoihin.

Voi toki kysyä, onko spesifisti Suomen historiasta kirjoittaminen enää ylipäätään relevantti tarkastelukulma, kuten Sirkka Ahonen pohti taannoisessa metodologisen nationalismin kriitikissään.⁶ Kuitenkin juuri tarkastelun keskiöön nostaminen mahdollistaa myös ”Suomen” problematisoinnin ja dekonstruoinnin, kuten *Suomen rakennehistoria* ja *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi* tekevät. Koronapandemian keskellä on käynyt ilmiselväksi, että talous- ja yhteiskuntapolitiikkaa harjoitetaan edelleen pitkälti kansallisvaltioiden puitteissa ja eri maiden ratkaisut voivat poiketa toisistaan huomattavasti. Kansallinen

tarkastelutaso ei siis ole menettänyt merkitystään vaan se on tarpeen säilyttää ylijärjestyksen ja globaalin perspektiivin ohella.

Vaikka tässä tarkasteltuja teoksia ei tietoisesti suunniteltu ilmestymään ajallisesti niin lähellä toisiaan, sattuma saattaa osaltaan heijastaa myös talouden merkityksen korostumista aikamme yhteiskunnallisessa keskustelussa. Tätä keskustelua ovat pitkälti hallinneet taloustieteilijät, joten taloushistorioitsijoiden olikin jo aika tuoda mukaan omaa, pitkään aikaperspektiiviin nojautavaa näkemystään. Historiantutkimuksen sisällä taas voidaan nähdä merkkejä rakenne- ja taloushistorian muotiin paluusta mikro- ja kulttuurihistoriallisten kysymyksenasettelujen rinnalle.⁷ Tässä arvioidun teoskolmikon ansiosta uusien opiskelijapolvien rohkaiseminen talous- ja rakennehistorian sekä makrotason kysymysten pariin ei ainakaan jää laadukkaiden oppimateriaalien ja hakuteosten puutteesta kiinni. *Suomen rakennehistoria*, *Vaurastumisen vuodet* ja *Nälkämaasta hyvinvointivaltioksi* tarjoavat ajantasaista taustatietoa ja innostavia virikkeitä tutkijoille ja opiskelijoille, jotka haluavat tuoda historiantutkimuksen panoksen taloutta ja rakenteita koskevaan yhteiskunnalliseen keskusteluun.

FT Maiju Wuokko
poliittisen historian yliopisto-opettaja
Turun yliopisto

6. Sirkka Ahonen, Metodologinen nationalismi historiatietoisuuden näkökulmasta tarkasteltuna. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 76–83.

7. Ojala 2017; Paneelikeskustelu ”Suomen kehityksen pitkät linjat ja nyky näkymät”, Viidennet valtakunnalliset Historiantutkimuksen päivät, Oulu, 24.10.2019.

Historia tieteenä -vuoropuhelu jatkuu

Historiallisen Aikakauskirjan kuluvan vuoden ensimmäisessä numerossa ilmestyi vuoropuhelu "Historia tieteenä". Keskustelun aloittaneet Henri Hannula ja Ahto Apajalahti kirjoittivat jatko-puheenvuoron, jossa he kommentoivat Anna Sivulan ja Jouni-Matti Kuukkasen kommenttipuheenvuoroja. Kommenttipuheenvuoro ilmestyi alun perin *Historiallisen Aikakauskirjan* kotisivuilla 29.5.2020.

Koska erityisesti professori Anna Sivula oli näkökulmaamme kohtaan kriittinen, keskityimme hänen puheenvuoroonsa. Siitä voi päätellä, ettemme onnistuneet kontekstualisoimaan artikkeliamme riittävällä tavalla. Siksi tarkennamme joitakin puheenvuoromme lähtökohtia.

Viel' elää (iso)isäin henki

Sivula esittää Jorma Kalelan, Heikki Ylikankaan ja Markku Hyrkkäsen tieteenalamme "isoisinä", ikään kuin heidän näkökulmansa olisivat vanhentuneita ja voitaisiin sellaisina sivuuttaa.

Itse asiassa Kalelan *Historiantutkimus ja historia* (Gaudeamus 2002) oli vielä muutama vuosi sitten historian syventävien metodiopintojen opintovaatimuksissa Helsingin yliopistolla, allekirjoittaneiden opiskeluaikana. Lisäksi Kalela on viime vuosina kirjoittanut johdantoartikkelin historiantutkimuksen teoreettisuutta käsittelevään teokseen (*Menneisyyden rakentajat*, Gaudeamus 2018) ja historiantutkimuksen etiikasta (*Historiantutkimuksen etiikka*, Gaudeamus 2017).

Ylikankaan taannoinen *Mitä on historia ja millaista sen tutkiminen* (Art House 2015) ei ehkä säväyttänyt nuorempaa tutkijapolvea. Se sai kuitenkin huomiota julkisessa keskustelussa ja on osaltaan muokannut kuvaa historiantutkimuksesta aivan viime vuosina. Hyrkkäsen teok-

seen *Aatehistorian mieli* (Vastapaino 2002) viitataan sattumoisin *Historiallisen Aikakauskirjan* puheena olevan numeron toisessa artikkelissa, juuri "teoreettisen näkökulman" yhteydessä (ks. Antti Harmaisen ja Mikko Kempaisen artikkeli "Paremmen sosialismin" asialla, alaviite 5).

Nämä "isoisät" vaikuttavat yhä historiantutkijoiden itseymmärrykseen. Tarkoituksemme ei ollut kumota heidän ansioitaan vaan rakentaa niiden pohjalle ja viedä keskustelua eteenpäin, kuten tieteessä yleensä on tapana.

Sivula on oikeassa huomauttaessaan, että artikkeliamme olisi syventänyt historiografisia kysymyksiä Suomessa 2000-luvulla tarkastelleiden tutkijoiden (Marja Jalava, Charlotta Wolff ynnä muut) tuotannon kommentointi. Keskustelua onkin hedelmällistä jatkaa muun muassa Sivulan mainitseman Kenneth Partin tuoreen väitöskirjan (Jyväskylän yliopisto 2020) sekä vaikkapa Suomen Historiallisen Seuran tuoreen historiateoksen (SKS 2019) pohjalta (ks. myös Partin artikkeli HAik 2/2020).

Suomalaisten yliopistojen historia-aineissa on erilaisia teoreettisia perinteitä. Olemme ennen kaikkea kiinnostuneita mahdollisimman monipuolisesta teoreettisesta keskustelusta, josta voitaisiin saada tukea laajasti tutkijoille, opiskelijoille ja myös muille tieteenaloille. Itse olemme ajautuneet yleisemmän tieteenfilosofisen kes-

kustelun pariin juuri siksi, ettemme ole omissa väitöskirjahankkeissamme löytäneet ”lähempää” riittävää teoreettista tai historiografista tukea.

Historiografian ja historianfilosofian suhteesta

Sivula esittää keskeisen huomion historian-tutkijoiden identiteetistä: ”He [historiantutkijat] rakentavat tieteellisen itseymmärryksensä pikemminkin laaja-alaisen historiografian kuin historiantutkimuksesta irrotetun historianfilosofian varaan.”

Tämä juuri on ongelma kahdella tavalla. Historianfilosofiassa on ongelma, jos historiantutkijat eivät pidä sitä relevanttina. Tämä oli yksi keskeisistä argumenteistamme. Toisaalta historiantutkijoilla on ongelma, jos emme riittävästi tunne alamme kannalta merkityksellistä tieteenfilosofista keskustelua. Jälkimmäisestä ongelmasta huomauttaa myös Kuukkanen kommenttipuheenvuorossaan.

Sivula näyttää ajattelevan, että historiantutkijat itse olisivat parhaita asiantuntijoita arvioimaan kollegoidensa toimintaa ja historiantutkimuksen luonnetta. Kuitenkin juuri historiantutkijat tiedostavat hyvin sen, että jokaisen yhteisön näkemys itsestään on yksipuolinen, vääristynyt ja omaan aikaansa sidottu. Tieteenhistorioitsijat, tieteenhistorioitsijat ja tieteenfilosofit joutuvat muistuttamaan luonnontieteilijöitä siitä, että näiden omat käsitykset tieteenaloistaan ja niiden historiasta ovat usein vajavaisia. Olisikin noloa, jos historiantutkijat itse eivät näkisi tarvetta olla myös ulkopuolisten arvioitavina. Mehän tutkimme muita koko ajan, halusivat he sitä tai eivät.

Historiografia ei riitä tukeutumiskohteeksi kaikille historiantutkijoille. Moni tukeutuu myös yhteiskuntatieteelliseen teoriakeskusteluun. Se on toki hedelmällistä, mutta viittaa myös historian alan sisäisen teoreettisen ja käsitteellisen keskustelun vajavaisuuteen. Historian alan suomalaisista, viimeaikaisista väitöskirjoista löytyy toki monia teoreettisesti ansioituneita, joista Sivula antaakin esimerkkejä. Niistä löytyy kuitenkin myös monta sellaista, jossa teoreettista näkökulmaa on vain vähän.

Sivulan sanonta ”isoisänmurhasta” puolustaa eräessä mielessä paikkaansa. On nimittäin osattava jättää taakse ne kysymykset, joiden merkitys on vähäinen 2020-luvun historioitsijoille. Siksi on erikoista törmätä Sivulan kehotukseen ”painia

positivismin kanssa”. Positivismi on sekä ihmis- että luonnontieteiden filosofian aloilla niin vanhentunutta, ettei siihen ole enää tarpeellista ottaa mitään kantaa. Vaikka tutkimmekin menneisyyttä, tutkimustyö tehdään nykyisyydessä. Siksi on tunnistettava nykyhetkelle olennaiset tieteen- teon perusteita koskevat kysymykset. Niitä hahmottelimme artikkelimme loppupuolella.

Historioitsijan käsityötaito ja sen kysyntä

Kommenttipuheenvuoroissa ei juurikaan tarkasteltu sitä artikkelimme keskeistä huomiota, että muilla tieteenaloilla on kysyntää historiatieteellistä ammattitaitoa kohtaan. Tämä on aineistojen digitoinnin myötä ajankohtaisempaa kuin koskaan. Vaikka edelleenkin historiantutkijat ovat avainasemassa historiallisen tiedon tuottamisessa, historiallisia aineistoja hyödynnetään laajasti ja yhä enemmän muissa ihmistieteissä.

Yhtenä esimerkkinä: uuden ajan alun taloushistorian keskeisenä pidetyn lähdeaineiston, Juutinrauman tullitilien digitalisoituminen on herättänyt kiinnostusta muidenkin tieteenalojen piirissä. Mikäli historioitsija ei ole rakentavana osapuolena mukana muistuttamassa lähdekriittisistä ongelmista, metodologiset lähtökohdat saattavat olla vinoutuneita jo tutkimuskysymyksiä muotoiltaessa.

Sivulan mukaan historiantutkijan käsityötaito perustuu kyvyllä yhdistää ”historian, historiankirjoituksen ja historiantutkimuksen” kolme erilaista ”menneisyyden käsittämisen dimensiota”. Hän toteaa, että ”sitä me historioitsijat emme tietenkään paljasta, miten se yhdistäminen todella tapahtuu”.

Tällaista historiantutkimuksen metodologian mytologisoitua emme pidä perusteltuna. Juuri näitä teemoja on käsiteltävä. Olisi sekä historiantutkijoille että muille ihmistieteille virkistävää saada näkemyksiä meiltä historioitsijoilta, miten ”lopputuote”, eli valmis historiantutkimus syntyy. Historioitsijat tutkivat koko yhteiskuntaa – tietentekijöitä ja kaikkia kansalaisia – eivätkä vain toisiaan varten.

Lopuksi

Kuukkanen kysyy kommenttipuheenvuorossaan, voiko historiantutkimuksen tieteellisyydestä käytävän keskustelun keskeisenä huolena olla vain halu pysyä osana tieteen brändiä. Kääntäisimme kysymyksen toisin päin: onko mitään syytä olla

kytkemättä historiantutkimusta tieteen brändiin? Nähdäksemme ei. On selvää, että jotkut haluavat purkaa tämän kytkennän. Muutoin ei mediassa-kaan kyseltäisi, ”onko historiantutkimus tiedettä”.

Haluamme kiittää *Historiallisen Aikakauskirjan* toimitusta valitusta formaatista, jossa artikke-

limme sai perusteellisen, eräänlaisen ”avoimen” vertaisarvioinnin kommenttipuheenvuorojen muodossa. (Nyt ei katsottu olleen kyse muodollisesta vertaisarviointista.)

Ahto Apajalahti & Henri Hannula

Historiografisen reflektion ja kontekstin puolustus

Kriittinen keskustelu siitä, miten historiaa tutkitaan, kirjoitetaan ja kytketään osaksi kokemusmaailmaa, on minun mielestäni erinomaisen tervetullutta. On tärkeää, että keskustelun avaaja kertoo avoimesti, mihin avuksellaan tähtää, mitkä ovat puheenvuoron lähtökohdat, teoreettinen viitekehys ja tavoitteet ja kenelle puheenvuoro on suunnattu. Tätähän me edellytämme jokaiselta tutkimustuloksiaan julkaisevalta historiantutkijalta. Nämä asiat pitää tehdä lukijalle selväksi johdannossa.

Itse käyn mielelläni kriittistä keskustelua esimerkiksi siitä, miten historiasta ja historiantutkimuksesta kannattaa käydä kriittistä keskustelua. Lähtökohtani on, että historia on hyödyllistä ja tarpeellista. Teoreettinen viitekehyseni on hermeneuttinen. Tavoitteeni on, että historiantutkijat vahvistavat reflektiivisiä käytänteitään.

Historia ja historiantutkimus muodostavat yhdessä hyvin laajan kentän. Sillä kentällä operoi paljon ammattitaitoista, historioitsijoiksi koulutettua väkeä, joka tutkii, kirjoittaa ja opettaa historiaa. Historiantutkimuksellisten esitysten luonteeseen kuuluu, että ne ovat kiinnittyneet johonkin erityiseen ja perusteltuun kysymykseen. Erityiskysymyksiä motivoi ja on motivoinut kulloinenkin nykyisyys. Historiateoreettiset keskustelut ovat tästä syystä kiinnostavimmillaan, kun ne ottavat huomioon nämä kaksi historian vahvaa ominaispiirrettä: johonkin erityiseen kysymykseen ja sitä edustavaan aineistoon kytkeytymisen ja historiallisuuden. Ei tarvinne muistuttaa tämän julkaisun lukijakunnalle Nietzschen tai Meinecken näkemyksistä sen enempää kuin Gadamerin tai Koselleckinkaan näkemyksistä. Historioitsija on edelleenkin, siis vuonna 2020, kiinnostunut siitä, mitä menneisyydessä todella on tapahtunut. Historioitsija tekee edelleenkin, kaikesta ympärillä vellovasta keskustelusta huolimatta, työtään dokumentoiden, ymmärtäen ja selittäen menneisyyttä ja sen jättämiä jälkiä. Hänen tavoitteenaan on tuottaa uskottava representaatio. Näistä representoinnin yrityksistä ja niiden tuotteista syntyy se tulkintojen ja tekstien massa, johon historiografirit rakentavat mieltä.

Perään historiateoreettiseen keskusteluun historiografista konkretiaa. Miksi näin? Koska opimme esimerkeistä ja ymmärrämme esimerkiksi parhaiten, jos se on kontekstoitu kunnolla. Historiantutkijoiden ja historiankirjoittajien ammattitaidon kehittämiseen tähtäävää keskustelua on hyvä käydä niin, että se ottaa huomioon tämän alan tuotteiden erityisen luonteen.

Historiat ovat sekä historiantutkimuksen että historiankirjoituksen tuotteita. Tämän kaksinaisluonteen tunnustaessani tunnustan myös suuren intellektuaalisen velkani Jorma Kalelalle. Historiat ovat oman aikansa kulttuuri-ilmiöihin sitoutuneita kulttuurituotteita. Tämän todetessa tunnustan intellektuaalisen velkani Heikki Ylikankaalle. 2020-luvulla esitetyt historiantutkimukselliset kysymykset ovat kuitenkin erilaisia kuin ne, mitä nämä kaksi tutkijaa omana aikanaan esittivät. Historiografinen analyysi auttaa historiateorian pohtijaa huomioimaan jatkumot ja katkokset sekä tutkimuksellisten elementtien perinnöt, jotka saattavat juontua useiden välittäjien kautta hyvin kaukaa.

Analysoidessani aikanaan sosiologien historiantutkijoille 1900-luvulla kohdistamia puheenvuoroja, huomasin, että niiden ytimessä oli lähinnä kysymys siitä, miksi historia ei muistutanut enempää sosiologiaa, ja tarkemmin ottaen yleensä vielä juuri kysymyksen esittäjän edustaman koulukunnan sosiologista näkökulmaa. Puheenvuoroille näytti olevan tyypillistä myös se, että ”keskustelua” käytiin pikemminkin väistyvän sukupolven edustajien kuin omien aikalaisien kanssa.

Historiantutkija muotoilee tutkimustaan ohjaavat kysymykset oman aikansa motivoimana. Millainen kysymys, sellainen vastaus. Historiantutkija ajattelee historiallisesti. Näistä syistä historiografisesti refleктоimatonta, aikalaiskeskustelut ohittava, yleisen tason historiateoreettinen keskustelu uhkaa jäädä marginaaliin – tai historianfilosofian historiaan.

Historiateoreettinen keskustelu on tärkeää. Se vaikuttaa historiantutkimukseen kuitenkin ainoastaan siinä määrin kuin se on historioitsijan

mielestä kiinnostavaa. Konkreettinen historio-
grafinen konteksti on hyvä tapa tehdä historia-
teoreettisesta keskustelusta historioinnin taidon
käytännöllisille harjoittajille kiinnostavaa. Kun
meille puhutaan historioista, haluamme tietää,
kuka siis tutki, koska, missä, mitä konkreettista

kohdetta, minkä lähteiden valossa, millaista aka-
teemista tai tutkimuksellista kulttuuriperintöä
eteenpäin siirtäen, millaisia intellektuaalisia vel-
kaantumisia tunnustaen ja mihin keskusteluun
puheenvuorollaan osallistuen. Tämän kaiken jäl-
keen kysymme vielä miksi.

Anna Sivula,
Kulttuuriperinnön professori
Turun yliopisto

Narrativismin ansioista

Kirjoituksessaan ”Historiantutkimuksen tieteellisyydestä” Ahto Apajalahti ja Henri Hannula puolustavat historiantutkimuksen tieteellistä luonnetta.¹ Artikkelin perusideasta voi monelta osin olla samaa mieltä. Se on myös erittäin tervetullut historiateoreettinen keskustelunavaus. Suuri osa tekstistä keskittyy kuitenkin niin sanotun narrativismin kritisoimiseen tavalla, jota voi pitää yksipuolisena. Vaikka narrativismilla on kiistatta ollut kielteisiäkin vaikutuksia, sillä on ollut myös merkittäviä ansioita. Jouni-Matti Kuukkanen ja Anna Sivula kiinnittivät erinomaisissa kommenttipuheenvuoroissaan huomiota osittain samaan aiheeseen.² Sivulan peräänkuuluttamassa hengessä pohdin aihetta seuraavassa laajemmin historiantutkijana, en niinkään historiaa koskevan teoreettisen ajattelun asiantuntijana.

Historian tieteenalan näkökulmasta narrativistien huomattavana onnistumisena voidaan yksinkertaisesti pitää sitä, että he onnistuivat puhumaan historiantutkijoille näitä kiinnostavista tieteenfilosofisista kysymyksistä. Tämä ei ole tieteen teoreetikoille vähäinen saavutus. Päinvastoin on tavallista, että tieteenfilosofia ja itse tiede (tieteenalasta riippumatta) elävät rinnakkaisia ja enimmäkseen toisistaan riippumattomia elämiä. Ennen narrativismia tilanne oli varsinkin anglo-amerikkalaisessa akateemisessa maailmassa historian osalta pitkälti tällainen. Historian tieteen-teoreettinen keskustelu keskittyi kysymyksiin yksittäisten historiallisten faktojen totuusarvosta sekä yleisten historian kulkua säätelevien lakien olemassaolon mahdollisuudesta. Kuten Kuukkanen toteaa, keskustelu oli luonteeltaan atomistista ja vailla kosketuspintaa siihen, mitä historiantutkijat käytännössä tekivät.³

Suhteessa tähän niin sanottuun analyttiseen historianfilosofiaan narrativismi merkitsi hedelmällistä murrosta. Käännös oli nopea ja se oli pääosin seurausta Hayden Whiten vuonna 1973 ilmestyneestä teoksesta *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*.⁴ Whiten jälkeisen historianfilosofian avainkysymykseksi nousi se, miten tutkijat siirtyvät suhteellisen ongelmattomasti verifioitavissa olevista tosiasioista historiantutkimukselle tavalliseen synteisiin muotoon, narratiiviin. Narrativistit pureutuivat näin kysymykseen, jonka useimmat historiantutkimusta käytännössä harjoittavat tunnistivat ja luullakseni tunnistavat edelleen, riippumatta siitä, esitetäänkö historiantutkimuksen tulokset monografiana, artikkelina vai jossain muussa muodossa. Pelkät faktat eivät ole historian tutkimuksen lopputuote – lopputuote on aina synteesi. Kuten Apajalahti ja Hannula toteavat, synteettinen hyppy ei ole historian tieteenalan eksklusiivinen ominaispiirre. Narrativistit ovat kuitenkin pureutuneet nimenomaan moniin historian tieteenalalle tyypillisiin synteisiin ongelmiin. Nähdäkseni heidän ajattelunsa ei ole historiantutkimuksen teoreettisen ymmärtämisen kannalta ainakaan vähemmän relevanttia kuin muihin tieteenaloihin liittyvä, usein luonteeltaan erityyppisiä synteisiin ongelmia käsittelevä teoretisointi.

Vaikka Hayden Whiten *Metahistory* oli ansioikas historiateoreettinen avaus, Whiten ajattelua voi hyvin perustein samalla pitää ongelmallisena postmodernina relativismina. Narrativismin kehitys ei kuitenkaan pysähtynyt Whiten relativismiin. Frank Ankersmit pitäytyi melko lähellä Whiten ajatuksia varhaisemmassa tuotannossaan,⁵ mutta hänen myöhemmät teoksensa hylkäsivät

1. Ahto Apajalahti & Henri Hannula, Historiantutkimuksen tieteellisyydestä. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 84–98.
2. Jouni-Matti Kuukkanen, Kohti historiantutkimuksen ja historiankirjoituksen tieteenfilosofiaa. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 99–102; Anna Sivula, Historiantutkimuksen tieteellisyyttä koskevan keskustelun konteksti on keskusteleva historiankirjoitus. *Historiallinen Aikakauskirja* 118 (2020), 94–98.
3. Jouni-Matti Kuukkanen, *Postnarrativist Philosophy of Historiography*. Palgrave Macmillan 2015, 14–15.
4. Hayden White, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-century Europe*. Johns Hopkins University Press, 1973. Hayden Whitea edeltäneistä merkittävistä avauksista narrativismin suuntaan, ks. Kuukkanen 2015, 16–21.
5. Frank R. Ankersmit, *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Martinus Nijhoff Publishers 1983; Frank R. Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*. University of California Press 1994. Ankersmitin ajattelun kehityksestä yleensä, ks. Kuukkanen 2015, 24–29.

Whiten ylimieliseltä tuntuva näkökulman, jossa historia-alan tiedeyhteisön arki ajattelu sivuutettiin täysin. Erityisesti kirjoissaan *Historical Representation* ja *Meaning, Truth and Reference in Historical Representation* Ankersmit pyrki sovittamaan yhteen kaksi ristiriitaista totuutta.⁶ Yhtäältä historian tutkijat luovat tutkimuskohteestaan synteettisen esityksen, jota Ankersmit kutsuu representaatioksi. Tämä synteesi ei seuraa faktoista minkään selkeiden käännoisääntöjen tuloksena eikä se ole todennettavissa millään yksiselitteisellä metodilla. Toisaalta historian tutkimus kuitenkin tuottaa menneisyyttä koskevaa tietoa ja edistyy tieteenalana. Ankersmitin myöhemmän narrativismin lähtökohta ei siis ole ollut relativistinen. Päinvastoin: Ankersmit on hyväksynyt sekä Whiten idean synteessin ja faktojen välisestä tietoteoreettisesta kuilusta että akateemisen historian kirjoituksen normaalin lähtöoletuksen historiallisen tiedon tieteellisestä pätevydestä. Kun ottaa huomioon tämän Ankersmitin jo 2000-luvun alussa selvästi esittämän näkökulman, on vaikea yhtyä Hannulan ja Apajalahden analyysiin, jonka mukaan ”historiateoreettinen keskustelu tuntuu edelleen pysyvän tiukasti sellaisen vastakkainasettelun alueella, jossa toisessa päässä ovat ‘rankelaiset’ historioitsijat – naiivit realistit tai empiristit – ja toisessa postmoderni tietoteoreettinen skeptisismi.”⁷

Ankersmit on myös hahmotellut näkökulmaa, josta historiallisten synteessien – hänen käsitteillään siis representaatioiden – onnistuneisuutta voisi arvioida. Ankersmit pitää representaation laadun arvioinnin tärkeimpinä mittareina kattavuutta ja koherenssia. Lisäksi Ankersmit esittää kiinnostavan ajatuksen, jonka mukaan representaation arvioimisen kannalta on oleellista verrata sitä toisiin representaatioihin – siis toisiin synteeseihin. Yhtenä historian tieteellisyyden ongelmana on joskus pidetty sitä, ettei historian tutkimus sulje pois selityksiä vaan tuottaa niitä aina

vain lisää. Mitä merkittävämpi tutkimusaihe, sitä enemmän se vetää puoleensa tutkijoita ja sitä useampia erilaisia esityksiä aiheesta laaditaan. Ankersmitin mukaan tämä ei ole ongelma, vaan tärkeä osa historian tutkimuksen edistymisen logiikkaa. Synteesiä voi arvioida vain suhteessa toiseen synteesiin, ja yksittäinen synteesi on näin ollen tieteelliseltä arvoltaan aina heikko. Ankersmitin ajattelua ei tarvitse hyväksyä, mutta siihen tutustumalla huomaa, että narrativismin tradition piirissä historiallisten synteessien todellisuuden ongelmaan on suhtauduttu myös huomattavan vakavasti.

Ankersmitin representaation käsite puolestaan tuntuu hyödylliseltä pohdittaessa akateemisen historian tutkimuksen ja sen yhteiskunnallisen tehtävän suhdetta. Näin siitä huolimatta, että juuri representaation ideaa on kritisoitu erityisen hyvin perusteiden. Kuten Jouni-Matti Kuukkanen on todennut, representaatio vaatii jonkun, joka esitetään: muotokuva on mallinsa representaatio. Historian kirjoituksessa sitä, mitä esitetään, ei kuitenkaan ole olemassa *ennen esitystä*, vaan vasta esitys antaa menneisyydelle muodon.⁸ Kuukkanen on argumentoinut vakuuttavasti, että parempi käsite kuvaamaan historian tutkimuksen tuotetta olisikin presentaatio (*presentation*) – yksinkertaisesti esitys, ei uudelleenesitys.

Representaatio-käsite – joka tarkoittaa paitsi (uudelleen)esitystä myös edustusta – avaa kuitenkin yhden ajattelun väylän, jolle loogisesti vahvempi presentaatio ei suoraan johda. Ajatus historian edustuksellisuudesta tuntuu luonnehtivan osuvasti tehtävää, joka historialla on laajemmassa inhimillisessä todellisuudessa akateemisen historiaprofession ulkopuolella.⁹ Hyvin yleisellä tasolla ajateltuna historian tutkimuksen yksi ja kenties tärkein laajempi tarkoitus lienee mahdollistaa ajallinen orientoituminen todellisuuteen. Muodostamme historian tutkimuksen tuotosten avulla suhteen menneeseen, ja tässä

6. Frank R. Ankersmit, *Historical Representation*. Stanford University Press 2002; Frank R. Ankersmit, *Meaning, Truth, and Reference in Historical Representation*. Cornell University Press 2012.

7. Apajalahti ja Hannula 2020, 86.

8. Kuukkanen 2015, 53–60. Ankersmitillä on oma aspektin käsitteen varaan rakentuva puolustuksensa tälle kritiikille. Vaikka tämä puolustus ei olekaan aivan vailla ansioita, olen Kuukkasen kanssa samaa mieltä siitä, että se johtaa tarpeettomaan käsitteelliseen monimutkaisuuteen. Ks. Kuukkanen 2015, 59–60.

9. Kritisoidessaan representaation ideaa Kuukkanen on todennut, että teksti on niin erilainen asia kuin menneisyys, että se ei voi edustaa sitä minkään absoluuttisen logiikan mukaan, ks. Kuukkanen 2015, 60. Jos asiaa tarkastellaan niiden tehtävien näkökulmasta, joita historian kirjoituksella on ihmisyyteisissä, ”menneisyyden edustaminen” ei kuitenkaan vaikuta ainakaan täysin virheelliseltä historian kirjoituksen tarkoituksen luonnehdinnalta.

mielessä historiankirjoitus edustaa meille menneisyyttä nykyisyydessä. Menneisyyttä edustavat toki muutkin asiat, kuten monumentit, tarinat ja muistot, mutta akateemista historiankirjoitusta voi kuvata menneisyyden tieteelliseksi edustukseksi todellisuudessamme. Siinä missä huomio faktojen ja narratiivin välisestä kuilusta osuu historiantutkijoiden kokemukseen omasta työstään, historiantutkimuksen tuotosten määrittelemisen representaatioiksi tuntuu tavoittavan jotain kiinnostavaa näiden tuotosten suhteesta historia-profession ulkopuoliseen laajempaan inhimilliseen todellisuuteen. Jos tieteenalaa koskevan teoretisoinnin on tarkoitus auttaa tieteenalan itseyttämisprosessin kehitystä – ei vain määrittellä ja analysoida sitä ikään kuin ulkopuolelta, toisen tieteenalan lähtökohdista käsin – molemmat seikat tuntuisivat puhuvan sen puolesta, että narrativistien näkökulma historiantutkimukseen on ollut suhteellisen hedelmällinen.

On erittäin mahdollista, että yhteiskuntatieteitä koskevalla tieteenfilosofialla on annettavaa historialliselle ajattelulle, kuten Apajalahti ja Hannula esittävät. He osuvat naulan kantaan huomauttaessaan, että tämä tie jäi narrativisteilta (Ankersmit mukaan lukien) kulkematta. Samalla on kuitenkin hyvä pitää mielessä, että historia ja yhteiskuntatieteet eroavat selvästi toisistaan ainakin historiallisilta teoreettisilta lähtökohdiltaan. Oleellinen ero ei nähdäkseni liity niinkään ajallisuuteen kuin käsityksiin yleisten lainalaisuuksien merkityksestä tieteessä. Yhteiskuntatieteet ovat valistuksesta syntynyt projekti, jonka teoreettisen mallin tarjosivat silloiset luonnontieteet. Yhteiskuntatieteiden alkuperäinen ajatus oli, että ihmisyyhteisöjen toimintaa säätelevät lainalaisuudet voitaisiin selvittää samaan tapaan kuin niin sanotut luonnolait. Tätä tietoa voitaisiin sitten käyttää hyväksi ihanteellisen ihmisyyhteisön rakentamiseksi. Yhteiskuntatieteiden päämääränä on siis historiallisesti ollut muodostaa teorioita ja löytää yleisiä lainalaisuuksia. Vaikka tämän päivän yhteiskuntatieteet ovat tietoteoreettisesti etäännyneet kauas comtelaisesta positivismista, sama pohjavire tuntuu edelleen yhteiskuntatieteiden käytännöissä. Historioitsija saattaa tutustua ilmiöön esimerkiksi sivuaineen

proseminaarissa tai osallistuessaan yhteiskuntatieteellisen opinnäytetyön ohjaamiseen. Mikä on tämä teoreettinen viitekehys, joka työhön pitää välttämättä sisällyttää?

Historian tieteenalan lähtökohdat taas ovat 1800-luvun historismissa. Historismi yhdistetään usein lähdepositivismiin, mutta varsinaisesti käsite viittaa ajatukseen siitä, että inhimillisen todellisuuden ilmiöt ovat historiallisesti määräytyneitä. Nykyinen maailma on ainutlaatuisen historiallisen prosessin tulos ja tätä prosessia historiantutkimus pyrkii ymmärtämään ja esittämään. Historiantutkimuksen teoreettiset lähtökohdat ovat siis jossain mielessä täysin vastakohtaiset yhteiskuntatieteiden kanssa. Siinä missä yhteiskuntatieteet ovat tavoitelleet yleisiä lainalaisuuksia, historia on tarkastellut ainutlaatuista tapahtumakulkua. Yksittäisiä tutkimuksia verrattaessa kontrasti ei tietenkään aina ole selvä, mutta laajemmassa katsannossa tieteenalojen välinen näkökulmien ero vaikuttaa yhä todelliselta. Kuten myös Kuukkanen korostaa kommenttipuheenvuorossaan, historialla on oma yhteiskuntatieteistä erillinen tieteenalaluonteensa.¹⁰ Tämän luonteen käsittelyssä narrativismin panos vaikuttaa edelleen huomionarvoiselta.

Apajalahti ja Hannula tuntuvat olettaavan, että narrativismi on vaikuttanut voimakkaasti suomalaisen historian tutkimukseen ja jopa, Reetta Eirasta siteeraten, jättänyt historiantutkijat ”tietoteoreettisen epävarmuuden” tilaan.¹¹ Jos näin on, heidän kirjoituksensa kriittinen näkökulma on hyvin perusteltu. Voi kuitenkin kysyä, onko narrativismilla todella ollut näin suuri vaikutus suomalaisen historiantutkimukseen ja yliopistopetukseen. Opiskellessani 1990-luvun lopussa ja 2000-luvun alussa Helsingissä tutustuin narrativismiin muistaakseni ainejärjestölehdessä julkaistujen Hayden Whitea koskevien juttujen kautta. Opinto-ohjelmassa White oli valinnaisena tenttikirjana, mutta mitään erityistä painoarvoa hän ei opetuksessa saanut. Ankersmitiin en muista törmänneeni lainkaan. Vaikka narrativismi on kenties vaikuttanut voimakkaammin muissa yliopistoissa ja muilla laitoksilla, on vaikea nähdä sen nousseen missään erityisen hallitsevaksi. Suhteessa moniin muihin humanistisiin aloihin,

10. Kuukkanen 2020, 99.

11. Apajalahti & Hannula 2020, 86; Reetta Eiranen, Kurotus narrativismin jälkeiseen aikaan. *Niin & näin* 2/2017, 143.

joilla väljästi määritellyn postmodernin teorian vaikutus on ollut 1970-luvulta alkaen läpitunkevaa, historian tutkimusta ja opetusta on viime vuosikymmeninä leimannut lähinnä teoreettinen varovaisuus. Näkisin, että mahdollinen tietoteoreettinen epävarmuus historian opiskelijoiden keskuudessa on pikemminkin seurausta historian tieteenfilosofian – ja myös historiografian – ylipäätään melko suppeasta käsittelystä opinnoissa kuin juuri narrativismin hallitsevasta asemasta.

Anna Sivula painottaa omassa kommenttipuheenvuorossaan, miten historiantutkijoiden tieteellinen itseymmärrys rakentuu historiografian tuntemuksen kautta.¹² Jo tästä näkökulmasta narrativismin klassikot ansaitsevat paikkansa tulevien historiantutkijoiden koulutuksessa. Narrativismin valtakausi historian tieteenfilosofian

kentällä on ohi, mutta suuntauksen merkitys historiantutkimusta koskevan teoreettisen ajattelun kehityksessä on ollut huomattava. Varsinkin Ankersmitin ajattelu sisältää ideoita, joita ei kaikilta osin ole nähdäkseni seurattu loppuun asti. Myös tämän hetken kenties kiinnostavin historiateoreettinen avaus – Jouni-Matti Kuukkasen post-narrativismi – näyttäytyy enemmän narrativismista kehittyneeltä kuin sille vastakkaisena ajattelumallina.¹³

Toivon, ettei historia-alan akateemisen yhteisön tarvitse nyt tai tulevaisuudessakaan pelätä vaikeiden ja ristiriitaistenkin teoreettisten ajatusten esittelemistä opiskelijoille. Osin propagandistinenkin taistelu tieteellisen tiedon puolesta käydään toivottavasti muilla areenoilla kuin akateemisen yhteisön sisällä.

Jaakko Tahkokallio,
yleisen historian dosentti
Helsingin yliopisto

12. Sivula 2020, 94–95.

13. Ks. Kuukkanen 2015, 6.

Lisänäkökohtia Diplomatarium Fennicum -tutkimustietokantahankkeen toteutukseen

Eljas Orrman tarttui *Historiallisen Aika-kauskirjan* vuoden 2020 ensimmäisessä numerossa julkaistussa puheenvuorossa suomalaisen keskiajantutkimuksen kannalta erittäin tärkeään aiheeseen eli Diplomatarium Fennicum (DF) -tietokannan sisältöön ja sen kehittämiseen. Kommentoimme tässä vastauspuheenvuorossamme Orrmanin erinomaisia ehdotuksia ja avaamme DF-projektin nykytilaa ja tulevia mahdollisuuksia.

Vaikka Koneen Säätiön rahoitus Kansallisarkiston johtamalle DF-hankkeelle päättyikin jo muutama vuosi sitten, tietokannan kehittämisajatus ei ole suinkaan haudattu, vaan Kansallisarkisto on nimittänyt hankkeelle toimituskunnan, jonka tarkoituksena on jatkaa ja kehittää tietokantaa jatkossakin.¹ Eljas Orrmanin puheenvuorossaan esiin tuomat seikat ovat tärkeää osviittaa tässä työssä, ja siksi me Diplomatarium Fennicum in toimituskunnan tämänhetkinä vetäjinä halusimme tarttua tilaisuuteen kommentoida Orrmanin sanomaa.

Orrman tarttui kirjoituksessaan useampaan tärkeään yksityiskohtaan ja DF-tietokannan kehittämismahdollisuuteen: hakumahdollisuuksien parantamiseen ja täydentämiseen, tietokannan kasvattamiseen uusia asiakirjoja lisäämällä, joukkoistamisen mahdollisuuteen tietokannan täydentämisessä ja tietojen korjaamisessa, tietokannan sisällön parempaa avaamista sen käyttäjille myös muilla kuin suomen kielellä sekä Kansallisarkiston rooliin keskiaikaisten lähteiden julkaisemisessa. Toimituskunnan näkökulmasta Orrmanin puheenvuoro on erityisen arvokas nostaessaan esiin juuri niitä kehityskohteita, jotka eniten parantaisivat tietokannan käyttömahdollisuuksia. Monia näistä kohteista harkittiin toteutettavaksi myös viimeisimmän DF-hankkeen (2015–2018) aikana. Hankkeessa

jouduttiin kuitenkin resurssi- ja aikataulusyistä keskittymään tietokannan suurimpien kokonaisuuksien – kuten käyttöliittymän – toteutukseen, mikä lopulta pakotti jättämään monta tutkijoiden näkökulmasta yhtä tärkeää asiaa jatkokehitykseen. Tulevaisuudessa toimituskunnan keskeinen tehtävä onkin löytää kehityskohtiin toteutuskeinot. Jatkokehityksestä puhuttaessa tulee tiedostaa tämänhetkinen resurssitilanne: DF-tietokannan kehittämiseen ei ole pysyvää rahoitusta eikä tällä hetkellä myöskään käytävissä olevaa hankerahoitusta. Kehitystarpeet tyypistyvät siis helposti resurssikysymyksiksi. Toimituskunnan puolesta pyrimme kuitenkin vastaamaan esitettyihin toiveisiin muutoinkin kuin ajatuksella ”tekisimme toki, jos olisi rahaa”, ja avaamaan laajemmin tietokannan kehittämissuunnitelmia.

Puheenvuorossaan Eljas Orrman toteaa, että kirjamuotoisten julkaisujen, kuten *Finlands medeltidsurkunder* -julkaisun (FMU) tai *Turun tuomiokirkon mustan kirjan* painetun version (REA), lopussa olevat hakemistot ovat kätevä tapa etsiä tietoa teoksista. Internetissä olevassa tietokannassa tällaista mahdollisuutta ei ole, mutta kuten Orrman toteaa, DF:n hakutoiminnot korvaavat suurelta osin kirjamuotoisten julkaisujen hakemistojen tehtävän. DF-hankkeen alusta asti on ollut tarkoitus saada tietokantaan toimivat ja kattavat hakumahdollisuudet, joiden avulla olisi helppo löytää Suomen keskiaikaan liittyvät henkilöt, paikat ja asiat. DF-tietokannassa on tällä hetkellä hakutoiminto, jonka avulla on mahdollista löytää edellä todetut maininnat julkaistuista asiakirjoista, mutta olemme hyvin tietoisia siitä, että aivan kaikki henkilöt tai paikat eivät ole vielä hakutoiminnon piirissä, koska kaikkia lähes 7000 asiakirjaa ei ole indeksoitu hakua varten asianmukaisesti. Asiakirjojen antajatiedot kuitenkin

1. Tätä kirjoitettaessa toimituskuntaan kuuluvat dos. Tapio Salminen (Tampereen yliopisto), prof. Kirsi Salonen (Turun yliopisto) ja FM Lauri Leinonen (Helsingin yliopisto, sihteeri), jotka muodostavat toimikunnan työtä johtavan koordinaatiotyöryhmän. Muut jäsenet ovat FM Seppo Eskola (Helsingin yliopisto), prof. Tuomas Heikkilä (Helsingin yliopisto), FM Maria Kallio (Kansallisarkiston edustaja), prof. Anu Lahtinen (Helsingin yliopisto), prof. Harry Lönnroth (Jyväskylän yliopisto) ja FL Minna Sandelin (Turun yliopisto).

löytyvät täydellisinä DF:n antajarekisteristä. DF-toimituskunta yrittää parhaansa mukaan edistää myös asiakirjojen indeksoimista, mutta tosiasias-
 ssa tämä työ vaatisi palkattua työvoimaa.

Sen sijaan Orrmanin konkreettinen ehdotus siitä, että FMU:n ja REA:n hakemistot voisi tal-
 lentaa tietokantaan pdf-muodossa helpottamaan osaltaan tutkijoiden hakumahdollisuuksia, on toteutettavissa, ja otamme sen huomioon tule-
 vissa DF-tietokannan päivityksissä. Hakemistot ovat jo saatavilla pdf-muotoisina osana teosten kokonais-
 digitoituja versioita, jotka ovat vapaasti saatavilla tietokannassa.² Hakemistojen ja kirjallisuusosion saatavuutta ja löydettävyyttä on siten suhteellisen helppo parantaa.

Orrman huomauttaa puheenvuorossaan tietokannan sisältöön liittyen, että tietokannasta puuttuu useita kymmeniä tutkijoiden käyttä-
 miä ja muualla julkaisemia asiakirjoja, ja että olisi tärkeää saada myös nämä asiakirjat tietokantaan. Tässä Orrman on täysin oikeassa. DF-
 toimituskunnan seuraavana suurempana tavoitteena onkin tietokannan täydentäminen sieltä vielä puuttuvien keskiaikaisten Suomea tai suo-
 malaisia koskevien asiakirjojen osalta. Tällä hetkellä tietokannan ytimen muodostavat Reinhold Hausenin FMU:ssa julkaisemat asiakirjat, joita on täydennetty REA:ssa olevilla editioilla. Lisäksi tietokantaan lisättiin päättyneen DF-hankkeen puitteissa Sara Risbergin ja Kirsi Salosen julkaisemat editiot Suomea koskevasta Vatikaanin arkiston penitentiariaattiaineiston merkinnöistä (DF 6727–6856) sekä Tapio Salmisen editiot yhdeksästä, pääosin aiemmin julkaisemattomasta Tal-
 linnan Kaupunginarkiston Suomea koskevasta pergamenttikirjeestä (DF 6857–6865). Tietokantaa on myöhemmin päivitetty myös Nådendals-
 diplomien-hankkeen puitteissa tehdyillä uusilla editioilla Naantalin luostaria koskevista keskiaikaisista asiakirjoista. Lisää uusia editioita julkaistaan tulevissa tietokannan päivityksissä.

Jatkossa olisi ensisijaisen tärkeää, että tietokantaan saadaan täydennettyä tällä hetkellä tunnetut, mutta sieltä vielä puuttuvat asiakirjat. Työtä tämän eteen on jo tehty. Viimeisimmän

DF-hankkeen aikana kerättiin jatkokehitystä varten lista sellaisista julkaistuista keskiaikaista asiakirjoista, jotka eivät sisälly FMU:hun tai REA:an. Toimituskunta pyrkii jatkossa saamaan nämä asiakirjat julkaistua myös DF:n kautta. Ilman tälle työlle kohdennettua henkilöresurs-
 sia asiakirjoja saadaan kuitenkin julkaistua vain tiipoittain, sen verran suuri työ liittyy tekstien muuttamiseen digitaaliseen muotoon, tietokantamuutoksiin, sekä muun muassa julkaisulupien saamiseen. Samoin olisi tietenkin tärkeää, että tulevaisuudessa löytyvät uudet Suomea tai suomalaisia koskevat asiakirjat saataisiin viivytykset-
 tää mukaan tietokantaan. Toimituskunta pitää aktiivisesti silmällä tutkimuskenttää, jotta uudet löydöt saataisiin tuoreeltaan DF:n piiriin. Myös tarkkaan kohdennettu aineiston kerryttäminen on ollut esillä. DF-toimituskunnan aikeena onkin hakea rahoitusta pienemmille, selkeästi määritel-
 telyille alahankkeille, joiden puitteissa voitaisiin käydä yksi kerrallaan läpi pienempiä aineistoja ja lisätä ne yksi kerrallaan tietokantaan. Yksi täl-
 lainen hanke voisi olla Orrmanin mainitseman tuomiokirja-aineiston läpikäynti.

Toimituskunnan tavoitteena on myös hyödyntää DF:n täydentämisessä opiskelijoita sekä samalla perehdyttää heitä keskiaikaisen aineiston kanssa työskentelyyn. Tällä hetkellä DF-toi-
 mituskunnan puitteissa on menossa kokeilu, jossa Turun yliopiston opiskelijat käyvät läpi Tukholman kaupungin raadin oikeuspöytäkirjoja ja etsivät sieltä puuttuvia Suomea tai suomalaisia koskevia mainintoja. Löytyneiden asiakirjojen tuominen DF-tietokantaan vaatii kuitenkin muu-
 takin kuin asiakirjojen paikallistamisen. Asia-
 kirjat pitää editoida asianmukaisesti ja niiden sisällöstä pitää laatia yhteenveto eli regesta, mikä on paitsi aikaa vievää, myös vaatii pitkälle vietyä asiantuntemusta ja kielitaitoa. Kokeilun kautta saamme kuitenkin perehdytettyä innostuneita opiskelijoita lähteiden julkaisemisen saloihin ja lisättyä alan osaamista Suomessa.

Orrman ottaa esille myös sen tärkeän seikan, että tutkijayhteisössä on olemassa paljon tie-
 toa DF-tietokannassa olevista virheellisistä tai

2. Projektin digitoi kokonaisuudessaan Reinhold Hausenin julkaisut *Finlands Medeltidsurkunder* (1910–1935), *Regstrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok* (1890) ja *Finlands medeltidssigill* (1900), sekä A. I. Arwidssonin teoksen *Handlingar till upplysning af Finlands häfder* (1846–1857) ja Edward Grönbladins *Nya källor till Finlands medeltidshistoria* (1857). Teokset ovat saatavilla DF-tietokannan Kirjallisuutta -osiossa (<http://df.narc.fi/info/literature>). Näiden teosten lisäksi kirjallisuuslistaan on koottu muualla digitoituja ja vapaasti saatavilla olevia keskeisiä teoksia.

puuttuvista yksityiskohdista ja asiakirjoista, ja että olisi tärkeää saada tämä tieto DF:n toimituskunnan tietoon. Näin voisimme tietokannan päivitysten yhteydessä korjata löytyneitä virheitä säännöllisesti. DF-toimituskunta onkin tähän liittyen tehnyt päätöksen, että sivustolle tehdään uusi toimivampi palautekanava, jonka kautta tietokannan puutteita havainneet tutkijat voivat ilmoittaa havainnoistaan. Tehdyt havainnot kootaan yhteen, ja niitä käsitellään toimituskunnan kesken, jotta virheet ja puutteet saadaan korjattua säännöllisesti. Laajemman joukkoistamistyökäulun toteuttaminen on ikävä kyllä toimituskunnan resurssien ulottumattomissa tällä hetkellä.

Eljas Orrman nosti puheenvuorossaan esille, että tällä hetkellä tietokannassa oleva ohjeistus on vain suomenkielistä ja että ulkomaisten tutkijoiden on siksi hyvin hankala käyttää tietokantaa. Tähän pitkään tiedossa olleeseen ongelmaan on tulossa parannus jo lähiaikoina, sillä tietokannan suomenkieliset tekstisisällöt on jo ehditty kääntää niin ruotsiksi kuin englanniksi, ja ne liitetään DF-sivustolle seuraavassa päivitysversiossa. Kieliongelma ei kuitenkaan ratkea täysin tällä päivityksellä, sillä tietokannassa tällä hetkellä olevissa FMU:sta ja REA:sta kopioiduissa asiakirjoissa on pääsääntöisesti ainoastaan Reinhold Hausenin 1900-luvun alkupuolella ruotsiksi laatimat sisältötiivistelmät eli regestat. Jotta DF-tietokantaa saataisiin laajempaan käyttöön suomalaisten keskuudessa, nämä vanhentuneella ruotsilla laaditut tiivistelmät pitäisi sekä modernisoida nykyruotsiksi että kääntää suomeksi. Tämä olisi valtava työ, joka vaatisi ehdottomasti oman erillisrahoituksensa. Toimituskunnan keskuudessa on myös pohdittu sitä, että tiivistelmien kääntämisen yhteydessä niiden sisältöä olisi syytä päivittää, sillä Hausen ei ole aina tavoittanut tiivistelmissään kaikkien asiakirjojen sanomaa. Tiivistelmistä on myös monesti jätetty pois asioita tai henkilöitä, jotka nykyisten standardien mukaan pitäisi mainita tiivistelmissä. Tiivistelmien korjaaminen näiltä osin vaatisi siis myös alkuperäisten asiakirjojen lukutaitoa.

Orrman nostaa kirjoituksessaan esille myös, että tietokannan esittelysivulla ei avata riittävän hyvin sitä, mitä tietokannassa on, mitä sieltä puuttuu, mitä asiakirjoille on tehty ja miten siellä olevia asiakirjoja pitäisi tulkita ja käyttää. Tunnis-

tamme hyvin tämän puutteen ja asian korjaamiseen on ryhdytty. Tietokannan esittelyyn tullaan lisäämään juuri näitä tietoja ja yritämme muutenkin ottaa paremmin huomioon tietokannan käyttäjien tarpeet sisällön ymmärtämiseksi.

Monet keskeiset kysymykset ovat siis ratkottavissa DF:n käyttäjien ja toimituskunnan paremmalla viestinnällä sekä tietokannan ajantasaisilla korjauksilla. Kun palautekanavat on saatu kuntoon, voi toimituskunta tehdä DF:ään pienimuotoisia korjauksia sitä mukaa, kun käyttäjät löytävät korjattavaa. Jatkossa myös tietokannan päivitys sujuu aiempaa jouhevammin. Kansallisarkisto on kehittämässä tietokantojensa hallintaa, ja osana tähän liittyvää keskustelua DF:lle on hahmoteltu syksystä 2020 alkaen puolivuositaisia päivityksiä. Korjaukset sekä asiakirjojen lisäykset saadaan siis jatkossa suhteellisen nopeasti käyttäjien näkyville, ja toimituskunta pyrkii saamaan kuhunkin päivitykseen joitain korjauksia ja lisäyksiä tehtyä. Päivityksistä tullaan tiedottamaan DF-tietokannan etusivulla sekä Kansallisarkiston tiedotuskanavilla.

Kaikkein keskeisimpänä asiana on kuitenkin syytä vielä kerran nostaa esille DF:n kehittämisen taloudellinen puoli. Kuten jo monissa kohdin tätä vastinetta on todettu, tietokannan kehittäminen ja laajentaminen ei ole mahdollista ilman erillistä rahoitusta. Tarvittavan rahoituksen määrä riippuu luonnollisesti haluttujen muutosten laajuudesta. Tietokantaa on mahdollista täydentää esimerkiksi palkkaamalla tutkijoita käsittelemään rajattuja aineistokokonaisuuksia muutaman kuukauden työpanoksella. Suuremmat tekniset muutokset taas vaativat käytännössä suurempia monivuotisia hankkeita toteutukseen. Korjaukset sekä yksittäiset tietopäivitykset taas olisivat helpoimmin toteutettavissa pienimuotoisella jatkuvalla rahoituksella. DF-toimituskunta onkin ottanut tehtäväkseen ulkopuolisen rahoituksen etsimisen. Eteneminen pikkuhiljaa erilaisten alahankkeiden puitteissa on näkemyksemme mukaan tällä hetkellä hedelmällisin tapa toimia aineiston kerryttämiseksi, mutta haemme myös jatkuvaa rahoitusta toiminnan kehittämiseen. Eljas Orrman esittää kuitenkin puheenvuorossaan myös, että Kansallisarkiston palkkalistoilla pitäisi olla keskiajan lähteiden asiantuntija, jolla olisi riittävästi tietotaitoa lähteiden julkaisemi-

seksi. Tällainen mahdollisuus olisi DF-tietokannan kannalta todella käyttökelpoinen, ja se toisi Suomen samalle tasolle Ruotsin, Norjan ja

Tanskan kanssa, sillä niissä on kussakin omat, pysyvät instituutiot keskiajan lähteiden julkaisemiselle.

Lauri Leinonen, Tapio Salminen & Kirsi Salonen
DF-toimituskunnan koordinaatioryhmä

Pohjanmaan porvariston ja yhteiskunnan vuorovaikutuksesta

Erik Engberg & Kristina Ahmas (toim.):

Pohjanmaan porvariston vuosisata 1800. Sivistyksen verkostot. K.H. Renlundin museo – Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo 2018. 235 s. ISBN 978-952-5619-31-7.

Tämä artikkelikokoelma on osa moniosaista Pohjanmaan porvariverkostot -kirjasarjaa, missä tutkijat tarkastelevat 1700- ja 1800-lukujen pohjalaisia porvariverkostoja eri näkökulmista. Kirjasarja, joka on saanut *Svenska litteratursällskapet i Finlandin* palkinnon vuonna 2018, on syntynyt pohjalaisten museoiden kaksikielisenä tutkimusyhteistyönä, ja tähän mennessä sarjasta on ilmestynyt kolme osaa: porvariston asumista ja elämänmuotoa (2013) sekä elinkeinojen verkostoja (2015) käsittelevät teokset ja käsillä oleva, Zacharias Topeliuksen merkkivuotta kunnioittava Sivistyksen verkostot (2018).

Kirja lähestyy Pohjanmaan porvarisyhteisöä sivistys- ja kulttuurisuhteen kautta ja poikkeaa näin tutkimustraditiota hallitsevista talouden, politiikan ja vallan näkökulmista. Kirjan pääargumentti liittyy porvariston usein instrumentaalisenä ja voittoa tavoittelevana pidetyn liiketoiminnallisen intention paljon individualisempimpiin, universaalimpiin, myös kansallisiin motiiveihin ja päämääriin. Tämä toiminta kuuluu kulttuurin tuki- ja suojelutoiminnan käsitteen alaisuuteen ja ranskan- ja englannin kielissä siihen viitataan termillä *patronage*. Kirja siis kertoo Pohjanmaan porvariston kyvystä vastata suvun, yhteisön ja maan tarpeisiin ja osoittaa ansiokkaasti, miten vauraus on ratkaisevaa vasta kun se yhdistyy muihin tekijöihin, kuten sosiaalisiin suhteisiin, perhesuhteisiin, kulttuurisen tietoisuuden tasoon, ideologiisiin jakolinjoihin, poliittiseen vaikutusvaltaan, rankiasemaan ja elämäntapoihin.

Kirjassa kuljetetaan lukuisia arvokkaita avaintemoja, joista ehdottomasti tärkein on Pohjanmaan porvariston kehityksen liittäminen yleiseurooppalaiseen viitekehykseen: Pohjanmaan ja laajemminkin länsirannikon kaupunkien porvaristollahan oli ainutlaatuinen

kokemus etäisyydestä omaan paikallisyhteisöönsä (merenkulku ja kaupankäynti). Kirja osoittaa, että tällä ulkoapäin omaksutun kokemuksen vaikutuksella on suora yhteytensä eettisiin arvovalintoihin, mikä ilmenee sivistyksellisen toiminnan tavoitteiden asemoinnissa paikallisesti ja kansallisesti ja käytännönläheisemmin, ideoiden, kielellisten ja kulttuuristen taitojen vaihdossa. Erona aikaisempien sukupolvien kokemukseenhan oli se, että 1800-luvun porvariston maailmankatsomus ei enää pohjautunut yksinomaan pitäjälähtöiseen uskonnolliseen ja kulttuuriseen koodistoon, vaan lähteet ja ajattelutapa olivat maallisempia.

Kirja yhdistää tutkimuskohteet riittävällä tavalla pitkän aikavälin viitekehykseen, muun muassa Ranskan kulttuuriin ja sivistyksellisiin ideaaleihin, mutta myös Venäjään, erityisesti Katariina Suuren kulttuuripoliittisiin uudistuksiin. Mutta vaikka tieteellinen uteliaisuus ja yleisvaltakunnalliset ja -eurooppalaiset aatevirtaukset jo näyttäytyivät, Erik Engberg korostaa johdantoartikkelissaan aikakauden paradoksaalista luonnetta, samanaikaista sulkeutuneisuutta ja avoimuutta. Esimerkiksi uskonnon merkitys kulttuurin tuki- ja suojelutoiminnassa pysyy elossa ja merkittävänä. Itse asiassa 1800-luvulla eurooppalaisen aristokratian ja porvariston vaurauden olemukseen tulee nyt aikaisempaa enemmän yksinkertaisuuden ihannetta, mikä manifestoituu usein juuri filantropiana, hyväntekeväisyytenä ja köyhäinapuna – alkujaan uskonnollisen ajattelun inspiroimana. Carola Sundqvist liittyy uskonnon humanitaariin, liberaaleihin arvoihin, filantropiaan ja kansan sivistämiseen artikkelissaan tyttöjen korkeamman koulutuksen, opettajakoulutuksen ja tasa-arvon kehittymisen historiasta.

Kirjan toinen arvokas teema on Pohjanmaan porvariston sivistystehtävän käsittely paitsi paikallisyhteisön identiteettinä myös keskeisenä kansallisen identiteetin tiedostamisen ja rakentamisen elementtinä. Kaupunkiporvaristoahan määritteli niin Euroopassa kuin Suomessakin paikallisuus, sukulaissuhteet ja tietoisuus siitä, mistä esi-isät tulivat. Myös kansallisiin valta-asemiin nousevan, poliittisesti ja aatteellisesti yhtenäisen porvariston auktoriteetti, identiteetti ja fokus olivat sitkeästi provinsiaalisia, maakunnallisia,¹ mikä ei siis ole ristiriidassa kansallisen identiteetin

rakentumisen kanssa. Kansalliseen sivistysporvaristoon nousutta Donnerin sukua ja kulttuurieliitin jäsentä Otto Donneria käsittelevä Julia Dahlbergin artikkeli osoittaa ansiokkaasti, miten hyödyllisyys paikallisyhteisölle ja samanaikaisesti kansalliselle kehitykselle eivät ole ristiriidassa keskenään, ja miten varallisuuden ja sosiaalisen statuksen turvaamisen logiikka eivät sulje pois korkeampia tavoitteita. Tämä näyttäytyy myös Kirsi Hännisen artikkelissa, joka käsittelee Wasastjerner kaltaisten omistajasukujen panostusta kulttuuriin, sivistyshankkeisiin ja sosiaalipolitiikkaan. Donnerin kulttuurimenneaattitoiminnan kuvauksessaan Dahlberg, samoin kuin kirjan lukuisat muut artikkelit, viittaavat joukkoon (provinciaalisen) porvariston ideaaleja. Nämä ovat samoja moniselitteisiä moraalisia imperatiiveja, jotka olivat luonteenomaisia 1700–1800-luvun kehittyvälle eurooppalaiselle, erityisesti ranskalaiselle porvaristolle, ja jotka jättivät jälkensä myös muihin Euroopan kulttuureihin.

Vaikka tämä kirjasarjan osa ei määrittele porvariston käsitettä, kirja vaikuttaa soveltavan onnistuneesti ranskalaiselle porvariston tutkimukselle ominaista, niin sanottua laajaa porvariston määritelmää, mikä ei taivu yksittäistä ryhmää homogenisoiviin tarkkarajaisiin määritelmiin tai idealisointeihin, eikä painota materiaalisia tekijöitä porvaristoa määrittälevänä ainoana sosiaalisena leimana. Porvariston sivistys- ja kulttuurisuhdetta käsittelevässä kirjassa olisi voitu viitata enemmän juuri tähän, kirjassa nyt implisiittisesti esiintyvään määritelmään, sillä sen avulla olisi saatu tukea juuri porvariston arvojen pohtimiseen, mille kirjassa omistetaan paljon tilaa.

Aivan erityisesti olisi suonut Topeliuksen romaanissa *Kulta-aave* esiintyviä ahneuden, kohtuuden ja oikeudenmukaisuuden teemoja ja Topeliuksen kotiseudulla Pohjanmaalla vallitsevia arvostitiriitoja heijasteltavan juuri ranskalaisen aate- ja käsitehistorialliseen tutkimustraditioon (vrt. Anna Liisanantin erinomainen artikkeli). Porvarissukuisen Topeliuksen arvonpohdintojen keskeisiä käsitteitähän ovat muun muassa meritoituminen, ammatilliset saavutukset, huoli tradition ja perinteiden ylläpitämisestä ja välittämisestä jälkipolville, niin sanottu perityt periaatteet, konservatismi, hyvätapaisuus, paternalismi, ja tietoisuus velvollisuudesta kanssaihmiä ja yhteiskuntaa kohtaan eli yleinen hyvä, sitoumus valtiolle. Nämä moraaliperustaiset, isänmaalliset hyveet viittaavat ensisijaisesti moraalisen vaiston voittoon puhtaasta voitontavoittelusta ja itsekkäiden tarpeitten tyydyttämisestä, mikä on kulttuurisesti luonteenomainen piirre 1700-luvun ranskalaiselle patriotismin, ² ja mihin koko kirjan pääargumentin voisi laajemminkin tiivistää. Ranskalaisiin esikuviin Topelius-tutkimuksessaan viittaavat sekä Maija Lehtonen että Matti Klinge, joihin Liisananti artikkelissaan toki viittaa. Näiden arvonpohdintojen kulttuurisia esikuvia ei artikkelissa kuitenkaan riittävästi avata.

Laajaan porvariston määritelmään kuuluu myös aatelin ja porvariston arvomaailmojen läheisen suhteen tunnistaminen. Aatelin moraalisuusperustaiset ideaalit ja hyveethän eivät ole yhden sosiaalisen ryhmän tai aatteellisen virtauksen omaisuutta, vaan kuuluivat kenen tahansa julkiseen keskusteluun osallistuvan 1700–1800-luvun sivistyneen käsitevarastoon, porvarin tai aatelin. Kari Mäen ja Ilkka Mäkisen porvariston lukemiskäyttämisen muutosta käsittelevä artikkeli rinnastaa aatelin ja porvariston; arvostus intellektuellien aktiviteettien tukemiseen, lukemiseen ja kirjoittamiseen siirtyivät aatelispiiristä vähitellen porvaristoon, ei kuitenkaan aina käytännönläheisten syiden vuoksi. Lukeneisuus toi prestiisiä ja edusti meritoitumisen ja toimeliaisuuden arvoja haitallisiksi määriteltyjä joutilaisuutta tai toimeettomuutta vastaan – olihan esimerkiksi kansalainen juuri toimelias, epäitsekäs, ei joutilas. Myös Päivi-Liisa Hannikainen mainitsee artikkelissaan, että aateliston ja porvariston välillä oli imitaatiota, etenkin puhuttaessa musiikkiharrastuksen siirtymisestä Pohjanlahden länsipuolelta ruotsalaisen aateliston piiristä suomalaisen porvariston piiriin; tämä heijastui luonnollisesti myöhemmin myös suomalaiskansallisen kulttuurin esiinnoisuun.

Historiantutkimuksen lähdeaineisto on usein vajaa, epätäydellinen tai puolueellinen, ja siksi yleistyksiä on vaikea tehdä. Onneksi synteesi löytyy kuitenkin usein yksityiskohdista. Arvokkaihin nostoihin kirjassa kuuluvat apteekkarien ja yleisesti lääketieteen toimijoiden merkityksen esiin tuominen humanismin ja sivistyksen periaatteiden edistäjinä Suomessa. Eija Turusen piirilääkäri Ehrströmin merkitystä maamme vanhimman paikallismuseon perustajana huolellisesti kuvaava artikkeli sekä esimerkiksi apteekkaridynastia Wichmannien ansiotilin paljastaminen Suomen lukuseura- ja lainakirjastohistoriassa Mäen ja Mäkisen artikkelissa kuuluvat näihin.

Kirja lähestyy porvariston ja kulttuurin suhdetta monipuolisesti ja tarkkuudella, riittäväällä lähdeaineistolla ja teoreettisella otteella – käsitteellisyydelläänkin. Tarkasteluun ei ole valikoitunut vain porvariseliitin vaikutusvaltaisimpia jäseniä, vaan ääni annetaan myös yhteisön haavoittuneimissa asemassa olleille jäsenille, kuten itsenäistä elämää tavoitelleille vakaville nuorille naimattomille porvarinlaisille Carola Sundqvistin artikkelissa. Suomessa on tehty yksittäisten sukujen, kaupahuoneiden, yritysten tai jopa kaupunkien analyyseja ja historioita, mutta kokonaisen maakunnan sivistyshistoriaa, puhumattakaan yksittäisen maakunnan kontribuutiota kansallisen kulttuurin kehitykseen on tutkittu vain vähän.

Kirja on ansiokas selvitys Pohjanmaan porvariston toiminnasta ja hyödyistä suomalaisen yhteiskunnan hyväksi, tasapainoilusta sivistyksellisen tehtävän, henkilökohtaisen edun ja liiketoiminnan välimaastossa.

Kirja kertoo Pohjanmaan porvariston kyvystä tunnistaa laajempien ihmismassojen tarpeet, porvarillisesta tunteesta ja tuntemuksesta: epäitsekkydestä, yleisen hyvän tavoittelusta, hyödyllisyydestä paikallisyhteisölle ja viime kädessä siis koko maan kehitykselle.

FT Elina Sopo
Turun yliopisto

1. Adeline Daumard, *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*. Paris 1963.
2. Abbé Coyer [Gabriel François], *La noblesse commerçante*. Paris 1756.

Suomalaiset naiset Kolmannessa valtakunnassa

Anu Heiskanen:

Salateitse Saksaan. Hitlerin valtakuntaan 1944 lähteneet suomalaiset naiset. Otava 2019. 288 s.
ISBN 978-951-1-34442-1.

Valtiotieteiden tohtori Anu Heiskasen teos *Salateitse Saksaan* kertoo niistä noin tuhannesta naisesta, jotka lähtivät jatkosodan jälkeen syksyllä 1944 saksalaisjoukkojen mukana Norjaan ja Saksaan. Noin kaksi kolmasosaa naisista palasi vuoteen 1948 mennessä takaisin Suomeen. Suomeen saavuttuaan naiset joutuivat Hangossa karanteenileirille eli ”Palaavien suomalaisten leirille”, jossa Valtiollinen poliisi (Valpo) kuulusteli heitä. Nämä kuulustelujen pöytäkirjat sekä Heiskasen haastattelun neljän naisen ja kahden Saksaan lähteneen naisen lapsen tarinat toimivat tutkimuksen päälähteinä. Kirja perustuu Heiskasen Helsingin yliopistossa tarkastettuun poliittisen historian väitöskirjaan *Naisen kokemus, sota ja selviytyminen. Kolmanteen valtakuntaan 1944 lähteneet naiset* (2018).

Anu Heiskanen kysyy tutkimuksessaan, keitä Saksaan lähteneet suomalaisnaiset olivat, miksi he lähtivät matkaan ja mitä heille tapahtui heidän lähtönsä jälkeen. Hän nostaa esiin naisten omakohtaisia tarinoita ja kertoo niiden kautta moninaisista elämänvaiheista ja kohtaloista, joita naiset toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeisinä vuosina kokivat. Lisäksi Heiskanen pohtii kirjassa ihmisen selviytymiskykyä sota-ajan rankoista kokemuksista.

Anu Heiskanen nostaa naisten tarinoista esiin erityisesti kaksi päähavaintoa. Ensinnäkin hän kyseenalaistaa kuvan naisista ”hupakkoina”, jotka lähtivät Saksaan miesten perässä. Useiden naisten matkan syynä oli toki seurustelu tai kihlaus saksalaisen miehen kanssa, mutta

Heiskanen korostaa, että taustalla oli useimmilla vakiintunut parisuhde, ei hetken huuma. Päätös lähteä matkaan ei myöskään ollut yksin naisten. Saksalaiset sotilaat halusivat tyttöystävien, kihlattujensa tai tulevien lastensa äitien lähtevän mukaansa. Heiskanen maalaa kirjassa kuvan siitä sekasortoisesta ilmapiiristä Lapissa, jossa naiset päätöksensä matkaan lähdöstä tekivät. Hän myös kertoo niistä moninaisista syistä, jota naisilla matkaan lähtöön oli.

Toinen Anu Heiskasen päähavainto koskee sodan dramaattisia vaikutuksia naisten elämään sekä heidän sopeutumiskykyään vaikeissa oloissa. Monet naisten tarinat ovat kuin jännitys näytelmästä tai painajaismaaisesta kertomuksesta. Naisten saapuessa Saksaan maa oli suurissa vaikeuksissa sotatoimissaan. Naisten tuli antaa oma panoksensa sotatoteutukseen ja he työskentelivät sekasortoisissa ja osin mahdottomilta tuntuissa olosuhteissa esimerkiksi ilmatorjunnan huoltojoukoissa ja sotatarviketeollisuudessa. Työolot olivat huonot, ruokaa oli niukasti, pommitukset aiheuttivat alituista pelkoa ja kohtelu oli ilkeää. Lisäksi mahdollisten saksalaisulhasten kodeissa vastaanotto saattoi olla nuiva.

Saksan valloittamaan Norjaan päätyneiden suomalaisnaisten olot olivat paremmat kuin Saksassa, sillä Norja ei ollut varsinaisessa sotatilassa. Naiset työskentelivät Norjassa paljon samankaltaisissa tehtävissä kuin aiemmin saksalaisten palveluksessa Lapissa. Heidän työpaikkansa olivat muun muassa sotasairaaloissa, varustekorjaamoissa tai toimistoissa. Mielenkiintoisena yksityiskohtana Heiskanen nostaa esiin niiden saksalaisille sotilaille raskaana olevien suomalaisnaisten tarinoita, jotka Norjassa päätyivät SS-järjestön alaisiin, rotupoliittikkaa toteuttaneisiin Lebensborn-koteihin.

Anu Heiskanen kuvaa mielenkiintoisesti tarinan muodossa Saksaan lähteneiden naisten moninaisia kohtaloita. Ongelmallista on kuitenkin se, että Heiskanen ottaa liiaksi totena naisten kertomukset. Vain joissain kohdin hän kyseenalaistaa naisten tarinat ja toteaa heidän kertomuksissaan ilmenneen ristiriitaisuuksia ja jopa valheita. Enemmän huomiota ja syvällisempää pohdintaa olisi ansainnut se, millaisessa tilanteessa Heiskasen lähteneiden käyttämät kertomukset ovat syntyneet. Saksasta Suomeen saapuessaan ja kuulusteluihin joutuessaan monet naiset olivat kokeneet kovia. He olivat eläneet Saksassa katastrofaalisissa tilanteissa ja paluu Suomeen oli ollut hankala. Naiset olivat kenties paenneet leireiltä, joutuneet kuulusteluihin ja tottuneet puhumaan sitä totuutta, joka kulloisessakin tilanteessa oli heidän kannaltaan edullisinta. Miksi he eivät olisi tehneet näin Suomeen palattuun? Heiskasen olisi ollut syytä kysyä painavammin, miksi naiset kertoivat juuri sellaisia tarinoita, joita he kertoivat.

Salateitse Saksaan tuo merkittävän lisän viime vuosina vilkastuneeseen tutkimuskenttään, jossa tarkastellaan uudenlaisin näkökulmin Suomen ja Kolmannen

valtakunnan yhteistä menneisyyttä. Aiemmissä tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu muun muassa suomalaista fasismia ja suomalaista SS-pataljoonaa, miehet ovat olleet pääosassa ja naiset ovat jääneet marginaaliin.¹ Naisten yhteydet Kolmanteen valtakuntaan ansaitsevatkin tutkimuksissa lisähuomiota. Olisin kuitenkin toivonut Heiskasen avaavan tarkemmin Saksaan lähteneiden naisten poliittista aatemaailmaa. Heiskanen ottaa kyllä esiin esimerkiksi naisten osallistumisen suomalaisen vastarintaliikkeen toimintaan Berliinissä, mutta suomalaisessa SS-pataljoonassa vaikuttanutta ja myöhemmin maanpetoksesta tuomittua Ruth Muncckia² lukuun ottamatta hän sijoittaa naiset ulkopuolisiksi toimijoiksi. Heiskaselta jää huomiotta, että tuskin monikaan nainen olisi kuulusteluissa vapaaehtoisesti myöntänyt punaiselle Valpolle sympatioistaan Kolmatta valtakuntaa kohtaan. Naisilla oli nimittäin vaarana saada syyte jopa maanpetturuudesta. Mielenkiintoinen kysymys on, kuinka paljon naiset tarinoillaan pyrkivät takaamaan turvallisen tulevaisuuden Suomessa? Miten paljon he piiloutuivat näennäisen tietämättömyyden ja naiseen liitetyn poliittisen osallistumattomuuden taakse? Aihetta on käsitelty esimerkiksi Wendy Lower teoksessaan *Hitlerin raivottaret* (Atena 2014), jossa hän nostaa esiin naisten aktiivista roolia Kolmannessa valtakunnassa.

Tutkimus jättää ohueksi naisten elämän tarkastelun heidän kotiin palattuun. Aiheen rajaaminen on ymmärrettävää käytetyn lähdeaineiston perusteella, mutta olisin toivonut Heiskasen syventävän tämän teeman käsitelyä. Nyt aihetta lähinnä sivutaan kirjan loppupuolella ja Heiskanen viittaa naisten myöhemmin kohtaamaan halveksuntaan. Mikäli lukija haluaa syventää tietämystä naisten myöhemmistä vuosista, Virpi Suutarin dokumenttielokuva *Auf Wiedersehen Finnland* (2009) on katsomisen arvoinen. Suutari pohjaa dokumenttinsa osin samaan lähdeaineistoon kuin Heiskanen. Etsiesään dokumenttiinsa haastateltavia, Suutari törmäsi naisten kokemaan häpeään sekä kätkeytyihin tunteisiin ja muistoihin. Samankaltaisia häpeän tuntemuksiin on törmännyt esimerkiksi tietokirjailija Ira Vihreälehto tutkiessaan toisen maailmansodan aikaisia suomalaisten naisten ja venäläisten sotavankien suhteita.³

Anu Heiskasen teos tuo mielenkiintoisen, yksilön ja naisen, näkökulman sotaan. Kirja kertoo siitä, miten erilaisia kohtaloita ihmisillä oli sodan aikana sekä miten moninaisesti ja pitkällä tähtäimellä sota vaikutti naisten elämäntapaan. Kirja sijoittuu osaksi nousevaa tutkimuskenttää, jossa tuodaan esiin naisten selviytymistarinoita toisessa maailmansodassa. Millaisia mahdollisuuksia naisilla oli selviytyä vaikeissa olosuhteissa, millaisiin ratkaisuihin he päätyivät ja miten ratkaisut seurasivat heitä? Nuoret ihmiset olivat nuoria sodankin aikana. He ihastuivat ja rakastuivat. He pyrkivät elämään mahdollisimman tavallista elämää ja selviytymään vaikeissa

olosuhteissa. Päätöksiä tehtiin joko pakon sanelemana tai omasta tahdosta. Kukaan ei tiennyt, mitä tulevaisuus toisi tullessaan – vain jälkiviisaudessa on helppo kyseenalaistaa tehtyjä valintoja. Kirjan ehdotonta antia onkin sen luoma elämänmakuinen kuva naisten kokemuksista.

FT Elina Virtanen
Turun yliopisto

1. Ks. esim. Markku Jokisipilä & Janne Könönen, *Kolmannen valtakunnan vieraat. Suomi Hitlerin Saksan vaikutuspiirissä 1933–1944*. Otava 2013; Oula Silvennoinen, Marko Tikka & Aapo Roselius, *Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet*. WSOY 2016; Andre Swanström, *Hakaristin ritarit. Suomalaiset SS-miehet, politiikka, uskonto ja sotarikokset*. Atena 2018.
2. Ruth Muncckista lisää ks. Elina Virtanen, *Schwester, lotta ja maanpetturi. Ruth Muncckin (1886–1976) muistot ja tulkinnat elämänsä kulusta*. Sigillum 2018.
3. Ira Vihreälehto, *Tuntematon sotavanki. Venäläistä isoisääni etsimässä*. Atena 2016; Ira Vihreälehto, *Kunnes rauha heidät erotti. Neuvostosotavankien ja suomalaisten suhteet jatkosodan aikana*. Atena 2018; Ira Vihreälehto, *Isä tuntematon. Suvun salaisuuksien jäljillä*. Atena 2020.

Sortavala – suomalainen, venäläinen ja karjalainen kaupunki

Tapio Hämynen ja Hannu Itkonen (toim.):

Sortavala. SKS 2020. 443 s. ISBN 9789518581539.

Laatokan rannalla sijaitsevan Sortavalan historiaa leimaa asema rajakaupunkina ja eri kulttuurien kohtauspaikana. Suomen historian emeritusprofessori Tapio Hämynen ja liikuntasosiologian professori Hannu Itkosen toimittama *Sortavala* tutkii kohdekaupunkiaan ”kahtena kesken jääneenä projektina” (s. 7) ja yhteiskunnallisten muutosten heijastumana. Modernisoituvan suomalaiskaupungin rakentaminen katkesi toiseen maailmansotaan, ja yhtä lailla sosialistisen suunnitelmatalouden sekä ”suljetun kaupungin” aika päättyi Neuvostoliiton romahtamiseen. Aikaa 1980-luvun lopulta nykypäivään on leimannut väestön väheneminen, rikollisuus ja kaupungin rapistuminen. Teoksen aikajänne ulottuu 1800-luvun jälkipuolelta aina 2010-luvulle saakka. Reilun vuosisadan kuluessa kaupunki on kuulunut osaksi neljää eri hallintomuotoa ja asukaskuntakin on vaihtunut kertaalleen kokonaan. Tästä huolimatta kaupungin historiasta on havaittavissa myös jatkuvuuksia: Sortavalan maine ortodoksien ja karjalaisen kulttuurin keskuksena, laulupaikkakuntana ja koulukaupunkina on ollut sille leimallinen jopa läpi suurten muutosten vuosien.

Sortavala on syntynyt osuvasti suomalaisten ja venäläisten tutkijoiden yhteisprojektina, onhan tavoitteena käsitellä kaupunkia kahtena tyyten erilaisena aikana ja kahdessa valtiossa. Vaikka *Sortavalaa* on tutkittu aiemminkin ja kaupunki sai ensimmäisen kaupunkihistoriansa jo vuonna 1932,¹ tämä teos perustelee paikkansa kaupungin tutkimusperinteen jatkumossa. *Sortavala* on yleistajuinen tietokirja, joka toimii hyvänä haku-teoksena *Sortavalan* paikallishistoriasta kiinnostuneille. Lisäksi teoksen aihepiirit nivoutuvat keskusteluun kaupunkihistorian merkityksestä. Kahden erilaisen kaupunginrakennusprojektin myötä *Sortavala* näyttyy tutkimusalustana,² jonka avulla heijastetaan yhteiskunnan kehittymistä ja toisaalta niitä tiettyyn paikkaan sijoituvia tilallisia ja yhteisöllisiä jatkuvuuksia, jotka kantavat yli poliittisten ja hallinnollisten rajojen.

Tutkimusryhmä on löytänyt käytettäväkseen monipuolisia lähteitä sanomalehdistä muistelmiin ja kaupunginhallinnon lähdesarjoihin. Aiemmin julkaisemattomat valokuva-aineistot kuvittavat kirjaa, joskaan niitä ei käytetä varsinaisena lähdemateriaalina tai analysoinnin kohteina. Eritoten neuvostokauden osalta on löydetty uutta tietoa ja tuoreita näkökulmia. Lisäarvoa moninaiseen lähdepohjaan olisi kuitenkin tuonut aineistonvalinnan selittäminen ja ylipäätään syvempi lähdekriittisyys etenkin muistitietoaineiston osalta. Aineistomassasta poimitut nostot ovat monin paikoin kiinnostavia ja antavat onnistuneesti äänen erilaisille kaupungin asukkailla. Esimerkkinä mainittakoon *Sortavalan* alueen romani-väestön elämäntapa ja vaikea evakkotaival.

Runsaan aineiston kääntöpuolena on toisinaan hienoinen luettelomaisuus: erilaiset esiin nousevat huomiot ovat sinällään kiinnostavia triviatietoja ja välähdyksiä kerran eletystä elämästä, mutta niiden merkityksellisuuden ymmärtäminen jää turhan usein lukijan vastuulle. Vaikka uusia lähteitä on ilahduttavasti löydetty, jotain on unohdettu: kartat olisivat monin paikoin helpottaneet lukijaa visualisoimaan tietoa ja hahmottamaan esimerkiksi kaupungin ja maalaiskunnan suhdetta sekä niiden välistä häilyvää rajaa. Koko suomalais kautensa ajan *Sortavala* oli hyvin maaseutumainen kaupunki verrattain agraarissa valtiossa. Mikä lopulta erotti 1900-luvun alkupuolen pikkukaupungin sitä ympäröivästä maaseudusta? Perspektiiviä olisi voitu hakea myös vertailemalla *Sortavalaa* esimerkiksi Viipuriin.

Kirjan luvut on jäsenneilytemaattisesti, ja lukujen sisäinen sekä keskinäinen kronologia toimivat moitteetta. Kielellisesti teos on sujuvaa luettavaa, joskin runsaat lainaukset erottuvat toisinaan tekstistä heikosti. Sivumäärällisesti enemmän tilaa on annettu *Sortavalan* suomalaisajalle, vaikka ajallisesti kirjan käsittämät tarkastelujaksot ovatkin suunnilleen samanmittaisia. Ajanjaksoa autonomian ajan viimeisiltä vuosikymmeniltä sota-aikaan käsitellään kymmenen artikkelin voimin, minkä jälkeen yhdessä artikkelissa pureudutaan entis-

ten *sortavalalaisten* evakkotaipaleen muistoihin. Tapio Hämysen ja Hannu Itkosen ohella suomalaisajasta ovat kirjoittaneet Petroskoin yliopiston historian professori Aleksand Pashkov sekä koko *Sortavala-kirjahanketta* koordinoanut dosentti Arto Nevala. Suomalaisaikaan käsittelevien artikkelien aiheet vaihtelevat maatalouden ja yritystoiminnan kehityksestä kansalaisyhteiskunnan laajenemiseen.

Suomalaiskauden tarkastelun kehukseksi kirjoittajat ovat nostaneet yhteiskunnan rakenteistumisen ja modernisaation. Suomalaisajan *Sortavala* näyttyy monin tavoin esimerkkinä yhteiskunnassa tapahtuneesta modernisaatiosta, joka heijastuu varsinkin opettajaseminaarin perustamisena ja sosiaalisten ongelmien ratkomisena kaupunkisuunnittelun avulla. Kuitenkin voimakkaasti modernisoitumiskehitykseen painottuvan näkökulman vaarana on tulkita yhteiskunnassa tapahtuneet muutokset suoraviivaisena kehitysprosessina, johon ei liity soraääniä tai eritahtisuutta. *Sortavalan* tapauksessa sotavuosiin saakka jatkunut kehitys on vielä helppo tulkita yksinomaan positiivisena, sillä menetettyyn kaupunkiin liittyy voimakkaasti muistelu ja nostalgia. Lisäksi neuvostokauden alkaessa *Sortavalan* asumismukavuudet olivat uusille asukkailla ennennäkemättömiä, ja myös tämän kokemuksen muisto elää yhä voimakkaana.

Kirjoittajat eivät avaa modernisaatioteorioita eksplisiittisesti, eikä käsitteiden laajamittainen arvioiminen toki olisi yleistajuiseksi tarkoitettussa teoksessa tarpeenkaan. Modernisaatiota voidaan tietenkin käyttää yläkäsitteenä, jonka kautta *Sortavalan* suomalaiskautta tulkitaan ja toisaalta autetaan lukijaa asettamaan kaupungin kehittymistä laajempaan kontekstiin. Monitahoinen käsite yhdistää eri aihepiirejä ja toimii artikkeleiden taustavoimana, mutta modernisaatioon liittyvää teoreettista keskustelua olisi silti voinut tuoda esille tiiviisti vaikkapa viitteiden tasolla. Näin olisi tuotu näkyvämmäksi sitä, miten käsite vaikuttaa kirjoittajien omiin tulkintoihin, ja teoksen tieteellisyys vahvistuisi. Myös aineistojen analysointi avautuu aina paremmin, jos käsitteenmäärittely ja tutkimuksen lähtökohta on tehty täsmällisesti. Tekstistä ilmenee useimmiten, että nimenomaan tutkijat katsovat *Sortavalaa* "modernisaation silmälasien" (s. 184) läpi, mutta lukija jää toisinaan pohtimaan, kuinka *sortavalalaiset* itse käsittivät kaupunkinsa muuttumisen.

Sortavalan neuvosto-aikaa käsittelevissä artikkeleissa kaupunkikuvan kehittämisen toiveiden rinnalla korostuvat selkeästi koetut pettymykset ja tulevaisuuden ennakoimattomuus. Artikkelit painottavat tulkinnaansa kaupunkitilaan liitettyjä kokemuksia sekä juurtumisen ja juurtumattomuuden tunteita. Sodanjälkeistä aikaa käsittelevässä osiossa tutkitaan kolmessa artikkelissa sosialistisen neuvostokaupungin arkea ja kerataan tiiviisti Neuvostoliiton romahtamisen jälkeisten

vaikeiden vuosien tapahtumia. Professori Sergei Verigin johdattaa neuvostoajan alkuun artikkelillaan Sortavalan uusista asukkaista, ja kronologinen kaupunkihistoria jatkuu dosentti Yury Shikalovin laajassa artikkelissa, joka kattaa kaupungin vaiheet 1940-luvulta nykypäiviin saakka niin teollistumisen, koulutuksen kuin kulttuuritoimijoidenkin näkökulmista. Kaupungin muutosta tarkastelevien artikkeleiden välissä kiinnostavaa toimitusnäkökulmaa tuo professori Olga Iljukhan artikkeli ”Sortavala neuvostokauden muistoissa”, joka käsittelee Sortavalaa oivasti siirtolaisten lasten toimintaympäristönä. Vaikka asuinympäristö ja elämänpiiri olivat paikoin tiukastikin kontrolloituja, lasten tapa rakentaa omaa ympäristösuhdettaan ei aina noudattanut ylhäältä päin asetettuja rajoituksia. Iljukha korostaa lapsuuden epäpoliittisuutta: moni sotienjälkeisessä Sortavalassa lapsuuttaan viettänyt on vasta aikuisiällä ymmärtänyt oman kotikaupunkinsa menneisyyden.

Sortavala kuvaa kaupungin kokemia rajujakin muutoksia, mutta teoksessa nostetaan esiin myös jatkuvuuksia. Sortavalasta kasvoi kahteen kertaan koulu-kaupunki ja vanhaa, karjalaista kulttuuriperintöä on elvytetty asukkaiden vaihduttuakin. Suomalaisajan perintönä kaupunkikuvassa näkyy yhä edelleen 1900-luvun alussa luotu rakennuskanta, vaikka arvokkaat talot ovatkin päässeet huonoon kuntoon. Paikan menneisyyden arvostaminen yhdistää monia nykyisiä ja entisiä sortavalalaisia, jotka ovat sittemmin yhteisesti pyrkineet huolehtimaan kallisarvoisen rakennusperinnön säilymisestä. Tietyt asiat rajakaupungin arjessa pysyvät, vaikka valta ja asukkaat vaihtuvat.

FM, väitöskirjatutkija Veikka Kilpeläinen
Jyväskylän yliopisto

1. Uuno Karttunen, *Sortavalan kaupungin historia*. Sortavalan kaupunki 1932.
2. Kaupungista tutkimusalustana ks. esim. Laura Kolbe, Kaupunkitutkimuksen traditio. Jatkuvuuksia ja murroksia Suomessa ja Skandinaviassa. Teoksessa Maria Lähteenmäki (toim.) *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*. SKS 2009, 91–94; Katri Lento & Pia Olsson, Kaupunki, muistot ja muistaminen. Teoksessa Katri Lento & Pia Olsson (toim.) *Muistin kaupunki. Tulkintoja kaupungista muistin ja muistamisen paikkana*. SKS 2013, 7–9.

Väestösiirtojen historiaa uuskarelianismin hengessä

Pirkko Kanervo, Terhi Kivistö & Olli Kleemola (toim.):
Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani.
Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä.
Siirtolaisuusinstituutti & Oy Sigillum Ab. 2018. 252 s.
ISBN 978-952-7167-55-7.

Luovutettu Karjala elää keskuudessamme monin tavoin, kuten artikkelikokoelma *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani* osoittaa. Luovutettu Karjala ja siirtoväki ovat myös tutkimuksen kestoaiheita historian- ja kulttuurintutkimuksen kentillä. Siitä huolimatta teoksen yhtenä lähtöolettamuksena on, että suomalaiset tuntevat huonosti siirtokarjalaisten historiaa. Näkemys perustuu 2010-luvun puolivälissä käytyyn kiivaaseenkin keskusteluun, jossa turvapaikanhakijoita rinnastettiin toisen maailmansodan vuoksi kotinsa jättäneisiin 400 000 Karjalan evakkoon. Vertaukset saivat sekä ymmärrystä että loukkasivat siirtokarjalaistaisia ja heidän omaisiansa, koska he kokivat rinnastusten kyseenalaistavan evakkojen aseman suomalaisina. Evakot olivat siirtyneet kotimaansa rajojen sisällä, eivätkä he näin olleet muulta tulleita pakolaisia.

Artikkelikokoelma oli tarkoitettu asiantuntijapuheenvuoroksi tähän keskusteluun, joka kuitenkin laantui nopeasti. Kuohahtaneesta pakolaiskeskustelusta kirjan julkaisuun kului noin kolme vuotta, joten artikkelikokoelma tutkimustietoon perustuvana pakolaiskeskustelun puheenvuorona ilmestyi ikään kuin liian myöhään. Ehkä tästä syystä sen kärjeksi on asetettu aikaa kestävämpi siirtokarjalaisuus, mutta myös muut evakkouden, väestösiirtojen ja muuttoliikkeiden teemat – kuten Lapin evakot, sotalapset ja maahanmuuttajat – kulkevat välähdyksenomaisesti mukana.

Vertaisarvioitu kirja rakentuu kolmesta kokoavasta teemasta, joita ovat evakoinnit, asuttaminen ja muistaminen. Kuhunkin teemaan sisältyy kolme artikkelia, minkä lisäksi kirjan avaa prologi ja päättää epilogi. Pirkko Kanervon, Terhi Kivistön ja Olli Kleemolan toimittamaa artikkelikokoelmaa on ollut kirjoittamassa yhteensä 11 tutkijaa, jotka ovat historian, etnologian, folkloristiikan, kasvatustieteen ja suomen kielen aloilta. Artikkeleiden syntytausta nojaa *Sodan pakolaiset*-seminaarisarjan esitelmiin, jotka pidettiin Turussa vuonna 2016.¹ Teos on julkaistu seminaarisarjan tavoin Siirtolaisuusinstituutin ja kustannusliike Oy Sigillum Ab:n yhteistyönä. Artikkeleiden aiheet ovat pääosin samat kuin seminaariesitelmien aiheet, mutta kaikki puheenvuoroja pitäneet eivät ole mukana kokoelmassa, ja toisaalta kirjaan on otettu seminaarin ulkopuolisten tutkijoiden artikkeleita, jotka käsittelevät muistojen ja

muistamisen tematiikkaa. Osassa artikkeleista paistaa läpi niiden tausta esitelminä, eivätkä vertaisarvointi ja toimituskunnan työ ole tasoitaneet tekstien välisiä laadullisia eroja.

Arvioin artikkelikokoelmaa evakkotutkijan positioista. Katson, että toimittajien tekemät painotukset asettavat suomalaisten väestönsiirtojen historiaa uus-karelianistiseen kehykseen. Uuskarelianismilla tarkoitetaan nykypäivän katsontatapaa, jossa menetettyä Karjalaa värittää ihannointi (s. 157). Ihannoiva ja kaihoisa suhtautuminen on hienoviritteistä, mutta sitä alleviivaa esimerkiksi valittu otsikko *Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani*. Se on mukaelma kirjailija Paavo Rintalan sanoista (s. 25 ja 226). Samalla linjalla jatkaa täsmentävä alaotsikko ”Kirjoituksia Karjalan menetyksestä ja muistamisesta, evakoiden asuttamisesta ja selviytymisestä”, joka jättää ulkopuolelleen osan artikkeleista. Siirtokarjalaisten lisäksi käsitellyiksi tulevat jossakin määrin myös sotalapset ja maahanmuuttajat etenkin toisen maailmansodan ja sitä edeltäviltä vuosilta. Päähuomio on kuitenkin kohdistettu siirtokarjalaisiin ja uus-karelianismiin verhoudutaan niin ikään epiloggissa, jossa nostatetaan karjalaista identiteettiä tässä ajassa.

Vaikka tietoteos sai alkukipinänsä pakolaiskeskustelusta, vetoaa se todennäköisesti etenkin laajaan tiedeyhteisön ulkopuoliseen lukijakuntaan, siirtoväkeen kuuluneisiin ja heidän jälkipolviinsa. Kirja kokoa yhteen faktoja, näkökulmia ja muualla julkaistuja tutkimustuloksia, minkä vuoksi artikkeleiden kirjo on runsas: Karjalan menettämisen poliittinen historia, evakointien kokemushistoria, sotalapsien, lapsievakkojen, maahanmuuttajien sekä asutustoiminnan historia, muistitietohistoria ja tunteiden historia. Tutkimussuuntaukset paikantuvat etenkin uuden sotahistorian, kokemushistorian ja muistitietohistorian kentille. Osa artikkeleista perustuu tutkimuskirjallisuuteen, osa alkuperäislähteisiin. Vastaavasti abstraktion taso liikkuu aineistolähtöisestä ruohonjuuritason kokemusten kuvauksesta teoreettiseen muistin tarkasteluun. Alkuperäislähteinä on käytetty muun muassa haastatteluaineistoja, julkaistuja päiväkirjoja, evakkokaskuja, evakkomuistelmia, sanomalehtiä, mielialaraportteja ja kirjeitä. Kokonaisuus kurtotelee moneen suuntaan, mutta häiritsevää toistoa ei esiinny. Toisaalta kokonaisuuden koherenttisuutta olisi voitu lisätä suorilla viittauksilla artikkeleiden kesken.

Artikkeleiden kirjoittajat ovat pääosin aiheidensa ammattilaisia, joten sen puolesta lähtökohdat ovat otolliset. Käytännössä kirjoittajat tiivistävät ja toistavat aiempia tutkimustuloksiaan, mikä voi tuoda suuren yleisön tietoon etenkin 2010-luvulla ilmestyneiden väitöskirjojen antia. Kokoelmasta on nostettu esiin Koneen Säätiön Vuoden Tiedekynä 2020 -palkintoehdokkuuden myötä Tuomas Teporan artikkeli ”Itsekkäät evakot ja ahneet isännät. Talvisodan evakuoinnin kokemushistoriaa” (s. 52–72).² Se erottuu edukseen, kuten myös

Outi Fingerroosin ja Ulla Savolaisen artikkeli ”Luovutetun Karjalan yllirajainen muisti” (149–166). Teporan ansiona on muistitietoaikoinen kokemushistoriallinen luenta, joka olisi saanut entisestään vakuuttavuutta kattavammalla aiemman tutkimuksen hyödyntämisellä. Fingerroos ja Savolainen onnistuvat analysoimaan uus-karelianismia ja tätä analyttistä otetta olisin kaivannut läpi koko kirjan.

Parhaimmillaan artikkelikokoelma antaa tietoa siirtokarjalaisten historiasta kotimaisten väestönsiirtojen konteksteissa. Teos on helposti lähestyttävä ja saatavissa myös vapaasti ladattavana verkkojulkaisuna. Ajatellen lukijakuntaa, joka koostunee luovutetusta Karjalasta kiinnostuneista, eduksi olisi ollut, jos aiempaa tutkimuskirjallisuutta olisi käsitelty kauttaaltaan laajemmin. Esimerkiksi tehokkaampi alaviitteiden käyttäminen olisi mahdollistanut tutkimuskirjallisuuden monipuolisemman hyödyntämisen ja osoittanut lukijoille aiemman tutkimuksen runsautta. Kokonaiskuva Karjalan evakkojen historiasta olisi ehkä kirkastunut, jos kokoelmaan olisi sisällytetty artikkeli kaupunkisiirtoväen vaiheista. Muuttoliikkeitä ja väestönsiirtoja olisi voinut havainnollistaa kartoilla. Kuvitus on pääosin SA-kuva -arkistosta.

Lupaavasti alkanut käsitteenmäärittely (evakko, pakolainen, turvapaikanhakija, sotasiirtolainen, siirtolainen, siirtoväki, siirtokarjalainen) jää kesken (s. 7–25), ja artikkeleiden välillä on pieniä eroja käsitteiden käytössä. Evakko-sana kuvasi alun perin sotatoimien tai niiden uhan vuoksi evakuoituja, kuten talvisodan evakkoja. Vakiintuneen tavan mukaan käsitteellä siirtolainen viitataan ensisijaisesti henkilöön, joka muutti toiseen maahan, esimerkiksi Suomesta Pohjois-Amerikkaan. Kuitenkin puhekielessä siirtolaisella saatetaan tarkoittaa myös evakkoja ja siirtoväkeä, mikä on siirtynyt paikoitellen artikkeleidenkin kieleen. Analyttisempää olisi käyttää muita termejä, joilla voi yleistää tai yksilöidä, mistä väestöryhmästä ja mistä kontekstista on kyse. Esimerkiksi siirtokarjalaiset ovat yksi siirtoväen ryhmä.

Karjalani, Karjalani, maani ja maailmani summaa 2010-luvun tutkimusta, joka kohdistui etenkin luovutetun Karjalan siirtoväkeen. Siirtokarjalaisten oheen on tuotu muitakin väestönsiirtoja ja muuttoliikkeitä muistuttamaan, että evakuoinnit ja maahanmuutto ovat olleet moninaisia ilmiöitä. Tällaisenaan teos toimii eräänlaisena johdatuksena laajaan aihepiiriin ja on jälleen yksi osoitus siitä, miten luovutettu Karjala elää keskuudessamme. Samalla artikkelikokoelmaan on dokumentoitu lähihistorian vaihe, jolloin pakolaiskeskustelu herätti mielenkiintoa evakkojen historiaa kohtaan. Lukukokemuksena kokoelma on hieman epätasainen, koska kansien väliin on koottu lähtökohdiltaan erilaisia artikkeleita. Kokonaisuudella on tavoiteltu tieteellistä puheenvuoroa, jolla muistutettaisiin suurelle yleisölle siirtokarjalaisten historiasta. Tässä on tunnistettu hedel-

mällinen keskustelun paikka, mutta edelleen jää tilaa tieteelliselle keskustelulle suomalaisten väestönsiirtojen historiasta.

FM, väitöskirjatutkija Hannu Heikkilä
Jyväskylän yliopisto

1. Sodan pakolaiset -seminaarisarja, <https://www.sigillum.fi/sodan-pakolaiset-seminaarisarja/> (21.4.2020).
2. Vuoden Tiedekynä 2020 -ehdokkaat, <https://koneensaatio.fi/vuoden-tiedekyna-2020-ehdokkaat-on-julkistettu/> (23.4.2020.)

Ei vastakulttuurina vaan vaikutteena muiden joukossa

Tiina Mahlamäki ja Nina Kokkinen (toim.):

Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa.

Vastapaino 2020. 323 s. ISBN 9789517687829.

Esoteria ja okkultismi ovat termejä, jotka nykykulttuurissamme erottuvat evokatiivisina, mutta yhtä lailla epä-määräisinä, niin sanotusti kielletyn kiinnostavina aihepiireinä, jotka varsinkin populaarissa puheessa liitetään usein salatieteeseen ja huuhaa-ilmiöihin. 1990-luvulta asti ne ovat kuitenkin olleet myös kasvavan kiinnostuksen kohteena historioitsijoille, teologeille sekä muillekin kulttuurin eri piirteitä perkaaville akateemisille toimijoille. Tutkimuksellisesti kyse ei ole irrallisen toiseuden ja yksilöllisten kuriositeettien erottelusta vaan "[...] eurooppalaiseen historiantuokseen oleellisesti kuuluvasta elementistä", kuten Antti Harmainen ja Maarit Leskelä-Kärki toteavat *Historiallisen Aikakauskirjan* aiheetta käsittelevässä kolmen vuoden takaisessa teemanumerossa.¹

Tiina Mahlamäen ja Nina Kokkisen toimittama, suurimmalta osin turkulaisin voimin tehty uusi tietoteos *Moderni esoteerisuus ja okkultismi Suomessa* paikantaa heti johdannossaan ongelman, jota se lähtee ratkaisuun. Vaikka aiheesta on kertynyt jo sievoisesti akateemista tutkimusta, alan perusteosta, josta niin sanotusti faktat löytyvät, ei Suomen osalta ole tekijöiden mukaan ollut saatavilla (s.7). Tämän on ihailtavan johdonmukainen ja kunnianhimoinen tavoite, jossa tietyin varauksin voidaan sanoa tekijöiden myös onnistuneen. Kirja rakentuu pääasiassa Turun yliopistossa vuosina 2018–2020 toimineen/toimivan Uuden etsijät –hankkeen ja sen tutkijaverkoston henkilöstön ja intressien ympärille, kuitenkin poissulkematta muitakaan kirjoittajia.

Kirja koostuu kolmesta osasta, joista ensimmäisessä käydään pääasiassa teoksen toimittajien voimin esote-

rian ja okkultismin käsitteistöä ja tutkimusta lävitse sekä luodaan yleiskatsaus alan suomalaiseen tutkimukseen. Toinen osa on teoksen oppikirjamaisinta antia sen koostuessa yksittäisluvuista, jotka avaavat kuuden voimakaimmin Suomessa vaikuttaneen liikkeen tai virtauksen historioita, pääasiassa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun ensimmäisen puoliskon aikana. Näitä olivat spirituaalismi, psyykinen tutkimus ja parapsykologia, teosofia, ruusuristiläisyys ja Pekka Ervastian perintö, vapaamuurarius ja antroposofia. Kirjan kolmannessa osassa siirrytään tarkastelemaan esoterian kytköksiä eri yhteiskunnan ja kulttuurin osa-alueille, politiikasta taiteen kautta uushenkisyyteen ja popkulttuuriin. Kokonaisuudessaan teoksen rakennetta on helppo pitää perusteltuna, varsinkin aiemmin mainitun päätehtävän eli perusteoksen puutteeseen vastaamisen valossa. Kuitenkin etenkin toisen pääluvun aikana artikkelien välillä esiintyvä satunnainen toisteisuus saattaa hiukan puuduttaa, mutta toisaalta tähänkin osioon on sen luettelomaisuudesta huolimatta saatu mukaan kronologista etenevyyttä artikkelien järjestyksellä.

Kuten yllä todettiin, esoterian ja okkultismin historiallisen tutkimuksen trendi on 1990-luvulta ollut kasvava. Antoine Faivre'n (s. 1934) aatehistoriallista, ajatusmallien yhtenäisyyteen nojaavaa pohjatytötä jatkaneet ja laajentaneet nimet, kuten Wouter J. Hanegraaf, Hugh Urban ja Kocku von Stuckrad ovat kuluneen kolmenkymmenen vuoden aikana luoneet aate- ja kulttuurihistoriaa, uskontojen tutkimusta, modernisaatiotutkimusta, moninaisia gender-näkökulmia sekä taiteentutkimusta yhdistelevän hybridin (s. 19–23). Tämä näkökulmien pluralismi on myös arvioinnin alla olevassa teoksessa virkistävää, erityisesti Antti Harmaisen vahvimmin aatehistoriaan nojaavien panostusten erottuessa muista ainakin tälle lukijalle miellyttävällä tavalla niin teosofiaa kuin esoterian ja politiikan yhteyksiäkin käsittelevissä luvuissa.

Teoksen useiden kirjoittajien joukosta erottuu myös lukijalle mielenkiintoinen, niin joutokutsujen kokemusasi-antuntijoiden mukanaolo heille itselleen olennaisissa alaluvuissa. Johannes "Nefastos" Laineen (yhdessä Nina Kokkisen kanssa) kirjoittama "Ruusuristiläisyys ja Pekka Ervastian perintö" ylittää nykypäivään asti ja ottaa näin huomioon myös Laineen itsensä vuonna 2006 perustaman Azazelin Tähtien, jonka teosofiaa ja teististä satanismia yhdistävä maailmankuva on kiinteässä yhteydessä myös Pekka Ervastian perintöön (s. 131). Myös "Vapaamuurarius"-luvun toinen kirjoittaja, emeritusprofessori Nils G. Holm, kuuluu itse luvussa käsiteltyyn järjestöön (s. 134), mikä tuo varmasti omalta osaltaan lisäsyvyyttä niin analyysiin kuin tietopohjaankin. Kummassakaan tapauksessa lukija ei havaitse pienimpiäkään viitteitä mahdollisten sidosten negatiivisesta vaikutuksesta itse tekstin uskottavuuteen, jota toki hyvältä tietoteokselta sopii olettaakin. Teoksen myöhemmässä luvussa korostetaan oman position auki kirjoittami-

sen tärkeyttä, onhan tutkimusta jo pitkään tehty liikkeen sisäpuoleltakin (s. 245).

Teoksen yhtenä ansiona voidaan pitää sen kykyä havainnollistaa paikoin obskuurinkin tematiikan yllättävän laajaa yhteiskunnallista merkitystä. Selkeimmin tässä onnistutaan mielestäni spiritualismin ja teosofian liittämisessä naisten asemaan, emansipatoriseen kehitykseen ja sukupuoliroolien uudelleen määrittelemiseen. Kirjan edetessä lukija hahmottaa selkeästi esoteeristen liikkeiden vaikutuksen siihen kulttuuri-ilmapiiriin, jossa edellä mainitut muutokset tulivat mahdollisiksi 1800–1900 -lukujen taitteessa (esim. s. 70, 226, 240). Sitä vastoin lukija olisi politiikkaa käsiteltäessä kaivannut enemmän konkreettisia esimerkkejä siitä, kuinka esoteeriset vaikutteet jalostuivat joissain tapauksissa käytännön mielipiteiksi ja millaisia nämä lopputulemat olivat; viitettä tämän suuntaiseen kuitenkin kirjassa jo esiintyy (s. 194). Myös politiikasta puhuttaessa Yrjö Kallisen lähes täydellinen sivuuttaminen yhtä mainintaa lukuun ottamatta tuntuu erikoiselta ratkaisulta, vaikka hän oli yksi maamme korkeimpiin poliittisiin aseemiin kohonneista esoteerikoista.²

Varhaisen työväenliikkeen, sosialismin ja teosofian liitokset maassamme näyttäytyvät puolestaan miellyttävän selväpiirteinä, kuvaten samalla koko 1800–1900 -lukujen vaihteen herkkää ja nopeastikin muuttuvaa poliittista liikehdintää (esim. s. 106, 108–109, 183).

Monien kirjoittajien ja eri tulokulmien toimituksellinen ”pehmittäminen” on onnistunut enimmäkseen hienosti ottaen huomioon, että kirjoittajia on teoksessa kaikkiaan kolmetoista. Lisäkoheesiota tuovat myös kirjan sisäiset viittaukset, joita harrastetaan todella pedantisti aina tilanteen sitä vaatiessa. Tämä luo kokonaiskuvasta huomattavan tunteen ja yhtenäisen ja auttaa aihetta vähemmän tuntevaa lukijaa kokonaiskuvan hahmottamisessa. Tämä on myös sen puolesta positiivinen seikka, että kirjassa ei ole kaikki langat edes kursorisesti yhteen punovaa lopetuslukua tai epilogia, jollaista jäin ainakin itse kaipaamaan, käsitellyn aihepiiriin ollessa näinkin moneen suuntaan kurottava.

Kaiken kaikkiaan tekijöiden voidaan katsoa onnistuneen juuri siinä, mitä he lähtivät tekemään. Vaikka esimerkiksi yleispohjoismainen perusteos aihepiiristä löytyykin,³ tuo nyt julkaistu kirja kaivatun, kotimaiseen kehikseen sijoitetun yleisesityksen, josta kaikkien esoteriasta ja sen tutkimuksesta kiinnostuneiden on hyvä aloittaa syventyminen aiheeseen. Selkeän viittausjärjestelmänsä ansiosta teos toimii hyvänä kirjallisuuskatsauksena niin maallikon kuin akateemisen noviisin initiatiiossa suuren työn äärelle. Harva teos on täydellisen virheetön ja näidenkin kansien väliin olisi voinut lisätä lukemattomia sivupolkuja ja tarkennuksia, mutta nykyelläänkin se toimii tyylikkäänä esimerkkinä siitä, kuinka yhdelle alalle luodaan helposti lähestyttävä, mutta substanssin painossaan tinkimätön perusteos. Kuten tekijät

itsekin toteavat, esoterian kentällä on vasta raapaistu pintaa ja tutkittavaa riittää. Esimerkkinä tulevaisuuden aiheista nostetaan esoteeristen näkemysten ja kristilliseksi miellettyjen ilmiöiden sekä toisaalta noituuden ja magian tutkimusten kenttien lähentäminen (s. 28). Tällaiselle eri tutkimussuuntien yhdistämiselle ja synteiesien rakentamisen mentaliteetille on helppo antaa kannatuksensa.

FM, väitöskirjatutkija Pekka Pietilä
Historian ja etnologian laitos
Jyväskylän yliopisto

1. Antti Harmainen & Maarit Leskelä-Kärki, Moderni länsimainen esoteria historiallisena ilmiönä ja tutkimuksen kohteena. *Historiallinen Aikakauskirja* 115 (2017), 137.
2. Matti Salminen, *Yrjö Kallisen elämä ja totuus*. Into Kustannus 2011.
3. Henrik Bogdan & Olav Hammer (toim.) *Western Esotericism in Scandinavia*. Brill 2016.

Kaukana rintaman takana

Jenni Merovuola (toim.):

Moniääninen sisällissota Pohjois-Karjalassa.

Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 19. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys 2019. 287 s. ISSN 1236-0430.

Joensuun kaupunginteatteri valmisteli syksyllä 2017 Täällä Pohjantähden alla -näytelmää esityskuntoon. Näyttelijät kaipasivat tietoa, millaista elämä oli ja mitä kaupungissa tapahtui sata vuotta sitten. Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys laati avuksi ”tyyppikertomuksista koostuvan draamallisen esitelmän” (s. 3), jota esitettiin yleisötilaisuuksissa kaikkiaan neljä kertaa. Tyyppikertomus on tarina, joka kuvaa yhden henkilön – todellisen tai kuvitellun, useiden ihmisten synteisiin – kautta mennyttä maailmaa. Ne ovat ”lähdeaineistoon, aikaisempaan tutkimukseen ja kuvitteluun perustuvia rekonstruktioita”, narratiivisen analyysin tuloksia. Tavoitteena ei ole ollut totuus, vaan todentuntu (s. 263).

Esityksiä varten laaditut tyyppikertomukset ja niitä syventävät tutkimusartikkelit on tallennettu Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirjaan numero 19. Tekijäjoukko koostuu pääasiassa Itä-Suomen yliopiston, etenkin sen Karjalan tutkimuskeskuksen tutkijoista. Mukana on niin yhdistyksen pitkäaikaisia aktiiveja kuin uudempiakin nimiä. Olisi ollut mielenkiintoista lukea lyhyet kuvaukset tekijöistä, vaatimattomuus ei aina kaunistaa.

Vuosikirja myöhästyi varsinaisesta sisällissodan muistovuodesta 2018, mutta se täydentää hyvin tuolloin julkaistuja lähes 70 tietokirjaa nimenomaan innovatiivisen lähestymistapansa puolesta. Paikallisen historian tieteelliseen tietoon perustuva dramatisointi tuo menneen ajan elävästi esille katselijoille. Ei ihme, että tilaisuuksien jälkeen esittäjät saivat vastata yleisön lukuisiin sisällissotaa koskeviin kysymyksiin (s. 261).

Teos asettuu hyvin siihen sotahistorian genreen, jossa yksilöt ja paikallinen elämä nousevat edustamaan jotain suurempaa ja yhteisöllisempää kokemusta. Johdannossa siteerataankin sodan kulttuurihistoriaan perehtynyttä tutkijatohtori Ville Sarkamaa, joka ehdottaa, että "[...] vuotta 1918 tarkasteltaisiin enemmän paikallisten tai maakunnallisten kertomusten verkostona keskittyen niihin sävyihin ja kontrasteihin, joita sisällissodan muistamiseen kuuluu paikallistasolla" (s. 13). Harmittavasti juuri tämän siteerauksen viite on unohtunut johdannon lähdeluettelosta. Uskon kuitenkin, että kyseessä on hänen *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistu artikkelinsa.¹

Teoksen toimittanut Jenni Merovuo mainitsee johdannossaan, että vaikka rintamat olivat kaukana, sota tuli Pohjois-Karjalassakin lähelle. Kyseessä ei ollut taistelujen takamaa vaan paikalliset asukkaat kokivat sodan omalla tavallaan. Merovuo toteaaakin oivallisesti, että "sodan inhimilliset, poliittiset sekä etniset teemat olivat pinnalla myös paikallisesti". Tästä juontuu teoksen nimekkeessä mainittu moniäänisyys, jokaisella kokijalla on oma tarinansa kerrottavanaan. Tästä olisin suostunut kuulevani enemmänkin, onhan moniäänisyydestä puhuttu paljon jo aiemmin.

Johdanto jakaa artikkelit neljään karkeasti kronologiseen teemaan. Niistä ensimmäinen, Yhteiskuntamuros ja kohtalon vuodet, sisältää kaksi artikkelia, jotka kuvaavat tilannetta ennen sisällissotaa. Toinen teema, Kontrolli ja konfliktit, jää torsoksi sisältäen vain yhden artikkelin, jonka olisi ehkä voinut teemallisesti niputtaa yhteen kahden ensimmäisen artikkelin kanssa, mutta sielläkin se olisi jäänyt kolmanneksi pyöräksi erilaisen aihepiirinsä vuoksi. Loput kaksi teemaa, neljän artikkelin "Virallinen" sota-aika sekä kahden artikkelin Muisti, muisto ja rekonstruktio, ovat molemmat mainioita kokonaisuuksia. Kolme artikkelista (Mäkiranta, Merovuo ja Björn) muodostavat teoksen vahvimman tieteellisen osion. Kaksi viimeistä esseetä pohtivat muistamista, oikeutusta muisteluun sekä historian tutkimuksen vastuuta monikulttuuriselle yhteiskunnalle varsin mieleenpainuvalla tavalla.

Teoksen käsittelytapa herättää myös ristiriitaisia tunteita. On hyvä, että tyyppikuvaukset on saatu talteen pariaksi vastaavan tutkimusartikkelin kanssa. Näin ne virittävät lukijaa oikeaan tunnelmaan, mutta toisaalta monissa tapauksissa myös laimentavat tutkimusartikkelin tehoa. Harva katsoja haluaa lukea elokuvan synop-

siksen ennen teatteriin menoa. Peräti neljässä parissa yhteys tuntuu päälle liimatulta, koska tyyppikuvauksen ja artikkelin välillä ei ole kosketuspintaa lainkaan tai se on hyvin vähäinen. Mutta juuri siksi niissä tunnelman virittäminen toimii ehkä jopa muita pareja tehokkaammin, koska tekstit ennemminkin täydentävät kuin syövät toisiaan.

Kaksi ensimmäistä artikkelia ristivalottavat mainiosti sotaa edeltävää tilannetta, kun monia tapahtumia katsotaan ikään kuin vastakkaisista näkövinkkeleistä: kaupungin rikkaimman teollisuusporvarin, patruuna Väinö Cederbergin sekä kaupungin työyhteisön. Joensuussa punaisilla oli yritystä, mutta ei edellytyksiä laajemmalle toiminnalle.

Hieman paremmalla koordinaatiolla artikkeliparista olisi saatu vielä herkullisempi. Nyt esimerkiksi Mutalan voikapinaa kuvaillaan reilun 50 sivun matkalla neljä kertaa. Vähempikin olisi riittänyt, vaikka kyseessä olikin yksi Joensuun avaintapahtumista syksyllä vuonna 1917. Selkkaus päättyi oikeuteen asti, koska hyvästä tarkoituksesta huolimatta työväenyhdistyksen miesten takavarikoimaa kauppiaille menossa ollutta voikuormaa ei olisi saanut myydä korttiannoksina työväentalolla. Myös lähteistön kapeus harmittavasti jättää toimomisen varaa näiden kahden artikkelin tieteelliseen pohjaan. Tämä myönnetään niiden johdannoissakin, joskin niissä luonnollisesti myös ilmaistaan lähteiden riittävän johdopäätöksiin. Itse tekstissä on kuitenkin useammassa paikassa tieteellisyyttä liudennettu sanoilla "lienee", "todennäköisesti", "on perusteltua olettaa" ja "vaikuttaa siltä". Tämä ei anna vakuuttavaa kuvaa päätelmien vahvuudesta.

Itse koin teoksen parhaaksi anniksi "Virallinen" sota-aika -teeman kolme ensimmäistä artikkelia. Ne pohtivat pätevästi aiheita, joita ei sota käsittelevissä tutkimuksissa ole turhan usein tuotu esiin. Minna-Liisa Mäkiranta kirjoittaa elävästi äidin roolista sodan kotirintamalla valaisten samalla vaimon asemaa pappisperheessä. Jenni Merovuo kuvaa koululaisten osallistumista sotaan sekä nostaa vahvasti esiin Joensuun lyseon rehtorin K. A. Wegeliuksen oman kunnianhimon tämän paimentessa koululaisia taisteluihin saadakseen sitten kirjoittaa heistä sankaritarinoita. Ismo Björn on kaivanut esiin venäläisten sotilaiden joukkoteloituksen, yhden sisällissodan pahimmista venäläisvihon osoituksista.

Mikko Kiiski, Jani Karhu ja kumppanit sekä Olga Davydova-Minguet pohtivat muistia, muistamista sekä monikulttuurisuuden haastetta kansalliselle muistille. Esseinä nämä poikkeavat muodoltaan alun tutkimusartikkeleista. Kiiskan esseetä lukuun ottamatta ne perustuvat vankasti tutkimuskirjallisuuteen ja puolustavat siten paikkaansa tässä kokonaisuudessa.

Teoksen viimeisessä esseessä Olga Davydova-Minguet kysyy, onko järkeä muistella menneitä vihollisia, jos sen maan kansalaiset ovat osa paikkakunnan nykyasu-

jaimistoa. Hän myös miettii, eikö olisi parempi pohtia menneisyyttä ihmisyyden ja ihmisarvon näkökulmasta ja jättää kansalliset sankarimyytit taakse? Erinomaisen ajattelua herättävä teksti, jota itse käyn edelleen mielessäni läpi.

Moniääninen sisällissota Pohjois-Karjalassa onnistuu välttämään artikkelikokoelman perinteisen karikon eli aiheiden ja asioiden toiston. Artikkelit ovat omia kokonaisuuksiaan, mutta niitä sitovat oivallisesti toisiinsa muuttamat avainpaikat ja -tapahtumat. Nämä muistuttavat paikallisuudesta, antavat artikkeleille yhteistä kosketuspintaa ja lukijalle kiintopisteitä.

Yksi selkeä keskuspaikka on Joensuun vuonna 1914 valmistunut ja tuolloin vielä tuore kaupungintalo. Siellä juhliitaan maaliskuun 1917 vallankumousta, pidetään kokouksia, majoitutaan, suoritetaan vartiopalvelusta, ammutaan ja kuollaankin. Toinen on työväentalo, jossa kuunnellaan puheita, katsotaan teatteria, ollaan vankeina ja lähdetään viimeiselle matkalle. Tapahtumat puolestaan ketjuttavat artikkelit ja antavat yhteistä koheesiota. Ensimmäisestä kuudenteen artikkeliin päästään esimerkiksi reittiä Mutalan voikapina (s. 17, 64), August Wesley'n punaisille junaillema aselasti (s. 70, 117), jääkärivävy (s. 106, 149), jääkäriksi lähtö (s. 148, 172) sekä asepalveluksen välttely (s. 175, 206). Viimeiset kolme artikkelia voi hyvin koota muistin ja muistamisen alle.

Paikallinen historiankirjoitus on tärkeää, sanotaan johdannossakin. Tämä teos ei välttämättä nouse kokonaismerkitykseltään valtakunnan kärkeen, vaikka antaakin uusia näkökulmia. Se on tärkeä ennen kaikkea paikalliselle yhteisölle, kuten alussa mainitut draamaillat osoittivat. Seuraavalla kerralla kaupungin näkee varmasti aivan uusin silmin.

TkL, väitöskirjatutkija Ari Muhonen
Jyväskylän yliopisto

1. Ville Sarkamo, Kiveen hakattu historia. Sotamuistomerkit sisällissodan ylevöittäjinä, historiallistajina ja julkisen vaikenemisen ilmentäjinä vuosina 1918–1939. *Historiallinen Aikakauskirja* 116 (2018), 153–166.

Pukeutumisen merkityksellisyys ja materiaalisuus

Anna Niiranen & Arja Turunen (toim.):

Säädyllistä ja säädyttöä – pukeutumisen historiaa renessanssista 2000-luvulle. SKS 2019. 411 s.

ISBN: 978-951-858-085-3

Pukeutumisella on laajasti erilaisia merkityksiä vartalon suojaamisesta identiteettien rakentamiseen ja ihmisten työllistämisestä valmistusmateriaalien arvottamiseen.

Vuonna 2019 julkaistu *Säädyllistä ja säädyttöä* on pukeutumisen monipuolisesta historiasta kertova teos, joka sitoo yhteen lukuisia tärkeitä teemoja ja toimii tavoitteidensa mukaan aiheen perusteoksena. Kuten teoksen toimittaneet Anna Niiranen ja Arja Turunen esipuheessaan toteavat, pukeutumisen historiaa ajankohdittaisesti käsittelevälle suomenkieliselle perusteokselle oli tilausta. Vaikka teos ja sen kaksitoista artikkelia – Niirasen ja Turusen teoksen johdattava artikkeli mukaan lukien – ovat helposti lähestyttäviä ja sopivat siten laajemmalle yleisölle, teos ei kokonaisuudessaan tingi teoreettisesta tarkkuudesta ja kulttuurisesti perusteellisesta analyysistä. Ajallisesti kirja yltää nimensä mukaisesti renessanssista 2000-luvulle pääpainon ollessa vahvasti Suomen historiassa.

Pukeutumista käsitellään artikkelikokoelmassa eritoten vallan välineenä, mikä on sinänsä aiemmasta tutkimuksesta tuttu lähestymistapa: suomeksi tuotetusta kirjallisuudesta esimerkiksi Bo Lönnqvist käsittelee vuonna 2008 julkaistussa teoksessa *Vaatteiden valta-peli* vaatetusta vallan ja vastavallan kautta ja huomioi, miten vaatteet sitovat itseensä monenlaisia merkityksiä ympäröivästä kulttuurista.¹ *Säädyllistä ja säädyttöä* vie kuitenkin ajatusta vallasta ja vaatetuksesta pidemmälle ja uusimpien lähestymistapojen äärelle. Niiranen ja Turunen tutustuttavat lukijat taitavasti eri tapoihin, joilla vaatetusta ja pukeutumista on aiemmin tutkittu, ja sijoittavat kirjansa osaksi sellaista pukeutumishistorian tutkimusta, jossa ”pukeutuminen, ruumis ja itse (engl. *self*) muodostavat kokonaisuuden” (s. 25). Näin ollen pukeutuminen ei ole vain asusteita kehon päällä tai ehostautumista, vaan kysymys on erilaisista suhteista, joita ihminen ulkoasuineen (*appearance*) tuottaa ja välittää. Niiranen ja Turunen liittävät tämän näkökulman kokonaishahmon käsitteen (*Gestalt*) alle, vaikka eksplisiittisesti käsite esiintyykin vain kirjan johdanto-artikkelissa (s. 30).

Kokonaishahmoa pukeva valta yltää sukupuoleen, luokkaan, seksuaalisuuteen, kansallisuuteen sekä yhteisön arvoihin ja normeihin, kuten erityisesti kirjan kolmen ensimmäisen osan artikkelit painottavat. Aina ei ole selvää edes se, milloin ihmisen katsotaan ylipäättään olevan pukeutunut, kuten Essi Huuhka artikkelissaan osoittaa. Huuhkan tutkimuskohteena ovat Lounais-Afrikan ambot ja heidän pukeutumisensa, jota hän tarkastelee suomalaisten lähetystyöntekijöiden näkökulmasta 1800–1900-lukujen vaihteessa. Teoksessa pukeutumista ei nähdä vain vallan staattisina symboleina, vaan dynaamisesti tekoina ja toimintana. Tämä performatiivinen tulkinta vallasta välittyy varsinkin Kati Mikkolan artikkelissa, joka käsittelee säädynmukaista pukeutumista 1900-luvun taitteen Suomessa.

Mikkola tulkitsee oivaltavasti suomalaisen rahvaan reaktioita, kun maalaiset pukeutuivat kaupungissa muodissa oleviin vaatteisiin ja materiaaleihin. Muodinmu-

kainen pukeutuminen synnytti pilkkaa ja vastustusta, sillä sen ei katsottu olevan uskonnollisista, yhteiskunnallisista ja moraalisisista syistä sopivaa. Vaatekappale, kuten alushousut tai tärkkikauluksinen paita, ei merkinnyt yksinään juuri mitään, vaan merkityksellisyys ja mahdollinen ristiriita muodostuivat vaateen kantajan ja vaateen viestittämää statusta ja säädyllisyyttä arvioivan yhteisön välille. Myös Merja Uotila tarkastelee maaseutuyhteisön pukeutumista, mutta 1800-luvun alun Suomessa ja erityisesti vaatteisiin kirjatun varallisuuden näkökulmasta. Ulkoasun tuli olla yhteneväinen asuun pukeutuneen henkilön yhteiskunnallisen aseman kanssa, mutta näitä rajoja rikkomalla voitiin pyrkiä asettumaan yhteisössä korkeampaan ja arvostetumpaan asemaan, esimerkiksi käyttämällä sarkavaatteiden sijaan verkavaatteita. Ilahduttavaa molemmissa artikkeleissa oli alempien yhteiskuntaluokkien tarkastelu yläluokan huippumuodin sijaan.

Sukupuoli kuuluu kirjan kantaviin teemoihin ja on lähes jokaisessa artikkelissa läsnä. Anna Niiranen tarkastelee 1800-luvun raskausajan pukeutumista, Seija-Leena Nivala lottapukua ja maanpuolustusidentiteettiä, Arja Turunen naisten housujen käyttöä 1900-luvulla ja Ildikó Lehtinen marilaisnaisten jalkojen peittämisen traditiota. Nämä artikkelit osoittavat, että pukeutumisen historiassa sukupuoli ei ole vain naisia koskettava ja sellaisena usein tutkimuksessa vähätelty asia. Naisten pukeutuminen on ollut sekä naisia että miehiä koskevan kulttuurisen neuvottelun tulos.

Niiranen kuvaa, miten mieslääkärit perustelivat raskausajan vaateesta terveyden asiantuntijoina. Lehtinen puolestaan osoittaa, että marilaisnaisten jalkojen peittäminen oli vahvasti sidoksissa avioliittoon ja yhteisön säädyllisyysnormistoon. Suomessa naisten housujen käyttö yleistyi 1970-luvulla. Turusen aihetta koskevassa artikkelissa korostuu sukupuolen lisäksi seksuaalisuus, sillä kuten hän toteaa, naisten säädyllisyyttä pyrittiin vaalimaan korostamalla housujen maskuliinisuutta ja seksuaalisen häirinnän riskiä. Olemme oppineet housujen käytön yleistyneen, että housut eivät ole muuttaneet naisten kehoja miesten kehoiksi, kuten aikanaan pelkona oli.

Miesten pukeutuminen on kirjassa läsnä tasapuolisesti, mikä osaltaan purkaa myyttiä vain naisille kuuluvasta pinnallisesta pukeutumisesta. Pukeutuminen koskettaa kaikkia sukupuolesta, luokasta tai etnisyydestä riippumatta, vaikka pukeutumisen tavat rakentuvatkin näiden kategorioiden kautta. Kustaa H. J. Viikunan artikkeli miesten peruukeista todistaa, että myös miehet ovat pröystäilleet ja koreilleet pukeutumisella. Tämä on tärkeä havainto, sillä yhä edelleen lehdissä kiinnitetään paljon enemmän huomiota naisten pukeutumiseen,² vaikka miesten puku- ja kenkävalinnat ovat yhtä lailla varallisuuden mahdollistaman tarkan valinnan tulosta. On poliittinen ja kulttuurinen valinta päättää, mihin asi-

oihin pukeutumisessa kiinnitetään huomiota ja kenen pukeutumista katsotaan. Eri aikoina ja eri paikoissa on arvotettu vaatekappaleiden valittua materiaalia, väriä ja muotoa vaihtelevasti yhteisössä vallitsevien muoti- ja siveyskäsitteiden mukaan.

Monet kirjan artikkeleista tarkastelevat pukeutumisen materiaalisuutta eri näkökulmista. Viikunan artikkelissa peruukit asetetaan perinteisemmin kulttuuriseen kontekstiinsa, kun taas teoksen aloittavassa Susanna Niirasan artikkelissa materiaalisuus ja pukeutuminen ilmenevät kommunikaation muotona ja kulttuurisena merkkijärjestelmänä. Niirasan artikkelissa analysoidaan Turussakin asuneen Katariina Jagellonian ja hänen puolalaisen perheensä pukeutumisen yksityiskohtia 1550-luvulla tehdyn maalauksen avulla. Artikkelio osoittaa, miten kansainvälisesti verkottunut muotimaailma oli jo uuden ajan alussa ja miten uskonnolliset arvot punoutuivat osaksi kalliita kankaita, värejä ja hienosyistä muotoilua. Laura Ekholm ja Matleena Frisk sekä Päivi Roivainen sen sijaan tarkastelevat materiaalisuutta materiaalista itsestään käsin. Ekholm ja Frisk käsittelevät ansiokkaasti trikookankaan merkitystä vaatteiden valmistuksen ja muodin kannalta, mikä herättää lukijan kyseenalaistamaan nykypäivän pikamuodin ja vaatteiden kestävyysongelmallisuutta. Joustava trikoo mahdollisti vaatteiden helppohoitoisuuden ja monipuolisemman sekä tasa-arvoisemman käytön, mutta samalla sen historia kytkeytyy massatuotantoon ja vaatteiden lyhyempään käyttöikänsä. Ylipäätyään kirjan artikkelien ajallinen vertailu havainnollistaa, miten nopeasti 1900-luvun lopussa vaatteiden hinnan laskiessa ja niiden valmistusteknologian muuttuessa vaatteisiin liittyvien käsityötaitojen sekä yksilöllisyyden arvo on laskenut. 1800-luvun lopun Suomessa toisilla talonpojilla vaatekertoja oli sormilla laskettavaksi ja toisilla vaatteet olivat kuluneet kuolemaan mennessä. Monella nykysuomalaisella puolestaan vaatekaapit pursuavat asuja, joista monia ei ehkä ole edes käytetty.

Pukeutuminen on ilmeisesti materiaalisesti ja fyysisesti erottamaton osa tapaa, jolla vaatteissa ollaan, liikutaan ja tunnetaan. Siksi odotinkin kirjalta vahvempaa otetta uudemmassa materiaalisesta kulttuurin tutkimuksesta. Tässä suhteessa Päivi Roivaisen artikkeli edustaa kirjassa vähemmistöä niin tuoreen lähestymistapansa kuin tutkimuskohteensa eli lasten pukeutumisen osalta. Vaatteiden ja asusteiden sekä kehon kosketuksen ollessa niin keskeinen osa pukeutumisen kokemuksesta on erikoista, miten aliedustettuna kosketus ja kokemus pukeutumishistorian tutkimuksena ovat pitkään olleet. Historian- ja kulttuurintutkimuksen uudet kiinnostavat kysymykset ja lähestymistavat ovat kuitenkin nostaneet nämäkin seikat kiinnostuksen kohteiksi, ja tämän vuoksi Roivaisen artikkeli olennaisesti monipuolistaa kirjan lähestymistapoja. Moniaistisuus ja aistienvälisyys tarjoavat kiehtovan kurkistuksen lastenvaatteisiin sekä lasten

omiin käyttökokemuksiin. Valitun näkökulman toteuttaminen vuoden 2014 haastatteluaineistosta on kuitenkin eri tavalla mahdollista kuin aiempien vuosisatojen osalta. Siispä materiaalisuuden ja kokemuksellisuuden tutkiminen varhaisempina aikoina vaatii metodologista luovuutta aineistojen sallimissa rajoissa.

Säädystä ja säädystä on lähestymistavoiltaan ilahduttavan yhtenäinen ja ehjä teos, jolle soisi löytävän lukijakuntaa niin akateemisesta maailmasta kuin sen ulkopuolelta. Teos näyttää, että pukeutumishistorian tutkimuksella voi ottaa kantaa hyvin monenlaisiin teemoihin niin terveydestä yhteiskunnallisiin muutoksiin kuin koneellistumisesta kansalaisjärjestöihin. Pukeutumishistoria ei ole ainoastaan vaatekappaleiden materiaalien tai niihin sidottujen symbolien tutkimista, vaan myös pukeutumisen merkityksellisuuden moniulotteista tarkastelua.

FM Lotta Vuorio, väitöskirjatutkija
Helsingin yliopisto

1. Bo Lönnqvist, *Vaatteiden valtapeli*. Näkymättömän kulttuurianatomia. Schildts 2008.
2. Ks. esim. Miiksi poliitikot ja virkamiehet pukeutuvat samoihin Marimekkoihin? *Helsingin Sanomat* 9.2.2020. <https://www.hs.fi/sunnuntai/art-200006400115.html> (23.6.2020).

Julkisen palvelun yleisradio-toiminta ja muutoksen pysyvyys

Paavo Oinonen:

Vain parasta kansalaisille. Yleisradiotoiminta julkisena palveluna. Kulttuurihistorian seuran julkaisusarja. Capsa Historiae 2019. 201 s.
ISBN 978-952-68776-2-2.

Kulttuurihistorioitsija Paavo Oinonen tarjoaa teoksensa *Vain parasta kansalaisille. Yleisradiotoiminta julkisena palveluna* (2019) tiiviin esityksen julkisen palvelun yleisradiotoiminnan historiasta. Julkisen palvelun radio- ja televisiotoiminnan historiaa on tutkittu Suomessa melko paljon, laajimmin Yleisradion moniosaisessa instituutiohistoriassa, joka ilmestyi yhtiön 70-vuotisjuhlin 1990-luvun lopulla. Oinosen teos on kuitenkin ensimmäinen, joka keskittyy nimenomaan julkisen palvelun käsitteeseen. *Vain parasta kansalaisille* onkin hyödyllinen esitys julkisen palvelun idean tulkinnoista Suomessa 1900-luvun alkupuolelta nykyaikaan asti.

Julkisen palvelun mediatoiminnan merkityksestä ja rajoista käydään Suomessa kamppailua parhaillaankin. Kesäkuussa 2020 uutisoitiin Liikenne- ja viestintäministeriön lakiluonnoksesta, joka rajoittaisi Yleisradion

oikeutta julkaista tekstisisältöjä. Lakiesityksen taustalla oli media-alan yritysten etujärjestön Medialiiton Euroopan komissiolle tekemä kantelu, jossa se valitti Yleisradion julkaisevan sanomalehtimäisiä nettisisältöjä, jotka eivät kuulu audiovisuaalisen julkisen palvelun median tehtäviin.¹ Vastaavia kamppailuja yleisradioyhtiöiden ja muiden mediayritysten välillä käydään muuallakin Euroopassa. Sveitsissä ne johtivat vuonna 2018 jopa kansanäänestykseen siitä, pitäisikö julkisen palvelun mediamaksusta luopua; esityksen puolustajien mukaan tämä lisäisi kilpailua ja valinnanvapautta. Yli 70 % äänestäjistä halusi kuitenkin säilyttää julkisen palvelun median rahoituksen.²

Olisikin houkuttelevaa esittää, että Oinosen teos on erityisen ajankohtainen nyt, kun julkisen palvelun median rahoituksesta ja tehtävistä käydään runsasta keskustelua. Oinosen kirjan yksi tavoite on kuitenkin nimenomaan haastaa mielikuva, että julkisen palvelun menneisyys olisi nykyhetkeä tasaisempi. "Kukin nykyisyys on täynnä pyörteitä ja ristiriitoja. Joukkoviestimet ovat käyneet läpi jatkuvia muutoksia", Oinonen korostaa (s. 11). Samalla hän kuitenkin esittää, että yleisradioyhtiöt ovat instituutioina "pyrkineet vakauteen ja jatkuvuuteen" ja "reagoineet kehittämisen tarpeisiin vasta silloin, kun ulkoiset vaatimukset ovat niihin kohdistuneet" (s. 10). Oinosen kirjan rajauksena onkin tarkastella julkisen palvelun ihanteita erityisesti "yleisradiotoimijoiden itseymmärryksen kautta" (s. 11). Painopiste on enemmän yleisradiotoiminnan radio- ja televisiokaudella (public service *broadcasting*) kuin viime vuosien kehityksessä, jossa verkkosisällöt ovat tulleet yhä keskeisemmäksi osaksi julkisen palvelun mediaa (public service *media*).

Alkuperäisaineistona teoksessa on käytetty Elinkeinoelämän keskusarkistoon tallennettuja Yleisradion asiakirjoja ja lehtileikekokoelmaa. Lisäksi Oinonen analysoi julkista palvelua koskevia käsityksiä aikalais-kirjallisuudessa; suomalaisten julkaisujen ohella keskeisen roolin saavat BBC:n toimitusjohtaja John Reithin *Broadcast over Britain* (1924) ja BBC:n puheohjelmien päällikön Hilda Mathesonin *Broadcasting* (1933). Keskeistä lähdeaineistoa ovat myös aikaisemmat tutkimukset yleisradiotoiminnasta. Teos onkin luonteeltaan ehkä enemmän synteesi aikaisemmasta tutkimuksesta kuin mittavaan alkuperäisaineistoon perustuva tutkimus. Toki Oinosen oma tutkijan näkökulma tulee vahvasti esiin aineiston tulkinna.

Vain parasta kansalaisille keskittyy erityisesti Suomen Yleisradioon, mutta huomiota saa myös Britannian BBC, joka on ollut esikuva muille eurooppalaisille julkisen palvelun yhtiöille. Yleisradion asettaminen kansainväliseen vertailuun onkin perusteltu ratkaisu. Julkisen palvelun käsitteen historiallisia juuria Oinonen kartoittaa brittiläisestä kontekstista käsin. Käsite julkinen palvelu (public service) esiintyi ennen yleisradiotoimintaa

muiden yleishyödyllisten palvelujen yhteydessä. Kulttuurintutkija Raymond Williamsin mukaan käsitteen juuret ovat viktoriaanisen keskiluokan näkemyksissä hyväntekeväisyydestä palveluna. Tältä pohjalta BBC:n julkisen palvelun ideaan liittyi paternalistinen sävy: yhtiö tarjosi kuulijoille ohjelmaa, jonka se katsoi olevan kuulijoille hyväksi. BBC:tä vuosina 1922–1938 johtanut John Reith näki yhtiön velvollisuudeksi ”välittää mahdollisimman suureen määrään koteja tietoa inhimillisen tiedon huipeista, parhaista pyrkimyksistä ja saavutuksista” (s. 20). Reithin näkemyksen mukaan julkisen palvelun tuli tarjota sekä sivistystä että ajanvietettä, mutta ajanviette ei välttämättä tarkoittanut kovin kevyttä ohjelmaa vaan varhaisen BBC:n ohjelmistot olivat varsin korkeakulttuurisia. Reith näki yhtiön tehtäväksi tarjota kuulijoille parasta mahdollista kulttuuria, ja kulttuurin laadun määrittelivät radion ammattilaiset, ei suuri yleisö. On kuitenkin huomattavaa, että jo Reith näki kuulijakunnan koostuvan erilaisista osayleisöistä, eikä hän puhunut yleisöstä massana.

Suomessa julkisen palvelun käsitteestä ei vielä Yleisradion (perustettu 1926) ensimmäisinä vuosikymmeninä puhuttu. Varhaisin Oinosen löytämä suomalainen maininta julkisen palvelun käsitteestä on Yleisradion tiedotusosaston päällikön Veli Virkkusen muistiossa vuodelta 1955 – tosin tuolloin käsitteelle ei vielä ollut suomenkielistä käännöstä vaan Virkkunen käytti englanninkielistä ilmaisua *public service*. Kiinnostavaa kyllä, käsite nousi esiin yhdysvaltalaisista kaupallista televisiota käsittelevässä muistiossa, jonka Virkkunen laati tutustumismatkan perusteella. Yleisradio valmisteli 1950-luvun puolivälissä televisiotoiminnan aloittamista, ja Virkkusen mukaan television ohjelma-ajasta voitaisiin varata 30–40 % *public servicelle*, joka olisi sekä kustannustehokasta että ”suuri palvelus yhteiskunnalle” (s. 90).

Varsinaisesti julkisen palvelun käsite vakiintui suomalaisen kielenkäyttöön vasta 1980-luvulla, kun kaukosäädin, videolaitteet ja satelliitti- ja kaapelitelevisio mullistivat Yleisradion toimintaympäristöä. Oinosen mukaan Yleisradiota luonnehdittiin julkisen palvelun toimijaksi ensimmäistä kertaa Radio- ja televisiokomitean osamietinnössä vuonna 1984 (s. 130). Julkisen palvelun käsite ilmaantui suomalaiseen keskusteluun siis aikana, jolloin etsittiin Yleisradion roolia uudenlaisessa sähköisen viestinnän kilpailutilanteessa. Vaikka julkisen palvelun käsitettä ei Suomessa juurikaan käytetty ennen 1980-lukua, julkisen palvelun ihanteet voi tunnistaa yleisradiotoiminnasta sitä ennenkin.

Vain parasta kansalaisille etenee kronologisesti radiotoiminnan alkuvaiheista television tuloon, kaupallisen radio- ja televisiotoiminnan kasvuun, digitalisoinnin tuomiin muutoksiin mediamaisemassa ja tulevaisuuden haasteisiin. Keskeisinä halki teoksen kulkevinä teemoina voi nähdä kysymykset yleisradiotoiminnan merkityksestä demokratialle ja kulttuuripoliitikalle.

Julkisen palvelun median merkitys demokratialle kytkeytyy Oinosen tulkinnassa yleisradioyhtiöiden keskeiseen asemaan kansallisen julkisuuden areenoina. Oinonen paikantaa perustavanlaatuisen jännitteen kansallisten yleisradioyhtiöiden toiminnassa: Yleisradio oli ”itsenäinen joukkoviestin, mutta valtio-omistaja valvoi etuaan” (s. 55). Yleisradion hallintoneuvoston valitsi alun perin maan hallitus, mutta vuoden 1948 Lex Jahvetti siirsi oikeuden eduskunnalle. Näin tarkoitus oli varmistaa, ettei hallitus pysty kontrolloimaan Yleisradiota. Oinonen tuokin esiin tilanteita, joissa hallitus oli käyttänyt Yleisradiota omiin päämääriinsä: Lapuan liikkeen aikaan pääministeri määräsi yhtiön radioimaan talonpoikaismarssin ”hallituksen tunti” -ohjelmapaikalla ja sota-aikana Yleisradio valjastettiin propagandavälineeksi. Myöhemmin keskustelu Yleisradion politisoitumisesta kävi kiivaana Hella Wuolijoen (1945–1949) ja Eino S. Revon (1965–1969) pääjohtajakausien aikana. Sotien jälkeen Yleisradion pääjohtajaksi valittu Wuolijoki pyrki erottamaan radion hallituksen propagandavälineestä. Wuolijoki korosti kuitenkin, ettei radion tulut pyrkiä epäpoliittisuuteen, sillä juuri se olisi erityisen poliittista. Revon kaudella luotu informatiivinen ohjelmapolitiikka puolestaan ”karisti pölyt Yleisradion palvelutehtävän määrittelyistä” (s. 99) ja pyrki tekemään yhtiöstä aktiivisen keskustelun herättäjän, joka informoi katsojia ja kuulijoita myös yhteiskunnan epäkohdista. Jotkut oikeistokriitikot ovat nähneet Reporadion jopa osana suomalaista demokratiaa uhannutta kommunistista suunnitelmaa. Oinonen arvioi kuitenkin, että Revon kauden ohjelmapolitiikan tavoitteena oli pikemminkin Yleisradion ”omien etujen varmistaminen” (s. 109). Kaupallista televisiota vastustamalla Reporadion ideologit katsoivat suojelevansa paitsi Yleisradion asemaa myös demokraattista ja moniarvoista viestintää.

Kun pohditaan julkisen palvelun yleisradiotoiminnan merkitystä kulttuuripolitiikan näkökulmasta, vastaan tulee kysymys kulttuurin arvottamisesta. Teema näkyy jo kirjan otsikossa: jos julkisen palvelun eetoksena on tarjota ”vain parasta kansalaisille”, miten määritetään, mikä on parasta? Yleisradiota perustettaessa sen tavoitteiksi yhtiöjärjestykseen kirjattiin muun muassa ”kansansivistyksen edistäminen”, ”jalostavan ja viattoman ajanvietteen hankkiminen” sekä ”sivistyskeskuksiin kerääntyneen tiedon ja taiteen levittäminen kansamme laajoille piireille” (s. 50). ”Yleisradiolaisen valistuseetoksen” pitkäaikainen ohjenuora on ollut ajatus, että ”kulttuurille altistuminen johti aina vaativampien sisältöjen ääreen” (s. 60). Yhtiöjärjestyksen luonnehdinta Yleisradion tehtävistä alkoi kuitenkin vaikuttaa naivoin ihanteelliselta Reporadion kaudelle tultaessa. 1960-luvun lopun ohjelmapolitiisissa visioissa vältettiin erontekoa viihteen ja kulttuurin välillä: hyvä viihde on kulttuuria ja hyvä kulttuuri-ohjelma viihdettä (s. 100). Oinonen panee kuitenkin merkille, miten lähellä Reporadion

periaatteet kaikessa näennäisessä radikaaliudessaan olivat BBC:n alkuaikoina muotoiltuja julkisen palvelun ihanteita, joissa viihde ja kasvatuksellisuus pyrittiin kietomaan yhteen.

Vain parasta kansalaisille on kiitettävän sujuvasti kirjoitettu kirja, joka tarjoaa helposti lähestyttävän johdatuksen julkisen palvelun käsitteeseen ja Yleisradion historiaan. Kirjassa julkisen palvelun ideaa tarkastellaan erityisesti Yleisradion näkökulmasta. Sen ohella olisi ollut mahdollista kysyä myös, miten MTV suhteutui julkisen palvelun eetokseen – kaupallinen televisioyhtiöhän toimi pitkään Yleisradion toimiluvan puitteissa.³ Oinosen lähestymistavassa näkyy pyrkimys ymmärtää historiallisten toimijoiden, niin yleisradiolaisten kuin yhtiön kriitikoiden ja kilpailijoiden, näkökantoja. Omia arvotuksiaan Oinonen ei tuo kovin vahvasti esille, mutta kirjan sivuilta välittyy sympatia julkisen palvelun eetosta kohtaan.

FT, yliopistonlehtori Mari Pajala
Turun yliopisto

1. Venla Kuokkanen, Eveliina Mäntylä & Aino Miikkulainen, Lakiehdotus estäisi Yleä julkaisemasta tekstisisältöä, johon ei liity ääntä tai liikkuvaa kuvaa – Merja Ylä-Anttila: "En tämän vuoksi sirotteleni tuhkaa päälle". *Helsingin Sanomat* 16.6.2020, <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000006542917.html> (26.6.2020).
2. Switzerland votes overwhelmingly to keep its public broadcaster. *The Guardian* 5.3.2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/05/switzerland-votes-overwhelmingly-to-keep-its-public-broadcaster> (26.2.2020).
3. MTV:n suhteesta julkisen palvelun ideaan, ks. Maiju Kanisto, *Ohjelmayhtiöstä "merkintekijäksi". MTV ja kaupallisen television tuotantokulttuurin muutos Suomessa 1980-luvulta 2000-luvulle*. Turun yliopiston julkaisu C 461 2018.

Insinöörien järjestötoiminnan kokonaiskuva tarkentuu

Petri Paju & Katariina Mauranen:
Tekniikkaa hyvässä seurassa. Tampereen Teknillinen Seura 125 vuotta. Tampereen Teknillinen Seura ry 2018. 501 s. ISBN 978-952-93-9939-0.

Insinöörien ammattikunnan historiaa ja yhteiskunnallista vaikutusta on totuttu tarkastelemaan valtakunnallisesta perspektiivistä. Maanlaajuisten insinöörijärjestöjen lisäksi huomiota ovat saaneet tekniikan alan koulutusjärjestelmän kehitys, tiede- ja teknologiapolitiikka sekä insinöörien rooli suomalaisen yhteiskunnan modernisaatiossa. Yrityshistoria vilisee insinöörejä lai-

dasta laitaa, joskin yritysten näkökulmasta kirjoitettussa taloushistoriassa insinöörit harvemmin esiintyvät laajempaan henkilöstöryhmään tai asioiden kulkuun kollektiivisesti vaikuttavana professiona. Tarjolla on ollut yksittäisen uudisraivaajatehtailijan, liikkeenjohtaja-ammattilaisen tai uutta teknologiaa väsymättä kehittävän sankari-insinöörin rooleja. Insinööriprofession monitahoista yhteiskunnallista vaikuttamistakin on tarkasteltu individualisoimalla eli näkyvimpien vaikuttajapersoonien kautta.

Monipuolisemmalle historiakuvalle on ollut tilausta. Yhden vaihtoehdon tarjoaa tekniikan ammattilaisten paikallinen yhteistoiminta, "teknikkojen ja tehtailijoiden" seurat ja klubit, joiden laajuus ja tiiviit kytkökset Suomen teollisuuspaikkakuntien ja kaupunkien kehitykseen 1800-luvun lopulta alkaen tulevat monille lukijoille varmasti yllätyksenä. Kuten Petri Paju ja Katariina Mauranen Tampereen Teknilliselle Seuralle laatimassaan 125-vuotishistoriassa toteavat, paikallisen seuratoiminnan tarkastelu avaa totutusta poikkeavia näkymiä niin insinööriprofession vähittäiseen hahmottumiseen osana Suomen teollista ja teknistä modernisaatiota kuin teollisuuden ympärille muodostuneiden kaupunkien ja yhteisöjen sosiaaliseen ja hallinnolliseen dynamiikkaan.

Alkunsa Tampereen Teknillinen Seura (TTS) sai Helsingissä pääosin toimineen Teknillisen yhdistyksen paikallisosastona vuonna 1893, joskin se itsenäistyi omaksi seurakseen vuonna 1920. Varhaisina aktiiveina olivat Tampereen seudulle asettuneet insinöörit ja muut tekniikan ja teollisuuden parissa toimineet henkilöt. Koulutustaustaltaan alkuaikojen jäsenet olivat kirjava joukko. Nopeassa kasvussa ollut teollisuuskaupunki veti puoleensa monenlaisia yrittäjiä ja tekniikan taitajia ja seuran toimintaa näkyikin leimanneen omanlaisensa sallivuus. Osin ehkä jäsenkunnan pienuuden ansiosta Tampereen seura säästyivät valtakunnallisia järjestöjä repineiltä kielikiistoilta ja valtakamppailuilta. Se tarjosi kaupungin sosiaaliselle eliitille mahdollisuuden sisäisen yhteisymmärryksen, konsensuksen rakentamiseksi, ja paikan muotoilla yhteisiä kantoja aikakauden keskeisiin kysymyksiin: kaupungin infrastruktuurihankkeisiin, tekniikan alan koulutukseen ja elinkeinoelämän kehittämiseksi.

Ensimmäiset vuosikymmenensä seura toimi käytännössä Tampereen kaupungin teknillisenä asiantuntija-elimenä, joka käsitteli rakennushankkeita ja kaupunkitekniikan asioita. Kunnallishallinnon demokratisointia edeltäneellä ajalla seuran jäsenet olivat vahvasti edustettuina kaupungin päätöksenteossa muutenkin. Näin suoraan poliittista ja hallinnollista valtaa ei tekniikan ammattilaisilla valtakunnan tasolla ollut. Itsenäisyyden alkuvuosikymmeniltä löytyy vielä merkkejä tällaisesta vallankäytöstä ja asiantuntijaroolista, mutta vähitellen toiminta suuntautui ammattikunnan sisäisiin asioihin, kuten insinöörien identiteettiyöhön, verkostojen luo-

miseen ja ylläpitoon sekä teknillisen osaamisen ja koulutuksen edistämiseen. Jäsenkunnan laajentuminen ja sisäisen rakenteen muutos on noudatellut ammattikunnan yleisempää kehitystä.

Paju ja Maurasen teos on kiinnostava, joskin ensyklopedinen lukukokemus. Tekijät tarkastelevat Tampereen seuraa osana laajempaa insinööriprofession kehitystä, tekevät vertailuja muihin yhdistyksiin ja klubeihin ja kuljettavat tamperelaisten teknikkojen ja tehtailijoiden tarinaa rinnan muun kaupunkiyhteisön kanssa. Kiinnostavimmillaan teos on aiheiltaan ajanjakson alkupuoliskolla, mutta tältä osin on tekstin organisointi myös hajanaisimmillaan. Parhaiten kirja sopiikin selailtavaksi, luettavaksi sieltä täältä, ja upea ulkoasu miellyttää silmää. Antoisimmillaan se on yksityiskohtia ja henkilöitä kuvaillaan, joita muhkeasta teoksesta löytyy ilmeisen kattava galleria.

Kokoavaa argumenttia tai koko käsittelyn läpi kulkevaa juonta eivät Paju ja Mauranen lukijoilleen tarjoa, ellei sellaiseksi sitten käsitetä kirjan peruslähtökohtaa: paikallisen kansalaisyhteiskunnan historia ei ole kansallisen tason historiaa pienoiskoossa. Paikallisyhteisöjen historiaa on tarkasteltava omista lähtökohdistaan. Kyse ei ole pelkästään siitä, että historia näyttää näin erilaiselta. Se myös on erilaista.

Juhana Aunesluoma, tutkimusjohtaja
Helsingin yliopisto

Mielten manipuloinnin pitkä historia

Joonas Pörsti:

Propagandan lumo. Sata vuotta mielen hallintaa.

Teos 2017. 416 s. ISBN 978-951-851-731-6.

Silja Pitkänen & Ville-Juhani Sutinen:

Propagandan historia. Kuinka meihin on vaikuttettu antiikista infosotaan. Atena 2018. 296 s.

ISBN 978-952-264-950-8.

Propaganda on niitä klassikkoaiheita, joiden lumo säilyi sukupolvesta toiseen. Massojen manipuloinnista, erityisesti 1900-luvun totalitaaristen valtioiden yhteydessä, on kirjoitettu hyllymetreittäin tutkimuksia ja tietokirjoja. Äkkiseltään tulee mieleen, voiko aiheesta löytää vielä jotain uutta ja yllättävää.

Sosiaalisen median ja uusien digitaalisten teknologioiden maailmassa, jota totuuden jälkeiseksi ajaksikin usein kutsutaan, ihmismielten manipulointi on noussut jälleen hyvin ajankohtaiseksi. Ilmiöstä ja sen eri puo-

lista on puhuttu infosotana, informaatiovaikuttamisena ja trollaamisena. Näitä kaikkia tuntuisi yhdistävän vanha tuttu käsite, jota harva kuitenkaan haluaa omasta toiminnastaan käyttää: propaganda.

Nykymaailman tarpeesta tietää ja tuntee mielen manipuloinnin mekanismeja ja propagandan käyttöä erilaisissa historiallisissa konteksteissa on syntynyt kaksi tietokirjaa: toimittaja Joonas Pörstin *Propagandan lumo. Sata vuotta mielen hallintaa* sekä tutkija Silja Pitkäsen ja tietokirjailija Ville-Juhani Sutisen *Propagandan historia. Kuinka meihin on vaikuttettu antiikista infosotaan*.

Pörstin kirja on perusteellinen ja kattava kokonaisesitys propagandatoiminnasta ensimmäisestä maailmansodasta nykypäivään. Teoksen alkuosassa käsitellään propagandan teoriaa, tuodaan esiin sen eri lajit (valkoinen, harmaa ja musta), pohditaan propagandakäsitteen käyttöä ja vaihtoehtoisia termejä sekä kertaallaan tyyppillisten propagandavaltioiden toimintaa. Propagandan mekanismien ja synty- ja käsitehistorian kertaaminen on paikallaan, vaikka alan tutkijoille se ei tuokaan mitään mullistavaa uutta. Mutta kuten Pörsti toteaa, suomalaista yleisesitystä aiheesta ei ole tehty vuosikymmeniin.

Teoksen kiinnostavin osuus käsittelee nykyistä kansainvälistä politiikkaa ja propagandakeinojen hyödyntämistä uudenlaisessa maailmantilanteessa, jota luonnehtivat myös uudet tekniset mahdollisuudet. Tarkastelun pääkohteena ovat hyökkäys Ukrainaan ja Krimin liittäminen Venäjään vuonna 2014, Yhdysvaltain johtaman liittouman hyökkäys Irakiin vuonna 2003 sekä Isisin toiminta.

Hieman populaarimmalla otteella toteutettu Pitkäsen ja Sutisen *Propagandan historia* luo puolestaan läpileikkauksen erilaisista vaikutuskeinoista koko ihmiskunnan kirjallisen historian ajalta kalliomaalauksista nykyyhteen. Kronologis-temaattisesti etenevä teos esittelee kattavan kokonaisuuden eri yhteiskuntien manipulaatiomekanismeja antiikin Kreikasta ja Roomasta keskiajan Eurooppaan, Ranskan vallankumouksesta Brittien imperialismiin ja ensimmäiseen maailmansotaan, ja lopulta natsi-Saksan, Neuvostoliiton ja kylmän sodan kautta 2000-luvulle. Käsitellyksi tulevat kaikki kuviteltavissa olevat välineet visuaalisista (kolikot, patsaat, julisteet, kuvataide, valokuva, elokuvat, televisio) performatiivisiin (paraatit, juhlat, kulkueet, teloitukset) ja kirjallisista (lehtiset, pamfletit, kaunokirjallisuus) digitaalisiin (sosiaalinen media, videot, meemit).

Pitkäsen ja Sutisen teos on heidän omien sanojensa mukaan propagandan elämäkerta esihistorialliselta ajalta nykypäivään. Idea kattaa koko ihmiskunnan historia yhdestä näkökulmasta on kiehtova ja kunnianhimoinen. Toteutus jää kuitenkin puolitiehen. Propagandan historiaa vaivaa fragmentaarisuus ja propagandan käsitteen häilyvyys. Kun harppoo eri aikakausia ja val-

tioita läpi propagandalasit silmillä, on ymmärrettävästi vaikeaa syventyä kunnolla oikein mihinkään kohtaan. Siinä vaiheessa, kun lukijan innostus tiettyyn teemaan saadaan heräteltyä, siirrytäänkin jo seuraavaan aikaan ja paikkaan. Lukemista häiritsee ajoittain myös propagandan käsitteen ulottaminen miltei kaikenlaisiin ihmisten välisen vaikuttamisen ja kommunikaation muotoihin. Jos kaikkea kutsutaan propagandaksi, vivahteet katoavat ja käsite menettää selitysvoimansa.

Sekä *Propagandan lumo* että *Propagandan historia* ovat parhaimmillaan keskittyessään massavaikuttamisen analysointiin lähihistoriassa ja nykymaailmassa. Ne osoittavat konkreettisella tavalla, että propaganda ei ole vain 1900-luvun totalitaaristen yhteiskuntien kiehtovaa historiaa, vaan vahvasti läsnä myös omassa ajassamme.

Pitkäsen ja Sutisen teoksen parasta antia on mainonnan ja propagandan yhteyksien pohtiminen. Tämä parivaljakko on kulkenut modernin historian eri vaiheissa rinnakkain, välillä jopa päällekkäin, sitten taas erillisinä ilmiöinä. Yhteistä niille on ollut yksinkertaistaminen, toisto, liioittelu sekä negatiivinen propaganda eli sensuuri. 2000-luvulla propaganda ja mainonta ovat lähentyneet toisiaan, kun propagandan tekijöiksi ovat valtioiden rinnalla nousseet konsultit ja mainostoimistot. Mainonta on ottanut harppauksen kohti propagandaa myös siinä, että mainoksilla ei myydä enää vain tuotteita, vaan pikemminkin elämäntapaa ja ihannekuva maailmasta. Tätä kuvaa osuvasti sosiologi Mihail Schudsonin käsite ”kapitalistinen realismi”. Schudsonin mukaan mainonnalla on kapitalismissa samankaltainen tehtävä kuin propagandalla sosialismissa järjestelmässä: uskon valaminen vallitsevaa järjestelmää kohtaan.

Pörsti puolestaan maalaa Venäjän, Yhdysvaltain ja Isiksen esimerkkien avulla tarkan kuvan nykypropagandan tilasta. Mekanismit ovat pääpiirteissään samoja kuin 1900-luvulla. Oleellinen muutos kylmän sodan aikaan verrattuna on se, että kapitalismin ja sosialismin välisen kamppailun sijaan taisteluparina ovat demokratiat ja autoritaarisesti johdetut valtiot. Kun kylmän sodan aikana leirijako oli jokseenkin selvä – kaksi yhteiskuntajärjestelmää kilpaili keskenään – on demokratioiden ja autoritaaristen valtioiden välinen ero joissain tapauksissa häilyvämpi ja kenttä epäselvempi. Kamppailun kohde on kuitenkin yhä sama: valtataistelu hegemonisesta narratiivista.

Narratiivien merkityksestä on keskusteltu viime aikoina paljon journalismin yhteydessä. Ne ovat myös nykypropagandan ydintä. Ihmisellä on taipumus käsittää maailmaa kertomusten kautta ja yhdistellä uusia asioita aiempaan tietoonsa. Useimmat meistä ovat taipuvaisia uskomaan sellaista tietoa, joka vastaa näkemyksiämme, ja vastaavasti aiemmasta poikkeavaa tietoa on vaikea saada läpi. Siksi faktantarkistus ja yksittäisten faktojen korostaminen eivät riitä taistelussa vihamielistä propa-

gandaa vastaan. Kuten Pitkänen ja Sutinen muistuttavat, myös totuus voidaan ajatella valheeksi, jos se ei sovi omaan ajatuskehykseen ja tarinaan.

Mustavalkoisen maailmanselityksen lumovoima on siinä, että helppoudessaan se vapauttaa ajattelemasta itse. Pörsti toteaa osuvasti, että hiipunut ymmärryksemme propagandan mekanismeista on antanut propagandaa hyödyntäville valtioille etumatkaa. Myös demokraattisten valtioiden avoimuus ja vapaa media altistavat kansalaisia vihamieliselle viestinnälle.

Lääkkeeksi hän tarjoaa moniäänisen ja laadukkaan julkaisemisen ja kaupallisen median turvaamista sekä historian ja monilukutaidon opetusta kouluissa. Media-lukutaitoiset, kriittiset ja epävarmuutta sietävät kansalaiset ovat avainasemassa demokratian säilymiselle. Propagandan luonteen, ulottuvuuksien ja mekanismien tuntemus antaa edellytyksiä arvioida eri puolilta virtavaa tietoa kriittisesti. Totalitaaristen, yhden totuuden valtioiden tuntemus puolestaan auttaa meitä ymmärtämään, mihin yksioikoiset, mustavalkoiset maailmanselitykset voivat johtaa. *Propagandan lumo* ja *Propagandan historia* tarjoavat runsaasti aineksia sekä historian tuntemuksen että kriittisen medialukutaidon kehittämiseksi.

FT Pia Koivunen

Yleisen historian yliopistonlehtori
Turun yliopisto

Runebergistä naissuhteita painottaen

Panu Rajala:

Kansallisrunoilija J. L. Runebergin elämä.

Minerva 2020. 416 s. ISBN 978-952-312-9618.

Professori Panu Rajalalta ilmestyi keväällä 2020 uusi Runeberg-elämäkertä. Teos kattaa kansallisrunoilijan koko elämäkaaren ja on sellaisena ensimmäinen viiteentoista vuoteen. Mitä syvemmin kansakunta tuntee oman identiteettinsä perustukset, sen parempi. Runeberg jos kuka on ollut luomassa suomalaisten omakuvaa ja paaluttamassa paikkaamme maailmassa. Sen vuoksi häntä kansallisrunoilijaksi kutsutaan. Nykyisin kun moni tietää Runebergistä vain nimikkotortun, uusi Runeberg-tutkimus on enemmän kuin tervetullut.

Rajala lähestyy Runebergiä pitkälti naissuhteiden kautta. Laajassa teoksessa on toki muitakin painoituksia ja uusia mielenkiintoisia tulkintoja, mutta tämä yleisviitekehys korostuu. Rajala pysyttelee monin paikoin tutkimuksen valtavirrassa ammentaen perinteisistä

Runeberg-tutkimuksen klassikoista. Gunnar Tideströmin syvällistä *Runeberg som estetiker* -teosta (SLS 1941) jää kuitenkin lähdeluettelosta kaipaamaan. Sen avaamat näköalat olisivat olleet Rajalalle hyödyllisiä, edustaahan Tideströmin teos laadukkainta Runeberg-tutkimusta, mitä koskaan on tehty. Toisaalta Rajala sanoo kirjan loppupuolella osuvasti, että aikaisemman Runeberg-tutkimuksen massiivisuuteen voi helposti hukkuu. Hän itse pysyy kuitenkin pinnalla ja osaa valita oman reittinsä.

Uusi tulkinta on, että Runeberg lähti yliopistosta kotiopettajaksi Keski-Suomeen, koska halusi itsenäistyä. Turussa ahdistivat mahtavien suojelijoiden valvovat katseet ja suuret odotukset. Perinteisesti opintojen keskeyttämisen syinä on pidetty rahapulaa ja halua oppia suomen kieltä. Rajala kysyy kuitenkin osuvasti, että kai kotiopettajan paikkoja Turustakin olisi löytynyt. Lisäksi mikään ei oikein viittaa siihen, että Runeberg olisi Saarijärvellä erityisemmin satsannut omiin suomen opintoihinsa. Arki kului siellä ruotsinkielisessä miljöössä ja hänen tiedetään oikein hakeutumalla hakeutuneen sosiaaliseen kanssakäymiseen seudun harvalukuisen eisuomenkielisen säätyläistön kanssa.

Runebergin opiskeluvuosiin ajoittuvan, poliittisesti kantaaottavan *Naakat*-pilkkakirjoituksen osalta Rajala sen sijaan pitäytyy perinteisessä tulkinnassa, että yksi Runebergin pilkkankohdeksi joutuneista olisi ollut hänen suojelijansa arkkipiispa Jakob Tengström. Professori Gustav Björkstén on kuitenkin Tengström-elämäkerrassaan (SLS 2012) perustellut uskottavasti, että Runeberg tosiasiaa kirjoitti ylioppilaslevottomuuksien jälkimainingeissa Suomesta maanpakoon ajetusta lainopin professori Anders Afzelikukselta.

Mustasukkaisuuden yöt on Runebergin teoksista se, jossa eniten vellotaan eroottisissa tunteissa, petetyksi tulemisissa ja intohimoissa. Ei olekaan yllättävää, että Rajala paneutuu tarkoin – ja onnistuneesti – kyseiseen runosikermään ja sen mahdollistamiin moniin tulkintoihin.

Rajala on teatterin asiantuntija. Runebergin kirjoittamien näytelmien käsittely onnistuu häneltä erityisen hyvin. Tämä osa-alue Runebergin tuotannossa on usein jäänyt tutkimukselliseen katveeseen. Siksi olisi ollut arvokasta, jos Rajala olisi tässä kohdin käsitellyt näytelmiä laajemminkin.

Sen sijaan Rajalan uusi tulkinta, että Runeberg olisi aloittanut vuonna 1837 kirjallisen taistelunsa pietismää vastaan, koska halusi piispaksi, ei vakuuta. Ensinnäkin sekä Porvoossa että Turussa oli molemmissa tuolloin tuore, vastikään valittu uusi piispa. Vaaleja ei ollut pitkään aikaan tulossa. Toiseksi on hyvä muistaa, että Runeberg oli tässä vaiheessa vielä suhteellisen tuntematon ja vasta häidin tuskin irrottautumassa ankeasta asemastaan akateemisessa prekariaatissa. Miten sieltä edes tulisi mieleen harpata piispaksi? Kolmanneksi kirjallinen taistelu ei ollut sisällöltään sellainen, että se olisi ollut

suunnattu piispanvaalin valitsijajoukolle. Päinvastoin, aikaisempi tutkimus on korostanut, kuinka Runebergin luonnonfilosofisilla poluilla kulkenut kirjoittelu herätti epäluuloja kirkon perinteiseen luterilaiseen teologiaan kiinnittyneissä johtohenkilöissä. Jos kyse olisi ollut pitkän tähtäimen piispakampanjasta, kirjoittelu olisi ollut oppillisesti varovaisempaa ja konservatiivisempaa.

Laajaan elämäkertaan tulee helposti asiavirheitä, joilta Rajalakaan ei ole välttynyt. Tuotakoon tässä kohdin esiin kuitenkin vain sellainen, joka korjaa koko 150-vuotista Runeberg-tutkimuksen traditiota, ei ainoastaan Rajalan teosta: Ruovedelle Runebergin mukana muutti myös kihlattu Maria Nygrén eli parin yhdessäolo ei rajoittunut ainoastaan Saarijärven aikaan.¹

Kaiken kaikkiaan Rajalan teos ravistelee vallitsevaa Runeberg-kuvaa hyvällä tavalla. Myös lopun laaja Emilie Björksténin kirjoitusten esittely on tervetullut lisä Runeberg-tutkimukseen. Käytetty lähdemateriaali on sinänsä ollut kauan tunnettua, mutta laaja analyysi avaa tehokkaalla tavalla lukijan eteen uutta maisemaa. Björkstén oli läsnä kansallisrunoilijan elämässä ja tunteissa peräti kaksikymmentä vuotta. Se on pitkä aika. Rajalan kirjan päätavoite, Björksténin merkityksen korostaminen, on siis hyvin perusteltu.

Björksténin rinnalla Fredrika Runeberg ei nouse erityisen voimakkaasti esiin. Häntä Rajala käsittelee totutun tutkimustradition mukaisesti – ehkä liiankin totutusti, sillä alkaahan Fredrika-tutkimuksellakin olla jo maassamme perinteitä. Rajala toistaa miesvaltaisen Runeberg-tutkimuksen synnyttämiä käsityksiä, että Fredrika oli naisena ruma ja avioliitto hänen kanssaan oli Runebergille järkiavioliitto. Esimerkiksi professori Merete Mazzarella on Fredrika-elämäkerrassaan ihan aiheesta kritisoinut molempia käsityksiä.²

Runebergin rakkauselämästä kirjoittaminen tuo kaivattua eloa siihen tapaan, jolla kansallisia suurmiehiä on totuttu lähestymään. Rakkauselämä sellaisenaan on kuitenkin riittämätön tulkinta-avain Runebergin ajatteluun ja taiteeseen. Hän itse määritteli runoilijan tehtäväksi paljastaa se hyvä ja Jumalan suunnittelema kokonaisuus, joka maailmaan ja ihmiselämään kätkeytyy. Ei enempää eikä vähempää! Tällaisen elämäntehtävän ja taidekäsityksen valossa rakkausrunot eivät näyttäydä Runebergin tuotannon ytimenä, ainoastaan pienenä sitä täydentävänä osana. Maailmankatsomukselliset, yhteiskunnalliset ja luonnon kauneutta ylistävät runot hallitsevatkin Runebergin tuotantoa niin määrällisesti kuin myös merkityksensä osalta. Rajalan kirjan äärellä lukija voikin kokea ristiriitaa siinä, miten ensin kuvataan Runebergin oman elämän romanttisia virityksiä ja sitten samaan hengen vetoon esitellään tämän syvällistä taideronoutta. Ne tuntuvat väkisininkin hieman eri kategorian asioilta.

Jotta pölyttynyt kipsipää saataisiin elävämmäksi ja nykyihmisen kannalta kiinnostavammaksi, Runeberg-

tutkimuksen teemoina voisivat jatkossa korostua esimerkiksi hänen hyvin moderni luontosuhteensa, hänen näkemyksensä monikulttuurisuudesta, vieraista uskonnoista, vähemmistöjen asemasta, tieteen arvosta tai vaikkapa taiteen syvimmästä olemuksesta. Tutkimusaiheita ja tulkinta-avaimia riittäisi. Rajalan teos toimii rohkaisuna kaikille tutkijoille, jotka lähtevät etsimään uusia näkökulmia Runebergiin.

VTT Ville Niittynen

1. Ville Niittynen, *Kansakunnan rakentaminen ja maailmankielteisyyden poliittisuus. J. L. Runebergin pietismin vastustus ja sen teologiset, filosofiset ja poliittiset syyt*. Poliittisen historian väitöskirja. Turun yliopisto 2019, 38–39.
2. Merete Mazzarella, *Fredrika Charlotta född Tengström. En nationalskalds hustru*. SLS 2007.

Metsähistorian Seura palkitsi Jorma Ahvenaisen ja Helkamari Knaapin

Professori Jorma Ahvenainen ja KTM Helkamari Knaapi saivat Metsähistorian Seuran ansiopaketin seuran hallituksen 20.2.2020 tekemällä päätöksellä. Plaketti annetaan kiitoksena ansiokkaasta toiminnasta seuran tarkoituserien hyväksi.

Jorma Ahvenainen väitteli tohtoriksi vuonna 1963. Hän toimi useissa tehtävissä Jyväskylän yliopiston historian laitoksella, muun muassa apulaisprofessorina ja dosenttina. Vuodet 1990–1995 hän oli Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori ja humanistisen tiedekunnan dekaani. Hänen tutkimuskohteisiinsa kuuluvat talouselämä, maan eri osien vaiheet ja useiden liikeyritysten ja teollisuuslaitosten toiminta. Ahvenaisen kirjallinen tuotanto käsittää noin 30 teosta. Hän on kirjoittanut muun muassa Suomen sahateollisuuden,

Enso-Gutzeit Oy:n, Kymin Osakeyhtiön ja sen englantilaisen tytäryhtiön Star Paper Ltd:n sekä Kankaan pape-ritehtaan historiat.

Helkamari Knaapi on toiminut Metsähistorian Seuran hallituksessa vuodet 2008–2017. Suomen Metsämu- seo Lusto on maamme merkittävin julkinen metsähistorian toimija ja seuran yhteistyötaho. Helkamari Knaapi tuli Luston palvelukseen vuonna 2005, jolloin yhteistyö hänen kanssaan alkoi. Vuodesta 2008 alkaen hän toimi Luston toimitusjohtajana vuoteen 2017 saakka.

Metsähistorian Seura antoi ensimmäiset ansiopla- ketit vuonna 2004, toimittuaan kymmenen vuotta. Nyt plaketin saajia on yhteensä 21. Saajien joukossa on sekä yksittäisiä toimijoita että yhteisöjä.

Markku Kekäläinen

James Boswellin kohteliaisuusteorian tarkastelu
James Boswell's Theory of Politeness

Artikkeli tarkastelee James Boswellin (1740–1795) kohteliaisuusteoriaa 1700-luvun brittiläisten kohteliaisuuskeskustelujen kontekstissa. Keskeinen argumentti on, että vaikka Boswellin hengenlaatu oli tunteellisuuden aikakaudelle tyypillinen, hänen kohteliaisuustulkinnallaan oli silmiinpistäviä yhtäläisyyksiä varhaismoderin hovikohteliaisuuden koodiston kanssa. Ensiksikin Boswell katsoi, että *retenue*, sisäisten tunteiden kätkeyminen, oli sivilisoituneen kohteliaisuuden tärkeä osatekijä. Toiseksi hänen asenteensa teeskentelyyn ja imarteluun oli hyvin myönteinen. Kolmanneksi, Boswell ei millään tavalla painottanut kohteliaisuuden moraalisia ulottuvuuksia, vaan se oli hänellä osa estetisoivaa minuuden kultivoitua. Neljänneksi, tämän minuuden kultivoinnin tavoite oli teatraalinen esiintyminen hienostuneen seuraelämän näyttämöillä.

Asiasanat: James Boswell, kohteliaisuus, kohteliaisuuskulttuuri, Lontoo

This article examines James Boswell's theory of politeness in the context of eighteenth-century British discussions on politeness. The central argument is that although Boswell's sensibility had common features with sentimental and early Romantic currents, his interpretation of politeness had crucial similarities with early modern courtly politeness. First, Boswell saw that *retenue*, the concealment of inner feelings, was a central component in civilized sociability; secondly, his attitude towards dissimulation and flattery was strongly affirmative; thirdly, Boswell's emphasis was not placed on the moral aspects of politeness, but rather on the aesthetic of self-cultivation; and finally, the aim of this self-cultivation was a creative theatrical expression on the scenes of polite sociability.

Keywords: James Boswell, politeness, culture of politeness, dissimulation, London

Ere Nokkala

Kansojen sosiaalisuudesta ja täydellistymisestä
– Christian Wolffin kansainvälinen poliittinen ajattelu

On Sociability and Perfection of Nations – Christian Wolff's International Political Thought

Artikkeli esittää uuden tulkinnan Christian Wolffin kansojen oikeudesta tutkimalla sitä osana Wolffin koko tuotantoa ja 1700-luvun kansojen oikeutta käsittelevää kirjallisuutta. Wolff ei pyrkinyt kuuluisalla suurimman yhteisön käsitteellään (*civitas maxima*) eurooppalaisen hegemonian rajoittamiseen kansainvälisissä suhteissa. Toisaalta hän ei käyttänyt kyseistä käsitettä kolonialismin oikeuttamiseen. Wolffin käsitys tahdonvaraisesta kansojen oikeudesta rakentui sosiaalisuuden ja täydellistymisen periaatteiden varaan. Tahdonvarainen kansojen oikeus oli perustaltaan paternalistista ja se kannusti antamaan johtavan aseman kansojen välisissä suhteissa sivilisoituneille kansoille. Wolffille tärkein kriteeri ei ollut se, oliko kansa eurooppalainen vai ei-eurooppalainen. Mikä tahansa kansa, joka pyrki täydellistymään, kuului sivilisoituneiden kansojen joukkoon.

Asiasanat: Christian Wolff, sosiaalisuus, luonnon-oikeus, kansojen oikeus, täydellistyminen, *civitas maxima*

By contextualizing Christian Wolff's (1679–1754) law of nations within his own *oeuvre* and eighteenth-century law of nations, this article provides a new interpretation of Wolff's international political thought. The article argues that Wolff's famous notion of the greatest republic (*civitas maxima*) was not primarily a call for limiting European hegemony in international relations. Neither was it intended and formulated in order to provide the backbone to the endeavour of European colonial conquest. Rather, this article emphasizes that Wolff's voluntary law of nations was built on the principles of sociability, and perfection was profoundly paternalistic and in favour of civilized nations taking the leading role

in the international arena. Nevertheless, for Wolff, the decisive criterion was not a question of the nation being European or non-European; any state which strove to perfect itself qualified as civilized.

Keywords: Christian Wolff, sociability, natural law, law of nations, perfection, *civitas maxima*

Soile Ylivoori

Transatlanttista kohteliaisuutta ja rapistuvaa englantilaisuutta – Maria Nugent Jamaikalla 1800-luvun alussa

Transatlantic Politeness and Decaying Englishness: Maria Nugent in Jamaica, 1801–1805

Vaikka kohteliaisuuden historian tutkimus on perinteisesti keskittynyt eurooppalaiseen kontekstiin, kohteliaisuuskulttuuri ei ollut vain maantieteelliseen Eurooppaan rajoittuva ilmiö, vaan se levisi valkoisten valloittajien ja erityisesti asutuskolonialismin myötä myös Euroopan mertentakaisiin siirtomaihin. Artikkelitutkii kohteliaisuuden ja tapakulttuurin merkitystä englantilaisuuden rakentumiselle Jamaikalla, joka oli Britannian tärkein sokerikolonia niin kutsutulla pitkällä 1700-luvulla. Jamaikan brittipäristä valkoista asuttajayhteisöä ja sinne suuntaavia englantilaisia matkailijoita vaani ajan käsityksissä jatkuva kreolisaation uhka; Karibian trooppisen ilmaston ja valtaisan orjuutetun väestön yhdistetty degeneroiva vaikutus uhkasi pudottaa hienostuneista käytöstavoistaan ja elegantista kohteliaisuudesta tunnetut valkoiset englantilaiset sivistyksen rapusilta alempien barbaarisina pidettyjen kansojen joukkoon. Niinpä kohteliaan tapakulttuurin hallinnasta ja performoinnista muodostui Jamaikalla identiteetti-politiikan väline. Jamaikan kenraalikuvernöörin vaimon Maria Nugentin (1771–1834) päiväkirjoihin nojautuen tämä artikkeli osoittaa, että kohteliaisuuskulttuurilla oli määräävä rooli englantilaisuuden rakentamisessa ja valkoisuuden määrittelyssä Karibian liminaalisessa kulttuurisessa ja rodullisessa tilassa, josta koloniaalinen toiseus hitaasti mutta varmasti hiipi pitkän 1700-luvun kuluessa myös metropolin kulttuuriin, muuttaen pysyvästi englantilaisuuden olemusta.

Asiasanat: kohteliaisuuskulttuuri, identiteetti, hybridisaatio, 1700-luvun Britannia, 1700-luvun Karibia, asutuskolonialismi, sukupuolihistoria

This essay examines the role of the culture of politeness in the creolization process of British sojourners in the West Indies during the long eighteenth century. Using Maria Nugent's (1771–1834) journal as a case study, the essay shows how West Indian failures in polite manners, speech, material culture, and sociability contributed to their national and racial 'othering'. The essay

pays special attention to the role of gender in the fashioning of white Englishness in Britain's tropical colonies. Arguing that politeness was the foremost indicator of colonial hybridization, the essay broadens current Eurocentric historiography of politeness towards global perspectives.

Keywords: history of politeness, identity, hybridization, eighteenth-century Britain, eighteenth-century Caribbean, settler colonialism, gender history

Satu Sorvali

”Pyydän nöyrimmästi sijaa seuraavalle” –

Yleisönosaston synty, vakiintuminen ja merkitys autonomian ajan Suomen lehdistössä
“I humbly ask for a place for the next”: The Birth, Establishment and Significance of Letters to the Editor in the Press of the Grand Duchy of Finland

Vaikka yleisönosastot ovat olleet usein hyödynnettyjä historian tutkimuksen lähteitä, ne ovat jääneet tekstityyppinä ja olennaisena osana sanomalehden sisältöä hämmästyttävän vähäiselle huomiolle paitsi Suomessa myös kansainvälisesti. Tutkin tässä artikkelissani, milloin modernit yleisönosastot syntyivät, muotoutuivat ja vakiintuvat autonomian ajan lehdistöön, millaisia ne olivat ulkoasultaan ja rakenteeltaan ja mikä niiden merkitys oli suuressa mittakaavassa. Artikkelin päälähteenä toimivat Kansalliskirjaston digipalvelusta löytyvät 1800-luvun suomen- ja ruotsinkieliset sanomalehdet, joista valinnut erityiseen tarkasteluun vuosikerrat 1885, 1890 ja 1895. Modernia yleisönosastoa kuvaa osaston ilmestymisen säännöllisyys, oma pysyvä otsikko ja sijainti lehden sivuilla sekä se, että pääpaino oli nimenomaan mielipidekirjoituksissa. Vakiintuneet yleisönosastot olivat hämmästyttävän yhdenmukaisesti otsikoituja ja myös niiden sijoittelu lehden sisällä oli yhdenmukaista. 1800-luvun yleisönosastoilla oli lisäksi hyvin tavanomaista, että toimitus osallistui keskusteluun. Osoitan, että yleisönosastoinstituutio lähti muotoutumaan Suomen suuriruhtinaskunnan lehdistöön 1860-luvun lopulta lähtien ja vakiintui viimeistään 1890-luvun puoliväliin mennessä. Ruotsinkielinen liberaalilehdistö toimi modernin yleisönosaston suhteen edelläkävijänä vapaan yleisen mielipiteen kannattajana, kun taas suomenkieliset lehdet olivat pitempään jäsentymättömämpiä sisältönsä suhteen. Vaikka sanomalehdillä oli kansaan nähden jokseenkin alentava kasvattava ote, yleisönosastot itsessään rohkaisivat kansalaisia osallistumaan yhteiskunnan kehittämiseen, ohjasivat keskustelua ja opettivat debatoimaan ja argumentoimaan.

Asiasanat: mielipidekirjoitus, yleisönosasto, julkisuus, sanomalehdet, lehdistöhistoria

Although letters to the editor have often been utilized as sources of historical research, they have received astonishingly little attention, not only in Finland but also internationally, as a type of text and an integral part of the content of a newspaper. This article examines when the modern letters to the editor section in newspapers was born, shaped, and established in the press of the Grand Duchy of Finland, as well as what the appearance and structure of these letters were like, and what their significance was on a large scale. The main sources of the article are the Finnish- and Swedish-speaking newspapers that can be found in the Finnish National Library's digital service. The specific examination of volumes 1885, 1890 and 1895 were chosen. The modern letters to the editor section is characterized by the regularity of the section's publication, its own permanent title and location on the pages of the newspaper, and the fact that the main emphasis was specifically on opinion pieces. The established letters to the editor sections were surprisingly uniformly titled and their placement within the newspaper was also consistent. In addition, it was very common that the editorial participated in the discussion in the 19th-century letters to the editor sections. This article shows that the institution of the letters to the editor section began to take shape in the press of the Grand Duchy of Finland from the end of the 1860s and became established by the middle of the 1890s at the latest. The Swedish-language liberal press was a pioneer in terms of modern letters to the editor as supporters of free public opinion, while Finnish-language newspapers stayed more unstructured in terms of their content for much longer. Although the newspapers had a somewhat degrading educational approach to the public, the letters to the editor section itself encouraged citizens to participate in the development of society, guided the debate, and taught the public to debate and argue.

Keywords: opinion pieces, letters to the editor, publicity, newspapers, press history

Joni Krekola

Kootut selitykset – Entiset kansanedustajat ja eduskunnasta putoamisen tulkinnat
Collected Explanations: Former MPs and the Interpretations of Dropouts from Parliament

Suomessa politiikan tutkimuksessa on käsitelty perinpohjaisesti eduskuntavaaleja sekä ehdokkaiden rekrytointia ja valikoitumista kansanedustajiksi. Putoamista eduskunnasta ei Suomessa ole juurikaan tutkittu. Tässä artikkelissa kysytään, miten veteraanikansanedustajat

ovat selittäneet putoamisiaan muistitietohaastattelussa, joita Eduskunnan kirjasto on tehnyt vuodesta 1988 lähtien. Tutkimusaineisto koostuu 44 haastattelun tekstiotteista. Muistitietohaastattelujen tulokset putoamisista ovat suorasukaisempia ja henkilökohtaisempia kuin vaalien jälkeiset haastattelulausekset tai julkaistujen muistelmien näkemykset. Putoamisen selityksiä on jäsenetty kolmiportaisen mallin mukaan: Rakenteelliset selitykset perustuvat Suomessa käytössä olevan vaalijärjestelmän erityispiirteisiin. Järjestötasolla puolueet pyrkivät vaalimatemaattisilla laskelmillaan maksimoimaan vaalituloksen, mikä saattaa koitua istuvien ehdokkaiden kohtaloksi. Henkilökohtaisen tason selityksissä vedotaan terveystai motivaatio-ongelmiin sekä asiakysymyksiin, joissa kansanedustaja uskoo menettäneensä äänestäjien luottamuksen. Median väitetty vaikutus ulottuu kaikille tasoille. Monelle putoamisen kokeneelle kansanedustajalle media on hyvä vihollinen, jolle syy valitsematta jäämisestä on houkuttelevaa ulkoistaa. Eduskunnasta putoamiset johtuvat monesta tekijästä, joiden keskinäisen painoarvon selvittäminen ei taida olla edes mahdollista. Haastateltavien subjektiiviset tulokset putoamisista avaavat uuden näkökulman kansanedustajuuden kipukohtaan ja kertovat myös veteraanikansanedustajien muistelupuheen erityislaadusta.

Asiasanat: eduskunnasta putoaminen, kansanedustajat, poliittinen historia, muistitietotutkimus

Parliamentary elections, the recruitment process of election candidates and their selection to parliament, have been well covered in Finnish political science, whereas those dropouts from parliament have mainly been left unstudied. This article poses the question of how former Finnish MPs have interpreted their own dropouts from parliament in their oral history interviews that have been conducted by the Library of the Parliament since 1988. The research data consists of the extracts of 44 interviews. The interpretations of the dropouts in the oral history interviews are more outspoken and personal than the interview statements right after the elections or the descriptions of the dropouts in published memoirs. The explanations for the dropouts have been analysed using a three-level model: structural, organisational, and personal. The structural explanations are based on characteristics of the Finnish electoral system. On an organisational level, the political parties calculate to maximize their electoral success, which may be fatal for incumbent MPs. The explanations of a personal level refer to the problems of health or motivation as well as to the decisive questions that have caused the MPs' voters to lose their confidence in the MPs. The argued impact of the media is extended to every level. For many MPs that have experienced the dropout, the media is the good enemy on whom the reason for a candidate's

failure to be re-elected is tempting to externalize. The dropouts from parliament are caused by several factors whose weight in relation to each other may be impossible to discover. The subjective dropout interpretations of the interviewees reveal a new perspective to the turn-

ing point of the MPs' career. Similarly, the analysis of the interpretations sheds light on the characteristics of the former MPs' oral history materials.

Keywords: dropout from parliament, members of parliament, political history, oral history

HISTORIAN YSTÄVÄ

HISTORIAN YSTÄVÄIN LIITON TIEDOTUSPALSTA 3 / 2020

Historian Ystävien Liiton kotisivut <http://www.historianyst.fi>

Hyvät historian ystävät!

Koronapandemian toinen aalto uhkaa Suomeakin. Toimenpiteitä sen ehkäisemiseksi tehdään, mutta epävarmuutta on siitä, mitä tapahtumia tänä vuonna voidaan toteuttaa. Niinpä jäsenten kannattaa seurata Liiton nettisivuja, joilla ilmoitetaan tarkemmin syksyn tapahtumista.

Tämä syksyn matkat olemme joutuneet siirtämään ensi vuoden keväälle.

Korona-aikana jäsenet ovat voineet lukea historiaakin käsitteleviä kirjoja ja uusia on tulossa. Itselleni yksi mieluinen luettava oli professori Henrik Meinanderille osoitettu juhlakirja *Köpa salt i Cádiz och andra berättelser – Cádizin suola ja muita kertomuksia* hänen täyttäessään 19.5.2020 60 vuotta. En ole aikaisemmin törmännyt muun muassa Hedvig Ulrika de la Gardieen, siis Gustaf Mauriz Armfeltin vaimoon, joka olikin kuuluisan ja monella tavalla aikaansaavan miehensä melkoinen tuki niin myötä- kuin vastamäissä. Historian Ystävien Liitto onnittelee Henrik Meinanderia!

Vuosikokous oli 9.9.2020 Tieteiden talolla. Hallituksesta jäivät pois Liiton entinen puheenjohtaja, päätoimittaja Janne Virkkunen ja toimittaja Risto Jussila, jotka molemmat ovat aktiivisesti ja pitkään osallistuneet Liiton työhön ja erinomaisesti vaalineet sitä tarkoitusta, mikä Liiton tehtäväksi on säännöissä määrätty. Suuri kiitos molemmille Liiton ja sen jäsenistön puolesta.

Tarkoituksemme on toteuttaa 27.11.2020 eli J. K. Paasikiven 150-vuotissyntymäpäivänä Säätytalossa perustajamme kunniaksi seminaari klo 12.30–15.00 välisenä aikana. Seminaarin alussa on

kahvitarjoilu. Seminaarissa tarkastellaan Paasikiveä historian ystävänä ja tekijänä, hänen suhdettaan eduskuntaan sekä Alli Paasikiveä miehensä tukijana. Puheenvuoron näistä aiheista käyttävät erikoislähettiläs Heikki Talvitie, professori Vesa Vares ja professori emerita Aura Korppi-Tommola. Säätytalon turvallisuusjärjestelyjen ja nyt myös koronaepidemian vuoksi seminaariin tulee ilmoittautua ennakolta. Ilmoittautuminen Liiton sivujen kautta alkaa 2.11.2020 ja päättyy 20.11.2020. Tilaisuudessa noudatetaan tarkasti koronaepidemian edellyttämiä turvamääräyksiä ja ohjeita. Seminaari toteutetaan kahdessa salissa, joista toiseen se striimataan. Mikäli seminaari joudutaan toteuttamaan ilman yleisöä, pyritään se kuitenkin pitämään ja välittämään esitykset striimattuna koteihin.

Luin kesäkuun alussa Kansallisarkistossa Historian Ystävien Liiton pöytäkirjoja aina sen perustamisesta, vuodesta 1926 lähtien. Kyllä heräsi kunnioitus perustajia ja toiminnassa mukana olleita kohtaan, ottaen huomioon senkin, että perustettaessa ja myöhemmin toiminnassa aktiivisesti mukana olleilla on ollut yhteiskunnassa paljon muita ja erittäin merkittäviä tehtäviä. Toisaalta samojen asioiden parissa oltiin aikanaankin, sillä jo 1930-luvulla Liiton hallituksessa mietittiin useasti taloutta ja keinoja jäsenmäärän lisäämiseksi. Näinhän se on nytkin. Kaikesta huolimatta ja presidentti Koiviston sanoin, kyllä se siitä!

Hyvää ja tervettä syksyä!

Kari Salmi, puheenjohtaja

MAINOSTA

HISTORIALLISSA

AIKAKAUSKIRJASSA

Ilmoitushinnat:

takasivu (väri) 600 euroa

1/1 sivu (mv) 400 euroa ja (väri) 480 euroa

1/2 sivua (mv) 250 euroa ja (väri) 300 euroa

1/4 sivua (mv) 200 euroa ja (väri) 240 euroa.

Ilmoitusten koot löydät verkosta:

www.historiallinenaikakauskirja.fi/mediakortti

Ilmestymisaikataulu:

1. numero maaliskuun taitteessa
2. numero juhannusviikolla
3. numero syyskuun lopussa
4. numero joulun alla

Päätoimittaja: *Anu Lahtinen*, anu.z.lahtinen@helsinki.fi

Toimitussihteeri: *Heidi Kurvinen*, heidi.kurvinen@utu.fi

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Kari Salmi

Sihteeri ja rahastonhoitaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea IBAN FI51 1572 3000 3631 19

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokoeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse tai puhelimitse. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: dos. Maarit Leskelä-Kärki

Varapuheenjohtaja: dos. Heini Hakosalo

Toiminnanjohtaja: Julia Burman, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 044 2892680, shs@histseura.fi, www.histseura.fi

Varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25 €, opiskelijat 23 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta.

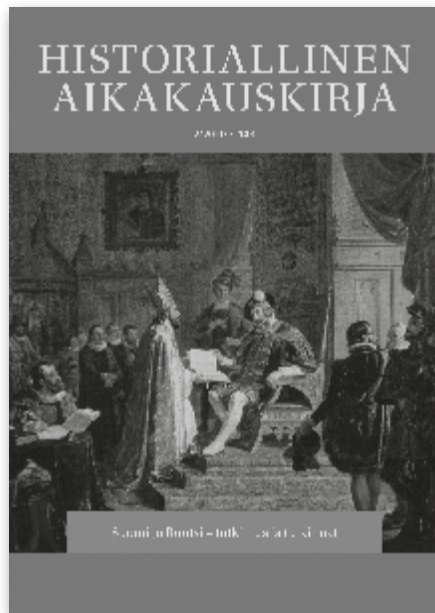
Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09 635 177, tiedekirja@tsv.fi.

Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirja-kauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa ja Kirjavälitys. Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

Tilaa Historiallinen Aikakauskirja

Historiallinen Aikakauskirja on neljä kertaa vuodessa ilmestyvä tiedelehti, jossa käsitellään laajasti ja monipuolisesti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä julkaistaan tutkimusartikkeleita, katsauksia, keskustelupuheenvuoroja ja kirja-arvioita.

Vuoden 2020 vuosikerta maksaa entiseen tapaan 45 €, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 €. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 € (+ seuran jäsenmaksu).

Kas, älyllisyyttä.

Piia Einonen & Miikka Voutilainen (toim.) Suomen sodan jälkeen

380 s.

Ville-Juhani Sutinen
Neukkurismi – Neuvostoliiton matkailun historia
464 s.

Maarit Leskelä-Kärki,
Karoliina Sjö & Liisa Lalu (toim.)
Päiväkirjojen jäljillä
340 s.

Mikko-Olavi Seppälä
Parempi ihminen, parempi maailma
400 s.

Juhani Suomi
Kolmasti kuopattu – Urho Kekkosen poliittiset taisteluvuodet 1944–1956
352 s.

Marko Juntunen
Matkalla islamilaisessa Suomessa
228 s.

Maria Mäkelä ym. (toim.)
Kertomuksen vaarat – kriittisiä ääniä tarinataloudesta
n. 350 s.